

UDVARHELY VÁRMEGYE

TÉRKÉPE.

Kiadatott a vallás-és közoktatásügyi
m. kir. Miniszter úr megbízásából

Területe : 2938 □ km.

Lakosainak száma: 124173

Várm. székhely : Székelyudvarhely r. t. v.

JELMAGYARÁZAT:

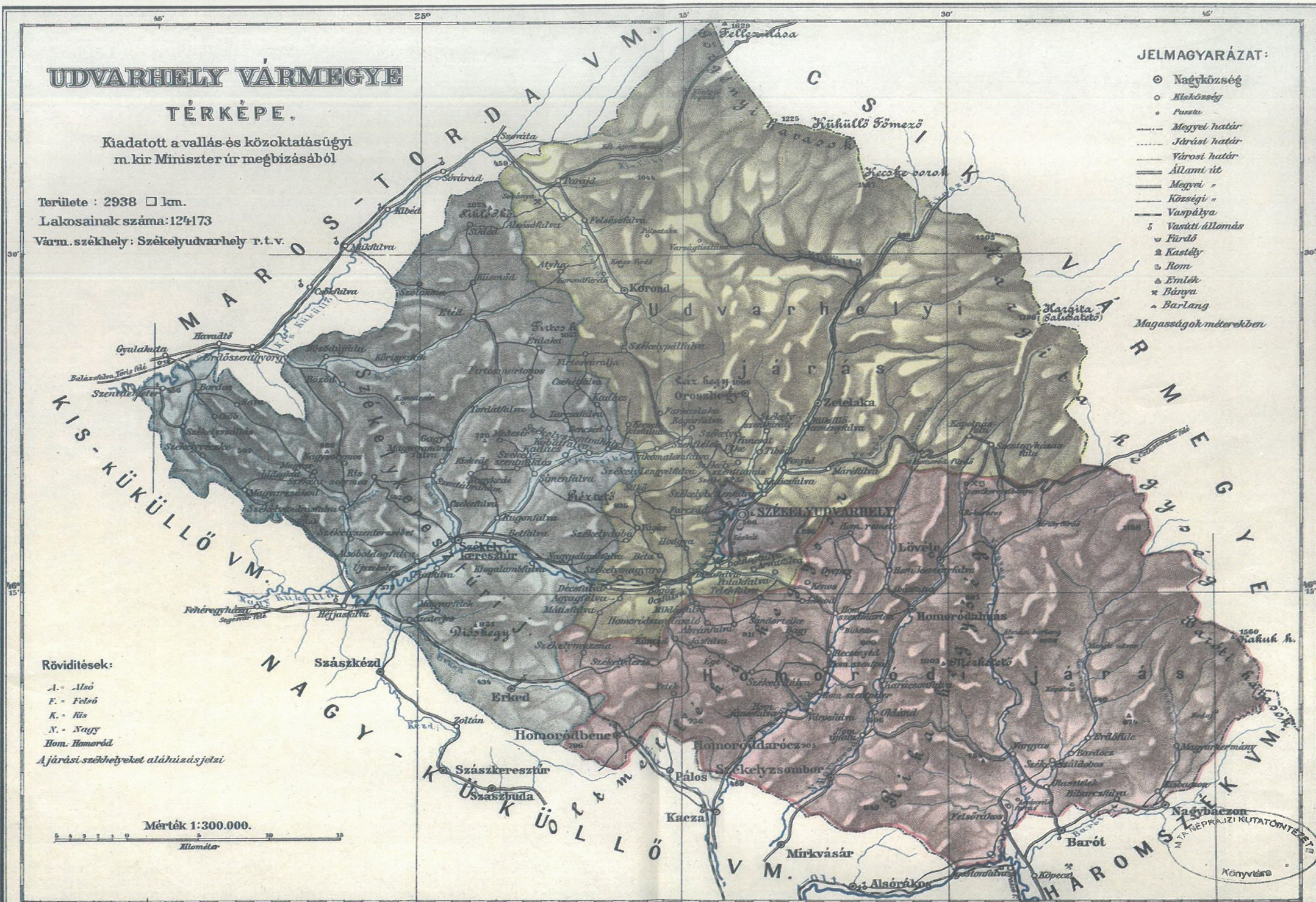
- ⊙ Nagyközség
 - Kisközség
 - Pusztu
 - Megyei határ
 - Járást határ
 - Városi határ
 - == Állami út
 - == Megyei "
 - == Községi "
 - == Vaspálya
 - 5 Vasúti állomás
 - ☞ Fürdő
 - ☛ Kastély
 - ☉ Rom
 - ☛ Emlék
 - ☛ Bányu
 - ☛ Barlang
- Magasságok méterekben

Rövidítések:

- A. - Alsó
- F. - Felső
- K. - Kis
- N. - Nagy
- Hom. - Homoród

A járási székhelyeket aláhúzás jelzi

Mérték 1:300.000.

Nagybaczon
M. T. NEPRÁZSI KUTATÓINTÉZET
Könyvtára

Udvarhelyszéki olvasókönyv

Udvarhelyszéki olvasókönyv

Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont,
Udvarhelyszék Kulturális Egyesület

Székelyudvarhely, 2008

© Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont

© Udvarhelyszék Kulturális Egyesület

Szerkesztők: Hermann Gusztáv Mihály,
P. Buzogány Árpád
Tördelőszerkesztő: Simon Andrea

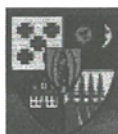
A könyvben felhasznált fotókat
Balázs Ödön, Czire Alpár, Kovács Árpád, Mihály János és
P. Buzogány Árpád készítették

A címlapfotón Udvarhely vármegye címerének allegorikus ábrázolása,
a Vármegyeháza dísztermének mennyezetén,
Veress Mátyás munkája.

Az első előzéklapon Udvarhelyszék közigazgatási térképe (1913),
a hátsón földművelési térképe látható 1896-ból,
a hátsó borítón Udvarhelyszék címere.

Kötetünkben felhasználtuk az Udvarhelyi Kódex iniciáléit és díszítő
motívumait

Támogató:
Hargita Megye Tanácsa

ISBN: 978-973-1879-04-8

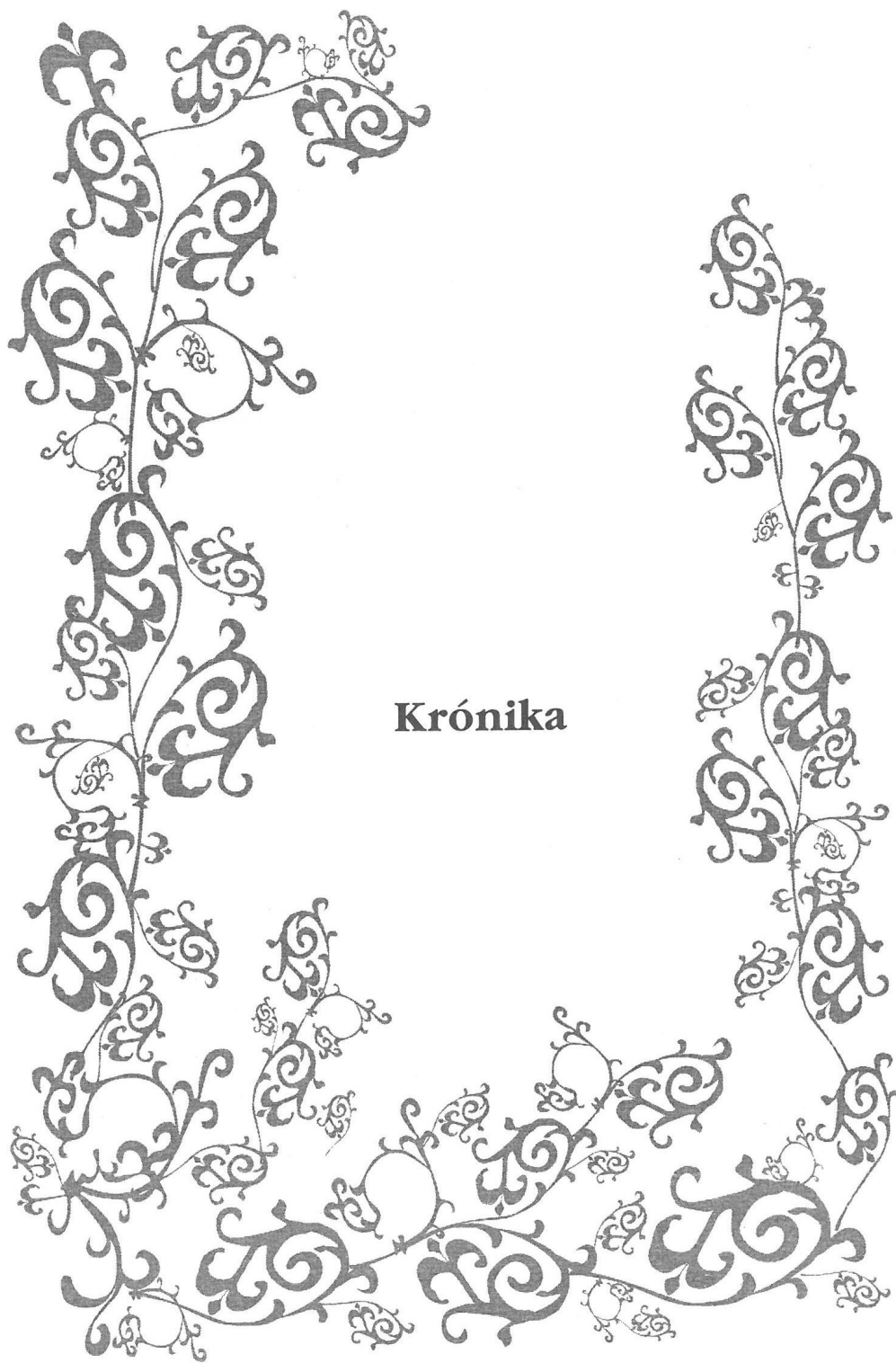
Ajánló sorok

Egy régió szolgálata a politikus számára sok mindent feltételez: törődni a gazdasággal, a közlekedés infrastruktúrájával, a szociális problémákkal, de talán vétek volna utolsó helyre sorolni a kultúrát. A kultúrának pedig fontos része a múlt korok ránk testált ÖRÖKSÉGének védelme, élő kincsként való gondos vigyázása. Minálunk ez a Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont feladata. És többek között pontosan e kötet tanúskodik arról, hogy akik vállalták e feladat teljesítését, teszik a dolgukat. De az ő munkájukon túl, arra is bizonyíték, hogy egy térség különböző intézményekben tevékenykedő kutatói összefoghatnak egy derék cél érdekében.

Aki e könyvet kézbe veszi, az kerek képet kap egy térség múltjáról, szellemi-művészeti arculatáról. A székely tájegységek „olvasókönyveinek sorát a háromszékiek indították, erre született az ötlet: milyen szép volna, ha valamennyi szék könyvoldalakra rótt színes tükre ott sorakozhatna polcainkon: közérthetően megírva, tetszetős küllemmel, és elegendő példányban ahhoz, hogy minden érdeklődőhöz eljusson. Jelen kötet azt sugallja, ez nem elérhetetlen ábránd: kíváncsian várjuk hát Csík–Gyergyó–Kászon-, aztán tovább Maros-, és miért ne, Aranyosszék olvasókönyveit...

Bunta Levente,
a Hargita Megyei Tanács elnöke

[Vákát oldal]

Krónika

[Vákát oldal]

A Vargyas-szoros. Balázs Ödön felvétele

Elekes Tibor – Hermann Gusztáv Mihály

Rövid földrajzi ismertetés

Az Erdélyi-medence DK-i részében elhelyezkedő Udvarhelyszék, a későbbi Udvarhely vármegye, majd rajon a mai Hargita megyének a Görgény-Hargita vulkanikus hegyvonulat vízválasztójától Ny-ra elhelyezkedő területét foglalja magába. DNy irányba lépcsőzetesen lejtő felszínét nagy esésű patakok és folyók szabdalják.

A Görgény-Hargita vulkanikus vonulat 1200–1800 m magas kitörési központjaiban tetőző vulkáni szerkezeteket alacsonyabb, lapos gerinc-szakaszok kapcsolják össze. A gerinctől Ny-ra és K-re 800–1000 m magasságban helyezkedik el a vulkáni plató. A fennsík udvarhelyszéki részét D-en az Északi-Persány vagy Rika-hegység határolja. Az Erdélyi-medence K-i pereméhez tartozó Szováta-Udvarhelyi-dombvidék az átmenetet képezi a vulkáni fennsík és az alacsonyabb Küküllők dombvidéke között.

Európa leghosszabb egybefüggő vulkáni vonulata a Keleti-Kárpátok Ny-i részét képező Kelemen-, Görgényi-havasok és Hargita alkotta tűzhányólánc, mely az új harmad-negyedidőszaki nagyszabású vulkánosság következtében alakult ki.

A Görgényi-havasok a vulkáni vonulat középső részét képezik. Legmagasabb csúcsai a Maros-szoros és a Görgény-patak között levő Fancsal – 1684 m –, a Görgény-patak és a Bucsin-hágó közti Mezőhavas – 1777 m –, valamint a Bucsin-

és Libán-hágó között elhelyezkedő Nagysomlyó – 1575 m – és csomafalvi Délhegy – 1695 m.

A Keleti-Kárpátok belső oldalán húzódó vulkáni vonulat legdélebbi hegysége a Hargita. Három nagy részre tagolódik: a Libán-hágótól a Nagy-Madaras-patak nyergéig húzódó Észak-Hargitára; a Csík magosa – 1152 m Osztoros – 1384 m – és Fertő-tető – 1589 m – csúcsokkal; a Madaras- és Tolvajos hágók közti Központi-Hargitára (kiemelkedő vulkáni építményei a Madarasi- – 1801 m a Rákosi- – 1758 m a Madéfalvi- – 1710 m – és a Csicsói-Hargita – 1780 m); valamint a Tolvajos-hágótól az Uzonka nyeregig húzódó, a Kakukkhegy – 1558 m – által uralt Dél-Hargitára.

A Görgényi-havasok és a Hargita fontosabb, évszázadokon át használt átjáróhelyei biztosították a kapcsolatot egyfelől Udvarhelyszék, másfelől Csík-Gyergyó-Kászonszék között: a Bucsin-hágó (1287 m, Parajd és Gyergyó vidéke között), a Putna-hágó (szintén a Sóvidék és a Gyergyói-medence között, a régi sóúton, 1138 m), a Libán-hágó (Székelyudvarhely és Gyergyószentmiklós között, 991 m), a Tolvajos-hágó (Székelyudvarhely és Csíkszereda között, 977 m), valamint a Mitács (Erdővidék és Alcsík között, 1210 m).

A szék DK-i szegletében található egykori Bardóc fiúszéket, melyet a háromszéki Miklósvárszékkal egyetemben Erdővidékként szoktunk emlegetni, az „nyaszéktől” (Udvarhelyszék törzsterületétől) az Északi-Persány erdőtakaróval fedett, többnyire 1000 m alatti nyúlványa, a Rika-hegység választja el, mely az Olt alsórákosi szorosától a Hagymás-tetőig terjed.

A Kelemen-Görgényi-Hargita vulkanikus hegyvonulat Ny-i peremén, 10–25 km szélességben húzódik a 800–1000 m magasságban elhelyezkedő, nagy kiterjedésű, többnyire egyenletes felszínű, platókból összeálló vulkáni fennsík. Ennek D-i részét a Hargita-fennsík képezi.

A területet átszelő patak völgyek a hegység közelében nem mélyek, ami lehetővé tette Szentegyházas- és Kápolnás-Oláhfalu lakóinak, hogy a Kis- és Nagy-Homoród vizét leleményes módon, mint Orbán Balázs írja, „roppant dugákkal” szaporítsák a Halaság és Vargyas, illetve a zetelaki határban folyó Sugó-patak és a közbeeső árkok vizéből. Hasonlóképpen jártak el a karácsonyfalviak, a Kis-Homoród és Vargyas vízválasztóján falujukba terelve egy patakocskát, illetve a Hargita túloldalán a Csíki-medence lakói, akik a csíkdánfalvi határban a Lok-patak vizét átvezették a karcfalvi Madicsa-patak völgyébe. A hegylábtól távolodva a patak völgyek egyre mélyülnek, néha eléri a 300–400 métert is. A patak völgyek között fennmaradt sík részeket a nép *láz*nak nevezi. A Hargita-plató fő részei: a Nagy-Küküllő és a Korond-patak völgyeitől határolt Székelyvassági-fennsík, valamint a Kalonda-tető fennsíkja, mely a Parajdi-medence nyugati peremén emelkedő (a Korond pataka és Gagy pataka völgyét elválasztó) Firtosban (1062 m), Küsmödkőben (991 m) és Siklódkőben (1025 m) végződik. A dél felé elterülő lázok az oroszhegyi (1007 m), a zetelaki, az oláhfalvi, a Pokol-láz, a Cekend-tető, illetve a Vargyas és Kormos völgye közti Farkasmező.

A vulkáni fennsíktól DNY-ra található, a Küküllők dombvidéke K-i peremén elhelyezkedő övezet fokozatos átmenetet képez az Erdélyi-medence belső,

alacsonyabb részei felé. A többnyire pannon és szarmata üledékek által borított peremvidék udvarhelyszéki részének É-i felét a Szováta- vagy Sóvidéki-domság képezi, tőle D-re az Udvarhelyi-dombvidék található, ennek folytatása DK irányban, a két Homoród által felszabdalt, az Észak-Persányig húzódó Homoróddomság, vagy Homoródok dombvidéke. A Sóvidéki- és Udvarhelyi-dombvidék Ny-, DNY-i irányú, fokozatosan ellankasodó tájképe folytatódik a Küsmöd-patak és a Gagy pataka közeléig húzódó Küküllőközi-domság esetében is.

Ezt a fokozatosan ellankasodó tájat uralja a közepén kiemelkedő Rez-tető (Sükői-Rez, 933 m). „E pontról – írja a tőle megszokott elragadtatással Orbán Balázs – nagyszerű körlátvány tárja fel varázsképleteit. Látszik innen az előtérben az egész Udvarhelyszék (a Sóvidék kivételével), a háttérben az egész Erdély.”

A sajátos földrajzi elhelyezkedés következtében az Erdélyi-medence K-i részén alacsonyabb a hőmérséklet, több a csapadék és gyakoribb a szél, mint a medence középső vagy Ny-i területein. A levegő évi középhőmérséklete Udvarhelyszék Ny-i részében a legmagasabb, K felé haladva, a magasság függvényében fokozatosan csökken. A terület Ny-i részében 8–8,2 °C körül van, Székelyudvarhelyen a sokévi középérték 7,4 °C, a vulkáni fennsík 5,5–6 °C alatti értékek lehetségesek. Az Erdélyi-medence más részeihez hasonlóan, a leghidegebb hónap a január és a legmelegebb a július. Az évi csapadékösszeg a magasság függvényében növekszik. A Nagy-Küküllő völgyében, Székelykeresztúron az évi csapadékösszeg általában 600–640 mm között van. Székelyudvarhelyen (524 m tszf. m.) a sokévi középérték 629 mm. Pálfalván (825 m tszf. m.), a vulkáni fennsík peremén 700–750 mm körül van a csapadék évi összege, a fennsík 700–900 mm között, az 1200 m-nél magasabb csúcsok Ny-i lejtőin 900–1000 mm felett. A sajátos természetföldrajzi viszonyok következtében a sokévi középérték Etédén (454 m tszf. m.) 700–720 mm, Parajdon (506 m tszf. m.) 750–780 mm. Székelyudvarhelyen a leggyakoribb az ÉNy-i szél. Szélcsend uralkodik az év napjainak 66,8%-án.

A tájegység legnagyobb folyóvize a Nagy-Küküllő, mely a Görgényi-havasokhoz tartozó Nagysomlyó közelében, a Hegyeskő (1449 m) és a Kissomlyó (1531 m) közti nyeregben ered és előbb DK-i, majd D-i irányban haladva, 90 km-es út után hagyja el az egykori széket. Fontosabb mellékfolyói a szék területén: jobbról a Fehérnyikó és Gagy vize, balról Sikaszó és Ivó pataka, Fenyéd vize és Erked pataka.

A Kis-Küküllő ún. Nagyága a Mezőhavas kalderájának délkeleti szélén, a Ferenci lázán (1628 m) ered. D irányban folyva felveszi a Kiság-patakat, majd Parajd után Korond patakát, hogy aztán hamarosan el is hagyja a szék területét. Ezután gyűjti viszont magába Keresztúr fiúszék Partium néven emlegetett szegletének patakvizeit (ezek közül legnagyobb Küsmöd pataka).

Az Olt vízgyűjtő medencéjének Udvarhelyszéken eredő kisebb folyói a Kis- és Nagy-Homoród, illetve a Vargyas.

A Nagy-Homoród a Hargitán, az Oláhkő oldalából ered, és mintegy 46 km után, a szék határán túl egyesül az Oltárkő lábánál eredő, a torkolatig 42 km-es

utat megtevő Kis-Homoróddal, hogy aztán a kőhalomszéli (ma Brassó megyéhez tartozó) Homoród községnél ömöljenek az Oltba.

Szintén a Hargitán ered a Vargyas-patak, mely Erdővidéken áthaladva, a Kormos vizével egyesülve Felsőrákosnál ömlik a Rákos patakába, majd az Oltba.

A vulkáni fennsík alatt levő jelentős mennyiségű felszín alatti víz táplálja a fennsíkon, illetve annak közelében eredő patakokat. Ebben az övezetben nagyszámú ásványvízforrás („borvízforrás”) is fakad. A terület Ny-i része kisebb, felszín alatti víztározó jelleggel rendelkezik. Az itteni patakvizek a szárazabb nyarakon 2–3 hétre is kiapadhatnak.

A torrencialitás a nagyobb esésű, a vulkáni plató közelében eredő folyóvizekre jellemző.

Jelentősebb természetes állóvíz Udvarhelyszék területén nincs. A mesterséges tavak közül a legfontosabbak a Nagy-Küküllő felső folyása mentén, Zeteváraljánál létesített víztározó, valamint a szentpáli halastó a Nagy-Homoród völgyében. Az egykori szék peremén – a jelenlegi közigazgatás szerint Maros megyében – található a bözödújfalusi víztározó.

Udvarhelyszék területén a barna erdőtalajok csoportjához tartozó talajtípusok a legelterjedtebbek. Általában humuszban szegény talajok borítják e tájegység felszínét. A hegyvidéken és a vulkáni fennsíkon jellegzetes a piroklasztiton képződött barna erdőtalaj, a piroklasztiton képződött fekete, nyirok jellegű barnaföld és podzolos barna erdőtalaj. Ez utóbbi, valamint az agyagbemosódásos barna erdőtalaj, az agyagon, vályogon képződött típusos nyeretalaj és a vályogos barnaföld borítja a vulkáni fennsíktól DNY-ra levő terület felszínének túlnyomó részét. A vulkáni plató alatti nagy lejtőszögű oldalakat a vályogos típusos lejtőhordalék-talaj borítja. Kisebb mértékben a vályogon, agyagon képződött réti csernozjom is jelen van Udvarhelyszék alacsonyabban fekvő területein. A völgytalpakon a hidromorf talajok a jellemzőek.

Udvarhely vidék flórájának túlnyomó részét eurázsiai, európai, közép-európai flóraelemek alkotják. A pedoklimatikai és domborzati viszonyok függvényében életföldrajzi, ezen belül növényzeti emeleteket különíthetünk el. A fenyvesek (jellegzetes a lucfenyő – *Picea excelsa*) az 1200–1300 m feletti magasságokat uralják. A vegyeserdők képezik az átmenetet az alacsonyabb felszíneket borító lombhullató erdők felé. Ez utóbbi erdőtípus magasabb szintjét a bükk-erdők (*Fagus silvatica*) uralják. Udvarhelyszék alacsonyabb részeit (500–600 m magasságig), évszázadokkal ezelőtt, a mai erdőterület többszörösét kitevő, tölgy (*Quercus petraea*) által uralt lombhullató rengetegek borították. A szántóföldek nagy része és a gyümölcsösök a tölgyerdők övezetében találhatóak. A legelők és a kaszálók a magasabban elhelyezkedő felszíneken foglalnak el jelentős területet.

Udvarhelyszék falusi lakosságának döntő hányada *közepes és kis falvakban* él, a lakosok száma többnyire csak a községközpontokban haladja meg az ezer főt. Ritka a több ezer lakosú falu (Korond, Zetelaka, Parajd, Lövete, Máréfalva). Ugyancsak ritka a pozitív értékű természetes szaporulat. Az „*előregedett*”, a kis lélekszámú falvakban a lakosok átlagéletkora 55–65 év. Az utóbbi években megszűnt az elvándorlás, de nem lassult főleg a terület

Ny-i és D-i részében levő falvak lakosságának – már 30–40 éve elkezdődött – *gyors ütemű számbeli csökkenése*. A vulkáni fennsík a szétszórt falutípus a jellemző, a terület többi részén többnyire szétágazó falvakat találunk.

Udvarhelyszék két legfontosabb gazdasági központja a két város: Székelyudvarhely és Székelykeresztúr.

Székelyudvarhelyen a fafeldolgozás és bútorgyártás mellett jelen van a készruha- és cérnagyártás, a vegyipari cserealkatrész- és gépgyártás, élelmiszeripar, az utóbbi években pedig jelentős nyomdaipari központtá fejlődött. A mintegy 37.000 lakosú város (2002-ben: 36.926) gazdasági, igazgatási, kereskedelmi funkciói révén kiterjedt vonzáskörrel rendelkezik.

A mintegy 10.000 lakosú *Székelykeresztúr* (2002-ben lakosainak száma 9.672) egykor jellegzetes kisipari központ volt, szocialista ipari létesítményei viszont rosszul állották a piacgazdaság szakítópróbáját, a túlélés inkább az élelmiszer- és textiliparban működő egységeknek sikerült.

Mindkét városon áthalad a Nagy-Küküllő mentén épített vasút és műút.

1968-ban városi rangra emelték a Szentegyházás-Oláhfalu és Szentkeresztbánya összeolvadása révén keletkezett *Szentegyházát* (Vlahița, 2002-ben 7.043 lakossal), melynek vasöntődjét korábban jelentős ipari létesítményként tartották számon (jelenleg – többek között a helyi nyersanyagtartalékok kimerülése nyomán – már a súlyos válság fázisán túl, az átalakulás-újjaszerveződés szakaszát éli).

1941-ben megjelent írásában Bányai János – részben Orbán Balázs nyomán – érdekes összefüggést vélt felfedezni Székelyföld domborzata és vízrajza, illetve történelme között: „...a Hargitából az Erdélyi-medence felé befutó folyóvizek mossák ki azokat a hosszanfutó völgyeket, amelyek a székely nép leteleülésére adtak alkalmat, de sajátos elhelyezkedésükkel olyan elszigetelt településeket hoztak létre, hogy Orbán Balázs a Balkánon tett utazásai alkalmával találóan nevezte a széttagolt Görögország másának. (Ez a földrajzi elszigeteltség volt talán az oka, hogy soha nem tudott közöttük egységes s közös munkában egybefont öntudat kifejlődni!).”

Bár a fennebbi zárójelbe sűrített megfogalmazás kissé drasztikusnak tűnik, az tagadhatatlan, hogy a vázolt domborzati és vízrajzi kép néhány, mind a hagyományos, mind pedig az újabb adminisztratív beosztástól független – olykor a székhátát is átvágó – jellegzetes földrajzi, esetenként történelmi-néprajzi egyéniséggel rendelkező kistájat eredményezett. A továbbiakban megpróbáljuk ezt a hagyományos táji-történelmi tagozódást vázolni, tekintet nélkül a jelenkori változások nyomán kialakult vonzáskörzetekre.

Az egyik kistáj az Udvarhelyszék és Háromszék között mintegy hidat képező *Erdővidék*. A Baróti-hegység, Dél-Hargita és Persányi-hegység által karéjba fogott vidék gerincét az egykori Bardóc (Udvarhelyszék) és Miklósvár (Háromszék) fiúszékek települései alkotják, de ide szokták sorolni földrajzi helyzetük (Ágostonfalva), illetve etnikai-nyelvjárási sajátosságaik alapján az Olt jobb partján sorakozó szomszédos helyiségeket is (a hagyományos közigazgatási beosztás szerint felső-fehérmegyei Ágostonfalvát, Felsőrákost és Ürmöst, valamint a barcasági Apácát). A szűkebben értelmezett Erdővidék települései: Bardóc, Erdő-

füle, Kisbacon, Magyarhermány, Nagybacon (Telegdi-Bacon), Olasztelek, Székelyszáldobos és Vargyas (Bardóc fiúszékből); Közéapajta, Nagyajta, Szárazajta, Barót, Sepsibacon, Bodos, Bölön, Köpec, Miklósvár (Miklósvárszékből). Bardóc fiúszék települései (az unitárius Vargyas kivételével) református többségűek, Miklósvárszék vegyes (református-katolikus-unitárius), akárcsak az Olt túlsó partján elhelyezkedő falvak (Felsőrákos, Ūrmös unitárius; Ágostonfalva román lakossága görögkeleti; míg Apáca ágostai hitvallású). Jelenleg a tájegység túlnyomó része Kovászna megyéhez tartozik; Ágostonfalva, Apáca, Ūrmös pedig Brassó megyéhez.

Erdővidék szomszédságában, a szék déli peremén, a Nagy- és Kis-Homoród völgyeiben találjuk a *Homoródmentét* (régiesen Homoród-melleyke), Oklánd és Homoródszentmárton vásáros központokkal. Lakossága túlnyomórészt unitárius, de a mellékvölgyekben találunk református falvakat (Bágy, Ége, Dálya), katolikus települést (Homoródremete), illetve egy katolikus szórványt Homoródkarácsonyfalván. Udvarhelyszék más vidékeihez képest itt egykor nagyobb számban fordultak elő görög katolikus (egyesült) vallású román jobbágyok és zsellérek; részarányuk Homoródmáson és Abásfalván volt jelentősebb. A forrásokban a XVI. századtól felbukkanó román népesség a XVIII–XIX. század folyamán, jobbra természetes úton és teljes mértékben asszimilálódott. Homoródmente udvarhelyszéki falvai: Homoródmás, Homoródkarácsonfalva, Oklánd, Homoródújfalva (a Kis-Homoród mentén); Homoródkeményfalva, Abásfalva, Homoródszentmárton, Recsenyéd, Homoródszentpál, Homoródszentpéter, Városfalva (a Nagy-Homoród mentén); Homoródremete, Gyepes, Kénos, Lókod, Bágy, Ége, Dálya (a mellékvölgyekben). Homoródjánosfalva jelenleg Brassó megyei település. Szintén oda tartozik még két homoródmenti falu, mely ugyan nem képezte a történelmi Udvarhelyszék részét, de az 1876-os megyerendezés Udvarhely vármegyéhez csatolta: Homoróddaróc és Székelyzsombor.

Az egykori széket ÉK-DNy irányban átszelő Nagy-Küküllő völgyében több kistáj sorakozik. Itt alakult ki a szék két városa is: Székelyudvarhely és Székelykeresztúr.

A folyó felső folyása, ennek mellékvölgyei, illetve a két Homoród forrásvidékén (a Hargita lábánál) megtelepült falvak alkotják a *Havasalját*. E vidék falvaiban a reformáció legfeljebb ideig-óráig diadalmaskodott; a Székelyudvarhelyen felül fekvő települések – mintegy átmenetként a tarka felekezeti képet nyújtó Udvarhelyszék és a Hargita túloldalán elterülő katolikus Csík-Gyergyó-Kászon között – szilárd és egységes katolikus tömböt alkotnak. Havasalja falvai: Szentegyházás- és Kápolnás-Oláhfalva (ma: Kápolnásfalva), Lövéte (a Kis- és Nagy-Homoród felső völgyében); Máréfalva, Fenyéd, Zetelaka és tanyavilága, Küküllőkeményfalva, Oroszhegy és a belőle kirajzott tanyák (Székelyvarság), Székelyszentkirály, Tibód, Fancsal, Ülke, Székelyszenttamás. Ide tartozott korábban az 1577-ben Székelyudvarhelyhez csatolt Szentimrefalva, valamint Betlenfalva és Kadicsfalva, melyekre 1952-ben terjedt ki a városi közigazgatás. Némi fenntartással (e tájegységek határai lazák, ne úgy képzeljük el őket, mint a merev közigazgatási határokat!) ide sorolhatjuk az

egykori Szombatfalvát (Székelyudvarhelyhez csatolva 1895-ben) és a vele szomszédos Székelylengyelfalvát, mindenekelőtt lakóik katolikus vallása alapján.

Székelyudvarhelytől az egykori Keresztúr fiúszék határáig, a *Nagy-Küküllő mentén* és a dombok között kuszán szövődő apró mellékvölgyekben egy másik kistáj körvonalazódik. Ez a vidék túlnyomórészt református, leszámítva a katolikus Béta-Dobó-Vágás háromszöget, illetve az unitárius (és némiképp – építkezés, népviselet tekintetében is – külön egységet képező) Székelyderzset és Székelymuzsnát. A felsoroltakon kívül ide tartozik: Felsőboldogfalva, Bikafalva, Ócfalva, Bögöz, Agyagfalva, Székelymagyarós, Décsfalva, Hodgya, Farcád, Sükő, Árvátfalva, Patakfalva, Telekfalva, Sándorfalva, Abránfalva, Miklósfalva, Homoródszentlászló (!), Kányád, Jásfalva, Mátisfalva.

A Nagy-Küküllő völgyének következő szakaszát az egykori *Keresztúr fiúszék folyómenti települései* népesítik be: Nagy- és Kisgalambfalva, Betfalva, Fiátfalva, Alsóboldogfalva és Újszékely, valamint Székelykeresztúr város és a vele már a XIX. században összenőtt Timafalva és Keresztúrfalva. A Székelykeresztúron felül fekvő falvak túlnyomórészt református lakosságú települések, maga a város (a hozzácsatolt falvakkal) vegyes (református-unitárius-római katolikus), akárcsak Fiátfalva, Alsóboldogfalva és Újszékely (református-unitárius). Görögkeleti szórvány létezett korábban Nagygalambfalván (XVII–XVIII. századi telepítés) és Alsóboldogfalván.

A Hargita fennsíkjának nyugati pereméről induló és Székelykeresztúr mellett a Nagy-Küküllőbe torkolló Fehérnyikó völgye képezi a *Nyikómente* néven emlegetett, egykor részben Udvarhely anyaszékhez, részben Keresztúr fiúszékhez tartozó, felekezeti szempontból heterogén, de sajátos néprajzi arculatú kistáját. Népét Tamási Áron regényei és elbeszélései tették ismertté. A Nyikó fejtől a Gada-patak beömléséig terjedő szakaszon található, többnyire (az unitárius Firtosváralját kivéve) katolikus falvak (Farkaslaka – Szencsed nevű kirajzásával –, Székelypálfalva, Bogárfalva, Székelyszentlélek, Nyikómalomfalva) alkotják a Felső-Nyikómentét. Alsó-Nyikómente falvai: Székelyszentmihály, Kobátfalva, Nagy- és Kiskadács, Alsósiménfalva (ma hivatalos neve Siménfalva) Rugonfalva; a mellékvölgyekben Kecset, Kisfalud, Bencéd, Csehétfalva, Tarcsafalva, Tordátfalva, Nagymedesér, Székelyszentmiklós, Kis- és Nagykede. A patak völgynek ez a része unitárius többségű, kivéve a választvonalnak tekintett Gada menti Kecsetet és Kisfaludot, valamint a torkolat közelében fekvő Rugonfalvát, melyek református települések.

A Fehérnyikóval csaknem párhuzamosan húzódik a Székelykeresztúrnál Nagy-Küküllőbe ömlő Gagy-patak völgye. A *Gagy mente* jórészt unitárius többségű falvai: Énlaka (a vízvázasztón), Firtosmartonos, Kismedesér, Gagy, Magyarandrásfalva, Szentábrahám, Csekefalva.

Korábban Keresztúr fiúszékhez (ma Maros megyéhez) tartozó tájegység az újkori adatolású, tudálékos, de kétségtávol kifejező nevű *Partium*. Ez a tájnév az erdélyi Részek (Partium) mintájára keletkezett és Udvarhelyszék DNy-i határán, a Kis-Küküllő mellékvölgyeiben található, a székhez utólag csatolt területet jelöli. A Partium települései: Bordos, Bözöd, Bözödújfalva, Csöb, Magyarzásokod, Rava, Székelyszállás, Székelyvécke, Szentdemeter. Orbán Balázs ide

sorolja a Nagy-Küküllőbe ömlő Solymos pataka mentén települt Kis- és Nagysolymost, Magyar-Hidegkutat (utóbbi a Küküllő-vármegyei Oláh-Hidegkúttal egyesülve lett Székelyhidegkút), illetve Székelyszenterzsébetet (az ún. Solymosok vidékét) is. Mindkét völgy felekezeti tekintetben vegyes (római katolikus, református, unitárius), számottevőbb (anyaegyházzal is rendelkező) görög katolikus közösség Bözödújfaluban és Székelyszenterzsébeten volt. E vidék külön vallástörténeti érdekessége a bözödújfalusi szombatosok immár gyakorlatilag teljesen asszimilálódott kis csoportja.

Székelykeresztúrtól É-ra, a Kis-Küküllőbe torkolló Küsmöd vize és Szolokma pataka völgyében fekszik *Etéd vidéke*. Egykor virágzó vásáros és közművelődési központja Etéd község volt. E vidék híres fazekasközpontjai voltak Küsmöd és Szolokma. Mind a négy idetartozó település (Küsmöd, Etéd, Kőrispatak, Szolokma) lakosságának többsége református; kisebb létszámú, de a faluban anyaegyházzal rendelkező katolikus népesség Etéden, unitárius pedig Kőrispatakon él.

A székely *Sóvidék* a Kis-Küküllő felső völgyében és az ide torkolló Korondpatak mentén terül el. Öt udvarhelyszéki (Atyha, Korond és tanyavilága: Fenyőkút, Pálpataka; Alsó- és Felsősfalva, Parajd – Békástanya nevű kirajzásával -) és két marosszéki (Sóvárád és Szováta) település alkotja. Felekezeti tekintetben vegyes: római katolikus (Atyha, részben Korond és tanyavilága, Parajd, Szováta), református (a két Sófalva, Sóvárád, részben Parajd, újabban Szováta is), unitárius (Korond egy része). Sóvárádon és Szová tán egykor görög katolikus szórvány is létezett.

A Székelyföldön több évszázados hagyománya van a fakitermelésnek és -feldolgozásnak. A lakóházak, gazdasági épületek, kapuk, háztartási és közhasználati eszközök készítésénél nagy gyakorlatiassággal, sokszor művészi szinten dolgozták meg és használták fel a fát. Egyes települések (a két Oláhfalva, Zetelaka) már a középkorban fontos fafeldolgozó „központokká” váltak, melyek még adókötelezettségeiket is deszkában vagy zsindegyben rótták le.

A fa képezi Udvarhelyszék legfontosabb, napjainkban is nagy mennyiségben kitermelt ipari nyersanyagát. A kitermelő központok többnyire a fenyőerdők övezetében találhatóak, ahol már a múlt században több fűrészüzem működött (Parajd, Zetelaka stb.). A jelentős ipari hagyománnyal rendelkező fafeldolgozás legfontosabb „élő” központja Székelyudvarhely.

Udvarhelyszék jelenleg is ipari méretekben kitermelt ásványi kincse a só. Közismert a minden bizonnyal már a római korban létező, a középkorban jelentős, az újkorban (1780-tól) rendszeres kitermelésnek alávetett és napjainkban is üzemelő parajdi sóbánya, melynek egy részét ma már légúti megbetegedések gyógyítását szolgáló kezelőbázisként hasznosítják. Kősófejtés folyt korábban a Nagy-Homoród mentén, erre utaló római nyomokat találtak Homoródszentmártonban és főleg Homoródszentpálon (itt feliratos emlékoszlop is előkerült a sóskutak közelében), az utóbbi településen a sóvágás a középkorban és korai újkorban bizonyítottan folytatódott. Sóbánya volt még a Kis-Homoród menti (pontosabban: havasalji) Lövete határában, melyet 1944-45-ben nyitottak a szentkeresztbányai vaskohászok, nem minden előzmény

nélkül: 1709-es és 1711-es iratok tanúsítják, hogy Lövétén korábban is foglalkoztak hatóságilag ellenőrzött sóvágással. A sűrűn előforduló sós források és kutak vizét régi szokásrend szerint használják étkezési célokra a két Homoród mentén, Korondon és Székelykeresztúr környékén, helyenként (Székelyudvarhelyen – Jézus kápolna környéke, „Fernengel-féle fürdő”, Székelykeresztúron – Sósút, Parajdon) ezt gyógyászati célokra is alkalmazták, illetőleg alkalmazzák.

A *vasércbányászat és -feldolgozás* legrégebbi udvarhelyszéki nyomai Erdővidéken, Székelyszáldoboson kerültek elő, ahol a kutatók két primitív, több ezer éves vasolvasztó műhely maradványaira bukkantak. A tájegység legrégebbi, írásos emlékekkel igazolható vasércfeldolgozó műhelye a lövétei hámor volt, amelyet Báthori Zsigmond fejedelem 1591-ben Székely Mózes főhadnagynak, a későbbi fejedelemnek adományozott szolgálatai jutalmául. Az elkövetkezendő századokban Lövete határában több helyen bányásztak vasércet, illetve üzemeltettek hámort (meghajtásukhoz a Kis-Homoród és Vargyas vize biztosította az energiát), és végül itt alakult ki az egyetlen életképesnek bizonyult kapitalista vállalkozás (majd szocialista üzem), a szentkeresztbányai vasgyár. A XVIII. század elején vasbányászat folyt Homoródmás határában, a Farkasmezőn, ahol később hámor is létesült, melynek működéséről egy 1811-es jegyzőkönyv tanúskodik. A Nagy-Homoród mentén, Homoródszentpálon egy rövid életű (báró Wesselényi Kata tulajdonában lévő) hámorról tudósítanak 1770–71-es feljegyzések. Erdővidék udvarhelyszéki részén, Magyarhermány határában, Bodvajon folyt vasércbányászat és kohászat. Bár már az 1700-as években létezett, a bodvaji telep története bővebben csak 1831-től követhető nyomon: hosszabb-rövidebb szünetekkel a századfordulóig működött. 1842-ben kezdett dolgozni Erdőfüle kohója, de „a jó ércek hiánya és szállítási nehézségek miatt” csak megszakításoktól szabdalt négy évtizedes üzemelésre futotta erejéből.

A Madarasi-Hargitán, a Csíkot Udvarhelytől elválasztó székhatar mindkét oldalán már a fejedelemség korában bányászták a *cinóbert* (*higanyércet*), mely török piacon, festékanyagként került értékesítésre. Hosszú megszakítás után, 1836-ban indultak újra a munkálatok – immár szervezett formában –, de csupán 1843-ig tartottak.

A *szén* előfordulását több helyen jelezték (Homoródmás, Kőrispatak, Etéd, Gagy, Szentábrahám, Csekefalva, Kisgalambfalva, Székelymuzsna, Tordátfalva, Tarcsafalva, Bögöz, Zetelaka, Máréfalva, Erdőfüle, Olasztelek), de a réteg jelentéktelen méretei, illetve a szén rossz minősége miatt bánya nem létesülhetett, csupán az erdővidéki Vargyason.

Az igen sokrétűen használható *kovaföld* (*diatomit*) az egykori szék erdővidéki részén fordul elő. Kitermelése a bodvaji vasércfejtés virágzása idején, Magyarhermány határában kezdődött, de sajnos Bodvaj bányájának és olvasztójának felhagyásával az itteni kovaföld is feledésbe merült. Ennél szerencsésebbnek mondható az 1930-as években indult erdőfülei felszíni és föld alatti diatomit-kitermelés, melyet „mennyiségi és minőségi szempontból” egyaránt Románia elsőrendű lelőhelyeként tartottak számon.

Kirulyfürdő közelében, a borvízforrásáért is kedvelt Hargitaliget közvetlen szomszédságában bányászták a sárgás színű *viaszopált*, részben festék-alapanyagként, részben pedig dísztárgyak készítéséhez. Ez utóbbi célra még alkalmasabb volt az igen tetszetős bodvaji *dobostorta-opál*.

Ugyancsak dísztárgyak készültek a korondi sósforrások mészköves lerakódásából keletkezett *aragonit*ből, melynek szebb példányait kezdetben csupán a fürdővendégek hordták haza emlék gyanánt, mígnem Koch Antal, Erdély földtani viszonyainak jeles kutatója, illetve Knopp Vencel, a zalatnai kőcsiszoló intézet tanára ráirányították a figyelmet a csiszolt aragonit dísztárgyak előállításából adódó lehetőségekre. A kitermelés a közelmúltban is folyt, de az Erdély egyik legmódosabb falujává előléptetett Korond fazekasságból és kereskedésből élő lakosaihoz képest mindig – a szűkebb esztendőkből is – kevesen voltak, akik ezáltal leltek munkalehetőségre.

Korongozásra alkalmas *agyag* Udvarhelyszéken bőségesen található, így érthető, hogy valaha sok, esetenként nagy hírnévre szert tevő fazekasközpont létezett itt (Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Homoródalmás, Korond, Küsmöd, Szolokma), ezek közül már csak Korond él, ez viszont túlzás nélkül mondható világhírűnek.

A Kis-Homoród mentén, főképpen Homoródalmáson és Homoródkarácsonyfalván számottevő kiegészítő jövedelmet jelentett a *mész* termelése, a mészégetés, illetve az égetett mésszel való kereskedés („mészjeljárás”, ahogyan a szállítást – „szekerezést” – és árusítást együttesen nevezték).

A különféle szerkezetű és eredetű, elsősorban építkezéseknél, illetve út- és vasútépítésnél hasznosított *közetek kitermelésére* számos kőfejtés („kőbánya”) működik: Szentegyházán, Parajdon, Zetelakán, Lövétén, Almáson, Fenyéden, különösen jelentősek a Vargyas környéki vöröses színezésű kristályos mészkövek, a csiszolásra és épületdíszítésre alkalmas dacittufák.

Udvarhelyszék területén megszámlálhatatlan *ásványvízforrás* fakad. Vizük palackozásra nem igazán alkalmas (korszerű palackozó üzem létesítésével csupán Vargyason próbálkoztak), de egyes „borvizes helyeken” egykor mozgalmas fürdőélet alakult ki, így már a múlt század elején Kirulyfürdön, Homoródfürdön, Korondon, később a Székelyudvarhely melletti Szejkefürdön. Ezek közül jelenleg sajnos egy sem üzemel, legfeljebb helyi érdekű és szerény igényeket kielégítő fürdőalkalmatosságok emlékeztetnek az egykor virágzó telepekre.

Az utóbbi évtizedben jelentős *föd*gáztartalekokat tártak fel Székelykeresztúr, Nagymedesér, Bencéd, Székelyszentlélek stb. határában.

A tájegység legtermékenyebb része az egykori Keresztúr fiúszéknek a szőlőművelés K-i (Bözödújfalva – Bözöd – Kissolymos – Szentábrahám – Csekefalva – Székelykeresztúr – Fiafalva vonal mentén húzódó) határtól Ny-ra eső terület, nagyjából ezt sorolja az *I. termékenységi zónába*. Homolka József 1896-os „földművelési térképe” is. *Földművelő-állattenyésztő* terület, az egész tájegység viszonylatában itt a legnagyobb a szántók részaránya. Termeszteneek gabonaféléket (kukoricát is), zöldséget, ipari növényeket (cukorrépa, len). Itt a legna-

gyobb a gyümölcsösök aránya, megterem a szőlő is. Jelentős a szarvasmarha- és a sertésenyésztés.

A szék legnagyobb részét a *II. termékenységi zóna* foglalja magába, melynek határa a Siklód – Firtosváralja – Kecsetkislalud – Székelyszentmihály – Vágás – Farcád – Szombatfalva – Kadicsfalva – Betlenfalva – Homoródremete – Kénos – Lókod – Homoródszentmárton – Homoródalmás vonal fölött húzódik. Állattenyésztő-földművelő terület, az itteni medencék tengerszint feletti magassága kb. 500 m, a medencéket övező magaslatoké pedig meghaladja a 700 m-t. Itt már nagyobb az erdővel borított területek aránya, mint az I. zónában. A takarmány- és ipari növények (len, cukorrépa) mellett főleg a burgonya csökkenti a gabona (búza, zab) termesztési arányát. A déli kitétsésgű erodált területek jelentős részét gyümölcsösökkel ültették be. Tenyésztenek szarvasmarhát, sertést, lovat. A négy zóna viszonylatában itt a legjelentősebb a juhtenyésztés.

A *III. termékenységi zónát* az előbbtől K-re és É-ra, a vulkáni fennsíkig terjedő övezet alkotja. Ide tartoznak: Parajd, Alsó- és Felsősfalva, Atyha, Korond, Pálfalva, Farkaslaka, Nyikómalomfalva, Székelyszentlélek, Bogárfalva, Székelyszenttamás, Ülke, Fancsal, Oroszhegy, Tibód, Székelyszentkirály, Fenyéd, Méréfalva, Küküllökeményfalva, Zetelaka, Gyepes, Abásfalva, Homoródkeményfalva, Lövete, illetve Bardóc fiúszékben Magyarhermány. Hűvösebb, csapadékdúsabb éghajlatú, alacsonyabb termékenységű talajok területe ez, többnyire *állattenyésztő-erdőki-termelő* övezet. Kisebb a szántók, gyümölcsösök aránya, jelentősebb a burgonya-termesztés, mint az előbbi két zónában, nagyobb a legelők, kaszálók aránya. Főleg szarvasmarhát tenyésztnek.

A *IV. termékenységi zóna* a századfordulón, amikor a Homolka-féle térkép készült, mindössze két kompakt települést foglalt magába: Kápolnás- és Szentegyházás-Oláhfalut. A vulkáni platón és a kúpvonulat lejtőin a legzordabb az éghajlat az egész tájegység viszonylatában. Itt a legnagyobb az erdők, a legelők és kaszálók aránya. Az *erdőkitermelő-állattenyésztő* terület lakossága fakitermeléssel, -feldolgozással (például a két Homoród vizének energiáját is felhasználó, régi múltra visszatekintő fafeldolgozás), az ezzel kapcsolatos szénégetéssel és fuvarozással foglalkozik. Szarvasmarhát, lovat és juhot tenyésztnek, burgonyát és zabot termesztnek.

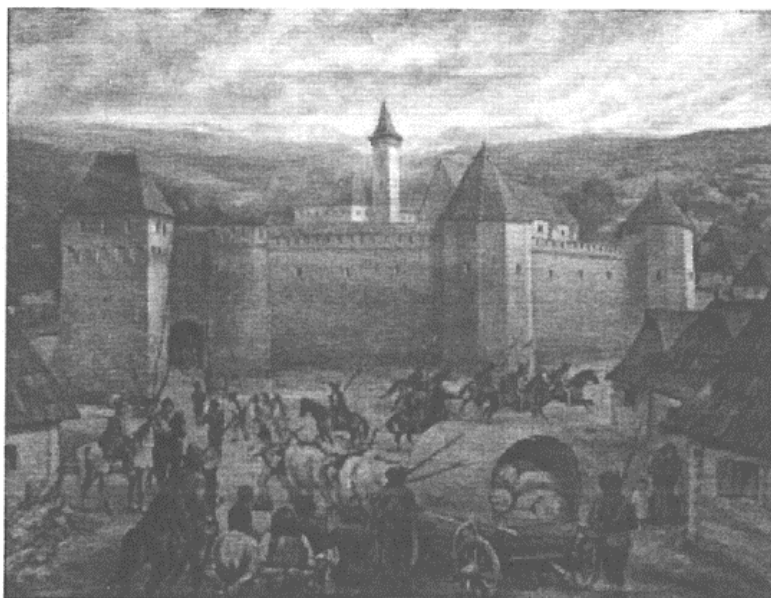
Udvarhelyszék *közlekedési hálózatának* fontosabb vonalai Székelyudvarhelyen összpontosulnak. Eddig jön a vasútvonal a Nagy-Küküllő völgyében, Segesvárról, Székelykeresztúron át. Itt halad át a Csíkszereda-Segesvár, valamint a Szováta- Barót útvonal, Fenyéden találkoznak a Gyergyószentmiklósról és Csíkszeredából jövő műutak. Az úthálózat minősége – főleg a megyei és helyi érdekeltségű utak esetében – jelenleg igen gyenge.

A tájegység természeti szépségei, a műemlékek, a néprajzi értékek, valamint a csak részben ismert *idegenforgalmi* látványosságok jelentős, még nagyrészt kihasználatlan turisztikai potenciált jelentenek.

Könyvészet

- Bányai János: *A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei*. Buk., 1957.
- Elekes Tibor: *Az antropogén tevékenység környezetmódosító hatásai a Siménfalvi-Kobátfalvi medencében*. Kárpát-medencei Környezetvédelmi Konferencia '93-Debrecen, 1994.
- Elekes Tibor: A Fehérnyikó-mente éghajlati sajátosságairól. *Múzeumi Füzetek*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi és Matematikai Szakosztályának Közleményei. Ús. 4. sz., 1995.
- Hajdú-Moharos József: Románia természetföldrajzi tájbeosztása. *Általános Földrajzi Szemle*, 1992.
- Hála József: A sósvíz hasznosítása a Kis- és Nagy-Homoród menti falvakban. In: *A Magyar Földtani Intézet évi jelentése az 1990. évről*, 1992.
- Karátson Dávid: A Hargita és Görgényi-havasok vulkánossága, elsődleges formakincse és mai felszínének kialakulása. *Földrajzi Közlemények*, 1994/2 sz.
- Kardalus János: A homoródalmási mészégetés. In: *Népismereti Dolgozatok*. Buk., 1980.
- Kardalus János (szerk.): *A koronái kerámia*. Csíkszereda, 1981.
- Kardalus János: *A sóvidéki népi fazekasság*. Marosvásárhely, 1996.
- Kisgyörgy Zoltán: *Erdővidék*. Sepsiszentgyörgy, 1973-
- Kocsi Márta – Csömör Lajos: *Koronái székely fazekasság*. Bp., 1980.
- Mac, Ion: *Subcarpații Transilvănieni dintre Mureș și Olt*. Buc., 1972.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. I*. Pest, 1868.
- P. Madar Ilona: Adalékok a parajdi sóbányászathoz és sókereskedelemhez. *Etnographia*, 1988.
- Molnár Jenő: Udvarhely rajon mezőgazdasági övezetei. In: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*. 1961/ II.
- Pișota, Ion – Iancu, Silvia – Bugă, Dragoș: *Județul Harghita*. Buc., 1976.
- Schreiber, Welfried Eckart: *Munții Harghita*. Buc., 1994.
- Ujvári József: *Geografia apelor României*. Buc., 1972.
- Vajda Lajos: *A szentkeresztbányai vasgyártás története*. Buk., 1983.
- Vofkori László: *Utazások Székelyföldön*. Csíkszereda, 2004.

A Székely támadt vár – Haáz Rezső rajza

Hermann Gusztáv Mihály – Zepeczaner Jenő

**Udvarhelyszék – Udvarhely vármegye
A közigazgatás és közélet rövid története**

UDVARHELYSZÉK

A kezdetek

dvarhelyszék területén, a nyelvészek és régészek egybehangzó véleménye szerint, a magyar államiság korai évszázadaiban „több, időben egymást követő Árpád-kori magyar népréteg léte valószínűsíthető, melyek közül a legkorábbi minden bizonnyal még nem volt székely eredetű.” Az előzőleg Biharban állomásozó telegdi székelyek e vidéken történő letelepedését Györffy György a XII. század közepére teszi. Szerinte „ezt megelőzően a Nyárad és Homoród közti Erdőhát a küküllei ispán joghatósága alá tartozott.” Benkő Elek középkor régész viszont a székelyek tömeges megtelepítését, a lelőhelyek számának ugrásszerű növekedése alapján a XII–XIII. század fordulójára, esetleg a XIII. század elejére teszi, azzal a pontosítással, hogy a megsokasodott új lelőhelyek leletanyaga nem

árulkodik semmiféle külön székely jellegről. „Ez a negatív eredmény – megint csak Benkő Elek megállapítását idézve – azok véleményét támasztja alá, akik szerint a (telegdi) székelység ekkor – ha egyáltalán számba jöhet nem magyar eredete – már évszázadok óta magyarul beszélő népesség volt.”

A korban illetékes szakemberek közti nézetkülönbségektől függetlenül a folyamatról megállapítható: a telegdi székelyek legkésőbb a XIII. század kezdetén, de valószínűleg korábban birtokba vették a későbbi Udvarhelyszék területét, mely előzőleg – akár lazábban kapcsolódó gyepeülveként, akár tényleges vármegyei területként – már a magyar királyság fennhatósága és ellenőrzése alatt állott.

Az Udvarhely névvel a pápai tizedjegyzékben találkozunk (1333–1334), egyelőre csak a hellyel (Wduorhel, Oduorhel), „Udvarhelyszék” (Sedis Udvarhel) 1448-ban tűnik elő. Valószínűnek látszik azonban, hogy a szék eredeti neve *Telegd* volt. Erre utal a szövegösszefüggés, melyben a XIII. század végén és a XIV. század elején a Telegd elnevezés ismételt felbukkan – az 1270-es években („universitati Siculorum de Telegd”), 1329 körül („Siculi... in dyocesi Thelegd constituti”), 1342-ben („universitas syculorum de Telegd, de Chyki et de Kyzd”, továbbá „universitas syculoru de Sebus”. A legfőbb bizonyíték a későbbi Udvarhelyszékekkel azonos *Telegd-szék* mellett a két Bacon, azaz a Sepsiszékhez tartozó *Sepsi Bacon* és az Udvarhelyszéken található *Telegdi Bacon* neve.

A tizedjegyzékben szereplő *Erdőháti alesperesség* csekély eltérésekkel a későbbi Udvarhelyszék fálvait foglalta magába. Ezek a fálvak a következők [zárójelben az előfordulás éve(i) és alakja(i)]: Alsóboldogfalva (1333, 1334 – villa Sancte Mariae), Bikafalva – esetleg Fenyéd? – (1334 – de Luce), Bögöz (1333 – Bugus, 1334 – Buguz), Dobó (1333, 1334 – Dobov), Farcád (1333 – villa Vorkad, 1334 – Farkad), Felsőboldogfalva (1333 – villa Mariae), Énlaka (1333 – Jandalka, 1334 – Jandlaka), Galambfalva (1333 – Galomb, 1334 – Galamb), Héjjasfalva – vagy Jánosfalva? – (1334 – villa Eyanis), Homoródalmás (1333, 1334 – Almas), Homoródkarácsonyfalva (1333 – villa Karachni, 1334 – villa Karasun), Homoródszentmárton (1333, 1334 – de Sancto Martino), Homoródszentpál (1334 – de Sancto Paulo), Kányád (1333, 1334 – Kanad), Korond (1333, 1334 – Kurund), Küküllővár (1333 – Sard), Küsmöd (1333, 1334 – Kusmend), Lövete – vitatott azonosítás! – (1334 – de Sancto Laurentio), Oroszhegy (1334 – Uriczheg), Patakfalva (1333 – Potok), Siménfalva (1333 – de Sancto Simone), Solymos (1333 – Solumus), Székelydalya (1333 – Dalya, 1334 – Daya), Székelyderzs (1334 – Ers), Székelykeresztúr (1333, 1334 – de Sancta Cruce), Székelyszáldobos (1333 – Zaldobus), Székelyszenterzsébet (1333 – villa Sancte Elysabeth, 1334 – de Sancte Elisabeth), Székelyszentlélek (1333, 1334 – de Sancto Spiritu), Székelyszentmihály (1333 – de Sancto Michaele), Székelyszentmiklós (1334 – de Sancto Nicolao), Székelyszenttamás (1333, 1334 – de Sancto Thoma), Székelyudvarhely (1333 – Uduorhel, 1334 – Oduorhel), Szentábrahám (1334 – de Sancto Abraam), Szentmihály (1333 – villa Sancti Michaelis – azonosítatlan helység), Szombatfalva – vitatott azonosí-

tás! – (1333, 1334 – de Sancto Georgio), Tarcsafalva (1333 – Tortha, 1334 – Tarka). Vágás (1334 – Voygias). Zetelaka (1333 – Zokaloka, 1334 – Zathalaka).

Felső-Fehéri főesperesség sepsi alesperessége jegyzékén előforduló, a későbbi Udvarhelyszékhez tartozó falvak:

Bacon (1334 – Bachan), Bibarcfalva(1332 – Byborch, 1333 -villa Byborch, 1334 – Byborch), Olasztelek (1332,1334 – Olaszteluk), Vargyas (1334 – Wardach).

Valószínűnek tűnik, hogy a 38 erdőháti helységet regisztráló pápai tizedjegyzék nem tünteti fel Udvarhelyszék valamennyi egykorú faluját. Más területekkel való egybevetések is arra utalnak, hogy az illető korban egy plébániához több, átlagosan három falu tartozott, következésképpen, ha a 38-at beszorozzuk hárommal, akkor az 1557-ben összeírt 132 udvarhelyszéki településhez igen közel álló számot nyerünk.

A széki intézmény 1562-ig

A *székek* (lat. sedes) bíráskodási, közigazgatási és katonai autonómiával rendelkező közhatalóságok voltak azoknál a középkori Magyarországon élő, többnyire – de nem kötelező módon – idegen eredetű népcsoportoknál, amelyek jogállása eltért a vármegyei lakosságétól (szászok, székelyek, kunok, jászok, „lándzsás nemesek”). Maga a szék elnevezés bizonyára a „bírószági fórum” jelentésű bírói székre utal. Az említett csoportok által lakott vidékeken, hosszabb-rövidebb ideig, a szék területi-közigazgatási egységként is működött. A székely székek – hatáskörük tekintetében – sok, az idő múlásával egyre több hasonlóságot mutatnak a *nemesi vármegyével*, de esetükben a *törvénykezési, közigazgatási, közegészségügyi* feladatok mellett kiemelt jelentőséggel bírt a *katonáskodó székelység hadi igazgatása*. E feladatokat a szék a *székgyűlés*, a *törvényes székek* és a *széki tisztviselők* segítségével látta el.

A *székgyűlés* a székek kialakulásától fogva létezett. Eleinte ezen részt vehettek a székben lakó összes szabad székelyek, a XV–XVI. század folyamán azonban a két első rend tagjai, a főemberek és a lófők sajátítják ki a döntés jogát. Valószínűleg nem előre megszabott napokon tartották, hanem ülésről ülésre megállapított időpontban, illetve rendkívüli gyűlések esetén az összehívásnak a katonáskodásra berendezkedett székely társadalomban szokásos, jól működő módját alkalmazták. A gyűlések helye sem volt állandó, általában a szék valamely központi helységében – többnyire (de nem kötelező módon!) Székelyudvarhelyen – tartották. A széknek állandó székháza – és következésképpen a gyűléseknek stabil helye – csak 1733-tól volt.

A székgyűlés volt illetékes a katonai, közigazgatási, rendészeti ügyekben, rendelkezett a szék vagyonával, itt határozták meg a szék szükségletére szánt adót, beleszólhatott a községek ügyeibe, legfőbb hatásköre azonban a *törvénykezés* volt.

Az üléseken a *hadnagy* elnökölt, a peres ügyek tárgyalásakor pedig vele együtt ítélkezett a *székbíró* (későbbben a királybíró is) a *szék véneivel* (seniores), azaz a legtekintélyesebb családok fejeivel együtt.

Udvarhelyszék hadnagyát (kapitányát) először egy 1448. február 6-án kelt oklevél említi, majd 1459-ben tűnik elő, amikor Vingárti Geréb János erdélyi főkapitány felszólítja, a székbírákkal és a szék véneivel együtt, egy per befejezésére. 1481-ben egy oklevél megnevezi Szentpáli Becze Tamást, mint az udvarhelyszéki székelyek kapitányát. 1487. február 3-án pedig „kapitányokat”, tehát *fő-* és *alkapitányt* említenek, ugyanez év február 15-én Báthori István vajda parancslevele Udvarhelyszék kapitányához, bírójához és esküdtszékhöz szól, majd 1505-ben ismét név szerint ismerjük a tisztség viselőjét, Bögözi János személyében.

A *székbíró* rangját tekintve a második volt a széki tisztviselők sorában. Udvarhelyen egy 1448-as oklevél említi első ízben „székbírákat”. Fő feladata a bíraskodás. Egyedül nem tarthatott törvényszéket, csak több előkelővel, később az esküdtekkel együtt. A hadnaggal közösen vezették a gyűlést, az ökörsütésnél segédkezett a hadnagy és a királyi biztosok mellett.

A *királybíró* – a hadnagytól és a székbírótól eltérően – *nem a szék tisztviselője, hanem a király hivatalnokja*. De míg felettesei, a szintén királyi tisztviselőként tevékenykedő székely ispánok és alispánok csak alkalomszerűen tartózkodtak a Székelyföldön, ő a XVI. században már folyamatosan jelen volt a székben, ténylegesen részt vett a helyi adminisztráció működésében. Az 1506-os agyagfalvi határozatok értelmében a királybíró megbüntetheti a szék hivatalnokait, beleértve a kiemelt hatalommal bíró kapitányt is, ha a közgyűlés határozataival ellenkezve egyházi ünnepeken törvénynapot tartanak. Ellenőrző és büntető hatáskörét tovább bővíti az 1555-ös udvarhelyi „Municipalis consuetudo”.

Az *esküdtek* (*széküllők*) kezdetben tekintélyesebb családfők voltak, akiket az oklevelek *seniores* néven emlegetnek, számuk pedig nem volt meghatározva. Udvarhelyszéken lehetséges, hogy ilyen *előkelőknek* tekinthetjük az 1329-ben Adorjáni István *comes*-szel együtt említett „*ceteri Siculi viri prouidui et honesti in dyocesi Thelegd constituti*” csoportját. Az első székelyföldi adatunk meghatározott taglétszámú törvényszék működéséről Kézdi székéből származik, ahol az 1407-ben, a Torjavásárán tartott székgyűlésen 12 előkelő („*Senioribus Siculorum*”) szerepel. Udvarhelyszéken esküdtekről („*Juratiassessoribus*”) először egy 1448. január 22-én kelt oklevél beszél, anélkül, hogy számukat pontosítaná. A XV. század folyamán minden bizonnyal Udvarhelyszéken csakúgy, mint az egész Székelyföldön – bár közvetlen adattal erre nem rendelkezünk – a vének tanácsa átalakult állandó taglétszámú esküdtbírói intézménnyé.

Udvarhelyszék közéletének történetéről szólva nem mellőzhetjük a *székely nemzetgyűlés* kérdéskörét. Ez a székely önkormányzat sajátos szerve volt, az a körülmény pedig, hogy rendszerint Udvarhelyszék valamely helységében tartották, külön feladatokat rótt ennek tisztségviselőire, kihatott működésére. Általában „*generalis congregato trium generum Siculorum*”-ként emlegetik, ehhez egyszerű székgyűlés esetén többnyire (de nem mindig!) hozzáteszik az illető szék nevét, ezért gyakran csak a tárgyalta ügyek tartalmából, illetve a megjelentek neveiből, rangjából következtethetünk a gyűlés jellegére.

Az egész székelység ügyét intéző gyűléseket feltehetően már a letelepedés korában tartottak, ezek léte viszont oklevéllel csak 1357-től igazolható. Ekkor a váradi káptalan hiteles jelentést tett arról, hogy az erdélyi nemesek (azaz a magyar vármegyék birtokos nemessége; Universitas Nobilium), a székelyek és szászok, ki-ki a „szokott helyén” (a nemesek Tordán, a székelyek Udvarhelyen, a szászok Nagyszebenben), gyűlést tartottak.

A nemzetgyűlést általában a székelyek ispánja hívta össze, de II. Ulászló 1499-es privilégiumlevele értelmében „ha valamely székely új és rossz törvényeket akar behozni és a közönséget illető jó és igazságos jogokat fölforgatni”, a szék pedig erőtlennek bizonyul ennek megakadályozására, a főemberek beleegyezésével „Udvarhelyszék kapitánya hívja össze a székelyek három rendjének összességét.”

A nemzetgyűlésen részt vett a székelyek mindhárom rendje, a közrendűek tanácskozási joga viszont egyre inkább korlátozódott, a tisztségekből teljesen mellőzve voltak, de szavazati joguk 1505-ben és 1506-ban, úgy tűnik, még meg volt.

A nemzetgyűlés egyik leglényegesebb funkciója a *törvénykezés* volt; egyrészt *fellebbezési fórumként* működött a székely székek számára, másfelől hatáskörébe tartozott a *székely „natio” törvényeinek megalkotása*, illetve *módosítása* is. A fellebbezési fórum-szerepkört az idő múlásával és az egyre bonyolultabb peres ügyek sokasodásával már nem tudta kellőképpen betölteni, ezért az 1505. november 23-án, (Székely)Udvarhelyen tartott nemzetgyűlés létrehoz egy Udvarhelyen működő fellebbviteli törvényszéket, melyet 4 udvarhelyszéki primor és 13 ugyanonnan való lófő alkotott. E törvényszék további létéről csak szórványos adatokkal rendelkezünk. Tevékenysége kezdetben vontatott volt, amiért az 1506-os agyagfalvi gyűlés elrendelte az ítéletek 15 nap alatti végrehajtását. Valószínűleg csak 1562-ig működött.

A fejedelemség kora

A központosítást szolgáló, következképpen a székely autonómiát sújtó első intézkedések már Izabella királynő országglása idején megtörténtek. Az 1559-ben elhalálozott királynő örökébe lépő első erdélyi fejedelem, János Zsigmond „választott király” székely politikája csupán folytatja, illetve egy kikristályosodott stratégiai elképzelésben rendszerezi ezt a kurzust.

A polarizálódó székely társadalom belső ellentéteit kihasználva a Habsburg-politika és a főemberek egy elégedetlenkedő csoportja 1562 tavaszán kirobantotta a „székely község” felkelését. A felkelés leverése után összeülő segsvári országgyűlés megkezdi a székelység önkormányzatának szűkítését, illetve szigorú központi ellenőrzés alá vonását. A széki törvényszékekről – melyek ettől kezdve, akárcsak a vármegyékben, minden tizenötödik napon kötelesek ülésezni – ezután nem az udvarhelyi törvényszékre, hanem egyenesen a fejedelem elé kellett fellebbezni. Ez a törvényszék az eddigi tanácskozó-ítélkező székgyűlésektől eltérően már kimondottan igazságszolgáltatási ügyekkel fog-

lalkozó szerv. A következő években a hadnagy és a székbíró (a felkelésből kimaradt Aranyosszék kivételével) teljesen eltűnnek a széki adminisztráció éléről, átmenetileg megszűnik a székely nemzetgyűlés (amiben szerepet játszott az is, hogy 1562-ben a lázadók tettüket úgy próbálták legitimizálni – egyébként nem először és nem utoljára a székely történelemben hogy Udvarhelyen gyülekezve nemzetgyűléssé alakultak), Székelyudvarhelyen és a háromszéki Várhegyen felépülnek a neveikben cinikus szójátékot hordozó Székelytámadt és Székelybánja várak, a fejedelmi hatalom székelyföldi védőbástyái. A felszámolt tisztségek viselőinek feladatkörét részben az egyre növekvő befolyású királybíró, részben pedig új hivatalnokok vették át.

Az új tisztviselők közül a legjelentősebb a Székelytámadt vár fejedelem által kinevezett kapitánya („Capitaneo Sex Sedium”), aki János Zsigmond alatt általában a felkelésben részt vett hat szék (Udvarhely, Maros, Csík-Gyergyó-Kászon, Seps, Kézdi, Orbai) főkapitánya is volt (1562–1564 között Pekri Gábor, 1566-ban Bánfi Pál, 1567–1569-ben Telegdi Mihály). A Székelytámadt vár kapitánya János Zsigmond után is többnyire megtartotta az egész Székelyföldre kiterjedő hatáskörét. Székelyudvarhelyen, a „kapitány szombati székén” 1591-ben valaki úgy emlegette, mint „Vrunk feiedelmünk kepe, it keozeteonk”. A XVI. század utolsó évtizedeiben a „kapitány szombati széke” volt tulajdonképpen Udvarhelyszék bíraskodási fóruma a várkapitány elnöklete alatt, akit távolléte esetén a Székelytámadt vár udvarbírája helyettesített. Külön – a szék választott tisztviselőinek és „közönségének” alá nem rendelt – jegyző, a „várbeli nótarius” állott rendelkezésére.

Akárcsak a hat szék kapitánya, a XVII. század elejétől, a székelyek hadkötelezettségének újbóli előtérbe kerülése nyomán létrehozott új tisztség, a *generálisság* viselője szintén a fejedelem által kinevezett központi hivatalnok. Személye általában azonos volt az udvarhelyszéki főkapitánnyal, aminek következtében a korrall foglalkozó történészek néha őt is székely önkormányzati tisztviselőnek tekintették. Ez az azonosság azonban nem volt kötelező: 1609-ben a „főgenerális” Seps, Kézdi és Orbai szék kapitánya, Kornis Boldizsár volt, míg az udvarhelyi kapitány tisztelet Petky János viselte. A főgenerálisság egyre inkább egy hangsúlyozottan bizalmi beosztássá válik, viselőjének kijelölésénél pedig háttérbe szorul a katonai rátermettség és tapasztalat kritériuma: II. Rákóczi György serdülőkorú fiát, Zsigmondot nevezte ki Udvarhelyszék és Háromszék főkapitányává, valamint székely főgenerálissá.

Báthori István korában, 1572-ben ismét feltűnnek a székek kapitányai, de nem mint választott személyek, hanem a fejedelem kinevezett emberei. A tisztség elnyerésének ezt a módját Báthori Zsigmond 1601. december 31-én, Déván kelt, Csík-Gyergyó-Kászon-, illetve Marosszék székelyeinek adományozott, de minden bizonnyal valamennyi székre érvényes kiváltságlevelei változtatták meg. E két levél a kapitányválasztásra vonatkozóan úgy rendelkezik, hogy a székelyek „a közöttük lakó nemesek sorából” évenként 3–4 vagy több tekintélyes és hadban jártas férfit válasszanak, a fejedelem pedig ezek közül a két legalkalmasabbat kinevezi a fő- és alkaptányi tisztségbe. Az udvarhelyi kapitányok választásáról-kinevezéséről származó XVII. századi adataink arra utalnak,

hogy a fejedelmek ezt az igen korlátozott választási szabadságot sem tartották be maradéktalanul, a kapitány kinevezését pedig egyre inkább kizárólagos joguknak tekintették, még a székbeli rendekkel történő egyeztetés látszatára sem figyelve.

Az 1562-es segesvári országgyűlés határozata értelmében 15 naponként minden székben törvénynapot kell tartani, melyen „...a királybírók, vagy mind ketten, vagy egyik személy szerint tartozzanak jelen lenni...”, amiből arra lehet következtetni, hogy ezidőben ketten voltak, mint ahogy 1571-ben Udvarhelyszéken valóban két királybíróval találunk Szentpáli Kornis Farkas és Derzsi Petki Mihály személyében. A királybíró 1613-ig a fejedelem nevezte ki. Udvarhelyszéken a főkapitányi (és várkapitányi) tisztség a XVI. század végén általában együtt járt a főkirálybíróssággal. Miután 1601-től a kapitány – elvben legalábbis – választás útján lett kijelölve, és főleg miután Bethlen Gábor az 1613-as kolozsvári országgyűlésen megengedte a székelyeknek, hogy királybíráikat maguk válasszák, e hivatalokat külön személyek töltötték be.

Amint várható volt, a fejedelmek nem vették le végérvényesen a kezüket a királybírósról. Péchy Simon 1614. január 3-án Balassy Ferenc fejedelmi tanácsoshoz, Udvarhelyszék kapitányához írt levelében kéri a kapitány közreműködését sógora, Kornis Ferenc főkirálybíróvá választásában, jelezve, hogy a fejedelem (Bethlen Gábor) már írt erről a széknek. Ha sikerrel jár el – írja Péchy –, „Ő Nagysága igen jónéven veszi”. 1653. december 29-én II. Rákóczi György Vargyasi Daniel Ferencet ajánlja főkirálybíróvá, aki „a Rendeikkel egy székben lakik, annak szabadságát, törvényeit és szokásait jól tudja”. A fejedelem hangsúlyozza: tudja, hogy a főkirálybíró választása a szék joga, ajánlásával nem akar „a szék Rendeinek szabadsága és szokása ellen” vétetni, „inkább oltalmazni kívánja őket”.

Az esküdtek számát az 1562-es segesvári országgyűlés 12-re korlátozta. A XVII. századi udvarhelyi jegyzőkönyvek különböző esküdtlétszámot említenek: 1612. február 13-án Udvarhely anyaszékben kilencet, 1621. május 25-én hetet, 1622-ben ugyanez a jegyzőkönyv rögzíti a hat keresztúrszéki esküdt névsorát. Egy I. Rákóczi György korabeli, keltezés nélküli jegyzőkönyv-töredék nyolc esküdtet említ az anyaszékben, hatot-hatott Keresztúr, illetve Bardóc fiúszékben. A fiúszékeken regisztrált hatos szám valószínűleg reális, míg az anyaszéken alighanem csonka felsorolásokkal van dolgunk.

1562 előtt a székely székekben csupán alkalmi *jegyzőkkel* találkozunk, a *nótárius* tehát a szék fizetett hivatalnokává csak a segesvári országgyűlés határozata nyomán lépett elő. Udvarhelyszék XVI. század végi törvénykezési jegyzőkönyvei már a széki közjegyzők (notarius publicus, notarius sedis) folyamatosan és felelősséggel végzett munkájáról tanúskodnak. A szék nótáriusa vezette be a jegyzőkönyvbe a prókátorvallást (az ügyvédek megfogadását), melyet a fő- és vicekirálybírák, valamint a jegyző jelenlétében kellett tenni; ő számolt el a bírságokból befolyt pénzekről. Ebből az időszakból három széki jegyző, Berkesi János deák, Liskai István és süköi Orbán János deák neve ismert, de a protokollumok több mint 15 kéz írását őrzik, ami azt jelenti, hogy a jegyzőkönyvek szerkesztésében mások is közreműködtek. 1622-ben már

Keresztúrszéknek is volt jegyzője, a Kobátfalván lakó Farkaslaki Mátyás, és nótárius tevékenykedett az 1635-ben különvált Bardóc fiúszéken.

A székelyek katonai szerepének átértékelődése nyomán a szék hadszervezési hatásköre a XVI. század második felétől egyre inkább háttérbe szorult, a fejedelmek pedig arra törekedtek, hogy a székely önkormányzat fő szerveit elsvasszák, ami a nemzetgyűlések esetében teljes mértékben sikerült, de sokat veszített egykori súlyából a székgyűlés is, mely megszűnt érdemi tanácskozó szerv lenni, szerepe a tisztviselők gyakran már formálissá degradálódott megválasztása volt. A szék legfontosabb hatásköre a bíraskodás maradt, minden egyébben hovatovább csak a közvetítő szerepét játszotta a központi hatalom és a szék „közönsége” között. A falvak bírának jogkörét meghaladó perek (a kiváltságos településeket leszámítva) a viceszéken kezdődtek a vicekirálybírák előtt. Bardócszék tényleges különválásától fogva Udvarhelyszéken hétfőn, Keresztúrszéken kedden, Bardócszéken csütörtökön volt viceszék, ahonnan az udvarhelyi derékszékre (Suprema sedes Iudiciaria) lehetett fellebbezni.

A törvénykezés sajátos eszköze volt a fejedelemség korában a *cirkálás*, amely a „gonosztevők kikeresésére” szolgáló amolyan vándortörvényszék volt, az alkirálybírák látták el „a szék embereivel együtt”. Az első cirkálásról szóló udvarhelyszéki adat 1592-ből származik.

A fejedelemség korában Udvarhelyszék hegemon szerepe átértékelődött: míg azelőtt – legalábbis formálisan – a székely területi önkormányzat működőképességét szolgálta, 1562 után – az udvarhelyi vár és kapitánya révén – a központi (fejedelmi) hatalom eszközévé válik. Az eredeti funkciójától megfosztott és ekképpen tartalmát veszített anyaszéki státusz egyre kisebb jelentőséggel bírt, majd a Habsburg-uralom beálltával gyakorlatilag *meg is szűnt*, de bizonyos jelképei még hosszú ideig fennmaradtak.

Udvarhelyszék területi tagolódása és kiváltságos települései

A kezdetben feltehetően egységes Udvarhelyszék történetének már igen korai szakaszában két, későbbben három területi alegységre tagolódott. Egyfelől elkülönült *Udvarhely anyaszék*, mely ezúttal nem a hét székely szék feletti hatóságot jelöli, hanem Udvarhelyszék törzsterületét, szemben a belőle kivált, de vele továbbra is függő viszonyban maradó *Keresztúr- és Bardóc-fiúszék*ekkel.

Az *anyaszék* Székelyudvarhely mezőváros tágabb vonzáskörzetét foglalta magába: a Homoródméntét, a Havasalját, a Nagy-Küküllő völgyének felső szakaszát a mellékvölgyekkel együtt, Felső-Nyikómentét, Etéd vidékét és a Sóvidék udvarhelyszéki falvait. Településeinek teljes felsorolását – leszámítva az újkori kirajzások nyomán létrejöttet – az 1567-es lőfőösszeírásban találjuk: Székelyudvarhely mezőváros, Abásfalva, Abránfalva, Agyagfalva, Árvátfalva, Atyha, Bágy, Bencéd, Béta, Betlenfalva (Székelyudvarhelyhez csatolva 1952-ben), Bikafalva, Bogárfalva, Bögöz, Cibrefalva (Székelyudvarhelyhez csatolva 1620-ban), Csehétfalva, Décsfalva, Ége, Énlaka, Etéd, Farcád, Farkaslaka, Felsőboldogfalva, Fenyéd, Firtosváralja, Gyárosfalva (Székelyudvarhelyhez csa-

tolva 1571-ben), Gyepes, Hodgya, Homoródalmás, Homoródjánosfalva, Homoródkarácsonyfalva, Homoródkeményfalva, Homoródremete, Homoródszentlászló, Homoródszentmárton, Homoródszentpál, Homoródszentpéter, Homoródújfalva, Jásfalva, Kadicsfalva (Székelyudvarhelyhez csatolva 1952-ben), Kányád, Kecset, Kénos, Kisfalud, Korond, Küküllőkeményfalva, Küsmöd, Lókod, Lövéte, Máréfalva, Mátisfalva, Miklósfalva, Nyikómalomfalva, Ófalva, Oláhfalva (Kápolnás), Oláhfalva (Szentegyházás), Oklánd (Homoródoklánd), Oroszhegy, Patakfalva, Parajd, Recsenyéd, Sándorfalva (Sándortelke), Siklód, Sófalva, Sükö, Székelydália, Székelyderzs, Székelydobó, Székelyfancsal, Székelylengyelfalva, Székelymagyarós, Székelymuzsna, Székelypálfalva, Székelyszenkirkály, Székelyszentlélek, Székelyszenkmihály, Székelyszenktamás, Szentimrefalva (Székelyudvarhelyhez csatolva 1577-ben), Szolokma, Szombatfalva (Székelyudvarhelyhez csatolva 1895-ben), Telekfalva, Tibód, Ülke, Vágás, Városfalva, Zetelaka.

Székelyudvarhelyt mezővárosként első ízben egy Báthori István országbíró, erdélyi vajda és székely ispán által 1485. augusztus 12-én Medgyesén kiadott oklevél említi „Opido Wdvarhel” alakban. Első ismert kiváltságlevelét Izabella királynétól kapta 1557. november 30-án, ez minden adótól és rovataitól mentesítette, kivéve a török szultánnak fizetendő adót. E kiváltságlevelet a királyné belefoglalta 1558. október 8-án kiadott levelébe is. Kevéssel később, 1558. november 10-én kelt Izabella királyné Udvarhely mezővárosának adományozott harmadik kiváltságlevele, melyben a várost kiveszi a szék hatósága alól és lakóit saját „királybírójuk” ítélete alá helyezi, mentesíti minden teherviseléstől, meghagyva a széki királybíróknak és székely főembereknek, hogy erdői használatában, valamint azon szabadságaiban, amit más városok is élveznek, ne háborgassák. Ez az első forrásunk, mely a város saját bíraskodási fórumáról tudósít. Az oklevélből az is kiderül, hogy Székelyudvarhely ekkor már királyi mezővárosi szabadságokkal rendelkezett. Izabella kiváltságlevelét később megerősítették, illetve bővítették Báthori Zsigmond, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György.

Szentegyházás-, illetve *Kápolnás-Oláhfalva* az 1876-os megyésítésig egy közösséget alkotott, sőt 1838-ig egy plébániához tartozott, de összekötötték őket csaknem egyedülálló privilégiumaik is. Az első hiteles oklevél, mely e falvak létét igazolja, 1406. július 1-jén kelt. Kiváltságainak adományozói, illetve megerősítői hosszú listán sorakoznak: Báthori István, Báthori Kristóf, Báthori Zsigmond, Báthori Gábor, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, I. Lipót, III (VI). Károly. E kiváltságlevelek adómentességet biztosítottak, kivették e falvakat a szék hatósága alól, bíróból és 12 esküdttől álló törvényszék működését engedélyezték, ahonnan a fellebbezés egyenesen „a fejevári gondviselő és a fejedelmi udvar törvényszéke elé” történt. Cserébe az oláhfalviaknak évente 2000 szál deszkát kellett szállítani a fejedelem gyulaféhvári udvarába.

Zetelaka, Udvarhelyszék régi települése Oláhfaluhoz hasonló, bár valamivel szelidebb földrajzi környezetben fekszik, és az 1333-as meg 1334-es pápai tizedjegyzékben egyaránt szerepel. Középkori kőtemplomáról egy kora gót stílusú, a mai torony emeletén őrzött ablaktöredék tanúskodik. Első kiváltságlevelét Bethlen Gábortól kapta 1622. szeptember 25-én. Ez függetleníti a tele-

pülést a szék kapitányától és királybíráitól, bíró és 12 esküdt választására jogosítja fel, akiknek ítéleteit a „fejedelem fejérvári udvara gondviselőjéhez” lehet fellebbezni. A zetelakiak viszont kötelesek évente 100.000 zszindelyt szállítani Gyulafehérvárra, a fejedelmi udvarba. Az oklevelet I. Rákóczi György erősítette meg.

Keresztúr fiúszék a Nagy-Küküllő völgye udvarhelyszéki szakaszának alsó részét, továbbá a Gagymentét, az Alsó-Nyikómentét, valamint az ún. „Partium”-ot foglalta magába. Keresztúr-székként („Sede kerezthur”) 1477-ben fordul elő, élén ekkor a bírót („judex”) és a szék véneit („seniores”) találjuk. Különválásának körülményei ismeretlenek, de hihetőleg ebben szerepet játszott a később székhelyként szolgáló település, Székelykeresztúr előrehaladása, a népesség megszorodása. Az 1477-es oklevél tanúsága szerint ugyan volt székbírája és joga esküdtszék felállításához, de a fellebbezett perek ügyében és katonai kérdésekben a főszék részét képezte. Keresztúrszékre vonatkozott fiúszék kifejezéssel először 1606-ban találkozunk („Udvarhely Zekben más neuen Kerezthur Fiú Zekben”). Keresztúr fiúszék települései a következők: Székelykeresztúr mezőváros, Alsóboldogfalva, Betfalva, Bordos, Bözöd, Bözödújfalva, Csekefalva, Csöb, Fiafalva, Firtosmartonos, Gagy, Kadács (Kis- és Nagykadács), Keresztúrfalva (ma Székelykeresztúr város része), Kisgalambfalva, Kiskede, Kissolymos, Kobátfalva, Kőrispatak, Magyarandrásfalva, Magyarhidegkút, Magyarzsákod, Medesér, Nagygalambfalva, Nagykede, Nagysolymos, Rava, Rugonfalva, Siménfalva (Alsósiménfalva), Székelyszállás, Székelyszenterzsébet, Székelyszentmiklós, Székelyvécke, Szentábrahám, Szentdemeter, Tarcsafalva, Timafalva, Tordátfalva, Újszékely.

Székelykeresztúr mezőváros, egyrészt az 1333–1334-es pápai tizedjegyzék, másfelől a régészeti leletek tanúsága szerint a XIII–XIV. században Udvarhelyszék igen jelentős települése volt, mely a városiasodás tekintetében, úgy tűnik, megelőzte a már ekkor közigazgatási központként (gyülekezési helyként) működő Székelyudvarhelyt. Első ismert kiváltságlevelét Izabella királyné adományozta, valószínűleg 1559-ben; ebben felmenti mindennemű adó, díj és kamarai jövedelem fizetése alól, kivéve a török szultán adóját. Ezt a levelet megerősítették Báthori István, Báthori Zsigmond és Brandenburgi Katalin. I. Rákóczi György fejedelem 1632-ben felmenti minden rendes és rendkívüli adó és segély fizetésétől, bárminemű falusi szolgálattól, valamint az idegen tisztek jogszolgáltatása alól, feltételként szabva, hogy a fiskusnak 100 magyar forintot fizessen, illetve, hogy a kocsmatartás jogát engedje át a kincstárnak.

Bardócszék Erdővidék udvarhelyszéki településeit foglalja magába. Neve első ízben az 1600-as évi udvarhelyi törvénykezési jegyzőkönyvben szerepel, mely rögzítette a homoródalmásiak és vargyasiak közti határper tanúkihallgatásait. A kötelékébe tartozó „Rikán-túli” kilenc község különállását az 1635. január 13-án, Gyulafehérváron kelt, I. Rákóczi György által kibocsátott kiváltságlevelél szentesíti és szabályozza, ám önálló bíraskodási fóruma már ezt megelőzően működött. Települései a következők: Bardóc, Bibarcfalva, Erdőfüle, Kisbacon, Magyarhermány, Nagybacon (Telegdi-Bacon), Olasztelek, Székelyszáldobos, Vargyas.

A közigazgatás változásai a Habsburg-uralom idején

A kezdetben apró lépésekben, majd fokozódó ütemben zajló modernizációs és centralizációs törekvések érzékenyen érintették a hagyományos berendezkedését, autonóm státuszát féltve őrző székelységet. A jelentős pénzmennyiséget kitevő adó, a katonatartás súlyos terhei érthető ellenérzést keltettek az ország új uraival szemben. Utóbbiak viszont megérezték, hogy nem érdemes a közelet valamennyi arcvonalán harcot indítani a székely önkormányzat maradék védállásai ellen. A kapitány, illetve a generális tisztje a székelység kuruc mozgalom utáni, 1711-es lefegyverzésével ugyan megszűnt, a *széki királybíró* viszont választott hivatalnok maradt, és átvette a korábbi székkapitányok jogkörének bizonyos, a központi hatalom szempontjából ártalmatlannak ítélt részét. Megmaradt a székely székek közigazgatási rendszere, ezek hagyományos belső tagozódása, így Udvarhelyszéken tovább működött Udvarhely anyaszék, illetve a két fiúszék. Az anyaszék és a fiúszékek élén *alkirálybírók* (vice judex regius, vicekirálybíró) állottak, választásuk évente, a szék közgyűlésén történt, kivéve a bardócszékit, akit a fiúszéket alkotó „kilenc község lakosai” választottak, „a saját körükből”. Az alkirálybíró munkája „állandó jelenlétet, folyamatos igazgatási, bíraskodási ténykedést” kívánt. Ő tartotta a közvetlen kapcsolatot a járásokat igazgató *dullókkal* (a vármegyei szolgabíróéhoz hasonló hivatal), ellenőrizte a *falusbírók* működését, elnökölt a viceszéken.

A járásokat a széki hatóságok szervezték, dullóikat a székgyűlésen választották. Adminisztratív funkcióik mellett fő rendeltetésük *az adó behajtása* volt, kialakításuk során pedig nem vették figyelembe sem a fiúszékek határait, sem a vidék tájtörténeti tagolódását. Az udvarhelyszéki járások kialakulására vonatkozó első információink az 1680-as évekből származnak. Határaik kijelölésénél az egy-egy nemesember (hadnagy) parancsnoksága alatt álló, bizonyos falvak hadköteleseit csoportosító ún. „*százakat*” vették alapul. Kezdetben összetételük többször változott; pontosan nem tudjuk, mikor, de feltehetően a XVIII. század közepe táján alakult ki az 1848-ig nagyjából változatlan járásbeosztás. E járások a következők: *Bögözi járás* (Agyagfalva, Béta, Bögöz, Décsfalva, Jásfalva, Kányád, Mátisfalva, Ócfalva, Székelyderzs, Székelydobó, Székelymagyarós, Székelymuzsna, Vágás), *Bözödi járás* (Bordos, Bözöd, Bözödújfalva, Csekefalva, Csöb, Gagy, Kissolymos, Kőrispatak, Magyarandrásfalva, Magyarhidegkút, Magyarzsákod, Nagysolymos, Rava, Székelyszállás, Székelyszenterzsébet, Székelyvécke, Szentábrahám, Szentdemeter), *Etédi járás* (Csehétfalva, Énlaka, Etéd, Firtosmartonos, Firtosváralja, Kadács [Kis- és Nagykadács], Kiskede, Kobátfalva, Küsmöd, Medesér, Nagykede, Siklód, Szolokma, Tarcsafalva, Tordátfalva), *Farcádi járás* (Betlenfalva, Bikafalva, Farcád, Fenyéd, Hodgya, Kadicsfalva, Küküllőkeményfalva, Máréfalva, Sükő, Székelylengyelfalva, Székelyszentkirály, Székelyszenttamás, Szombatfalva, Tibód, Zetelaka), *Homoródi járás* (Ége, Homoródalmás, Homoródjánosfalva, Homoródkarácsonyfalva, Homoródszentpál, Homoródszentpéter, Homoródújfalva, Oklánd, Székelydála, Városfalva), *Keresztúri járás* (Alsóboldogfalva, Betfalva, Fiátfalva, Ke-

resztúrfalva, Kisgalambfalva, Nagygalambfalva, Rugonfalva, Siménfalva [Alsósiménfalva], Székelykeresztúr mezőváros, Székelyszentmiklós, Timafalva, Újszékely), *Oláhfalvi járás* (Abásfalva, Bágy, Gyepes, Homoródkeményfalva, Homoródremete, Homoródszentmárton, Lövéte, Oláhfalu [Kápolnás], Oláhfalu [Szentegyházas], Recsenyéd), *Parajdi járás* (Alsósóf falva, Atyha, Bencéd, Bogárfalva, Farkaslaka, Felsősfalva, Kecsetkifalud, Korond, Oroszhegy, Parajd, Nyikómalomfalva, Székelypálfalva, Székelyszentlélek, Székelyszentmihály, Ülke), *Patakfalvi járás* (Abránfalva, Árvátfalva, Felsőboldogfalva, Homoródszentlászló, Kénos, Lókod, Miklósfalva, Patakfalva, Sándorfalva [Sándortelke], Székelyfancsal, Telekfalva), *Bardóc fiúszék* (Bardóc, Bibarcfalva, Erdőfüle, Kisbacon, Magyarhermány, Nagybacon [Telegdibacon], Olasztelek, Székelyszáldobos, Vargyas).

A Habsburg-kori közigazgatás rendszerében lényeges változásokat először a felvilágosult abszolutizmus időszaka, Mária Terézia és II. József uralkodása hoz.

Mária Terézia intézkedései közül a Székelyföldön a legnagyobb hatással a határőrezredek felállítása volt. Ez Udvarhelyszéket csak kis mértékben érintette: bár 1762. szeptemberében maga Buccow generális személyesen próbálta a szék népet a katonaság felvételére kényszeríteni, ez csak Bardóc fiúszéken sikerült, melynek települései egy egész század (250 ember) gyalogkatonát adtak a székely határország II. gyalogezredébe. A szervezés 1764. márciusában fejeződött be. A királynő másik fontos – Székelyföldet is érintő – reformja a „Folytonos Táblák” felállítása volt, melynek célja a bíráskodás egységesítése, a közigazgatástól történő különválasztása. Az udvarhelyszéki Folytonos Tábla működési rendjét 1764. január 26-án adták hírül a falubíráknak. Az udvarhelyi törvényszéken a főkirálybíró elnöklete mellett 12 tényleges és ugyanannyi számeletti esküdt ülésezett, a ténylegesek között volt az anyaszék és Keresztúr fiúszék alkirálybírája, illetve a két királyi adószedő. Bardóc fiúszéken az ottani alkirálybíró elnökletével folytak a perek, innen az udvarhelyi táblához lehetett fellebbezni.

II. József reformjai még alaposabban felforgatták a székelyföldi közállapotokat. 1784-ben megszüntettek minden hagyományos közigazgatási szerveződést, Erdélyt 11 vármegyére osztva. *Udvarhely vármegye* a korábbi Udvarhelyszékből állt (melyről viszont leválasztották Bardóc fiúszéket), ezt egyesítették a Kászontól elkülönített Csíkkal és Gyergyóval (az ekképpen lefaragott Bardóc- és Kászonszékek Háromszékhez kerültek). Az új vármegye élén a főispán állott, két kerületének (Udvarhely és Csík-Gyergyó) élén „helyettes alispánok”; a járásokban egy-egy szolgabíró (judex nobilium) és alszolgabíró (vicejudex nobilium) tevékenykedett.

II. József halála után visszaáll a széki közigazgatás, mely 1848-ig marad érvényben, amikor a széki („márkális”) gyűlés átalakul a „széki bizottmány gyűlésévé”.

A forradalom leverése után az 1849. szeptember 21-iki kormányzói rendelet a nagyfejedelemséget hat katonai vidékre osztotta, élükön egy-egy katonai parancsnokkal és a melléje rendelt, polgári igazgatással megbízott körzeti komisszárral. Az *Udvarhelyi katonai vidék* négy körzetre tagolódott: Udvar-

hely (Udvarhelyszék területe), Csíkszereda (Csík-Gyergyó-Kászonszék), Szentgyörgy (Háromszék), Vásárhely (Marosszék). Az udvarhelyi körzet alegységei a keresztúri, böződi, szombatfalvi és almási alkörzetek. Az alkörzetek komisszárjai felügyeltek a törvények végrehajtására, gondoskodtak arról, hogy a falvak élére a rendszerhez hű bírák kerüljenek, nyomon követték a falusi bírák, esküdtek, jegyzők tevékenységét. Az ostromállapotra hivatkozva, az igazságszolgáltatás újjászervezéséig a „jelentéktelenebb” polgári ügyek tárgyalását a katonai vidékek hatóságainak hatáskörébe utalták.

Fél évtizednyi katonai igazgatás után a belügy-, pénzügy- és igazságügy-miniszterek 1854. június 4-én kelt közös rendelete értelmében Erdélyt *tíz kerületre* (Kreis), a kerületeket pedig *járásokra* (Bezirk) osztották. Az egykori Csíkszéket, valamint Háromszék, Felső-Fehér- és Küküllővármegye néhány faluját is magába foglaló *Udvarhelyi kerület* hat járásból állott: *Barót, Kozmás, Csíkszereda, Gyergyó, Szitáskeresztúr, Udvarhely*. Az 1854-es átszervezés a Marosvásárhelyi kerület makfalvi járásához csatolta Udvarhelyszék néhány faluját: az ún. „Partiumot” és a Sóvidéket.

E helyzeten az *1860-as „Októberi Diploma”* változtatott, mely mintegy uralkodói kegyként „helyreállította” az egyes történeti országok különálló belkormányzását. A *visszaállított Udvarhelyszék* új tisztviselői karát az 1861. május 6-iki gyűlésen választották meg. A kezdetben lelkes restaurációs hangulatot azonban hamarosan a „*provizórium*” rendszere váltotta fel, több helyi vezető (így Daniel Gábor udvarhelyi főkirálybíró is) lemondott a továbbfolytatódó birodalmi centralizációs törekvések nyomán. Aztán az újabb enyhülési szakaszban, Anton Schmerling államminiszter, a „*provizórium*” kulcsembere lemondatása után, 1865 augusztusában, a többi 1861-ben kinevezett főispánnal és főkirálybíróval egyetemben Daniel Gábort is visszahelyezték hivatalába, de a Schmerling-rendszer tisztviselői kara továbbra is hivatalban maradt.

Az *1867-es kiegyezés* már a hagyományos közigazgatás, a modernizációs hullámokat túlélte erdélyi történelmi autonómiák teljes körű restaurációját jelentette, és ez természetesen kiterjedt a székely székekre is, csakhogy igen rövid időre. Most már az Unió megvalósulása nyomán, a magyar államiság keretei között beindult egységesítési folyamat célozta meg Erdély specifikus közigazgatási rendszerét. Miután 1876. áprilisában a XII. tc. megszüntette a Királyföld hagyományos közigazgatását (a szász ispáni hivatalt, illetve a Szász Egyetem azon jogát, hogy szabadon rendelkezze vagyona felett, mely ettől kezdve csak művelődési célokra használható), a király által június 19-én szentesített XXXIII. tc. felszámolta a vármegyéken kívüli összes közigazgatási egységek törvényhatósági különállását: a vidékek, kerületek, a Jászság, a Nagy- és Kiskunság, a hajdú kerület, a szepesi 16 város, valamint a székely és szász székek beolvadtak a vármegyék egységes rendszerébe.

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

UDVARHELY VÁRMEGYE (1876–1918)

Az abszolutizmus hosszú éveit utáni gazdasági fellendülés, a berendezkedő polgári társadalom megkövetelte a közigazgatási rendszer modernizálását is. A középszintű közigazgatásban a század derekáig létező nemesi vármegyét a kornak megfelelő polgári vármegye váltotta fel. Különösen szükségessé vált az erdélyi részek közigazgatásának az átszervezése, amelyben a nemesi megyék mellett működtek a székely és szász székek, kiváltságos kerületek. Teljesen anakronisztikus volt Felsőfőher vármegye létezése is, amelynek területe foltokban elszórva más törvényhatóságokba, vagy közé volt ékelve.

Hosszas és éles viták előzték meg a megyerendezést mind helyi, mind pedig országos szinten. „Május 8-án [1876] tartott törvényhatósági gyűlés legközérdekűbb tárgya volt az alakítandó Udvarhely megye kikerekítésének kérdése. [...] Felzaklatta ezen kérdés az országot, de főképp az erdélyi részt. Minden [törvény]hatóság ragaszkodott hagyományos múltjához. A kisebb kikerekítés által akartak a szomszéd törvényhatóság rovására magukon segíteni. Egy megye sem gondolt a másik érdekére, csak a magáéra. A részrehajlatlanok és az Erdély múltjával és földrajzi fekvésével ösmeretesek a József császár idejébéli felosztást legjobbnak tartották. Ez nem vett tekintetbe ugyan nemzetiségi érdeket, csak a földrajzi fekvést és azt, hogy erős megyék legyenek. De ki állott volna elé ezen törvénytelen emlékü felosztással. Erdélyben 10 megye! Hány főispáni állás, hány központnak kellett volna áldozatul esni! Hát a központi tisztviselők létszáma hová apadott volna.” Több törvényhatóságot, köztük Udvarhelyszéket is a felosztás veszélye fenyegette. „A kisebb megyék attól is tartottak, hogy nem bírják meg az önkormányzat költségeit. Mert még ezen évek óta, még gróf Szapáry első belügyminisztersége alatt felmerült kérdés uralta a helyzetet, az lévén akkor a jelszó (mint nekem a szakelődő mondotta), hogy azon törvényhatóság, mely a szóban lévő adóhányadából az önkormányzati költségeit képes fedezni, az megmarad, amely pedig oly csekély egyenes adót fizet, hogy erre nem képes, az másba beolvad. Udvarhelyszéket, mint az utóbbit, tekintették, tehát az akkori fogalmak szerint valóban veszély fenyegette Udvarhely Törvényhatóságát. A lét és nemlét kérdése lebegett felette.” – írja Daniel Gábor emlékiratában.

Az érdemi vita a jövőbeni megyék kialakításáról Udvarhelyszék törvényhatósági bizottságának 1876. május 8-i gyűlésén szerkesztett *Felirattal* kezdődött, amely a szék és részben a székelység álláspontját fejezi ki. Brassó és Nagy-Küküllő megyének a sajtóban megjelent tervezetéről megállapítják, hogy székely érdekeket sért. „Midőn Nagy-Küküllő és Brassó megye ellen felszólalunk indokaink sem a múlt iránti kegyelet, sem történelmi jogokhoz való indokolatlan ragaszkodás, sem, végre a székely nép érdekében kikérendő kiváltság nem képezik.” A tervezet szerint Udvarhely megye területe 45 négyzetmérföld lenne, 98.000 lakossal és jövedelmi adókból származó bevételét 190–200 ezer forintra becsülték. „Udvarhely megye lakosai azon nyomasztó helyzetben vannak, hogy 45 négyzetmérföld területen a föld terméketlen volta, az éghajlat

mostoha-sága és mívelés alatt álló nagy erdőterülete miatt az ipar és kereskedelem, továbbá a vasúthálózat teljes hiánya miatt, dacára 98 ezerre menő lakosságának, nem képes több adót fizetni mint egyedül Makó városa Csanád megyében, és mert azon elv szigorú alkalmazása Udvarhely megyében, hogy minden törvényhatóság hordozza saját önkormányzatának költségeit felette igazságtalan, miután a törvény hatóságok jövődő hivatása és teendői túlnyomólag állami érdeket fognak képviselni. [...] Egy ilyen anyagi helyzettel bíró törvényhatóságtól azt követelni, hogy a saját erején tartsa fenn önkormányzatát és teljesítse a legfontosabb állami funkciókat egyértelmű lenne önkormányzati életének megdöntésével. [...] mély tisztelettel bátorkodunk javaslatba hozni, hogy Udvarhely megyéhez Udvarhely város központtal csatoltassanak még:

Küküllő megyéből: O/láh/Andrásfalva, O/láh/ Hidegkút, Sárd, Nagy Bún, Kis Bún községek, 3 371 lélek.

Felsőfehér megyéből: Fejéregyháza, Héjasfalva, Felek, Szederjes, Pálos, Mo-ha, Petek, Zoltán, Alsó-Rákos, Felső-Rákos községek, 10.129 lélek.

Segesvárszékéből: Bene, Szász Erked, Szász Kézd, Szász Keresztúr, Szász Buda: 4.271 lélek.

Kőhalomszékéből: Kacza, Mirkvásár, Zsombor, Darócz, Homoród és Sövény-ség (Schweiser) községek: 4.985 lélek.

Háromszékéből: Baróth, Bodos, Sepsi Baczon, Köpecz, Szárazajta községek: 6.472 lélek.

Ezen esetben Udvarhely megye mintegy 40 ezer lélek és 80 ezer frt. adóval gyarapodva, 138 ezer lakossal és 270 ezer állami adóval fogna rendelkezni. Udvarhely megye a felsorolt 32 községgel kiegészítve, Udvarhely város közpon-ton egy célszerű, olcsó és mindenek felett magyar szellemű közigazgatásnak biztos feltételeit nyervén meg, Kőhalomszék és Segesvárszék többi községe pedig helyrajzi fekvésük tekintetbe vétele mellett Küküllő megye és Fogaras megyéhez lennének akadály nélkül beolvasztandók. A felirat azon módosítás-sal, hogy Udvarhelyszék körébe még Segesvár és Kőhalom városok is bele vonassanak, egyhangúlag elfogadtatik.”

A törvényjavaslat véglegesítésekor viszont nem kérték ki a székek véleményét: „...még előlegesen nem is közölték azon községek neveit, melyeknek a székekhez adásával lett Udvarhely megye megalakítva. Így ki lettünk játszodva. A törvényben elég biztosítékot láttunk, de a végrehajtásnál meg lettünk rövidít-ve.” – írja Daniel Gábor főispán emlékirataiban. Így nem sikerült még használ-ható állomásokot sem szerezni a Segesvár-Brassó vasútvonalon, ráadásul Bardóc fiúszék is kérést nyújtott be a belügyminisztériumhoz, hogy Háromszék vármegyével szeretne egyesülni. Hasonló kísérletek már a megyésítés előtt is történtek, amikor a bardóciak Miklósvárszékkal egyesülve óhajtottak külön széket létrehozni.

Udvarhely vármegye megalakításáról végül a „némely törvényhatóság terü-letének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” szóló 1876:XXXIII. tc. határozott, amelyet 1876. június 19-én fogadott el az ország-gyűlés:

8. Udvarhely vármegye.

Ezt képezik:

Udvarhely-szék;

Székely-Udvarhely;

Oláhfalu;

Küküllő és Felső-Fejér megyék, valamint Segesvár és Kőhalomszéknek az Udvarhely-széki határszéllel területi összefüggésben levő némely községei, mely, melyeknek beosztását, illetőleg a határok megállapítását a belügyminiszter az ezen törvényzikk 5. §-ában megállapított módon és feltétel mellett veszi eszközlésbe.

Székhelye: Székely-Udvarhely.”

Az újonnan szervezett törvényhatóság területét az 1877: I tc. 2. §-ának 8. pontja szabályozza:

„Udvarhely megyét képezik:

az egész volt Udvarhelyszék, kivéven Telegdi-Bacson községet;

Székely-Udvarhely;

Oláhfalu;

a volt Küküllő megyéből: Oláh-Hidegkút, Oláh-Andrásfalva; a volt Felső-Fehér megyéből: Felek, Szederjes, Petek, Felső-Rákos; a volt Segesvár-székből: Bene (Mehburg), Erked; a volt Kőhalom-székből: Darócz és Zsombor községek, ez utóbbi a volt Felső-Fehér megyében feküdt részével együtt.”

Ugyanennek a paragrafusnak 15. pontja Háromszék megyéhez csatolja Telegdibacon községet. Később, 1895. július 30-i 65 817. számú belügyminiszteri rendelet Nagy-Küküllő vármegyéből, Alsórákos község területéből 566 kat. hold 694 négyszögöl erdő- és kaszálóterületet ad át Udvarhely vármegyének, melyet közigazgatásilag Zsombor községhez osztanak be.

Az újonnan alakított vármegye szomszédai: észak felől Maros-Torda vármegye, északnyugat felől Kis-Küküllő vármegye, délnyugat, déli irányból Nagy-Küküllő és Háromszék vármegyék, keleti oldalon Csík vármegye. Területe 3.417,68 km², 794 km²-rel nagyobb, mint az egykori szék. Lakossága 105.467 (1870-ben), 110.132 (az 1891-es népszámlálás adatai szerint). Átlagos népsűrűsége 32,3 lakos/km². Nemzetiségi szempontból a lakosság 98,57%-a magyar, mellette élt 1,29% román, a többi zsidó és német volt. Foglalkozás szempontjából a felnőtt lakosság a következőképpen oszlott meg: értelmiségi – 775, östermelő – 31173, bányászat és kohászat – 208, ipar – 3 841, kereskedelem – 445, hitel – 17, közlekedés – 120, járadékból élő – 330, napszámos – 11.452, házi cseléd – 1.665, háztartási – 20.918, egyéb – 141, 14 év feletti foglalkozás nélküli – 3.286.

Gazdasági szempontból a kis- és középbirtokokon folytatott mezőgazdaság a meghatározó. A vármegye termőterülete 280.103 ha, amely a következő képet mutatja: szántóföld – 72.587, kert – 54.360, legelő – 38.710, szőlő – 310, erdő – 109.672 ha. „...legelterjedtebb foglalkozásnak a földművelést tekintjük, pedig a silány talaj, a kedvezőtlen időjárás, a hosszú, erős tél, a rövid tavasz és nyár: mind ellenségei a földművelésnek” (Orbán Balázs). A mezőgazdasági színvonalára jellemző, hogy még 1895-ben is csak 103 egyes vasgerendelyes eke volt,

szemben a 15.665 db hasonló fagerendelyes ekével. Még a századfordulón is általános volt a két- és a háromfordulós ugarrendszer, amely csak a második világháború éveiben szűnt meg.

Iparára elsősorban a háziipar jellemző: famunkák, kender- és gyapjúfonás meg szövés, fazekasság, bőrfeldolgozás. Nagyobb ipari létesítmények voltak a parajdi gyufagyár, a székelyudvarhelyi szeszgyár és gőzmalom, a lövétei (szentkeresztbányai) vasgyár. A három gőzmalom mellett 241 kis vízimalom dolgozta fel a megtermett gabona legnagyobb részét. „A kézműipar nem fejlődik, nem halad, a gyáripar pedig hanyatlik, például a tényleg nagy szeszgyárak szünetelnek, mert azokat a 2 frtos kis üstök, melyeknek a megye területén száma 3.899, megbuktatta” (Orbán Balázs). Új gyár nem alakult, csak a parajdi gyufagyár fejlődött, amely évente 300 munkást foglalkoztatott, termelése egymillió csomag volt.

Közlekedésére rányomta bélyegét a vasutak hiánya, csak 1888. március 15-én adják át a forgalomnak a Héjjasfalva-Székelyudvarhely szárnyvonalat.

A gazdasági élet fejlődését hátráltatja a szükséges hitelek hiánya is, a megyében csak 3 hitelintézet létezett a múlt század hetvenes éveiben: *Zalogkölcson intézet és betéti pénztár* (1875) Székelyudvarhelyen és a székelykeresztúri *Népbank* (1873), összesen 49 584 forint (!) alaptőkével. A homoródszentmártoni *Népbank* 1876-ban feloszlott. A székelyudvarhelyi székelyegyleti *Takarékpénztár* forgalma 1875-ben 42.000, 1876-ban 62.000 Ft volt és 1.110 Ft osztalékot adott tagjainak. A század utolsó évtizedeiben egyre égetőbb kérdéssé válik a kivándorlás a Székelyföldről, amely Udvarhelyszéket is érinti. A viszonylagos „népfölösleg” a gazdasági élet elmaradottsága miatt alakult ki.

Az újonnan szervezett vármegyébe a központi hatalom képviselőjének, *főispánnak* a régi főkirálybíró – Daniel Gábort – nevezik ki 1877. augusztus 17-én, aki egyszemélyben Székelyudvarhely és Oláhfalva főispánja is volt.

1877. szeptember 4-ére hívta össze a főispán Udvarhely vármegye alakuló *közgyűlését*, amelyen hivatali esküjét is letette. A közgyűlés kimondta az új törvényhatóság megalakulását, ugyanakkor egy feliratban több szomszédos község átadását kérte, eredmény nélkül. A vármegyei intézmények megalakítása a Pesten tartott főispáni értekezleten elhangzottak értelmében történt, amelyen Tisza István elnökölt. Rövidesen, október 2-án megalakult a közigazgatási bizottság. Ennek december 28-i ülésén határozták el Szász-Zsombor és Magyar-Zsombor községek egyesítését Zsombor név alatt. Ez a gyűlés hagyja jóvá a legtöbb adót fizetők – a virilisták – jegyzékét az 1878. évre. Az új és a betöltetlen állásokat pályázaton hirdetik meg, a jelentkezők közül a tisztújító közgyűlés szavazással választja ki a legmegfelelőbbet.

A vármegye ügyvitelének tényleges vezetője az *alispán*, Török Albert. A vármegyében az 1877.1. tc. értelmében két *rendezett tanácsú város* szerveződött: *Székelyudvarhely* és *Oláhfalva*. Az 1876. XX. tc. 1. §. megszüntette mindkettő esetben az önálló törvényhatósági jogot, és a vármegye kebelezte be. Székelyudvarhely rendezett tanácsú várossá szerveződött. Oláhfalva „csékély anyagi ereje” viszont nem engedte meg ezt a státuszt, ezért a helyi adófizetők

döntése értelmében a hajdani kiváltságos helység két kisközséggé alakult, egy közjegyzőségbe szervezve.

Udvarhely vármegyéét három szolgabírói járásra osztották, a megyei törvényhatóság székhelye Székelyudvarhely rendezett tanácsú városban volt. Helyiségei közt 10 nagy- és 125 kisközség volt.

Járás és város	Községek	Lakosság száma	Magyar	Román	Német	Lakott házak
Homoródi járás	42	30.468	28.232	817	1.137	7.092
Székelykeresztúri járás	50	35.523	31650	2.210	729	8.112
Székelyudvarhelyi járás	43	38.703	38.222	99	46	8.387
Székelyudvarhely rendezett tanácsú város	1	5.438	5.105	65	219	868
Összesen	136	110.132	103209	3.191	2.131	24.459

A megyeszékhely után legnépesebb községei: Zetelaka 3.548, Székelykeresztúr 3.153 és Korond 3 022 lakossal, kétezernél több lakosa csak 9 helységnek volt.

Székelyudvarhelyen az új vármegyeháza 1896–1897-re készült el. A székváros adott helyet továbbá az udvarhelyi járás szolgabírói hivatalának, a kir[ályi] törvényszéknek, a járásbírósnak és a közjegyzőségnek, a pénzügyigazgatásnak, az államépítészeti hivatalnak, a kir. tanfelügyelőségnek, kir. erdőhivatalnak, a felső erdőgondnokságnak és a 82. hadkiegészítő parancsnokságnak.

A járásbeosztást a törvényhatóság szabályrendeletekkel rendezte. A Sóvidék viszonylagos zártsága, távolsága a járás-, és megyeközponttól, a sóbánya körül, illetve a vasút kiépítése (1898) után meginduló fejlődés megkívánta egy új járás kialakítását. Az 1905-ben létrehozott új járás területe a következő községekre terjed ki: Parajd, Alsósófalva, Felsősófalva, Atyha, Korond. Hatáskörét később kiterjesztik Küsmöd, Siklód, Szolokma és Székelyvarság községekre is. Székelyvarság azonban, tiltakozása következtében, megmarad a régi beosztásban. A századforduló után önálló Varság több elnevezéssel is szerepelt: Varságtisztás, Varság, Varságtelep, míg megszületett a ma is érvényes, hivatalos magyar nyelvű változat: Székelyvarság. A helységnevek hivatalos megállapítása és törzskönyvezése 1905-ben történt. Vármegyei szabályrendelet intézkedett a megye választókerületekre osztásáról, mind a megyei törvényhatósági bizottsági, mind pedig az országgyűlési választások esetére. A vármegye községeit 17 orvosi körre osztották fel, ezek székhelyei: Székelyudvarhely, Bögöz, Szentegyházsfalu, Zetelaka, Korond, Parajd, Farkaslaka, Székelyvécke, Etéd, Székelykeresztúr (két kör központja), Erked, Kobátfalva, Barót, Homoródalmás, Homoródszentpál és Homoródszentmárton.

Országos szinten a vármegyei közigazgatást törvényekkel szabályozták és a belügyminisztériumnak volt alárendelve. Helyi szinten a *törvényhatósági bizottság* volt a vármegyei önkormányzat döntéshozó szerve. Olyan kérdésekben, amelyekről országos törvények nem intézkedtek, szabályrendeleteket

alkothatott; e szabályrendeletek, illetve a bizottság határozatai kötelező jellegűek voltak a végrehajtó szervek számára. A vármegyei közigazgatás működésének fontos kérdéseiről (a bizottsági választókerületek alakítása, a vármegye területének főszolgabírói járásokra osztása, törvényhatóságának országgyűlési képviselői választókerületekre való beosztása, az árvaszék szervezése, a mezőgazdasági bizottság szervezése és annak ügyrendje, Udvarhely vármegye bizottságának ügyrendtartási szabályai, a községi pénztár kezelése és számvitele, a közigazgatási bizottság ügyrendje, Udvarhely vármegye ügyrendje, a városi rendtartás) az Udvarhely megye állandó választmányának szervezetéről és ügyviteléről hozott Szabályrendeletek rendelkeztek.

Kezdetben a vármegyei törvényhatóságok tág körű autonómiával bírtak, amelyet viszont a központi hatalom, a kormányok egyre jobban korlátoztak. A törvényhatósági gyűlés tagjait felerészben választották, felerészben a virilisták – a legtöbb adót fizetők – közül nevezték ki.

A főispán nem tartozott a vármegyei tisztviselők közé, a királyt, a kormányt képviselte és feladata volt a törvényességre felügyelni. A közigazgatás tulajdonképpen vezetője az alispán volt, hatáskörét az 1886. XXI. tc. szabályozza, de feladataira a szabályrendeletek is kitérnek. A vármegyei közigazgatás személyzete is bővült. 1912-ben Udvarhely vármegye törvényhatóságának szervezési Szabályrendelete 1. §-a a következő *központi tisztviselőket* sorolja fel: „*egy alispán, egy főjegyző, egy tiszti főügyész, egy tiszti főorvos, három aljegyző, egy levéltárnok és egy közigazgatási gyakornok. A központi segéd- és kezelő személyzethez pedig tartozik: egy kiadó, aki egyszersmind az iroda vezetője, egy iktató, egy irattárnok és két írnok.*”

A *gyámhatóság tisztviselői* egy elnök, két ülnök, és két *beosztott aljegyző; segéd- és kezelőszemélyzete* pedig: egy kiadó, egy iktató, egy irattárnok, és egy írnok. A járásokban egy *főszolgabíró*, egy vagy két *szolgabíró*, egy *közigazgatási gyakornok*, egy *járási orvos* és egy vagy két *írnok* dolgozott. A személyzetet az altiszti és szolgaszemélyzet egészítette ki: egy kapus, egy főispáni huszár, egy alispáni huszár, öt központi, két árvaszéki és négy járási hivatalszolga.

UDVARHELY MEGYE (1918–1940)

A Magyarország számára vesztes világháború lehetővé tette az erdélyi megyék lakosságának többségét alkotó románság számára, hogy 1918. december 1-jén a gyulafehérvári nemzetgyűlés kikiálthassa Erdély egyesülését a román királysággal. A román nemzetgyűlés ugyanakkor Nagy Nemzeti Tanácsot választott, amely a kormányzás átvételére megalakította a tizenöt tagú Kormányzótanácsot. Ferdinánd király december 11-én dekrétummal törvénybe iktatta a december elsejei határozatot, amelyet később a nagyhatalmak is megerősítettek.

E történésekkel párhuzamosan a román királyi hadsereg megkezdte bevonulását Erdélybe, a Kárpátok egész vonalán. A felbomló osztrák-magyar hadsereg, a frontokról rendezetlenül visszavonuló katonaság nem tudott ellenállni a Kelet-Erdélybe bevonuló csapatoknak. A székelyföldi megyék lakossága a háború hosszú éveit gazdaságilag leromlott, a férfiak hadra fogható korosztályai kivéreztek. Számukat az oroszországi fogság és betegségek is tizedelték.

Udvarhely vármegyében ugyan megalakult a Nemzeti Tanács, de a vármegyei tisztviselők is a helyükön maradtak. Erőfeszítéseket tettek az élelmezés és a rend biztosítására, annak ellenére, hogy a hazaérkező katonák több helyiségben elűzték a jegyzőket, sőt zavargásokra is sor került. A legkirívóbb eset Zetelakán történt, ahol meggyilkolták a köztisztviselőben álló római katolikus plébánost.

A Csíki-medence irányából érkező román csapatok 1918. december 6-án vonultak be Székelyudvarhelyre, Niculescu tábornok parancsnoksága alatt. A város határában a megye részéről Paál Árpád fogadta a tábornokot. Ebből az alkalomból elmondott beszéde jellemző a közhangulatra: „Tábornok úr! Udvarhely vármegye és Székelyudvarhely város nevében, az itteni Nemzeti Tanács megbízásából tisztelettel kijelentem, hogy a román megszálló sereget udvarias megnyugvással fogadjuk. Nemzetek életét átfogó vita folyt az emberiségben, ennek a vitának végső megnyilatkozásai folynak mostan, s mi is ennek a vitának részesei vagyunk. Az emberiség bölcsességére bízunk a vita döntését, s ez a rábízás a mi udvarias megnyugvásunknak az őszinte és átértett alap gondolata.[...] Közigazgatásunkat kormánybiztos vezeti. Méltóztassék neki közbiztonsági intézkedéseire támogatást nyújtani. Társadalmunk a Nemzeti Tanács vezetését fogadta el, s ez a Nemzeti Tanács intézi azokat a teendőket, melyek a nép nyomorának és fájdalmainak az enyhítésére szolgálnak. Méltóztassék ezt a működést is jóindulattal fenntartani. Igazságszolgáltatásunk, hivatalaink, templomaink és iskoláink helyükön állnak, hogy minden téren a nép életét megnyugvó rendbe tarthassák. Méltóztassék ezeket az intézményeket a közérdek zavaratlan szolgálatában meghagyni. [...] Székelyudvarhely város és a hozzátartozó vármegye ezzel megnyitja Önök előtt az utat, s várakozással reményli, hogy ezen az úton nem eltipró szándékkal fognak haladni, hanem embertársi érzésekkel.”

A vármegyei közigazgatás és a Nemzeti Tanács képviselői a bevonuló román hadseregben az ideiglenes megszállókat látták, akik a békekötésig biztosítják a területet a szövetségeseik számára. December hónap közepén egy küldöttség utazott Nagyszebenbe, hogy felvegye a kapcsolatot a román Kormányzótanáccsal. Az alispán felhívással fordult a vármegye és a város alkalmazottaihoz, melynek tárgya az „Ügyvitel és ügybeosztás a román megszállás alatt.” Azonban a román hadsereg és a nyomában érkező adminisztráció már az első pillanattól igyekezett végérvényesen berendezkedni. Katonai falragaszok – Moşoiu tábornok aláírásával – figyelmeztetik a lakosságot, hogy akinél fegyver van, köteles beszolgáltatni, ellenkező esetben 10 évig terjedő börtönnel és 10.000 lej bírsággal büntethető. E fenti rendeletek ellen Paál Árpád, a Nemzeti Tanács elnöke 1919. január 7-én határozott hangvételű nyilvános óvást emelt.

A vármegye utolsó kísérlete az aktív ellenállásra a „Székely Köztársaság” kikiáltása volt. Ezzel az aktussal próbálták a döntően magyar többségű Székelyföldet kivonni a berendezkedő hatalom befolyása alól, és kedvezőbb helyzetet teremteni a magyar kormány számára a béketárgyalásokra. Külső segítség nélkül ez a kísérlet is kudarcra volt ítélve. A tisztviselők megtagadták a hűség eskü letételét Ferdinánd királyra, ez maga után vonta elbocsátásukat. Január közepén megkezdődtek a letartóztatások, a lakosság megfélemlítése. Ugyanakkor megkezdődik a menekültek áradata Magyarország irányába, aminek következtében az első években közel 2.000-rel csökken Székelyudvarhely lakossága.

Ezután már berendezkedhetett az új közigazgatás. Erre a jogalapot a Kormányzó Tanács 1919. január 24-i II. dekrétuma képezte, amely feloszlatta a régi törvényhatósági közgyűléseket és községi képviselőtestületeket. Ezek hatáskörét a prefektusra, a tanácsra és az elöljáróságra ruházta. A megye élére román prefektust neveznek ki, a királyi kormány képviselőjét. Kezdetben nem történt változás a megyék szervezetében és területében, csak fokozatosan terjesztik ki az „ókirályságbeli” („regat”) törvények hatályát az új tartományokra is. A kormányzótanács egymás után adja ki a rendeleteit.

Csakhamar megalakult a megyék újjászervezésére létrehozott bizottság is (*Comisiunea Județelor*), amely terveket dolgozott ki a közigazgatás átszervezésére. De különböző tervek születtek az érintett megyékben is. Ezek hol újabb területek hozzácsatolásával szerették volna növelni a székelyföldi megyéket, hol épp ellenkezően, a felosztásukat helyezték kilátásba. Mindkét esetben a nemzeti összetétel megbontása volt a cél. A megyék bizottságának egyik első tervezete (1921) javasolta „Felső Olt” megye létrehozását, mely magába foglalta volna Háromszék megyét (kivéve a Bákó és Barcaság megyének juttatott területeket), Csík megyét (kivéve a moldvai Bákó és Beszterce megyéknek átadott falvakat), Udvarhely megyét (kivéve Székelykeresztúr járást), Csíkszereda központtal. A tervnek volt egy másik változata, amely hasonló összetételben szándékozta létrehozni Felső Olt megyét, ebben Udvarhely megye nagy részét a tervezett Barcaság, Fogaras és Küküllő megyék között osztották volna fel. Ezzel a tervvel kapcsolatban Csíkszereda prefektúrája javasolta, hogy az új megyét egészítsék ki az idevezető szorosokon túli moldvai területekkel, a Maros völgyével egészen Ratosnyáig, és a központját helyezték a népesebb és gazdagabb Gyergyószentmiklósrá. Maros-Torda megye vezetősége kérelmei között azt is előterjesztette, hogy egyetlen községet se adjanak át Udvarhely megyének, mert ezekben nyelvüket és hitüket elhagyott románok élnek, és ha Maros megyében maradnak, remény van rá, hogy „összeszedik magukat” („s-ar putea reculege”).

Udvarhely vármegye vezetősége viszont szemet vetett egy sor Kis-Küküllő völgyi marosszéki falura (később meg is kapta), több Nagy-Küküllő megyei falura (Pálos, Kaca, Alsórákos, Ürmös, Ágostonfalva és Mirkvásár), illetve Háromszék megyéből Barótra meg az egész Erdővidékre, javasolva, hogy Háromszék megyét osszák fel Udvarhely, Csík és Brassó megyék között. Udvarhely vármegye alispáni hivatala (subprefectura) azt kérte, hogy 25 román és szász falut adjanak át Nagy-Küküllő vármegyéből, cserében a megye jegyzősége szívesen lemondana hét községről a nyugati határszélen.

A törvényhatóságok területi rendezése során 1925-ben Udvarhely vármegyét a régi megyéből alakították ki, hozzáadva a Kis-Küküllő menti falvakat, de elvesztette az 1876-os megyésítés során kapott Erked, Bene, Daróc községeket. Udvarhely vármegye területe 2.939 km², 119 385 lakossal. Átlagos népsűrűség 41 lakos/ km². Nemzetiségi összetétele: 111.345 magyar, 4.675 román, 1.957 német, 1.025 zsidó és 383 más nemzetiségű lakos.

Kezdetben megmaradt a 4 járás, 1926 után 6 járást alakítottak ki: Keresztúr (32 községgel), Oklánd (30 községgel), Parajd (8 községgel), Erdőszentgyörgy (19 községgel), Alsóküküllő (26 községgel) és Felsőküküllő (25 községgel).

A közigazgatás egyesítését a román állam csak az 1923-as alkotmány életbelépése után kezdi meg. Ez kimondja, hogy a közigazgatás alapja a decentralizáció lesz, ez azonban sohasem valósult meg. Az első törvény ezen a téren 1925. június 14-én jelent meg, ennek értelmében az ország területe megyékre oszlik, a megyék pedig tovább, községekre. A közigazgatás területi beosztását királyi rendelet állapította meg, ez lehetővé tette a területi beosztás megváltoztatását pártpolitikai érdekekből.

Az új területi beosztást a 2.465. számú királyi rendelet melléklete tartalmazta (megjelent a *Hivatalos Lap* 1925. október 7-i számában). Udvarhely megye megkapta Maros-Torda vármegyéből Makfalva, Csókfalva, Atosfalva, Székelyszenistván, Kibéd, Erdőszentgyörgy, Gyulakuta, Kelementelke és Havadtő községeket a Kis-Küküllő völgyében (ugyanakkor Csík, Kolozs, Torda-Aranyos és Kisküküllő megyékből román községeket csatoltak Maros-Torda megyéhez). Ezek a magyar helységek nem módosították Udvarhely megye nemzetiségi összetételét, de Maros-Torda megyében biztosították a román többséget. Hasonló céllal más megyék esetében is történtek megyehatár-módosítások. A megyei törvényhatóságok jobb ellenőrzése érdekében több megyét átfogó körzeteket jelöltek ki adminisztratív inspektorok vezetése alatt, Udvarhely megyét a III. körzethez osztották be Szeben, Fehér, Nagy-, és Kisküküllő, Fogaras és Torda megyékkel, melynek székhelye Nagyszeben volt. A községek továbbra is hozhattak Szabályrendeleteket, ezeket a prefektus hagyta jóvá (például Székelykeresztúr 1929. július 5-én jóváhagyott szabályrendelete a helyi illetékekről).

1924. július 26-án a parlament elfogadta az állami elemi oktatásra vonatkozó törvényt, amelynek 159. §-a az ún. „kultúrzóna” létesítéséről intézkedett. A húsz kultúrzónás megye közt volt Udvarhely is. A törvény értelmében a tanácsnak az állami tanügy helyi képviselője jog szerinti tagja.

Az 1929. augusztus 3-i közigazgatási törvény hatályon kívül helyezte a közigazgatás egységesítéséről szóló 1925. évi törvényt, amely a liberális párt alkotása volt. Ez a törvény már nagyobb mértékben valósítja meg a decentralizálás elvét, mint elődje, mivel a nemzeti parasztpárt programjának része volt a helyi önkormányzatok visszaállítására. A vegyes lakosságú területeken ez a törvény sem hozott változásokat. A kormány feloszlatta a megyei és községi tanácsokat, az ügyvitelre időközi bizottságokat (comisii interimare) nevezett ki.

A helyhatósági választások előtt különböző tervek merülnek fel: „A kormány taktikai készülődéseihez tartoznak azok a titkos tervezetek is, amelyekből

mégis megtudtunk annyit, hogy a Székelyföldre újabb veszedelmet akartak zúdítani. Ilyen veszedelem lenne ránk nézve, ha a székely vármegyét egyetlen vármegyévé egyesítenék. Ennek az lenne a következménye, hogy a tartománygyűlésben a székelységnek sokkal kevesebb képviselője lenne, mintha mindegyik megye külön választhatna magának képviselőt... Másik veszedelem lenne, ha megcsonkítanák a székely vármegyét, amiről szintén folytak tervezgetések. Ha a székely vármegyéből egyes községeket román vármegyékhez csatolnának, ezáltal a Székelyföld népességét apasztanák. Mindezeknek a veszélyes tervezgetéseknek kigondolója és fő mozgatója éppen a mi vármegyénk karikáspárti képviselője, Solomon Virgil volt, aki egy alkalommal kijelentette, hogy ha az egész Székelyföldet rá, mint kormánybiztosra bízják: ő hamarosan megoldaná a székely kérdést és így az egész magyar kisebbségi kérdést. Elképzeljük, hogy nagy súlya lenne a kormánybiztos úr szavának, ha majd az egész Székelyföld nevében jelenthetné ki, hogy a magyaroknak nincs szükségük magyar nyelvű közigazgatásra és igazságszolgáltatásra, [...] a közérdeket legjobban lehet szolgálni a törvényesség és jogosság követésével és követelésével” (A közigazgatási választások. *Székely Közélet*, 1929. december 1.). Az új közigazgatási törvény életbeléptetésére bizottságokat hoztak létre, melyeknek a titokzatosság kódéba burkolt működése bizalmatlanságot keltett a lakosság körében. A *Székely Közélet* 1929. október 27-i számának cikkírója a falvak önállóságának megőrzését javasolja. Az önállóan működni képes falvak egymagukban is községet alkotnak, vagy ha ezt anyagi feltételeik nem bírják meg, körjegyzőségek szerint csoportosulva szerveződhetnek, megtartva önállóságukat belső ügyeik intézésében. Előnytelen lenne, ha egyszerű faluvá degradálódva, elvesztve önállóságukat, új községet, csoportközösséget alkotnának.

Az 1930. februári megyei tanácsi választásokon a Magyar Párt önálló listával indult és a 30 tanácsosi helyből 24-et szerzett meg (Erdély szintjén a helyek 25,4%-át nyerte el). A székelyudvarhelyi községi választásokon a 18 helyből 12-öt tölthettek be a Magyar Párt képviselői. A törvény nem szabályozta a nyelvhasználatot a tanácsuléseken. A kolozsvári tartományi igazgató 1930. április 7/5037. számú leirata megtiltotta a hivatalos nyelven kívül más nyelvek használatát a megyei és községi tanácsuléseken: „Semmiféle indokolás mellett sem engedhető meg, hogy más, mint az állam hivatalos nyelvén nyilatkozatok hangozzanak el, a bizottsági tagok felvilágosításokat kérjenek vagy adjanak, vagy az ülésekről jegyzőkönyvet vegyenek fel.” Magyar nyelvű beadványokat sem fogadhatnak el a községek, ez visszalépést jelentett a magyar nemzetiségi törvény, az 1868. XLIV. intézkedéseikhez viszonyítva is, amelyet az erdélyi kormányzótanács 1918 után is alkalmazott. Udvarhely megye prefektusának 1929. április 12/4550. számú utasítása a megye jegyzőinek, a belügyminiszter rendeleteire hivatkozva elrendeli, hogy minden kiadott igazolványt, különösen azokat, amelyek külföldre kerülnek, gondosan és csakis az állam nyelvén adjanak ki („să fie bine redactate și numai în limba oficială a Statului”). Az időközi bizottságok továbbra is működtek, sőt hatáskörüket tovább bővítették, ezzel is csorbítva a törvényhatóságok és községek önkormányzatát. A megválasztott tanácsok megalakulását egyre jobban kitolták. Udvarhely megyében a Magyar

Párt megválasztott tanácsosai helyett „kormánypárti magyarokat” nevezett ki a belügyminiszter a tanácsosi helyekre. Így a parasztpárt kormányzását lényegében a saját közigazgatási törvényének a megszegése, az időközi bizottságok működése jellemzi ebben az időszakban.

A megyei időközi („interimar”) bizottság körvonalazta a megye új közigazgatási beosztását: 145 községből mindössze 52 maradt. Ezzel a politikai operációval 128 székely községet fosztottak meg önálló községi minőségétől... A hagyományosan működő községekből (falvakból) ugyanis csupán 17 tartotta meg korábbi önálló státuszát, a többi 128 község – kisebb-nagyobb csoportokba osztva – 35 „körközséget” kellett alkotson. Választott tanáccsal 86 község rendelkezett, falugyűlést pedig 37 falu hívhatott össze. Az új közigazgatási beosztás 1930. január 1-jén lépett életbe, a megye prefektusának 1929/15670 sz. közleményével. Udvarhely vármegye prefektusa 1930. március 28-án írta ki a községi tanácsi választásokat, és ugyanakkor, 1930/3813 sz. rendeletével oszlatta fel a régi tanácsokat. A választásokat május első felében tartották. A községeket 4 járásba sorolták: 1. Udvarhelyi járás, mely áll a korábbi küküllői alsó és felső járásból, kivéve a két Oláhfalut, melyeket Oklándhoz csatoltak. 2. Oklándi járás az eddigi községekkel és a két Oláhfaluvval. 3. Keresztúri járás Etéd nélkül. 4. Parajdi járás, a hozzá csatolt Etéddel.

Ez a beosztás nyilvánvalóan politikai célokból történt. Ez annál szembetűnőbb, mivel például a szomszédos Nagy- és Kisküküllő megyékben (de másutt is) minden falu megőrizhette önállóságát. Az Országos Magyar Párt képviselői azonnal tiltakoztak emiatt a belügyminisztériumban. Ennek nyomán, vagy mert nyilvánvalóvá vált az új beosztás képtelensége, amely csak növelte az adminisztráció költségeit, a falvak terheit, a vármegye tanácsa – figyelembe véve azt a tényt, hogy a falvak a közigazgatási törvény értelmében is teljesítenek minden feltételt – feloszlatta a körközségeket és minden Udvarhely megyei falu önálló községet alkothatott. 1931-ben szervezték újra a körjegyzőségeket is. A kolozsvári Tartományi Adminisztratív Főinspektorátus (Inspectoratul General Administrativ Regional) jóváhagyta a prefektus határozatát és megengedte, hogy Oroszhegy, Zombor, Homoródalmás, Lövéte, Parajd, Felsőrákos és Székelyvarság külön-külön jegyzőséget alkossanak. Egyébként, takarékosági okokból, a megye községeit 45 körjegyzőségbe vonták össze, szemben az addigi 52-vel.

A megígért helyi (megnyirbált, korlátok közé szorított) önkormányzatukhoz viszont a községek még ekkor se térhettek vissza; az 1931/277 sz. Határozat új időközi („interimar”) bizottságokat nevezett ki 37 községbe. Az időközi bizottságok léte szabállyá lett, a tanácsok működése vált kivételessé.

1930. november 12-i ülésén a megyei tanács megszavazza működési szabályzatát, amelyet jóváhagyás után, 1931. március 5-én hirdettek ki. A törvényesség látszata mellett 1931-ben is a prefektus az időközi bizottságnak terjesztette elő jelentését a megye állapotáról, 1931. október 31-én.

A közigazgatási törvényeket szinte évente módosították, és minden kormány kidolgozta a politikai érdekeinek legjobban megfelelő közigazgatási és választási törvényt. Az 1925. június 25-i törvényt még ugyanabban az évben

módosították, négy év múlva hatályon kívül helyezték az 1929. augusztus 3-i törvényt, amelyet aztán 5 év alatt 11 alkalommal módosítottak.

Az előző törvényt a liberális kormány 1936. március 27-i *Hivatalos Lap* jában megjelent közigazgatási törvénye váltja fel. A nemzetiségek nyelvhasználatát ez a törvény tovább korlátozta: a magyar nyelvet csak a falusi községek tanácsülésein szabadott használni, de azt is csak a hivatalos nyelvre fordítva lehetett jegyzőkönyvbe venni. Községi bíró csak románul tudó állampolgár lehetett. A megyei tanácsok jog szerinti tagja a román egyházak egy-egy képviselője, illetve az állami iskolák képviselője is. A törvény a megyéket pénzügyi erejük függvényében négy osztályba sorolja, Udvarhely vármegye a negyedik osztályba tartozott Csík, Fogaras, Máramaros, Kisküküllő és Háromszék megyékkel együtt.

Az 1938-ban bevezetett új alkotmány maga után vonta a közigazgatás átszervezését is, újabb szempontok bevezetésével, amelyek közül most már formálisan is hiányzik a decentralizáció elve. Az előző törvényt hatályok kívül helyező új jogszabály a *Hivatalos Lap* 1938. augusztus 14-i számában jelent meg. Területi beosztás szempontjából újdonságot jelentenek a tartományok. Ezek több megyét csoportosítottak, Udvarhely vármegye a Gyulafehérvár székhelyű Maros tartomány része lesz, ahova Csík és Maros megye is tartozott. Háromszék és Brassó megyét a Bukarest székhelyű Bucegi tartományba osztották. A vármegyék teljesen elvesztik szerepüket, sőt még jogi személyiségüket is.

Maros tartomány Udvarhely vármegyén kívül Csík, Maros-Torda, Fogaras, Szeben, Kisküküllő, Nagyüküllő és Torda-Aranyos vármegyéket csoportosította. Lakosságából magyar 740.000, román 750.000, német 160.000, zsidó 20.000. Így a tartományi gyűlésben a két magyar többségű székely megye kisebbségben volt. „Ez a területi beosztás – írja 1944-ben Nagy Lajos – teljesen szakít mindenféle történelmi, társadalmi, politikai, sőt gazdasági fejlődéssel is és egyetlen célnak a maradéktalan megvalósítására törekszik csupán: olyan területi beosztást adni az országnak, amelyen belül az összes kisebbségeket teljesen el lehet tüntetni, oly formán, hogy azok minden tartományon belül kisebbségben maradjanak, és így, annak ellenére, hogy az ország lakosságának közel egyharmadát teszik ki, számarányuknak megfelelően politikai téren se érvényesülhessenek.” A tartományi és megyefőnökök a dinasztiahoz hű magas rangú katonatisztek soraiból kerülnek ki. 1938. augusztusában Victor Mihail sepsiszentgyörgyi ezredest nevezték ki megyefőnöknek.

ÚJRA UDVARHELY VÁRMEGYE (1940–1944)

Udvarhely vármegye a két világháború között is megőrizte lakosságának döntő magyar többségét, így nem volt kétséges, hogy a II. Bécsi Döntés által a Székelyföld legnagyobb részével Magyarországnak ítélt Észak-Erdély része lesz. Az újonnan rajzolt államhatár jórészt a vármegye nyugati határát követte, de több helyen metszette is. Így több falu Románia része maradt: Újlak,

Székelyszenterzsébet, Székelyandrásfalva, Újszékely, Alsóboldogfalva, Magyarfelek, Szederjes, Székelymuzsna, Székelyderzs és Petek. Ezeket Nagyküüllő vármegyébe osztották be, ott 12 másik faluval alkották Udvarhely-Szászkézd járást. Homoróddaróc viszont Udvarhely megyéhez lett bekebelezve.

Bibarcfalva, Kisbacon és Magyarhermány községeket 1941. augusztus 1-jétől Háromszék vármegye Miklósvári (volt Baróti) járásához csatolták. Udvarhely vármegye Oklánd (6 nagyközség, 8 körjegyzőség 17 faluval, 29.029 lakos), Parajd (6 nagyközség, egy körjegyzőség 2 faluval, 16.249 lakos), Székelykeresztúr (2 nagyközség, 9 körjegyzőség 28 faluval, 25.926 lakos), Székelyudvarhely (5 nagyközség, 12 körjegyzőség 40 faluval, 37.435 lakos) járásokra oszlott. A megyeszékhely Székelyudvarhely megyei jogú város lett (11.915 lakos).

A berendezkedő vármegye megalkotta a működéshez szükséges szabályrendeleteket, így az 1929. XXI. tc. alapján, a törvényhatósági bizottság 1941. július 28-i ülésén elkészült a törvényhatósági bizottság kisgyűlésének ügyrendjéről alkotott Szabályrendelet. A törvényhatóság az 1918 előtti vármegye jogutódjának tekintette magát. Amúgy a korszak közigazgatására szintén a központosítás volt jellemző. A kormány a törvényeken túl is igyekezett rendeletekkel szabályozni a vármegye életének minden mozzanatát. Az önkormányzatot lehetlenné teszi az ország belépése a háborúba, a központi elosztás és ellenőrzés merev rendszere. Az Erdélyi Párt listáján országgyűlési képviselővé lett Paál Árpád a parlamentben most is, mint egész pályafutása alatt, kiállt a vármegyék önkormányzatáért, ezt tekintette a megyei élet lényegének. Kérte, hogy a legkisebb község számára is biztosítsák a jogot a szabályrendeletek, helyi érdekű jogszabályok alkotására. „A szónok rámutatott ez után arra, hogy a mai időkben, amikor a Szentistváni gondolatot hirdetjük, a Szent István korából való vármegyéknek minden hatáskörtől való teljes elzárása nem felel meg annak a vidéki társadalmi fejlődésnek, amelyből majd erős magyar közéletet alakíthatunk majd ki. Idézett ezután Bartha Miklósnak, a nagy magyar közírónak megállapításaiból, aki kimutatta, hogy a nemzetiségi kérdés szempontjából áll elő a szükségesség, hogy erős önkormányzatok legyenek, mert csak ezek tudják részekre bontani a nemzetiségi kérdést, nem pedig a csúcsszervezetek a központban.” Véleménye szerint az önkormányzat ellenszere a szervilizmusnak. Helytelenítette azt is, hogy minden szabályrendeletet a belügyminiszter hagyjon jóvá.

A vármegye viszont köteles volt alkalmazni a diszkriminatív törvényeket is, így már 1941. február 21-én határozatot hoz az alispán „A székely ipar és kereskedelem védelme és a zsidó iparosoknak és kereskedőknek, valamint megbízottjuknak a vásárról és búcsúkról való kitiltása” tárgyában.

UDVARHELY VÁRMEGYE 1944 UTÁN

Udvarhely vármegye „felszabadítása” után visszatért a korábbi román közigazgatás régi gépezete, régi embereivel. Visszaállt a megye hat járásra osztása is. A helyi hatalom viszont csakhamar átment a Magyar Népi Szövetség kommunista párthoz hű képviselőinek kezébe. A megyefőnök Szilágyi Ignác, polgármester Dobos Ferenc lett, mindketten párttagok.

A teljes államhatalom megszerzése után a Román Munkáspárt elérkezettnek látta az időt a közigazgatás szovjet mintájú átszervezésére. Az átmeneti időszakban a helyi közigazgatást a megyékben és a községekben ideiglenes bizottságok vették át. Ezekben már csak a kommunista párt jelöltjei vehettek részt. 1950-ben a Székelyföld legnagyobb részét a Sztálinváros (Brassó) központtal létrehozott *Sztálin tartomány*hoz osztották be, ezen belül Csík, Udvarhely (32 község), Rákos, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely *rajon*okat alakítva ki. Ezzel végleg felszámolták Csík, Háromszék és Udvarhely megyéket. Udvarhely rajon 32 községét 91 falu alkotta, központja Udvarhely rajoni alárendeltségű város volt. Ugyanakkor történt meg Bethlenfalva és Kadicsfalva Udvarhelyhez csatolása. Miután elvégezték feladatukat, az ideiglenes bizottságok helyét a tartományi, rajoni- és községi néptanácsok vették át a Nagy Nemzetgyűlés Elnöki Tanácsának egy törvényerejű rendeletével.

1952. szeptember 19-én létrehozták a *Magyar Autonóm Tartományt*, melyhez kilenc rajon – Csík, Erdőszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Maroshévíz, Marosvásárhely, Régen, Sepsiszentgyörgy, Udvarhely tartozott. A kikerekített Udvarhely rajon 37 községe 102 falut foglalt magába. Az 1956. évi, újabb közigazgatási beosztás szerint a Magyar Autonóm Tartomány tíz rajonra – Csík, Erdőszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Maroshévíz, Marosvásárhely, Régen, Sepsiszentgyörgy, Székelykeresztúr, Udvarhely – tagolódott. 1960. decemberében egy újabb alkotmánymódosítással megnyírbálták az „autonóm” tartományt, Sepsiszentgyörgy és Kézdi rajonok visszakerültek Brassó tartományhoz, neve is megváltozott, *Maros-Magyar Autonóm Tartomány* lett. Egy korabeli közmondás jól kifejezi a sajátos autonómia lényegét: „*Magyar az autó, de román a sofőr*”.

A mindeddig utolsó közigazgatási átszervezés során 1968-ban Csík és Udvarhely rajonok egyesítésével létrejött Hargita megye, Sepsi és Kézdi rajonokból Háromszék megye alakult meg, a Székelyföld északi területe pedig Maros megye része lett.

ZEPECZANER JENŐ

Válogatott könyvészet

1876-ig

- Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Bp., 1992.
- Connert János: *A székelyek intézményei a legrégebb időtől az 1562-iki átalakulásig*. Kolozsvár, 1901.
- Uő.: *A székelyek alkotmányának története*. Fordította Balásy Dénes. Székelyudvarhely, 1906.
- Documente privind istoria României. Veacul XIV. Seria C. Transilvania*. III. Buc., 1953.
- Erdélyi országgyűlési emlékek* (Szilágyi S. kiadása). I–XXI. Bp., 1875–1898.
- Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. III. Bp., 1987.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. I. Udvarhelyszék*. Pest, 1868.
- Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története*. Bp., 1901.
- Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002.
- Hermann Gusztáv Mihály: Udvarhelyszék a Habsburg uralom berendezkedése és konszolidációja idején (1691–1763). In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya és a Csiki Székely Múzeum közös rendezésében tartott vándorgyűlés előadás-gyűjteménye*. Csíkszereda, 1997. 37–44.
- Uő.: Udvarhelyszék levéltára (történelmi vázlat). In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. I.* Székelyudvarhely, 2001. 86–96.
- Uő.: Udvarhelyszék történetének kezdetei. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. II.* Székelyudvarhely, 2002. 53–72.
- Uő.: Mária Terézia reformjainak hatása Udvarhelyszéken. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. III.* Székelyudvarhely, 2003. 66–87.
- Uő.: „Haladók” és „maradók”: közéleti küzdelmek a reformkori Udvarhelyszéken. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2005. 165–177.

1876–1918

- Cserey Zoltán: Közigazgatási mozgalmak Erdővidéken a XIX. sz. végén és a XX. sz. elején. *Székelyföld*. 1998. 1. 99–107.
- Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatásfejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976.
- Daniel Gábor: *Udvarhelyszéki események az 1861-ik évtől az 1874-ik év végéig és Udvarhely megyei események az 1875-ik évtől kezdve az 1898. év végéig*. Kézirat. I–II. kötet. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely.
- Orbán Balázs: A némely törvényhatóságok rendezéséről szóló törvényjavaslat általános tárgyalásakor. *Országgyűlési beszédei 1875. aug. 28-tól 1878. június 30-ig*. III. füzet. Budapest, 1878. 66–73.
- Szombathy Ignác: *Udvarhely szék és Udvarhely város rövid leírása földrajzi, statisztikai és történelmi tekintetben*. Székely-Udvarhely, 1874.
- Udvarhelyvármegye szabályrendeletei*. Székelyudvarhelyt, 1898.
- Udvarhelyvármegye szabályrendeletei*. II. Székelyudvarhely, 1909.

1918–1940

Împărțirea administrativă a teritoriilor alipite pe județe, plăși, voloste, notariate și comune. Vol I. Ardeal, Banatul și ținuturile ungurene. București, 1921.

Jordáky Lajos: A parlamenti választások Hargita megyében a két világháború között. *Brassói Füzetek*. 1990. 2. sz. 10–18.

A kisebbségi életet legjobban befolyásoló jogszabályok. *Erdélyi Magyar Évkönyv*. 1938. Brassó, 1937. 158–163.

Martinovici, Constantin – Istrati, Nicolae: *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celoralte ținuturi alipite*. Cluj, 1922.

Meruțiu Victor.: *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*. Cluj, 1929.

Mikó Imre: *Huszonkét év. – Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, 1941.

Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Reprint Múzeumi Füzetek, 9. sz. Székelyudvarhely, 1994.

Șerban, Gheorghe: *Administrația Ardealului*. Dej, 1921.

Tusa Gábor: *A székely vallási és tanügyi autonómia*. Kolozsvár, 1930.

1940–1944

Szabályrendelet Udvarhely vármegye törvényhatósági bizottsága közgyűlésének ügyrendjéről. *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*. 1941. július 31. Rendkívüli kiadás.

Udvarhely vármegye tiszti cím- és névtára valamint közigazgatási szervezetének beosztása. Összeállította Darvay István. Székelyudvarhely, 1941.

1944 után

Împărțirea administrativ-economică a teritoriului Republicii Populare Române. Anexa la legea no.5. publicată în Buletinul Oficial no. 77 din 8 sept. 1950.

Împărțirea administrativ-teritorială a Republicii Populare Române, hn. [1956]; Legea nr. 3/1960 pentru îmbunătățirea împărțirii administrative a teritoriului Republicii Populare Române.

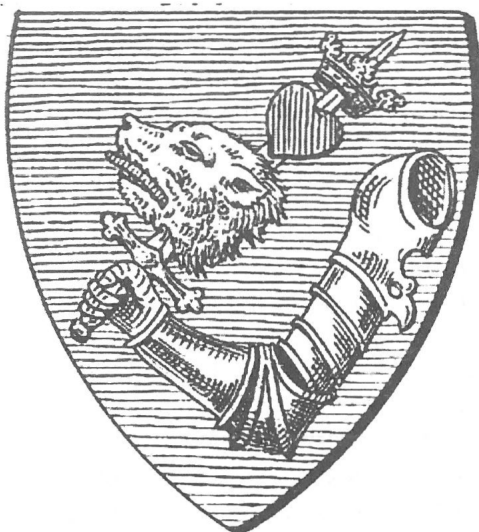
Lipcsey Ildikó: 35 éve alakult meg az erdélyi Magyar Autonóm Tartomány (1952–1968). *Kritika*. 1978. 9.

A Hargita megyei párt- és állami bizottság Közleménye Székelyudvarhely municipium, a megye városainak és községeinek körülhatárolásáról. *Hargita*. 1968. május 30., lásd még: 1968. április 23.

Veress Gyula: A Magyar Autonóm Tartomány gazdasági megújítása. *Korunk*. 1957. 8. 969–976.

Veress Gyula: A Magyar Autonóm Tartomány népmozgalmának egyes kérdéseiről. *Korunk*. 1957. 11. 1476–1483.

A régi székely címer

Mihály János

Udvarhelyszéki hatóságok pecsét- és zászlóhasználatáról

pecsét egy kemény nyomóra alkalmazott ábrázolásnak képlékeny anyagra átvitt lenyomata. Szimbolikus jel, a magánszemélyek vagy az iratkibocsátó törvényhatóság jelképe, s mint ilyen legalább három feladatot lát el: garantálja valamely tartalom titkosságát, sértetlenségét, bizonyítja a tulajdont, vagy pedig érvényesít, illetve hitelesít.

Bizonyító erejű jelek használata már az ókori Kelet népeinél is megfigyelhető (ún. *pecséthengerek*). Kr. e. a III. évezredben, Egyiptomban használtak zárópecsétet, később, az *Ószövetség* tanúsága szerint a zsidók is széles körben használták a pecséteket. A görögök egyaránt használtak pecséthengereket és pecsétgyűrűket. Régészeti leletek bizonyítják, hogy az utóbbi az ókori Rómában nagyon elterjedt volt a magánszemélyek körében. A gyűrűk többnyire fémből készültek, s a tulajdonosuk neve mellett gyakran szerepelt rajtuk valamilyen mondás, jel, kereszt stb. A pecsétgyűrű a Meroving-korban is divatos maradt, de a pecséthasználat igazi nagy terjesztői a kora középkorban a bizánci császári udvar és a pápai udvar voltak (arany- és ólompecsétek, *bullák*).

Magyarországon, Nyugat-Európához hasonlóan, az első pecséttulajdonos az uralkodó volt, de az uralkodót követve az egyházi, majd világi előkelők körében is hamarosan terjedni kezdett a pecséthasználat. A XII–XIII. századból jó néhány pecsétgyűrű maradt ránk, és I. (Szent) László (1077–1095) király törvényei már

számos személy (nádor, herceg ispánja, királybírák, érsekek, püspökök stb.) bírói idéző pecsétjéről tesznek említést. A székelységnek ekkor még nem volt saját pecsétje. Amint azt Jakó Zsigmond írja, a XIII. század végétől a székely oklevelekre a székely ispán pecsétjét tették.

A középkori Magyarország vármegyéinek címer- és pecséthasználatát központilag 1550-ben, a pozsonyi országgyűlés szabályozta. Itt kimondták, „hogyminden vármegyének a somogyiak példájára, királyi adományozás útján ezentúl saját címere és pecsétje legyen, amit az alispánok, a szolgabírák és az esküdtek lepecsételt ládában őrizzenek, ahonnan csakis a megyei közgyűlés alkalmával vétethessenek ki és használtathassanak.” Az elszakadt Erdélyben és a hozzá csatolt Részekben azonban a pozsonyi végzés nem érvényesült. Bonyolította a helyzetet az is, hogy nem létezett egységes erdélyi közigazgatás. A vármegyék mellett ott voltak a szász és székely székek, meg az ún. vidékek, mindegyik sajátos közigazgatási rendszerrel és jogszokással.

*A székely nemzet
pecsétje (1659)*

Az önálló Erdélyi Fejedelemség létrejöttéig a székely székek nem voltak külön törvényhatóságok, hanem együtt alkottak egy közös „vármegyét”. Így a „székely nemzet” nevében kiállított oklevelekre a „székely nemzet” pecsétjét nyomták rá. A székely nemzet régi címerén egy kék mezejű pajzsban ezüst páncélos kar, kezében aranymarkolatú ezüstsínű kard volt látható, mely átszúr egy szívet és medvefejet. E címer elemeit vették a „nemzeti” pecsétnyomóra, de nem mindegyiket, ugyanis a ránk maradt pecsétlenyomatokról hiányzik pl. a medvefej. A ré-

gi székely címert viszontláthatjuk Bögöz templomának egyik késő gótikus gyámkövén, valamint a székelydályai templom festett szentélyboltozatának címerei között. Az utóbbin az ún. „újabb” székely címer elemei, a holdsarló és a nap is megjelennek. Ezt a két szimbólumot, azaz a napot és a növekvő holdat egyes történészek szerint még Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) adományozta a székelyeknek, tehát 1438 előtti. A két szimbólum azonban az egész székely nemzet szimbólumává csak a XVII. század folyamán válik. Előbb a fejedelmi címereken és pecséteken, Erdélyország címerében bukkannak fel e székely jelképek, majd 1659-ben a székely nemzet pecsétjének mezejében is megjelennek.

Az udvarhelyszéki helyhatóságok közül legelőször az anyaszék központja, Székelyudvarhely – amely nevéből ítélve korábban királyi udvarhely lehetett – szerzett címert és pecsétet adományozó kiváltságlevelet Izabella királynőtől, 1558-ban. Bár Udvarhelyt, mint mezővárost 1485-ben említik először („Opido Wdvarhel”), korábbi pecséthasználatáról nem

*A Luxemburgi Zsigmond
által adományozott székely
címer*

tudunk. A város címere Orbán Balázs szerint „a székely nemzeti czimernek négy csillaggal való megtoldásával keletkezett...”, Jakab Elek a következőképpen írja le: „egy kék mezejű paizsban vi-tört tartó kéz, a törbe szív és medvefő van tűzve (ez ősi székely címer), a felső térben négy csillag”. A Kemény József-féle pecsétgyűjteményben lévő rajzon az átszúrt szív fölött egy háromágú nyitott korona is látható. A kerek alakú pecsét (átmérője 38 mm) körirata SIGILLVM OPPIDI SICVLICALIS VDVARHELI volt.

A XVI. század második felére a székely székek a vármegyékkel egyenrangú önkormányzatokká váltak. Ennek ellenére az egységes címeres pecséthasználathoz csak jóval később, a Habsburg-uralom Erdélybe történt berendezkedése után kezdődik, addig a székek által kibocsátott iratokat a választott tisztségviselők pecsétjeivel hitelesítették. A XVI. század második felében (1569–1600 között) kelt udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvekben számos alkalommal hallunk a széki kapitány, a királybíró, a széki nótárius hitelesítő, tiltó vagy „törvénybe hívó” pecsétjéről. Sőt még az udvarhelyi vár tiszttartói, udvarbírái is éltek különböző peres ügyek alkalmával a pecséthasználattal. A széki tisztek gyűrűspecstje nélküli levél vagy vállatás – a korabeli szóhasználat szerint – „erőtlen” volt, s vele szemben mindig az volt az érvényes, vagyis az „maradt helybe”, amelyik pecséttel volt ellátva. Forrásaink szerint Udvarhelyszéken, de a többi székely székben is az irathitelesítés ily módon történő gyakorlata a XVII. század folyamán is mindvégig fennmaradt, egészen a XVIII. század közepéig, Mária Terézia uralkodásáig.

A XVIII. század folyamán, amikor a közigazgatási jellegű iratkibocsátás kezdett mindennaposná válni és a bürokratikus ügyintézés meghonosodni, a bécsi udvar felfigyelt arra, hogy Erdélyben még mindig vannak hiteles címeres pecséttel nem rendelkező törvényhatóságok. A helyzetet orvosolandó, az erdélyi főkormányshéken keresztül, 1752. január 24-én kibocsátott körlevelében az udvar arra utasított minden törvényhatóságot, hogy szerezzék be saját címeres pecsétjét. Ennek folyamata a következő volt: az igénylők egy, a heraldika művészetében jártas személlyel a címertani szabályoknak megfelelő címet kellett készíttessenek, kérésüket annak kíséretében terjeszthették fel az uralkodóhoz jóváhagyásra. Ennek elfogadása után, az uralkodó kiváltságlevél formájában hagyta jóvá a tervezetet, amely érvényességét az országgyűlésen, majd a vármegyei, esetünkben a széki közgyűlésen történő közzététel után nyerte el. Ezután vált a szék, illetve azok nevében kiállított iratok hitelességének szimbólumává. A főkormányshéki rendeletet a székek többsége komolyan vette. Előbb Aranyosszéknak lett címeres pecsétje 1752-ben, majd Maros-, illetve Háromshéknak 1753-ban. Udvarhelyshéknak 1757-ig kellett várnia. Csík-, Gyergyó-, Kászonszék pedig jóval később, 1793-ban szerzett címeres törvényhatósági pecsétet.

Udvarhelyshék címeres pecsétjének a beszerzési folyamatáról nem sokat tudunk. A rajz, a heraldikai szabályoknak megfelelő címer terv valószínűleg már 1753-ban elkészült, de a jóváhagyás általunk ismeretlen okokból egészen 1757-ig elhúzódott. Csak feltételezzük, hogy a címer- és pecsétmintát a bécsi udvari kancellária kezdetben nem fogadta el, és mint nem megfelelőt talán vissza is

utasította. A címertervet több mint bizonyos, hogy már korábban is használt címerjelekből állította össze annak tervezője.

Udvarhelyszék 1757. évi országgyűlési követeit még arra utasította, hogy sürgetnék meg „a szék részére a felségtől kért czimert”. Azonban a követek beszámolójukban azt jelentették: „minthogy méltóságos főkirálybíró uruk ő nagysága (Br. Daniel István) erőtlensége miatt maga kötelessége szerént az diaetán meg nem jelenhetett, ő nagysága nélkül az nemes szék pecséthét nem tudták sollicitálni, nem is lévén arra alkalmatosságuk”. Nem is volt rá szükség, mert időközben az uralkodó, Mária Terézia királyné Bécsben 1757. március 8-án kelt kiváltságlevélben már engedélyezte, és a széknek adományozta a benyújtott címertervet, vagyis a pecsétmintát.

Ezt Szádeczky Lajos a „székely nemzeti ládában lévő eredeti oklevél alapján” kelt leírásából ismerjük: „a kerek katonai paizs négy mezőre van osztva, melynek 1. és 4. tagozata ezüst mezejében 5 vörös keresztcske van, a 2. és 3. tagozat kék mezejében fehér épület emelkedik, három toronnyal, melyek közül az első a piros fedélen a többi felé emelkedik s arany kereszttel van ékítve, felette jobbról arany nap, balról ezüst félhold. A czimerpaizs felett arany királyi korona, drágakövekkel ékítve. Kétoldalt a czimertartók helyett két katona alak áll és pedig a jobboldalon egy *lófő* (primipilus), teljesen vértézve, arany sarkantyúval, sisakkal a fején, karddal az oldalán, jobbkezét csípőjére téve, a paizsra illesztett baljával pedig lándzsát tart, melyen két részre osztott piros zászló leng. A czimerpaizs baloldalán egy puskás darabant (pixidarius) áll, a köztük lévő gyalog katona rendet jelképezve, kék ruhában és bakkancsban, derekán ezüst kapcsos vörös övvel, ezüst kötővel átkötve, vállán vörös köpenynyel, fején fekete süveg, mely alól, a nép szokása szerint, csomóba fűzött hajfonatok csüngnek alá; jobbkezét a paizson tartja, balkezével pedig puskát tart. A paizs baloldalán portartó és golyótartó függ alá. Köriratúl pedig ez áll: ‚Sigillum Universitatis sedis Siculicalis Udvarhely, anno 1757 collatum’ (azaz Udvarhely székely szék közönsége pecsétje. 1757).”

A pecsétminta alapján elkészült a pecsétnyomó, de nem került rá a címerben a pajzs két oldalára támaszként elhelyezett, felfegyverzett két férfi (egy lófő és egy puskás székely) alakja. Ezt a ránc maradt pecsétlenyomatok egyértelműen bizonyítják. Ezek alapján Pál-Antal Sándor Udvarhelyszék 1757. évi pecsétjét a következőképp írja le: „Köirata: SIGIL[LUM]: UNIVERS[ITATIS]: I[NCLYTI]: SIC[ULICALIS]: UDVAR[HELY]: A[NN]O 1757 COL[LATUM]. A pecsétmező: rokokó ízlésű négy negyedre osztott pajzs, az első és a negyedik mezőben öt-öt lebegő kereszt, kereszt formára elhelyezve, a második és harmadik negyedben egy háromtornyú emeletes épület, a középső torony tetején kereszt. (...) A pajzs körül gazdag foszlánydíszítés, fölötte egy ötágú nyitott korona, drágakövel díszített abronccsal.”

Mária Terézia fia, II. József (1780–1790), a „türelmetlen reformer” Erdély közigazgatását teljesen újjá szervezte. Rendeletének értelmében Udvarhelyszéket (Bardóc fiúszék nélkül) a Kászonoktól elkülönített Csíkkal és Gyergyóval egyesítették. Az így létrehozott új közigazgatási egység lett *Udvar-*

hely vármegye. A közigazgatási átszervezés alkalmával a törvényhatósági pecsétek is módosultak.

Az új Udvarhely vármegye pecsétjét az alakuló közgyűlésen állapították meg. Ebben Udvarhelyszék címeréből belekerült az öt lebegő kereszt és a háromtornyú épület, Csíkszék címeréből a nap és a félhold, a két hegy és a két vámház. Ugyanekkor a címerbe került három folyó, a Maros, a Küküllő és az Olt. Az új törvényhatóságok azonban nem siettek pecsétnyomóik kicserélésével. Udvarhely vármegye 1787 januárjában még mindig a régi udvarhelyszéki pecsétet használta. Később ugyan megjelenik a COMITATUS UDVARHELY SEDIBUS CSIK ET GYERGYO UNITUS köriratú pecsét, de annak mezejében már nem a törvényhatóságok saját jelvényeit találjuk, hanem – II. József 1786. évi utasításának megfelelően – az Erdélyi Nagyfejedelemség címerét.

II. József újításai rövid életűnek bizonyultak. 1790-ben, a visszavonásuk után, május elsejével visszaáll a régi, 1780 előtti közigazgatás. A többi reform sorsában osztozott a pecséthasználattal terén hozott változtatás is. A közigazgatásban visszatérnek a régi törvényhatósági szervezetekhez és a régi címerek megpecsételéséhez. Udvarhelyszék pecsétjét egy 1806. január 24-én kelt leltár szerint a levéltárban, „egy vasas csere fából készült Cassa”-ban tartották.

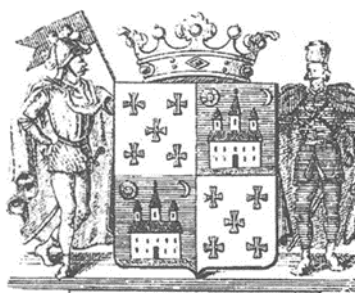
Udvarhely „anyaszék” egyik fiúszéke, az utolsóként alakult Bardócszék is több alkalommal folyamodott saját hiteles pecséthasználathoz a felsőbb hatóságokhoz: először 1779-ben, de a benyújtott tervét, mint nem megfelelőt, visszautasították. A II. József-féle közigazgatási átszervezés egy időre megszüntette Bardócszékét, s így pecséthasználathoz igénye tárgyalanná vált. A régi törvényhatóságok visszaállítása után ismét napirendre került a fiúszék hiteles pecséthasználata kérdése, így 1816-ban Bardócszék újból saját pecsétengedélyért folyamodott. A fiúszék kérvényéből megtudjuk, hogy a címerrajz, vagyis a pecsétminta körirata: „SIGIL[LUM] INCLYT[I] SED[IS] BARDOCZ REDINTEGRAT[US]. 1816” lett volna. A pecsétmezőben: ezüst folyó, partján dús lombú fa, tövénél pedig egy nyugvó bárány (vagy párdúc?); az egészet búzakalász és borostyánág veszi közre. Bardócszék kérését a fő kormányzó megint visszautasította, azzal a meghagyással, hogy „ezentúl is, mint előbb, csakis az anyaszék pecsétjével éljen.”

Bardócszéknek végül 1830-ban lett címeres pecsétje. De ez nem a saját jelképeit tartalmazta, hanem az anyaszék szimbólumait, ezzel is hangsúlyozva Bardóc fiúszéki státusát. A fiúszék azonban a pecsét köriratán saját megnevezését használhatta: SIGIL[LUM] FILIALIS SED[IS] SICUL[ICALIS] BARDOCZ.

Kiváltságlevéllel kapott címet és pecsétet 1803-ban az udvarhelyszéki Havasalja kiváltságos települése, a két Oláhfalú (ma Szentegyháza város és Kápolnásfalú). Az I. Ferenc császár (1792–1835) által adományozott kiváltságlevél és pecsétnyomó sajnos ma már nincs meg. A Kemény József-féle gyűjteményben ránk maradt pecsétrajz szerint az oláhfalvi pecsét mezejében lévő pajzs két részre volt osztva. A felső részben három aranycsillag között szabályt tartó kar, az alsó mezőben egy hegy (talán a Hargitát jelképezi), két oldalára helyezett egy-egy templommal. A pajzs körül foszlányok, a tetején egy ötágú nyitott korona látható. Orbán Balázs véleménye szerint a Kemény József pecsét-

gyűjteményében lévő oláhfalvi pecsét 1503-ból származik. Nos, ez egy tévhit, ugyanis az 1503-as évszám a cifrázott 8-as szám rossz olvasata. De mivel Oláhfalu csak 1609-től kiváltságos település, nem is rendelkezhetett ennél régebbi pecséttel. Ugyanakkor a pecséten szereplő pajzs is barokkos stílusú, s a XVIII. század végén kiadott székelyföldi pecsétek mintájára díszített. Az oláhfalvi pecsétrajz köriratának helyes olvastá tehát: „SIG[ILLVM] PRIVIL[EGIATIS] COMMUNITAS OLAHFALV[ENSIS] 1803.”

Az 1830-as évektől a főkirálybírók is kezdenek hivatalos pecsétet használni. Udvarhelyszék főkirálybírójának acélból készült pecsétnyomóján az 1833-as év szerepelt. A kerek pecsétnyomó körirata: TINKOVAI MACSKÁSI LAJOS N[EME]S U[DVARHELY] SZÉK FŐKIRÁLYBIRÁJA. A pecsétmezőben a Tinkovai Macskási család címere, a címer fölött ötágú nyitott korona, két oldalán a pecsétkészítés évével volt látható.

Udvarhely.

*Udvarhelyszék címere
(1757)*

Udvarhelyszék címerét és pecsétjét 1868-ban Orbán Balázs sommásan így írta le: „Udvarhelyszék czimere és pecsétje egy négy mezőre osztott paizs, az osztályok kettejében öt-öt apró kereszt, más kettejében három tornyos erőd, a többinél magasabb közép tornyon kereszt van. Most használt pecsétjének körirata ez: „*Sigillum universitatis sedis siculicalis, Udvarhely Anno 1757.*”

Udvarhelyszék községei körében, akárcsak az egész Székelyföldön, a hiteles közpecsét használata későn honosodik meg. Ez a helyzet egész Erdélyre jellemző volt. A szakirodalom szerint Erdélyben a XIX. századig a falusi hely-

hatóságok gyakorlatilag nem használtak közhitelű pecsétet. Székelyföldön az 1840-es évek végén, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc küszöbén kezdenek használni saját közhitelű pecsétet a falusi helyhatóságok. A hiteles pecsét használatára való áttérés a széki közgyűlésnek, mint felsőbb hatóságnak a határozata alapján valósult meg. Udvarhelyszék közgyűlése 1846 márciusában határozta el, hogy minden falunak saját pecsétje legyen. A határozat végrehajtásával a széki tisztséget bízták meg. A tisztség „egy ahhoz értő művész által” el is készítette a pecséteket. Elkészítési díjként minden falusbírótól egy-egy pengő forintot szedettek be. A megszabott ár ellenében pedig a levéltáros az elkészített pecséteket kiadta. A rendelkezés eredményességéről tanúskodik az a tény, hogy már a szóban forgó évben találkozunk udvarhelyszéki iraton falusi pecsétlenyomattal, éspedig a Kis-Homoród menti Városhalvával. Eddig a szóban forgó időszakból még néhány község (Abásfalva, Agyagfalva, Alsóboldogasszonyfalva, Bikafalva, Farkaslaka, Homoródújfalú, Homoródalmás, Lövéte, Felsősfalva, Magyaros, Szentábrahám) kör alakú pecsétjét ismerjük. E falvaknál a pecsétmezőben szív-pajzs van, a pajzson pedig a „székely-tudatot kifejező” nap és a félhold. Köriratuk a község, valamint a törvényhatóság neve,

amelyhez tartoznak. Pl. HOMORODALMÁS UD[VARHELY] SZÉKBE, vagy ALSÓ BOLDOGASSZONY FALVA U[DVARHELY] SZÉKBEN stb.

1850 után azokat a községeket, amelyek még nem rendelkeztek pecséttel, a császári abszolutisztikus közigazgatás arra kötelezte, hogy térjenek rá annak használatára. Egy pénzügyminiszteri rendelet következtében pedig elterjednek a hivatalos iratokon lévő bélyegek felülpecsételéseére használt fekete színű tustintas („füstös”) pecsétek is, teljesen kiszorítva a viaszpecséteket.

Az ország közigazgatási átszervezését jóváhagyó, 1876. június 19-i XXXIII. törvénycikk alapján Erdélyben tizenöt vármegyét hoztak létre, a székely (és a szász) székeket ezek egy részébe olvasztották. Udvarhelyszék utóda Udvarhely vármegye lett, amely a szék címerét is megörökölte. Az 1880-ban megjelent *Magyarország címertár* c. kézikönyvből, amelyben ott találjuk összegyűjtve a korabeli hatósági címereket, ez egyértelműen kitűnik. A mű alapanyagát Altenburger Gusztáv által tizenhat éven át gyűjtött címerek és pecsétek képezik, melyek hiteles adatokon alapulnak (függő királyi pecséteken és érmeken található címerek másolatai, címeradományozási oklevelek, a törvényhatóságok által beküldött hiteles leírások és pecsétlenyomatok). Udvarhely megye címeréről, a beküldött „rajzok és armálmásolat után”, a könyv szerzői a következő leírást adják:

„Udvarhely megye czimerét, a volt hasonnevű széktől vette át, mely azt ismét Mária Teréziától kapta 1757-ben. A rokokó-izlésű pajzs négy negyedre van osztva. Az első és negyedik negyednek ezüst mezején, öt apró vörös kereszt van elhelyezve keresztformára (2,1,2), a második és harmadik kék mezejű negyedben pedig, zöld talajon egy vörös fedelű, három tornyu emeletes épület látható, melyen felül a két sarokban jobbról arany nap, balról arany félhold ragyog. A koronával tetőzött pajzsok tartói: jobbról egy székely ‚lófő’ talpig vaspánczélban s vöröst paláttal, baljában veres színű zászlót lobogtatva, balról pedig egy székely gyalogos kék öltönyben, vörös palástban, puskával és karddal felfegyverkezten.” Ebben az időben használt alispáni festékes bélyegzők mezejét is ez a címerrajz töltötte ki egészen 1918-ig.

A zászlók, akárcsak a pecsétek, már az ókorban megjelentek. Ezek egy- vagy többszínűek voltak, és elsősorban egyes katonai egységek megkülönböztetésére szolgáltak. A középkor folyamán – a címerek elterjedését követően – igen sokféle színű, ábrákkal ellátott zászló volt használatban. Az uralkodón kívül a főurak és csapataik, különböző testületek egyaránt rendelkeztek zászlóval. Később még változatosabb lett a zászlóhasználat. A megyék ispánjai csapatukat a saját címerükkel díszített zászlajuk alatt vezették hadba. A székelység zászlóhasználatáról szinte semmit sem tudni. Kezdetben valószínűleg a székely ispán zászlója alatt vonultak hadba. Az Erdélyi Fejedelemség idején a székely székek hadai saját zászlajuk és kapitányuk alatt harcoltak. Megvolt minden városnak is a maga zászlója, így Marosvásárhelynek maga Mátyás király adományozott zászlót. Felirata „*Jesus Nazarenus Rex Judeorum*” volt. Ez a zászló még megvolt Báthory Zsigmond idejében, ugyanis a vásárhelyiek (100 lovas és 200 gyalogos) e zászló alatt vonultak hadba 1595. augusztus végén.

Udvarhelyszék zászlójára vonatkozó első közvetett adatunk az erdélyi fejedelemség korából (1601) származik. A magyar, és ezen belül az erdélyi „zászló-kultusz magas színvonaláról” tanúskodnak azok a korabeli zászlókódexek, amelyeket Puchner György mérnökkari tiszt állított össze. A kódexek a tizenöt éves háború (1591–1606), vagy másként a hosszú török háború alatt hadizsákmányként a császáriak kezébe került és a Prágában bemutatott török, valamint erdélyi hadizászlók képeit tartalmazzák. Az erdélyi zászlók részben a sellenbergi (1599), a goroszlói (1601) és a brassói (1603) szerencsétlen kimenetelű csatáknak érdekes és szomorú emlékei. A címeres zászlók között – Mika Sándor szerint – ott „találjuk *Udvarhelyszék zászlóját a vörös keresztekkel...*” Valószínű, hogy e zászló elemei láthatók a szék 1757-ben nyert címerének ezüst mezejében.

A szék zászlajáról a következő adat Thaly Kálmántól származik (1869), aki szerint II. Rákóczi Ferenc fejedelem kérésére – akinek hadi rendtartása bőven foglalkozott a zászlókkal – Udvarhelyszék az ősi „*veres*” színű zászlaját „*vereskék*” színűre változtatta át. Tudunk még egy 1737-ben készült zászlóról is, amelyet 1806-ban a szék levéltárában őriztek, azonban ennek részletes leírása nem maradt ránk.

A későbbiekben, a reformkor szellemének megfelelően 1836-ban elkészült Udvarhelyszék új, nemzetiszínű zászlója. A zászlót, amelyet Macskási Lajos főkirálybíró felesége, Haller Karolina grófnő készített, az év április 19-én mutatták be a közgyűlésnek, hol azt harsogó „éljen”-ekkel fogadták. Az *Erdélyi Híradóban* (1836. 37. sz.) ránk maradt a zászló részletes leírása is: „Ennek nemzeti háromszínű földjén szintoly ékes, mint költséges művel feltűzve van egyfelől a ns. székely nemzet címere pontosan az 1757-beli oklevél tartalma szerint ily körülírásokkal: ‘Ns. anya Udvarhelyszék címere’. Másik oldalon áll a nemes szomszéd anya ország címere nagy fejedelemségünkével összefoglalva, s a szélén ily írás: ‘Nemzet, Király, Törvény és Közegyetetés, hol e négy egyesül nem fér oda sértés’.” A zászlót nyomban a bemutatása után kitűzték a tanácsterembe. A közgyűlés határozatot fogadott el arról is, hogy az új zászló „a ns. szék régibb (1737-ben készült) zászlajával együtt az előforduló ünnepek alkalmával közösen használtassék...”.

Székelyudvarhely pecsétje (1902)

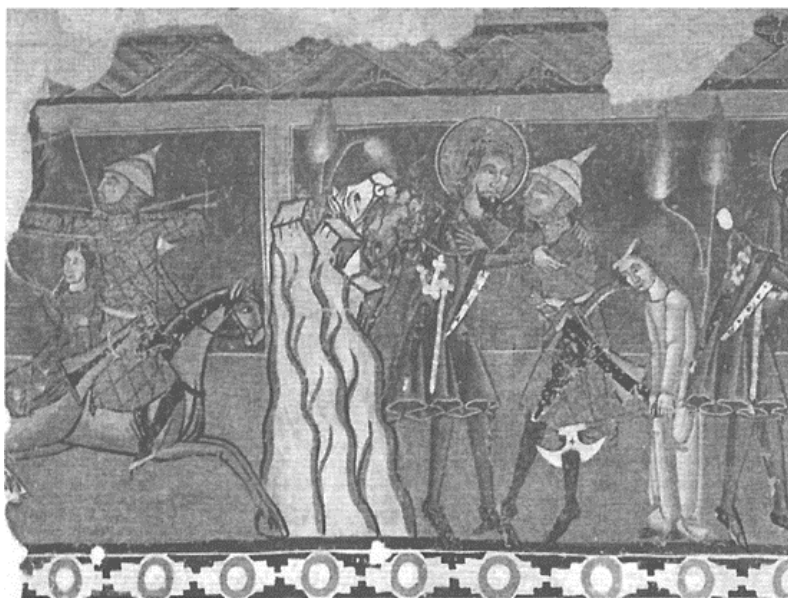
Alsóboldogfalva pecsétje

Udvarhelyszék utódja, az 1876-ben létrehozott Udvarhely vármegye szintén rendelkezett saját zászlóval. 1907 júniusában, a Budapestre utazott székely erdőbirtokosok küldöttsége e köré a zászló köré csoportosulva vonult a „földmivvelésügyi miniszterium palotájában.” Bíró Ferenc máréfalvi községi bíró által tartott „gyönyörű kék és arany színű” (Erdély színei – sz. m.) selyem zászlót vagy lobogót, a leírás szerint, Udvarhely vármegye címere ékesítette.

Felhasznált irodalom

- Bertényi Iván: Szfragisztika. In: *A történelem segédtudományai*. Bp, 1986.
- Jakó Zsigmond: Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea). In: *Documente privind istoria României*. Introducere, II, București, 1956.
- Magyarország címertára. Bp. 1880.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. Udvarhelyszék. Pest, 1868.
- Pandula Attila: Vexillológia. In: *A történelem segédtudományai*. Bp, 1986.
- Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002.
- Pál-Antal Sándor: *Maros-széki intézmények és pecsétjeik a XVI. századtól 1867-ig*. Marosvásárhely, 2004.
- Településünk címeres pecsétjei a Magyar Országos Levéltárban*. Szerk. Kollega Tarsoly István. DVD könyvtár 4. k.

*A Szent László-legenda Birkózást jelenete – Homoródkarácsonyfalva.
Mihály János felvétele*

Kovács Árpád

Udvarhelyszék művészete

Bevezetés

Udvarhely vidékének művészetében, más székelyföldi térségek emlékanyagához hasonlóan, minden kor nyomot hagyott. A maga sajátos történelmi helyzetéből, lehetőségeiből adódóan már a kezdetektől megfogalmazódott Udvarhelyszéken is az a művészetteremtő igény, akarat és szándék, amelynek szerényebb, de sok esetben kvalitásos tárgyi emlékei beszédesen tanúskodnak a sok évszázados múlt művészi kifejező erejéről és kincséről. A Hargita délnyugati lejtőin húzódó egykori várak maradványaiból, a középkorban épült, de azóta elpusztult vagy számos átalakítás nyomát magukon viselő templomok, valamint a pompás freskók, töredékesen megmaradt vagy másodlagosan felhasznált faragványok és ötvösmunkák darabjaiból rajzolódik ki a középkori Udvarhelyszék társadalmának művészeti tevékenysége.

Az előző korok hagyománya az újkorban is folytatódott, ám vidékünkön nem fogalmazódtak meg olyan nagy építészeti feladatok, mint az erdélyi fejedelemség meghatározó városaiban. A reneszánsz építészet képét tájainkon ma többnyire csak az írott források alapján tudjuk megrajzolni, hiszen emlékeink

jó része elpusztult, vagy nagyon romos állapotban maradt meg, így csupán egy alapos régészeti és levéltári kutatás tudna teljes képet adni az udvarhelyszéki birtokos réteg építkezéseiről.

Udvarhelyszék építészetében a barokk stílus szolid keretek között és elkésve jelentkezik, de ez a kor már egységes képet hagyott maga után. Székelyudvarhelyen a XVIII. század folyamán három értékes templom épült, amely tulajdonképpen három nagyformátumú egyházi előjáró – Lakatos István udvarhelyi születésű csíkkozmasi főesperes, a szintén katolikus kadicfalvi Török Ferenc és a nyugati peregrinációt is megjárta, református Baczkamadarasi Kiss Gergely – nevéhez köthető. A század végén a kor legkiválóbb építőmesterei, festői, szobrászai tartózkodtak Udvarhelyen, elég csak Schmidt Pál, Türk Antal, Veress Mátyás vagy Hoffmayer Simon nevét említeni.

A XIX. században a középkori stílusokat felújító romantikus építészet s az azt követő eklektika, majd a XX. század első évtizedeiben a népi-nemzeti díszítőelemeket felhasználó szecesszió középületei és lakóházai a mai napig meghatározzák Udvarhely környékének arculatát.

Jelen írás Udvarhelyszék emlékanyagát igyekszik bemutatni az egymást követő – és vidékünkre némiképp megkésve eljutó – művészeti irányok alapján.

A XIII. századi (román kori) egyházi építészet

Mára bebizonyosodott, hogy Udvarhely vidékén már a XIII. században megindult – a kor stílusának megfelelően – a maradandó anyagból való építkezés. Középkori eredetű emlékeink jelentős részét – elsősorban a falvakban – a templomok alkották. Néhány kivételtől eltekintve azonban ezek a korai épületek már nem léteznek, ami megmaradt, az sem az eredeti állapotot tükrözi, olykor többször is átépítették, így tulajdonképpen csak töredékekből, részletekből következtethetünk a román kori építészet milyenségére. Korabeli templomainkra az egyhajós, a hajóból és szentélyből álló (kettős) térfűzés, vagy a toronnyal bővülő hármastérialakítás jellemző. A részletek egyszerűen vannak kialakítva, a nyílásokon nem a központokban alkalmazott látványos kiképzés, hanem sokkal egyszerűbb megoldás figyelhető meg. A kápolnák vagy centrális alaprajzúak, vagy a templomok kettős térszervezését mutatják.

A román stílusú templomok jelentős része a XIII. században már létezett; ebben a korban, Erdély más területeihez hasonlóan a Székelyföldön is párhuzamosan alkalmazzák a félköríves apszist és az egyenes szentélyzáródást. A XIII. századi Árpád-kori egyházi építészet egyik legszebb, legjellemzőbb udvarhelyszéki példája a homoródkarácsonyfalvi unitárius templom, amely szinte egyedülálló módon megőrizte későromán tömegét, térialakítását. A kőfallal kerített templomnak megmaradt a félköríves záródású, negyedgömb kupolával fedett szentélye és nyugati kapuja is. Hasonló, félköríves záródású volt az egykori bögyözi templom szentélye is, amely e tekintetben a gelenceivel mutat rokonságot. Dobó, Bágy, Firtosváralja, valamint Jásfalva és Kányád egykori

közös templomához ugyancsak félköríves szentély kapcsolódott. Egyenes záródású szentélytípusra az udvarhelyi egykori domonkos kolostortemplomot és Felsőboldogfalva első építésű templomát említhetjük.

A XIII. század második felében épülhetett az udvarhelyi domonkos kolostortemplom, amelynek déli hajófalán Orbán Balázs idejében még látható volt egy virágfüzérés béléttű, félköríves ablak. Négykaréjos alaprajzú a székelyudvarhelyi Jézus-kápolna, amely az Árpád-korból egyetlen épen megmaradt emlékünk, ehhez hasonló legközelebb Kézdiszentlélek, illetve Gyergyószentmiklós mellett találunk.

A székelyudvarhelyi Jézus-kápolna. Balázs Ödön felvétele

Műemlékeink egy részénél még nyomon követhetők a késő román kori elemek. Homoródszentmárton templomának egykori nyugati és déli félköríves kapuját henger- és sarkantyútagos profilok díszítették, a bibarcfalvi református templom déli ajtaja, az oklándi unitárius templom nyugati és déli ajtaja egykor hengertagos kiképzést kapott. Ugyancsak félköríves ajtónyílásai voltak Rugonfalva, Jánosfalva és a fennebb említett udvarhelyi kolostor templomának. Homoródkarácsonyfalván ívsoros, Énlakán indadíszes faragású párkánytöredéket találtak ebből a korból.

A késő romanika és a gótika jelentkezése

A XIV. századtól már közvetlen említés maradt egy-egy templom, vagy kolostor létéről. Udvarhelyszék plébániái az 1332–1334-es pápai tizedjegyzékekben a telegdi archidiakonátus erdőháti kerületeként vannak említve, ekkor Udvarhelyszéken körülbelül félszáz már létező templommal számolhatunk. A század első harmadának átmeneti stílusú építészetét egyben a kora gótika jelentkezéseként is értékelhetjük. Ettől kezdve számos korábbi templom eltűnik vagy átalakul a későbbi építkezések során.

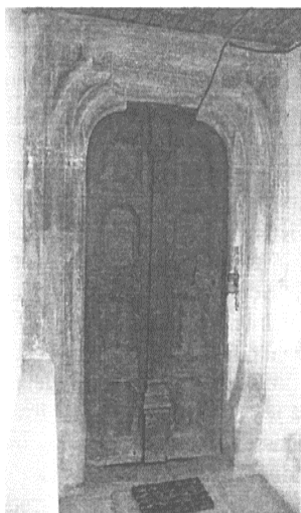
Udvarhelyszék emlékonyagában ebben az időben a román alaprajzi formát mutató, de a középkor végén átalakított, új szerkezeti és formai elemekkel ellátott templomokra figyelhetünk fel. Az átépítések során a (kis méretű) román kori hajókat kelet felé megnyújtották, majd sokszögzáródású szentélyt építettek hozzá, a falakat és sok esetben magát a tornyot is támpillérekkel látták el. A szentélyt általában bordás keresztboltozattal fedték.

Az időközben székekbe szerveződő Székelyföld gótikus építészetének jelentkezését a nagygalambfalvi református templom építéstörténetén jól nyomon követhetjük. A XIII–XIV. század fordulóján épült egyház alaprajzát tekintve a késő román térszervezés tulajdonságait mutatja, a nyíláskeretek azonban a kora gótika jegyeit viselik magukon. A hajóhoz a második építési periódusban, a XIV. század második felében sokszögzáródású, támpillérsoros, bordás keresztboltozatú szentély épült – az érett gótika jegyében – keskeny, lóhereíves ablakokkal. (A harmadik, késő gótikus építési szakasz idején, feltehetően a XV–XVI. század fordulóján a hajót négyszakaszos hálóboltozattal fedték be, később pedig ezt kazettás mennyezettel helyettesítették).

Felsőboldogfalván, a református templom XIII. századi hajójának szélességében, annak folytatásaként épült meg a hosszú, támpilléres, sokszöggel végződő új szentély, kőrács nélküli, csúcsíves ablakokkal. Bent a hajó felé csúcsos, vállköves diadalív nyílik. Ekkor készülhetett a hengertagos, csúcsíves nyugati ajtó is.

Székelykeresztúr római katolikus temploma román kori előzményeket mutat, hiszen a keleti hajófal külső szakaszán, a gótikus lábázat alatt, valamint a sekrestyénél is román kori hengertagos töredékek kerültek elő. A XIII–XIV. század fordulóján épült templom hajójához később csúcsívvel nyíló új, sokszögzáródású gótikus szentélyt építettek trapéz végű bordákból kialakított keresztboltozattal. A hajó és a szentély falait kétlépcsős támpillérsorral erősítették, az érett gótika jegyében pedig az új szentély csúcsíves ablakaihoz igazították később a hajó nyílásait is. Ez a jellegzetes megoldás, hogy egy korábban létező templom hajóját megtartva, ahhoz gótikus szentélyt kapcsolnak, számos falusi templom esetében megfigyelhető. Ebben a szellemben alakulnak át, nyernek új formát a XV. században többek között Rugonfalva, Bögöz, Székelyszentlélek és Székelydálya templomai.

Rugonfalva keletek temploma hármastérfűzésű (torony-hajó-szentély), tárnokkal erősített ovális alakú kökerítés övezi. A nyugati oldalon elhelyezett háromszintes torony még félköríves, sarkantyútagos profilozású bejárattal van kialakítva, a toronyalj azonban már csúcsíves keresztmetszetű dongaboltozattal fedett. A hajó déli falán, a portikusz előtt egyetlen támpillér áll, a másik pedig már közvetlenül a diadalívet támasztja. A portikusz és a diadalív vonalát jelző támpillér között gótikus, csúcsíves, mérműves ablaknyílást alakítottak ki a szentély nyílásaihoz hasonlóan. A szentélyboltozat és annak alátámasztási rendszere évtizedekkel korábban már megjelenik vidékünkön. Elég, ha csak a fent említett nagygalambfalvi szentélyt hozzuk fel példaként.

A bögözi református templom déli kapuja.

P. Buzogány Árpád felvétele

A bögözi református templom sok esetben hasonlítható a fentebbi sorokban tárgyalt rugonfalvihoz. A kőkerítéssel övezett, ugyancsak hármastéglású, támpillérekkel erősített és sokszögű szentélyzáródású egyház déli hajófalát és a szentély déli, illetve délkeleti oldalait kétosztású, csúcsíves kőrácsos ablakok tagolják. A templomba – a rugonfalvihoz hasonlóan – a déli oldalon portikuszból nyíló, pálcatagos kőkeretű, szemöldökgyámos kapun juthatunk be. A késő gótikus szentély a hajónál gazdagabb plasztikai díszítést mutat, kőbordás boltozata egy néyszögű és egy poligonális boltszakaszból áll. A kétoldalt vályúzott profilú ékbordák változatosan díszített gyámkövekre támaszkodnak. A diadalív falánál látható sarokgyámokat akantuszvirág, illetve sáslevélköteg díszíti. A boltszakaszok közti hevederív gyámkövei emberfővel díszítettek. A szentély déli falának keleti részén számárhátíves ülőfülke mé-

lyed a falba, kőkeret nélkül, az északi oldalon a szószék lépcsője mellett szemöldökgyámos sekrestye-ajtókeretet tettek szabaddá a múlt század hatvanas éveiben történt javításkor. Érdekes megfigyelni a szentléleki templom szentélyboltozatát, amelynek trapézbordái változatos díszű, gyámokkal végződő faloszlopokra támaszkodnak. Székelydályán a szentély keresztboltozatának zárókövein késő gótikus címerpajzsok és egy hatágú csillag jelenik meg.

A késő gótika kora (XV–XVI. század)

A XV. század közepétől majd egy évszázadon át az építészet virágzásának lehetünk a tanúi Udvarhelyszéken is. Az alaprajzi formákat továbbra is a gótika határozza meg. Ekkor, a késő gótika korában, teljesen új építésű templomokkal is találkozunk, hiszen olyan falvakban is sor kerülhetett nagyobb szabású építkezésre, ahol esetleg korábban ezzel nem számolhatunk. Amíg az előző évtizedekben közel húsz templom hajójához építettek új szentélyt, e hagyomány mellett közel ennyi esetben a régi hajót is átépítették, a különböző falmagasításoktól kezdve a támpillérek megépítésén át a boltozásokig. (Ez egyértelműnek tűnik, hiszen az új boltozáshoz a hajófalakat mindenütt magasítani kellett). Habár a már említett keresztúri, rugonfalvi, bögözi, szentléleki és dályai templomok gótikus boltozata csak a szentélyben maradt meg, a késő gótika udvarhelyszéki építőlendületét leginkább három épen maradt műemlünkön (Székelyderzs, Homoródjánosfalva, Szentdemeter) követhetjük végig. A késő

gótikus alaprajzi formákat a két- vagy háromterű tömegalakítás jellemzi, általában kelet-nyugati tengellyel. Az egyszerű téglalap alakú hajó nyugati oldalához a torony, keleten a sokszögzáródású szentély csatlakozik. Néhány esetben előfordul, hogy a tornyot más funkcióval látták el, kaputoronyként a cinteremfalba foglalták (pl. Székelyderzsen).

Udvarhelyszék egyik legpompásabb és a legtöbb részletében épségben megmaradt műemléke a székelyderzsi erődtemplom, amely mai állapotát több szakaszban lezajlott építómunkának köszönhetően nyerte el. A XIII–XIV. század fordulóján emelt templom déli hajófalának csúcsíves ablaknyílásai a kora gótika stílusformáit jelzik, később, a XV. század első felében azonban a hajót kelet felé meghosszabbították és sokszögzáródású szentélyt kapcsoltak hozzá. A XV–XVI. század fordulóján a faluközösség számbeli növekedése és a fenyegető török veszedelem indokolhatta a késő gótikus átépítést, a templom védelmi erősségként való átalakítását. Védelmi célból a templom köré egy szabályos téglalap mentén körbefutó falat emeltek. A védelmi rendszer keleti részén épült a már előzőleg létező és kapubástyaként funkcionáló torony. A templom köré épült téglalap alakú várfalat sarokbástyákkal erősítették, amihez a szász erődtemplomok szolgálhattak a derzsiiek számára mintaképül. Évszázadokkal később, 1834-ben a nyugati falhoz újabb bástyát csatoltak, 1868-ban pedig Michael Graef segesvári építőmester irányításával a tornyot megmagasították. Tulajdonképpen ekkor nyerte el mai formáját az épületegyüttes. A hajó-szentély térfűzésű, keletkei templom késő gótikus külsőt mutat. A nyugati homlokzaton csúcsíves bejárat van, elébe később portikuszt építettek. A hajó és a szentély déli oldala egységes kialakítású, a támpillérekre és a közéjük elhelyezett konzolokra ikerárkádok támaszkodnak, melyek a szuroköntőkkel és a fordított kulcslyuk alakú lőrésekkel áttört védőfolyosót tartják. Ez a védőfolyosó az említett kialakításban a szentélyzáródáson és a szentély északi falán is körbefut. Az ugyancsak portikusszal védett déli csúcsíves bejárat mellett, kétoldalt a támpillérek közötti falmezőkben csúcsíves kőrácsos ablakok vannak, alattuk pedig érdekes módon kis félköríves ablakfülkék figyelhetők meg. A hajónál keskenyebb szentély támpillérei közt a déli oldalon három csúcsíves kőrácsos ablak nyílik, amelyek a hajóhoz hasonlóan kétosztásúak. A hajó és a szentély falait gazdagon tagolt koronázópárkány zárja le.

A templom belső tere boltozott, s külsejéhez hasonlóan megőrizte eredeti formáját. A hajó nyugati felében lévő gótikus karzat alá téglabordás hálóboltozat került. A szentély a hajóhoz hasonlóan hálóboltozatos, két rövid, négyszögletes boltszakaszból és a sokszögű záródásrészéből áll. A gyámok tárcsapajzsain alakos faragványok változatos sora jelenik meg, a boltozat változatosan díszített gyámkövekre fut.

A késő gótika jellegzetes példája a homoródjánosfalvi unitárius templom, amelynek hajóját egyszerű, szentélyét összetett, csillag alakú hálóboltozat fedi. A szentély trapéz végű bordái tárcsapajzsokkal díszített, lépcsőzetes gyámokra futnak le. A pajzsokat állatok, növények, kardot és buzogányt markoló karok és egyéb ábrázolások töltik ki.

Udvarhelyszék késő gótikus emlékeinek vizsgálata során érdemes pillantást vetni a különböző faragványokra is. Habár kevés ép boltozat maradt fenn, a

különböző gyámkövekből, bordatöredékekből rekonstruálhatjuk egy-egy műemlékünk hajdani állapotát. A XV. század második feléig főként keresztboltozatok épülnek, kőbordázattal, falpillérekre és nyújtott, erőteljes gyámkövekre támaszkodva, amint láttuk fennebb Rugonfalva, Keresztúr, vagy Szentlélek esetében. De egyre inkább kezd elterjedni a hálóboltozat, amit általában idomtéglából készített bordákkal alakítottak ki. A nyílásívek keretelése és az épületeket tagoló szerkezeti elemek képezik a késő gótikus kőfaragványok másik jelentős részét vidékünkön is. Fontos megemlíteni a gazdag díszítésű, a szentély északi falába helyezett, változatosan kialakított szentségtartó fülkéket, valamint a különböző keresztelőmedencéket is. Négyszögletes nyílású a székelyszentkirályi szentségtartó fülke, amelynek alsó párkányán kettős kereszt címert figyelhetünk meg. Rozettákkal és csillagokkal díszített a vágási templombeli és az egykori – ma a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött – nagygalambfalvi szentségfülke. Egyszerű, kehely alakú keresztelőmedencék vannak a lövétei, a fenyédi és a székelyszentkirályi templomokban.

A XIV. századtól a *falképfestés* első nagy fellendülésének lehetünk tanúi Udvarhelyszéken. A XIII–XIV. század fordulóján épült templomok belső díszítésére többnyire ekkortól került sor. Ezek a freskók képezik vidékünkön is a középkor művészetének legrangosabb emlékeit. A hajófalakra festett legkorábbi ábrázolások között a középkori freskófestészetben kiemelkedő fontosságot és szerepet kapó – a Székelyföldön domináló – Szent László-legenda jelenetsorait említhetjük legelsőnek, ugyanis ezzel a ciklussal találkozunk a legtöbb templombelsőben. Az Udvarhelyszéken fellelhető freskókinccs további témái között megtaláljuk a Királyok imádása (Rugonfalva, Felsőboldogfalva), az Utolsó ítélet (Bögöz), Szent Pál megtérése, Szent Mihály, Püspökszentek (Székelyderzs), Szent Erzsébet, Mária megkoronázása (Nagygalambfalva) képsorait.

*Szent Mihály arkangyal freskója a székelyderzsi unitárius templom déli hajófalán.
P. Buzogány Árpád felvétele*

A XV. században újabb falfestészeti emlékek keletkeznek, az ekkor épült szentélyekre a század második felében érdekes ikonográfiai programmal megalkotott freskók kerültek. Elsősorban a különböző biblikus témákra lehetünk figyelmesek: a homoródszentmártoni szentélyben a boltíókok csúcsíves mezőiben északon Szent Kristóf, mellette a Passió két jelenete: a Kálvária és a Sírbatétel volt látható. A déli falat az Utolsó ítélet két jellemző képe: az üdvözültek és a kárhozottak serege foglalta el. Ugyancsak a Kálvária jelenete került a felsőboldogfalvi református templom keleti falának egyik oldalára, mellette található az eddig példátlan Veronika kendője témájú freskó. Erdőfűlén viszont a magyar szentek alakjaira figyelhetünk fel.

A középkor egyik legnépszerűbb magyar szentjének, I. László királynak az emlékét számos legenda őrzi, ezek közül a legismertebb a kerlési (cserhalmi) csata utáni leánymentés, amelynek követ-

keztében, hősies cselekedetei révén királyok és lovagok példaképévé vált. Szent László legendái, a szájhagyományok mellett, a Kárpát-medence számos templomának a falain is visszaköszönnek. Ez a sajátosan magyar legenda bizonyos fokig krisztianizálódott, és ebben az értelmezésben a mondanivaló is átalakult: az örökös és a katonai szolgálat mindennapi valóságában élő székelyeket a lovagszent kultuszának felpártolásával az egyház harcra próbálta buzdítani úgy, hogy közben hitéletüket is erősítse. Tehát László herceg nemcsak egy elrabolt szép hajadont mentett meg, hanem tulajdonképpen magát a keresztény hitet védelmezte. A legendaképződés az Anjou-korban először udvari környezetből indult ki, amelyben nagy szerepe volt Szent László városának, Váradnak. A ciklus kisugárzott a Székelyföld felé is, és itt megragadható nagyon markánsan egy XIV. század első felében készült csoport, mégpedig a bögözi, a derzsi, a homoródkarácsonyfalvi, a bibarcfalvi, a homoródszentmártoni, az erdőfülei és a székelykeresztúri falképeken. (Az utóbbi három helyen a falképek elpusztultak, csak az 1880-as években az Iparügyi Minisztériumnak dolgozó Huszka József másolataiból ismerjük.) Szent László hőstettét a freskókon több jelenetben látjuk: vár- és csatajelenet, üldözés, birkózás, a kun lefejezése, pihenés.

Bögözben az 1898. évi javítás alkalmával kerültek elő a falképek, a feltárást Huszka József végezte. A Szent László-legendát a templomhajó nyugati oldalán kezdődik (László búcsúja a váradi vár előtt), a Felvonulás és a Kunok üldözése jelenetsor pedig már az északi falon folytatódik. A csata, a magyar lányt elrabló kun üldözése, a párviadal és a lefejezés jelenetei töredékesen maradtak fenn, ugyanis a templom késő gótikus újraboltozásakor „feláldozták” a falképek nagy részét. Kiemelkedő azonban a párviadalnak az a részlete, amelyen a festő László és a kun birkózásának hevességét a két lábra ágaskodó lovakkal illusztrálta. A festő a legendát szuggesztív erővel és valóságghűen ábrázolta, különösképpen figyelemreméltó a részletesen kidomborított, mozgalmassá csatajelenet.

Székelyderzsen, csakúgy, mint Bögözben, a Szent László-legendát megsínylette a templom késő gótikus átalakítását. A falképsor felső fele csonka lett, mivel a hajó hálóboltozatának építéskor belevágták a gyámköveket és a bordaíndításokat. A karzat építéskor pedig a kezdő jelenet egy része elfedődött. Székelyderzsen a jelenetsor teljes egészében az északi falra került, öt, egymástól el nem választott képsorban. A jelenetsor kezdőképe a Felvonulás, ezt követi a Kunok üldözése László vezetésével, az Ütközet és végül a legenda záróképeként a Pihenés. A derzsi kompozíció kristálytisza, az alakok arca és ruházata hihetetlen részletgazdagsággal van megfestve, a színárnyalatok nagyszerű harmóniában illeszkednek a csillagokkal teleszórt kékes háttérhez, minden életszerű, könnyedén kifejező.

Homoródkarácsonyfalván Szent László kerlési csatáját ugyancsak az északi falon ábrázolták. A freskót azonban a protestáns hitre tért gyülekezet 1625 után lemeszelte, és csak a közelmúltban került napvilágra Lángi József restaurátori munkájának köszönhetően. A képsor a váradi püspök áldásával kezdődik, amint az – egy stilizált épület kapujában – áldásra emeli kezét. Az előtérben – zárt rendben, a kunok üldözésére felsorakozott, lándzsáikat előre tartó lovasok élén – Szent László látható, fehér lovon, láncingben. A falkép több részletében is

sérült, teljes épségben csupán a csatajelenet két részlete (a visszafelé nyilazó kun és az elrabolt lány alakja), valamint az ezt követő jelenetek maradtak meg. Érdekes megfigyelni a birkózási jelenetet, amelyben Szent Lászlót már nem páncélba öltözve, hanem vörös színű, bő ujjú, hermelin szegélyű vörös ruhában, fején koronával ábrázolták.

A bibarcfalvi református templom hajójának északi falát különleges és monumentális Szent László-legenda díszíti. A két sorban megjelenített legenda a Kihallgatással kezdődik, amelyből ma már csak a három egymás mögött álló paripa és a lovaik mellett álló sisakos alakok látszanak. A felső sor további részén a Felvonulás, Ütközet és Üldözés jeleneteit elválasztás nélkül, egyetlen képsorban szemlélhetjük. Az alsó képsor a töredékesen megmaradt Párviadallal folytatódik, és a szinte teljesen elpusztult Pihenés jelenettel zárul.

A középkori templomainkban fellelhető képciklusok – a Szent László-legendát kivéve – mind nyugati kultúrkörökből származnak: ott találjuk az előképeit a Szent Margit-legenda ábrázolásainak, Alexandriai Szent Katalin legendájának, vagy a Passió jeleneteinek.

Bögözben, az északi fal teljes hosszúságában, a Szent László-legenda alatt az ókeresztény szűz, Antiochiai Szent Margit történetét meséli el igen részletezően – 11 jelenetben – a falképfestő. Margit nem volt hajlandó feleségül menni Olybrius helytartóhoz, kereszténységét nyíltan és bátran vállalva ellenállt a pogány, tőle a hite megtagadását követelő nagyhatalmú férjjelöltnek. A falképek mély együttérzéssel és részvétet ébresztően ábrázolják Szent Margit megkínzását: megkorbácsolását, a kikötözött törékeny teremtés húsának hatalmas fogókkal való marcangolását, valamint a kondér vízben való főzését, majd lefejezését. A történet és az azt megjelenítő falképek mondanivalója egyértelmű. Ahogyan Szent László az egyszerű falusi férfiak számára volt példakép, úgy Margit története a vallásos asszonyokat kellett erősítse állhatatosságukban, hithez való hűségükben. Aligha véletlen, hogy Szent Margit és Szent László igen gyakran jelenik meg együtt a középkori templomokbeli ábrázolásokon.

Így volt ez a közeli Homoródszentmártonban is 1888-ig, amíg a templomot le nem bontották. Szerencsére megmaradt a Huszka-féle rajzmásolat, ezáltal képet kaphatunk az eredeti freskóról. Az előbbieknél valamivel későbbi, a XIV. század második feléből származik a keresztény művészet szokásos témáját, az Utolsó ítéletet megjelenítő freskó. A rendszerint nagy felületű és monumentális kompozíciót itt egy igen keskeny, ám hosszú csíkba kellett elrendezni. A középpontban, mandorlában az ítélő Jézus trónol, két oldalán az apostolok glóriás alakjai helyezkedtek el, alattuk a térdeplő Mária és János evangélista. Krisztustól jobbra a Mennyország kapuja és azelőtt az üdvözültek sora. Ezúttal, a sajátos felület miatt, e mellett van a Holtak feltámadása jelenet. Krisztus balján a kárhozottak összeláncolt, ruhátlan seregét vezetik az ördögök a Pokol megszemélyesítője, a minden gonoszt elnyelő, hatalmas tátott szájú szörny, a Leviathán torka felé. Érdekes részlet, hogy felül egy jellegzetes fejfedőjű, jól öltözött

férfiú egy vállára vetett félmeztelen alakot próbál megmenteni a kárhozattól, miközben egy ördög siet utánuk, hogy megakadályozza.

Felsőboldogfalva Szűz Máriáról elnevezett templomában egy igen szép és ritka témájú freskót láthatunk. Néhány töredék mellett a diadalív bal oldalán Veronika látható a kendővel, amelyen Krisztus glóriás feje teljes részletességgel jelenik meg. A diadalív jobb oldalán láthatjuk a Királyok imádását. A koronáját a lába mellé tevő Gáspár hódol a Mária karján ülő kisdednek. Nagyon szép a csillagokkal teleszórt kékes háttér is, amelyen a közeli Székelyderzs káprázatos freskóinak egyértelmű hatását fedezhetjük fel. A kép felső részén pedig, akár csak Rugonfalva templomában, feltűnik a királyokat kísérő vagy vezető angyal.

Rugonfalván a templom északi falán két, egymástól szegélydíszekkel elválasztott képben ábrázolták a Királyok imádásának szokásos jelenetét, néhány kevésbé megszokott részlettel. Jobboldalt bájos angyalok által tartott drapéria előtt ül Mária, kezében az előre hajló kis Jézus kelyhet tart, miközben a térdeplő Gáspár ajándékot nyújt át neki. Baloldalt Menyhért és Boldizsár nagyon jó állapotú, gazdag ruházatú, finoman megfestett arcú, koronás alakjai várnak a sorukra. Felettük az őket vezető angyal és a bethlehemi csillag, mögöttük pedig egy pompás paripa kantárját fogó lovászfű látható.

Nagygalambfalván az északi falon három igen jó állapotban lévő, színpompás, finoman kidolgozott és a magyar festészetben ritka témaválasztású, a XIV. század vége felé készült, változatos és látványos mintájú keretbe foglalt freskót figyelhetünk meg. Baloldalt a beteget ápoló Árpád-házi Szent Erzsébet jelenik meg, amint egy sebhelyekkel borított beteget mosdat. A sugaras és aranylő glóriájú királyleány társadalmi rangját jelzi a vöröslő, fehér hermelinprémmel szegélyezett, a nyaknál díszes csattal összefogott pazar palást. Alatta az önként vállalt szegénységre utaló egyszerű, szürke koldusruhát visel, ez a nyilvánvaló ellentét kiválóan alkalmas Erzsébet társadalmi helyzetével ellentétes szolgáltatának hangsúlyozására. Bár elismert szent volt akkoriban, mégis csak elvéte szerepelt freskón, ami még becsesebbé teszi ezt a példát. Hasonlóan ritka téma a magyar freskófestészetben a Mennybe felvett Mária megkoronázása. Mária fejére a trónon ülő, de feléje forduló Jézus teszi fel a koronát, miközben szinte halljuk a körülöttük levő három angyal által játszott égi zenét. Szent Dorottya kétalakos kompozíciója az előbbiekhöz képest sérült, mivel egy átalakítás során a freskó mellett egy ablakot nyitottak és annak sarkán a fal elrepedt.

Reneszánsz stílusú emlékek (XVI–XVII. század)

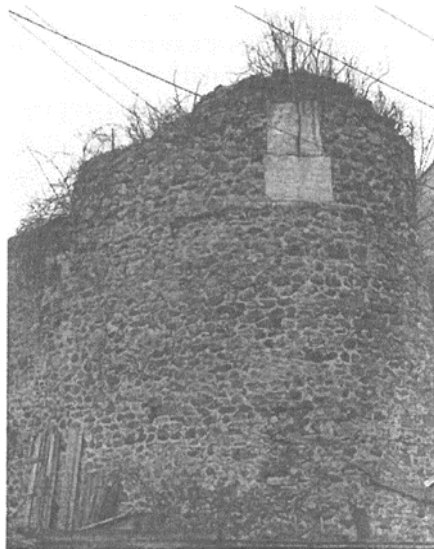
A reneszánsz stílus jegeit kezdetben kisebb emlékeken fedezhetjük fel, például már meglévő templomaink faragványain: az agyagfalvi református templom nyugati kapuja reneszánsz kimából kombinált profillal van kialakítva, mely a szárazon a stílusra jellemzően derékszögben megtörik, Nagygalambfalva templomában beépített reneszánsz kőfaragványokat is találunk, a szószerk lába-

zatánál egy fogrovatos, hullámtagokkal profilált faragványt helyeztek el. Székelymuzsnán, az agyagfalvi templomhoz hasonlóan, a nyugati oldalon szemöldökgyámos, pálcatagos keretű bejárat nyílik, a tagozatok a szárazon derékszögben megtörnek.

Ebben a korban tulajdonképpen hanyatlak az egyházi művészet, a reneszánsz formakincs csak egy-egy részlet-kiképzésben kerül alkalmazásra. A reneszánsz építészet képét így tehát sokkal inkább a világi rendeltetésű emlékekben kell keresnünk. Az ekkor épült várak, kastélyok, kúriák viszont sok esetben elpusztultak, vagy romos állapotba kerültek. Az udvarhelyi vár kapitányi palotájának XVI. századi részleteit, a homoródszentpáli Kornis-kastély reneszánsz ajtó- és ablakkereteit, a XVII. század első felében épült szentdemeteri Gyulaffi-kastély, valamint a pálfalvi Tarcsafalvi-kúria együttesét ma már szinte csak Orbán Balázs leírásából ismerjük. Így ugyan lemérhető Udvarhelyszéken is a birtokos réteg építkezéseinek menete és színvonala, azonban mára ezek az emlékek többnyire az enyészet sorsára jutottak.

Az Udvarhelyszéki *várépítészet* emlékei nem helyezhetők el sem a királyi utasításra megépítendő, sem a fejedelemség veszélyeztetett határvonalán létesült várak sorában, hiszen az udvarhelyi várat a XV. század végén Báthory István erdélyi vajda a központi hatalom megerősítése céljából építteti, a második várépítés során pedig János Zsigmondnak sem a külső ellenségtől való félelem, sokkal inkább a székely lázadások megfékezése lebegett a szeme előtt. A szék közvetlen szomszédságában, ámde vármegyei területen épült székelyzsombori vár feltehetően a környék kisnemességének szolgálhatott menedékkül.

Székelyudvarhelyen a városközponttól északra fekvő egykori domonkos kolostortemplom helyén Báthory István 1492-ben úgy építteti a várat, hogy a kolostor köré védőfalat, sarokbástyákat emeltet, az erődítményt pedig vizesárokkal veszi körül. A templom ekkor még megőrizte rendeltetését, de feltételezhetően átalakították, támpillérekkel erősítették meg falait. Évtizedekkel később, az 1562-es felkelés után János Zsigmond szabályos négyszög formára, de új-olasz bástyákkal építteti újjá („Székelytámadt vár”). A második várépítés után a külső vár a négy sarkon álló bástyákból és az azok közötti védőfalból állt. A sarokbástyák – melyeket később a várkapitányokról neveztek el – valószínűleg háromszintesek voltak, falaikat ágyúlőrészekkel törték át. A vár körüli vizesárkon híd ívelt, előtte pedig sorompó volt. Albert Dávid kutatása

*A Csonkavár északi
rondellája.
Balázs Ödön felvétele*

iből ismert, hogy a külső kapun boltozott átjáró vezetett át, a külső várat a belső vártól pedig egy piacnak nevezett térség választotta el, ezen egykor kisebb gazdasági épületek sorakozhattak. Az említett piacból kapu vezetett a belső várba, amelyben az épületszárnyak zárt egységet alkottak. A belső vár helyén állott a kolostor, a templom, a fedett lövőállás és itt volt a fegyvertárnak nevezett épület is. Az 1620-as várleltár adatai szerint a kolostor mellett az udvarbírák impozáns háza volt, a déli oldalon gazdasági épületek lehettek. Ugyancsak a várleltárból tudjuk, hogy az egykori kolostorépület és a hajdani kerengő átalakításával számos, más rendeltetésű helyiséget alakítottak ki. Az említett forrás adataiból kitűnik, hogy ez az átalakított épület nagy valószínűséggel a várparancsnoki lak lehetett. Ez az épületrész kétszintes volt, szögleteit szép faragott kövekkel falazták, a felső emelet ablakait pedig reneszánsz koronázópárkánnyal zárták le.

Habár 1599-ben Báthory András halála után a várat lerombolták, 1600 őszén a lécfalvi országgyűlés elrendeli annak újraépítését, ennek nyomán Kornis Ferenc a várat jórészt helyreállította. Ebben az időben azonban már a belső várban lévő templom nagyon romos állapotban lehetett. Mivel a reformátusok Brandenburgi Katalin fejedelemasszonytól 1630-ban engedélyt kaptak arra, hogy a város piacán új templomot építsenek, és három évre rá a katolikusok is visszakapták a Szent Miklós-hegyen lévő régi templomukat, a várbeli kolostor-templom fenntartásáról senki sem gondoskodott. Ezt bizonyítja a XVII. század végén G. M. Visconti által a várról készített alaprajz, amelyen mind a kolostor, mind a templom egy pusztulófélben lévő épületegyüttest mutat. Végül a XVIII. században végleg megpecsételődik a vár sorsa, a század elején ugyanis Pekri Lőrinc kuruc tábornok leromboltatta. Ezután többé már nem épül fel, ettől fogva nevezik „Csonkavárnak”. A romos várat a város 1852-ben megvásárolta a Kornis családtól, falai közé 1891-ben építették fel a Főreáliskolát (ma Eötvös József mezőgazdasági szakközépiskola).

A Kis-Homoród mentén, a hajdani Székelyföld és Szászföld határán fekszik a székelyzsombori vár. Közvetlenül a falu felett áll a szabálytalan ötszög alakú vár, mely a XV–XVI. századból eredő parasztvárak közé sorolható. Délnyugati szögletén egy nagy négyszögbástya emelkedik, kelet felé pedig háromtermes, kétszintes épület csatlakozik. A vár északkeleti sarkán egy falsíkból kiugró kis bástya áll, a várudvar e részén épület maradványai látszanak. A várfal felső részén és a bástyákon is lőrések vannak.

A lakóigények kielégítésére épült *kastélyok* az udvarhelyszéki birtokos családok otthonai voltak, ugyanakkor egyfajta gazdasági központként is funkcionáltak, sőt ha a helyzet megkívánta, a tulajdonos védelmet is remélhetett benne. Ezt a védelmet egy külső falgyűrű biztosította, ezen belül volt a lakóudvar, a gazdasági udvar és a kertek. Vidékünkön nehéz lenne a már nem létező emlékek típusait meghatározni, csak az elszórtan jelentkező leírásokra és feltételezéseinkre hagyatkozhatunk. Udvarhelyszék egyik legrangosabb ilyen épülete kétségkívül a homoródszentpáli Kornis-kastély volt. A család korábban megépült udvarházát a XVI. század utolsó negyedében kastéllá alakították.

Helyén korábban feltehetően egy lőréses, védőfolyosós várfalakkal és sarokbástyákkal erősített, négyszög alaprajzú épület állott, ezt 1577-ben reneszánsz stílusban átépítették. A kastély udvar felőli oldalán kiszögellő előtornácot helyeztek el, a kapu félköríves szemöldökében elhelyezett felirat szerint Magyar Benedek faragta, 1579-ben. A felirat alatt volt látható a Kornis-címer a megrendelő, Kornis Ferenc monogramjával. Az emeletes épület mindkét szintjét reneszánsz keretelésű ablakok törték át. A kastélyt övező várfal keleti és déli oldalai Orbán Balázs ottjártakor még romosan állottak, mára azonban a teljes épület-együttes elpusztult.

Szentdemeteren Balási Ferenc 1609-ben, portai követi szolgálata elismerésül Báthory Gábortól adománylevelet kap, amelynek nyomán, korábbi épületrészek felhasználásával, a Nyújtódi-féle udvarházat reneszánsz kastéllyá alakítja. A kastély legrégebbi része a nyugati épületszárny és a sokszögzáródású kiugró kápolna lehetett, a nyugati kapubástya megépítése nagy valószínűséggel már Balási Ferenc nevéhez köthető. A kastély később a Csáki, majd a Gyulaffi család birtokába került. A XVII. század közepén a kastély egyik helyiségét Gyulaffi Zsófia átépíttette kápolnává, mivel a falu templomát ekkor már az unitáriusok használták. A kastély végül a Henter család tulajdonába került.

Udvarhelyszéken jelen voltak az *udvarházak* szerény emlékei is, melyek a kastélyokhoz hasonlóan ugyancsak gazdasági központokon létesültek. Ezek az épületek – a kastélyokkal ellentétben – nem rendelkeztek védelmi funkcióval, a két épülettípust elsősorban ez különbözteti meg egymástól.

Székelyszenterzsébeten az Eössi család udvarházáról a XVI. század végétől kezdődően bukkannak fel adatok, amikor Péchi Simonnak adományozzák. Ezt az adománylevelet, a kúriához tartozó birtokokkal együtt az új tulajdonos később, 1602-ben, majd 4 év múltán ismét megerősíteti. 1560 után a birtok Gyulai Ferenc kezébe kerül, Orbán Balázs szerint a templom alatti részen fekvő Péchi-udvarházat az akkor ott birtokos Kemény család elődei lebontatták, majd később a falu déli végén építkeztek. A kúria építéséről sajnos egyéb adat nem maradt fenn, és mivel mára elpusztult, így egykori küllemét nehéz rekonstruálni.

1583 körül épült Siménfalván a Székely Mózes-féle udvarház. Orbán Balázs oszlopcsarnokos régi kastélyról tesz említést, ami szerinte a XIX. század elején is állott, sőt állítása szerint ebbe a palotába jártak a reformátusok egykor „templomozni”. „Ezt a kastélyt 1805-ben lerombolták” – írja tovább Orbán, a kastély köveiből egy kisebb kúria, az udvarházat körülvevő kőkerítés és az udvaron lévő református templom épült. Az udvarház helyén emelték a Kis-kúriát és a református templomot.

Székelyderzszen Petkyjános (meghalt 1612-ben) kancellár egykori udvarháza is a pusztulás sorsára jutott, miután Basta seregei az épületet feldúlták, többé nem építik újra.

Udvarhelyszék reneszánsz művészetének tárgyalásakor az épületeken kívül említést kell tennünk néhány értékes tárgyról is. A székelyzsombori középkori eredetű, de többször átépített templomot díszítette egykor az az 1540–1550 között készült szárnyas oltár, amelyet ma a kolozsvári Művészeti Múzeumban

őriznek. A reneszánsz hatást sugárzó oltár szárnyképei Dürer-metszetek ismeretében készültek. A hodgyai református templom 1670-ben készült kő keresztelődencéje ma a székelykeresztúri Molnár István Múzeum tulajdonában van. Székelyderzsen a templomban őrzik Petky Kata férjének, Cseffei Benedeknek (meghalt 1578) és Petky Mihálynak, Udvarhelyszék egykori királybírójának reneszánsz faragású sírköveit.

A barokk kor emlékei (XVIII. század)

Udvarhelyszéken a barokk stílus szerényen és megkésve jelentkezik. Néhány szép és jellegzetes épület azonban érzékelteti a stílus jelenlétét és sajátosságait. A vargyasi Daniel-kastély homlokzatai, a fiatfalvi volt Ugron-kastély épülete, a székelyudvarhelyi református kollégium, a Szék háza és a város XVIII. századi templomai, Székelyszentlélek 1764-es évszámú tornya képviselik leginkább vidékünkön a mértéktartó barokk és klasszicizáló késő barokk építészetet.

A vargyasi Daniel-család XVI. század végén elpusztult udvarházát a következő századokban több szakaszban újjáépítették, így egyaránt felfedezhetünk rajta reneszánsz, barokk és klasszicista elemeket. A nyugat-kelet irányú hosszanti épület legkorábbi része a nyugati szárny, amelynek reneszánsz stílusban faragott ajtó- és ablakkereteit később áthelyezték. A nyugati szárnyat a reprezentatív oszlopos-árkádós tornác uralja, amelyet kétoldalt barokk oromzattal és manzárdtetővel kialakított rizalit zár közre. A nyugati épülethez kelet felől a XVII. század közepén épült palotaszárny kapcsolódik, amelynek kert felé néző bejáratát kannelúrás száakkal és tagozott párkánnyal képzett reneszánsz ajtókeret díszíti. Az épületrész délkeleti sarkán egy kiugró, kör alaprajzú bástyát találunk. A palotaszárnyat 1937-ben K. Sebestyén József tervei szerint kijavították, és keleti irányban több helyiségből álló épületrésszel toldották meg. A kastély nyugati részéhez észak felől 1853-ban két klasszicista stílusú helyiséget kapcsoltak, majd a múlt század '20-as éveiben Daniel Elek északnyugaton egy sokszögű sarokbástyát emeltetett. A kastély a kuruc háborúk idején megrongálódott, valószínűleg 1723-ban javították ki.

Fiatfalván a XVI. század közepén a Geréb család egy nagyobb birtokrészhez jutott, egy 1602-es feljegyzés Geréb András „erősített kastélyáról” tesz említést, amelyet valószínűleg ő építtetett újjá. A kastélyt ifjabb Székely Mózes udvarhelyszéki királybíró is birtokolta, 1633–1649 között pedig a kincstár tulajdonában volt, jóval később, a XIX. század elején Mikó Miklósrá szállott, részben az ő nevéhez fűződik a mai épület kialakítása. 1860 után az abránfalvi Ugron család szerezte meg, az utóbbi két tulajdonos építkezései nyomán nyerte el mai formáját az L alakú, sarokrízalitos, manzárdtetős épület.

Székelyudvarhely építészetiében első ízben a XVIII. századdal beköszöntő barokk kor hagy egységes képet. A sort a Piactér alsó, északnyugati részén álló

A fiafalvi Ugron-kúria. P. Buzogány Árpád felvétele

Ferenc-rendi épületegyüttes nyitja. Ugyancsak az Alsó Piac téren épült a régi Udvarhelyszék hivatali központja: a Szék háza, ezt 1733-ban építik Gyulaffi László főkirálybírósa idején. Ez szép nagy, kőoszlopos, boltíves épület volt, 1828-ban átalakították, majd 1895-ben lebontották.

Lakatos István csíkkozmasi főesperes 1705. októberében a csíksomlyói kolostorban végrendekezve az udvarhelyi Piac tér (ma Városháza tér) északnyugati részén álló telkét a ferenceseknek adományozta. Itt először egy kis kápolna épült, illetve egy néhány cellából álló zárda fából, majd 1730-tól leteszik a majdani templom alapkövét, amely a mai Városháza tér északi sarkán, a Csonkavár felé vezető Vár utca és a Szombatfalva irányába tartó Tamási Áron utca találkozásánál áll. 1734-ben már annyira jutottak a templom építésével, hogy az készen állott a szentmise végzésére. Ezt bizonyítja a Johann Conrad von Weiss mérnöki alezredes gyűjteményéből fennmaradt Udvarhely látkép is, amelyen az öt legfontosabb korabeli épület között találjuk a ferencesek épülő templomát. A városképen a Ferenc-rendi templom Piac tér felőli (délkeleti) homlokzatait láthatjuk, amint a főter házai közül kiemelkedik. Az impozáns épület ideiglenesen tető alá hozott tornyai alacsonyak, alig haladják túl a hajó magasságát. A metszeten jól kivehetők az épület részletei is: a két vastos, négyszöghasáb alakú torony között van a főbejárat félköríves nyílása, a hajó teste jól elkülönül a nála alacsonyabb és keskenyebb szentélyétől, az oldalkápolnák nyílásai is szemünkbe tűnnek. A templomépítéssel egyidőben az atyák annak díszítéséről is gondoskodtak. A főoltáron kezdetben az a korpuzos kereszt állott, amely ma a templom előcsarnokának második fölkéjében van, baloldalt. Később ezt a keresztet kicserélik a Mária-szoborral (Immaculata), utóbbiról a XVIII. század második felében Andreas Schmutzers készített egy metszetet, amelynek bal alsó sarkában láthatjuk a korabeli templom főhomlokzatát. Az 1780-as években a ferencesek felállították a szószéket, majd a templom kifestésére és a tornyok befejezésére került sor. A Szent Péter és Szent Pál apostolok tiszteletére szentelt főoltárt és a szentélyt az akkori idők egyik

leghíresebb művésze, Veress Mátyás festette és aranyozta. A már korábban komoly megrendeléseknek eleget tevő kolozsvári festő 1780–1781 között Udvarhelyen tartózkodott, nagy valószínűséggel ekkor javította ki a Könnyező Madonna oltárképet is.

Az udvarhelyi ferences templom – alaprajzát tekintve – észak-dél hosszirányú, dongaboltozatos hajójához kétoldalt három-három kápolna, tengelyben tovább haladva pedig a hajó terétől szélességében és magasságában alig kisebb, rövid szentély csatlakozik, egyenes záródással. A kápolnák tengelyét követve a szentélyt balra a sekrestye, a másik oldalon pedig a kelléktár emeletes teste határolja. A hajó déli oldalához építették a két, négyszöghasáb alakú tornyot. A főhomlokzat zárt megjelenésű, egyszerűen tagozott. Valójában egyetlen nagy, mozgás nélküli sík felület, amelyet a párkányok és pilaszterek hálószerűen

A székelyudvarhelyi ferences templom főoltára.

Kovács Árpád felvétele

tagolnak. Az íves záródású igényes, kőből faragott főbejárat neoreneszánsz ihletésű, keretszárát kettőzött pilaszterek alkotják, amelyek négyszög alakú talplemezére támaszkodik a faragott rózsával képzett lábazati tag. A pillérek törzsét faragott tulipándíszek tagolják.

A templombelső képzőművészeti díszének vizsgálatakor a falak díszítésének, a berendezés tárgyainak, az oltároknak és a kultuszképeknek az elemzése elengedhetetlen. A templom számára készült képek nem a képzőművészet társadalmi szerepét tükröző műalkotások, hanem a mindennapi vallási gyakorlathoz kapcsolódó hittételeket, a szerzetesi közösség eszméit, ideáljait megjelenítő ábrázolások. A hajó nyugati oldalán, a fiókos dongák alatti lunettákban, al secco technikával festett Assisi Szent Ferenc-ciklust láthatunk. Az orgonakarzat mellvédjén a magánáhitat célját szolgáló Fájdalmas Krisztus-ábrázolást figyelhetünk meg. A kórus fölött, a főboltozat tengelyét merőlegesen metsző fiókos dongák közé egy gazdag, ovális stukkókeretbe foglalt képet festettek, amelyen Szent Józsefet ábrázolták a gyermek Jézussal. A kép alsó regiszterében megjelenik Bernini Kolonnádja a Szent Péter székesegyházzal, ez ikonográfiai szempontból érdekes megjelenítésnek számít, a környéken nem találunk hasonló tartalmú ábrázolást. A templomhajó fiókos dongaboltozatának legnagyobb mennyezetképén Szent Ferenc allegorikus alakját láthatjuk, a vallásos hívők mennyei közbenjárójaként megfestve. A kép alsó regiszterében egy csíksomlyói zarándoklatot ábrázol a festő, a népviseletbe öltözött csoportot miseruhában ábrázolt, tonzúrás ferences papok vezetik. A falképek és mennye-

zetképek mellett ikonográfiai szempontból fontos tartalommal bírnak a templombelső különböző helyein elhelyezett táblaképek is. Nagyon hatásos és a maga naturalizmusával egészen kivételes kvalitású ábrázolás az első nyugati oldalkápolna bejáratánál lévő, Krisztus szenvedésének tragikus epizódját bemutató kép. Eredeti funkciójától megfosztva, az orgonakarzatban, a nyugati toronyfeljáró előtt található egy Assisi Szent Ferenc olajfestmény, egyszerű fakeretben. Ennek a képnek a „társaságában” fedezhetjük fel az egykor oltárképként funkcionáló Nepomuki Szent János festményt. A kép egykor a mai Lisieux-i Szent Teréz oltárt ékesítette, mivel az oltár stipesén Prága városának arculatát megelevenítő reliefek figyelhetők meg, a Károly-híd részletével, ami félreérthetetlenül a gyónási titok vértanújára utal. Említést érdemel a templom bal oldali harmadik mellékoltárán a Könnyező Szűz kegykép, amely a kolozsvári piarista templomban őrzött oltárkép másolata. A képet dinamikus, karéjos szélek veszik közre, a kép ráámájának két oldalát a rokokóra jellemző függönydísz ékesíti.

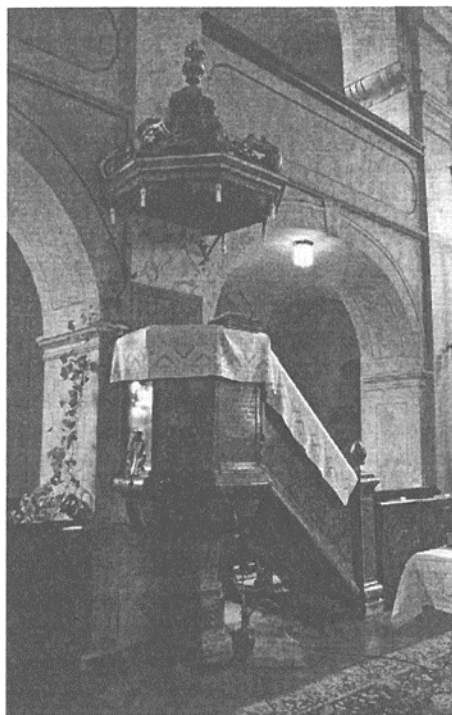
A Felső Piac téren és a Szent Miklós-hegyen az építkezések tulajdonképpen két művelt és nagyformátumú egyházi előljáró, a nyugati peregrináción részt vevő, református Baczkamadarasi Kiss Gergely és a katolikus Kadicsfalvi Török Ferenc nevéhez köthetőek. Baczkamadarasi először, 1770–1771 között a régi, az 1670-ben Bethlen János kancellár által alapított református kollégium helyén a kor minden igényét kielégítő, új, impozáns iskolát építtetett, majd egy évtized múlva a kollégium szomszédságában elkészült az új református templom is.

A Piac teret két részre osztó XVIII. századi református templom helyének kiválasztása nem történt véletlenszerűen, ennek magyarázata a reformáció elterjedésekor bekövetkezett templomhasználati vitákig vezethető vissza. Mivel 1630-ig sem sikerült eredményre jutniuk a katolikusoknak és a reformátusoknak a templomhasználat ügyében, Brandenburgi Katalin fejedelemasszony a Piac téren új templom építését rendeli el, amelyet a számbelileg kisebb felekezet fog majd használni. Az 1633-ban tartott népszámlálás a reformátusokat találta „kisebbségben”, így a fából készült, toronnyal és cinteremmel ellátott templom az ő birtokukba került. Ez az épület azonban a XVIII. század második felére már szűknek bizonyult, ezért helyére az udvarhelyi református egyház képviselői egyenesen II. József császártól kérik egy tágasabb templom felépítésének engedélyezését. Az új épület tervét Schmidt Pál marosvásárhelyi építőmester készítette el, amelynek nyomán 1780 tavaszától megkezdődik az építkezés. Az építkezés szervezője a fentebb már említett Baczkamadarasi Kiss Gergely kollégiumi tanár volt, az ő hathatós közbenjárására a munkálatok nagy részét 1781-ben már be is fejezték. Schmidt Pál a református templom homlokzati kiképzésére nagy gondot fordított, a főbejáratot két erőteljes pilaszter keretek, amely fölé elegáns kagylómotívumot helyezett el. A templom jó arányú belső terét fiókos dongaboltozattal oldotta meg, a pillérekén két oldalkarzat nyugszik. A templom 1782-ben készült elvéglegesen, a tornyon lévő rézgombot Veress Mátyás aranyozta be Kolozsváron. A berendezés tárgyai közül kiemelkedik a márványból készült prédikáló szék (1782).

A Szent Miklós-hegyen épült új katolikus templomot ugyancsak Schmidt Pál tervezte 1781-ben, de mire a munkálatok elkezdődtek (1787-ben), az építőmester már Gyulafehérváron tartózkodott. Az építkezés irányítását 1788-ban Schmidt ajánlására Türk Antal vette át, aki – az eredeti terveket kissé módosítva – erkélyes főhomlokzatot alakított ki, a templombelső befedését pedig stukkódíszes lapos boltozattal oldotta meg. Míg a homlokzatot lezáró két, volutára emlékeztető félorom, a lépcsőzetesen előugró toronytest középső részének sávós vakolása és a kis ovális ablak, valamint a szegmensíves vakolatkeretes, záróköves ablakok, a magas lábazon álló párkányfejezetes lizénák, az egyszerű főpárkány, a szalagkeretes falmezők a klasszicizmus felé orientálódó Schmidt-féle építészeti felfogásról tanúskodnak, addig a szegmensíves, íon fejezetes pilaszterekkel kereteit, enyhén ívelt és profilált szemöldökpárkánnyal lezárt főbejárat fölötti stukkófüzér a Türk stí-

lusáról árulkodik. A bejárat feletti ablak ívelt szemöldöke, a mellékbejárók fölötti bevilágítók a késő barokk formatárát tükrözik. Az udvarhelyi katolikus templom bejáratí részén tehát felismerhető a Türkre jellemző homlokzatalakítás, ami leginkább az ugyancsak Türk által korábban kivitelezett besztercei piarista templom főhomlokzatának központi részén köszön vissza. A templombelső építészeti megoldása külsejénél jóval nagyvonalúbb, a háromhajósra tervezett egyház oldalhajói fölött négy pilléren nyugvó, kosáríves nyílású, elegáns térhatású oldalkarzat húzódik. A karzatot tartó pillérek egy-egy korinthoszi fejezetes lizéna díszíti, felettük pedig hármastagolású fogsordíszes attika tartja a boltozat hevedereit. A négyszakaszos hajóboltozat nyomott ívű csehsüveg-boltozatot imitál. A szentély feletti boltozatrész stukkója, a hevederek szalagművei, valamint a szentélyzáródást tagoló falpillérek együttese B. Nagy Margit állítása szerint arra vallanak, hogy Türk ismerte az akkor éppen befejezés előtt álló szamosújvári nagytemplomot és a szamosújvári barokk stíluselemét. A plébániatemplom építésével Türk Antal 1791-re készült el, az épületet azonban csak 1793-ban szentelték fel.

Türk Antal kortársa és „munkatársa”, a kolozsvári barokk szobrásziskola utolsó jellegzetes képviselője, a késő barokk formákat használó és munkáival a klasszicizmushoz közeledő Hoffmayer Simon készíti el a plébániatemplom legrangosabb berendezési tárgyait. Hoffmayer a XVIII. század nyolcvanas éve-

*A székelyudvarhelyi református templom prédikáló széke.
Balázs Ödön felvétele*

inek elején Szebenben, később Gyulafehérváron tevékenykedett (a katedrális főoltárát készíti el), majd Székelyudvarhelyre érkezése (1793) előtt az erzsébetvárosi örmény nagytemplom főoltárán dolgozott, ezáltal széles körű megbecsülést és hírnevet vívott ki magának. Az udvarhelyi főoltár retablója az erzsébetvárosihoz hasonlóan szervesen illeszkedik a Türk Antal megkomponálta építészeti keretbe. A nagyméretű oltárképet Udvarhelyen is két-két korinthoszi oszlop fogja közre, melyek fehér törzsére aranyozott virág- és levélgirland fut fel csavarmenetesen. A kép feletti barokk jellegű, ívelt záró részen két angyal között feszület emelkedik, az oszlopokat a négy evangélista ülőszobra díszíti. Az oszlopok mellett a négy jezsuita szent: Xaveri Ferenc, Kosztka Szaniszló, Borgia Ferenc és Loyola Ignác aranyozott szobra áll. A félköríves lezárású tabernákulum fölé kupolát emelt Hoffmayer, amely alatt az eucharisztia sugárkoszorús jelvénye ragyog. A kupola tetején füzéres urna áll a gyulafehérváriak stílusában. B. Nagy Margit szerint az udvarhelyi plébániatemplom és az erzsébetvárosi örmény templom főoltárának azonos szellemű felépítése, az oszlopok tetejére ültetett jellegzetes figurák, az oltárt díszítő füzérek és rozetták hasonlósága egyöntetűen azonos mesterre vall, de azt is meg kell jegyezni, hogy az udvarhelyi főoltár szobrai az erzsébetvárosiakénál sokkal kiforrottabbak és Hoffmayer Simon legjobb alkotásainak tarthatjuk őket. A templom mellékoltárainak stílusa hasonlít a főoltárhoz, különösen a Szeplőtelen fogantatás és a Golgota oltárok koncepciója vall Hoffmayerre.

Az oltárok tárgyalása mellett szót kell ejtenünk az ugyancsak Hoffmayer által készített, rendkívül kvalitásos szószék-ről is. Az udvarhelyi katolikus templom szószékének párdarabjait a szamosújvári örmény nagytemplom és a gyulafehérvári székesegyház belsejében kell keresnünk, amelyeket Hoffmayer készített Udvarhelyre érkezése előtt. Az azonosításhoz a szószékek felépítésén, a rajtuk levő reliefek témájának és kidolgozási módjának vizsgálatán keresztül vezet az út. Ezt pedig legfőképpen a bibliai jeleneteket ábrázoló domborművek, valamint a hangvetők (szimbolikus) szobrai „magyarazzák”. A szószék korpuszának felépítését illetően meg kell jegyeznünk, hogy mind a gyulafehérvári, mind a szamosújvári és udvarhelyi teljesen megfelel egymásnak, mindegyiket egyaránt három-három, hátlapjukat pedig egy-egy relief díszíti. A reliefek témái Udvarhe-

*A székelyudvarhelyi
Szent Miklós-hegyi plébániatemplom
szószékmellvédjén lévő Magvető relief.
Balázs Ödön felvétele*

lyen: az Apostolok küldetése, a Magvető, a Halottak feltámadása és Mózes vizet fakaszt a sziklából. A szamosújvári szószerk két jelenete, a Magvető és az Apostolok küldetése teljesen hasonló felfogásban és szinte a legapróbb részletekig megegyezően található meg Udvarhelyen. A reliefek ábrázolásmódja az átmenetet, a klasszicizmus közelségét érzékelteti.

Eklektikus és szecessziós építészet (XIX–XX. század)

A középkori stílusokat felújító romantikus építészet s az azt követő eklektika, a népi-nemzeti díszítőelemeket felhasználó szecesszió középületei és lakóházai mind nyomot hagytak Udvarhely környékének építészetében, a legnagyobb emlékek azonban a városban születtek meg.

Az 1867-es kiegyezéstől kezdődően tapasztalható gazdasági és társadalmi fellendülés új típusú fejlődés beindulását eredményezte az addig többnyire falusias külsőt mutató székelyföldi városok életében is. Ez a dinamikus fejlődés az első világháború előtti három évtizedben csúcson sodor ki leginkább: túl azon, hogy korszerűsödik a közigazgatás, kiépül a vasúthálózat, új utcák is nyílnak, új középületek jelennek meg, a városközpontok egyre urbánusabb jelleget öltenek, olyannyira, hogy az ekkor emelt épületek máig meghatározzák a városképet. Az a nagyszabású társadalmi és gazdasági átalakulás, amely a XIX. század második felét és a XX. század első évtizedeit jellemezte, az építőművészet terén jól nyomon követhető. Új feladatok adódtak, változott az értékorientáció és új ízlésnormák alakultak ki. A közlekedés, a közigazgatás, az egészségügyi ellátás, az oktatás sok esetben új intézményeket követelt. Az építészetnek tehát elsőrendű feladata lett a politikai élet, valamint a közigazgatás, oktatás színtereit megteremteni. Megyeházák, városházák, pénzügyintézetek, törvényszékek és iskolák épültek a dualizmus korában a székelyföldi városokban is.

Míg a XIX. század első felében még a barokkos, vagy klasszicizáló középületek uralták a székelyföldi városok képét, addig a század második felének épületei, a kor divatját követve, az eklektika jegyében születtek, sőt a XX. század elején már a szecesszió stílusjegyei kezdenek dominálni. A millennium környékén és az azt követő években tehát látványos városrendezési elképzelések, építkezések valósultak meg.

A kor városépítészeti kérdései *Székelyudvarhelyen* is megfogalmazódtak, ezek nyomán pedig néhány pompás épületet emeltek.

A Főtér északkeleti részén épült 1895–1896 között az egykori Vármegyeházára (ma Városháza) elsősorban a kompozíciós egység jellemző. A választékos épületelemek pontos arányszerkezetű elosztást biztosítanak a központi és sarokrízalitos, háromszintes épületnek. A rizalitok alsó szintjét a félköríves bejárati és ablaknyílások közötti rusztikus kialakítás jellemzi, feljebb a homlokzatot két szintet átfogó volutás, füzérdíszes pilaszterek tagolják vertikálisan. Rendkívül gazdag kiképzésűek az ablaknyílások, amelyeket a középrízalitis első

emeletén az ablakkönyöklők alatt kecses gyámkövekre nehezedő baluszteres erkélyek díszítenek, fölül pedig tört ívű oromzattal zárulnak. A középrizalit eleganciáját a koronázóparkány fölötti baluszteres attika emeli ki, közepén az óraszerkezetnek helyet adó tört köríves oromzattal. A balusztert a sarkokon a magas posztamensen álló, obeliszket imitáló díszek súlyos kompozíciói zárják le. A főterre néző főhomlokzat mögé egy zárt belső udvar szerveződik, amelynek záró része összefogott külső képet mutat. Tíz tengelyes, emeletes oldalszárnyak vezetnek a záró részhez, amelynek formálási módjában a főhomlokzaton látott tagozatok és épületelemek köszönnek vissza.

A Felső Piactér délkeleti részén 1890–1891 között épült meg a környékbeli katolikus falvak adakozásából a katolikus főgimnázium (ma a Tamási Áron Gimnázium bentlakása) eklektikus épülete Lengyel Gergely és fia János, valamint Gyertyánffy Gábor kivitelezésében. Az épület megjelenésében a klasszicizmus hatása érvényesül, az építési síkból kiugrik a hatalmas edikulával koronázott középrész, amelynek alsó szintjét – az ókori építészetre jellemző – toszkán oszlopokra támaszkodó előcsarnok uralja, majd a második szint kannelúrás korinthoszi pillérekkel három tengelyre tagolt testét figyelhetjük meg. Középen háromszögű oromzat, míg a szemközti tengelyek ikerablakait egységesen egy-egy szegmensíves lezárás koronázza. Utóbbi megoldás a reneszánsz korában volt jellemző. A rizalit melletti épületrészek öt tengelyre tagolhatók, a sarokarmírozással díszített homlokzat félköríves ablakokkal nyitott alsó szintjét a felsőtől az emeleti ablakok könyöklőinek magasságában húzódó erőteljes, levéldíszes övparkány választja el. A fentiek alapján elmondhatjuk, az egykori katolikus főgimnázium jó példa arra, hogy egy újabb kori épületen hogyan jelennek meg a különféle építészeti stílusok elemei.

A katolikus főgimnázium szomszédságában áll az ugyancsak középrizalitos, de az előbbihez hasonló és azonos kvalitású épület, az egykori Mária Valéria

*A székelyudvarhelyi Városháza főhomlokzata.
Kovács Árpád felvétele*

óvoda együttese. A kétszintes épület díszítésének motívumkészlete eltérő tervezésű, leghangsúlyosabb kiképzést a rizalit második emelele kapta, amelynek korinthoszi fejezetű pillérei között az ablaknyílásokat háromszögű és szegmensíves timpanonnal zárták le. A rizalit tetőzete a mellékszárnyak fölé emelkedik, a korinthoszi pillérfőkre elegáns párkány fekszik, amelyen végül kettős konzolok tartják az edikulával díszített koronázópárkányt.

A XIX–XX. század fordulójától kezdve az építészet vidékünkön is egyre inkább a sokszínűség jellemezi. A régmúlt stílusokból válogató eklektikus építészet felváltotta egy új, egyéni jellegű irányzat, a *szecceszió*, amely a történelmi múlttól elszakadva, a modern élet lendületét híven kifejező formákra, valamint a gazdag ornamentikára helyezte inkább a hangsúlyt. A szecceszió fogalmának és a mozgalom mibenlétének, jelentőségének értelmezése korántsem egységes, de annak eszméi és formai problémái csaknem azonos időben számos országban kialakultak. A szecceszió városaként, sőt az irodalmi élet egyik „csomópontjaként” emlegetett Nagyvárad, valamint Kolozsvár nagyszabású építkezéseivel azonos időben a Székelyföldön is sorra jelentek meg az új formakincset magukon viselő épületek. A legrangosabb megrendelésekkel kétségtelenül a Bernády-érában prosperáló Marosvásárhely büszkélkedhet, de a XX. század első évtizedeiben Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda és nem utolsósorban Székelyudvarhely is „kitett magáért”.

1910-ben készült el Pápai Sándor építésznek az Erdélyi Római Katolikus Státushoz benyújtott nyertes tervpályázata alapján, valamint Király József és Spáda János építési vállalkozók kivitelezésében az udvarhelyi Római Katolikus Gimnázium új – az 1593-as alapítás után immáron harmadik – épülete, amely a szecceszios építészeti egyik legmarkánsabb példája vidékünkön. Pápai a Katolikus Státus egyik legfoglalkoztatottabb építész volt. Nevéhez még két iskolaépítési megrendelés fűződik. Ő készítette 1906-ban a kézdivásárhelyi, majd az 1911–1913 között felépült Csíkszeredai Római Katolikus Gimnázium tervét. A Szent Miklós-hegyen álló monumentális épületegyüttes Udvarhely egyik jelképe, sziluettje a város fölé emelkedik. A négyszintes főépületet balról az egykori igazgatói lakás, jobbról pedig a tornaterem emeletes, sarokrizalitos teste fogja közre. A főépület közepén és sarkain szintén enyhén kiugró rizalitek figyelhetők meg, a homlokzat tagolásában elsősorban a vertikális érvényesül, amelyet az emeletek szegmensíves, végül lekerekített sarkú, egyenes záródású ablakai hangsúlyoznak. Az épületet az udvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola műhelyében készült, rendkívül magas minőségű, színes majolika díszítéssel díszítették. A külső lépcsővel ellátott főbejárat pártázatán sárga-zöld kombinációjú rozetták vannak, míg az első emeleti ablakok könyöklői alatt kék, lilium formájú díszeket helyeztek el. A rizalitokat gazdag kiképzésű párták koronázzák, amelyeken ismét feltűnnek a majolikadíszek különböző formái. A legrangosabb kiképzést a középrizalit, alapformájában háromszögű, de konkáv ívekből metszett, jó arányú laternák által közrezárt elegáns ormfala kapta, amelynek középső, félköríves ablakára két klasszikus öltözetű, kezükben babérkoszorút

tartó női alakot helyeztek el. A párta alatt sűrű sárgászöld sordisz fut végig, ez a majolikadisz feltűnik a főépület sarokrizalitjain is. A Gimnázium épületdíszének vizsgálatakor szembeötlő a szecesszióra jellemző lendületes, szabadon áramló formáknak az alkalmazása, sok esetben azonban a népművészet hatásának lehetünk tanúi: a főépület első emeleti ablakpárkányait honfoglalás kori

*A székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium főhomlokzata.
Balázs Ödön felvétele*

övveretre emlékeztető, stilizált motívumokkal ékesítették, a második emelet ablaksora alatt pedig virágszirmos, levélfonatos majolikadíszeket figyelhetünk meg.

Különös architektonikai és dekoratív megoldással építették meg 1910–1912 között a Felső Piac téren az új református kollégiumot, amely a szecesszió másik rangos emléke Udvarhelyen. A négyszintes épületegyüttes egyedi tagolású, az oromzatos főépület a nyugati és déli épületszárnyak találkozásánál enyhén kiemelkedik. A pazar kivitelezésű homlokzatalakítás első ránézésre síkszerű, a főbejáratot és a földszinti félköríves ablaknyílásokat azonban meglepő módon egyenlőtlen osztású soros kváderburkolattal töltötték ki. Ez a rusztikus plaszticitás feloldódik a földszinti alaprajzhoz képest terjedelmesebb első emelet egyenes záródású nyílásain, amelynek közeit – fehér kváderköveket imitáló alapon álló – sokszögű kartusba foglalt, stilizált növény- és állatmotívumokkal töltötték ki. Ez a fajta díszítés a nyugati oldalszárny azonos szintjén is feltűnik, igaz, ellentétes sorrendben. Az épület díszítésében az oromzat kiképzése kapta a legnagyobb hangsúlyt, ahol nem takarékoskodtak a fantáziadús díszítőelemekkel. Az alsó részen a székelykapuk galambbúgójain látott gerlepárok tűnnek fel, majd egy alapformájában téglalap alakú íves kartus körül a legkülönbözőbb, stilizált, a népművészetből ismert motívumok jelennek meg. Ennek a dinamikus áramlású díszítésnek csupán az óraszerkezetet övező kör alakú kartus ad némi szabályosságot. Említésre méltó a tantermeknek helyet adó déli épületrész díszítése is. Itt a középső tengely leszelt élű ablaknyílásai

között – a főhomlokzaton látott – lizénaszerű kváderkitöltés jelenik meg egészen a koronázópárkányig, az ablakok közötti mezőkben az állatalakok mellett egy kordé, egy mozdony és egy vitorlás hajó formája figyelhető meg, arányos kivitelezésben.

Válogatott könyvészet

Albert Dávid: *A székelyudvarhelyi vár*. Székelyudvarhely, 1991.

B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1970.

B. Nagy Margit: *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1977.

Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981.

Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár, 1994.

Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár, 1996.

Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben*. Budapest-Kolozsvár, 2003.

Kovács Árpád: *A székelyudvarhelyi ferences templom. Adalékok a ferences épületegyüttes építéstörténetéhez*. Székelyudvarhely, 2007.

Sabău, Nicolae: *Metamorfoze ale barocului transilvan. Vol. II. Pictura*. Cluj-Napoca, 2005.

Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. I*. Pest, 1868.

Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Csíkszereda, 2003.

Vofkori György: *Székelyudvarhely. Várostörténet képekben*. Kolozsvár, 1995.

*Erzsébet királyné emlékoszlopa
Homoródkarácsonyfalván, Hargita Nándor terve szerint.
P. Buzogány Áprád felvétele*

Veres Péter

Képzőművészek a Hargita nyugati lejtőin

zt, hogy a gondviselés milyen szabály, vagy törvény szerint osztja a talentumot egy-egy adott országon, régió, népcsoporton belül, azt senki nem tudja. Miért van az, hogy egyes helyekről, területekről több író, költő, vagy zenész kerül ki, mint festő vagy szobrász és fordítva? Érdemben, minden igényt kielégítő válasz nem adható az ilyen és ehhez hasonló kérdésre, kérdésekre. Megfordul a fejünkben, hogy talán a környezetben, a tájban, az életmódban, az adott közösség gazdasági és társadalmi fejlettségében, esetleg fejletlenségében keressük az okokat, a választ, de minden próbálkozás ezen a téren zsákutcába torkollik. Aztán azzal a divatos megállapítással summázzuk ezeket a sikertelen kísérleteket, hogy: „Hát igen, a génnek...”. Ám ezzel valójában nem mondunk semmi érdemlegeset, csak elkendőzzük, elkenjük a válaszadást.

Ha ebből a megfontolásból két olyan szomszédos területet veszünk górcső alá, mint a Hargita keleti és nyugati fele – az egykori Csíkszék, illetve Udvarhelyszék területe –, érdekes, ám nagyon sarkított és több „sebből vérző” megállapításra jutunk. Míg Udvarhelyszék az irodalom terén „erős”, addig Csíkszék a képzőművészetek jellemzik markánsabban.

Ha ezt a kérdéskört tovább vizsgáljuk, akkor észrevehetjük, hogy míg Udvarhelyszék említése hallatán Tamási Áron, Kányádi Sándor, esetleg Tompa

László, Tomcsa Sándor, vagy Szemlér Ferenc neve ötlík fel azonnal, addig Csíkszék nevének elhangzásakor Nagy István, Nagy Imre, esetleg Márton Árpád, vagy a nemrég Magyarországra költözött Gál András neve merül fel. Még egyszer hangsúlyozom, hogy mindez csak nagyon sarkítva igaz és nem jelenti azt, hogy Udvarhelyszéken csak írnak az emberek, és Csíkszéken csak festenek.

Jelen írásnak nem célja, hogy egy mindent átfogó és kimerítő katasztert tegyen az olvasó elé, hanem csak vázolni szeretné azokat az erővonalakat, illetve megemlíteni azokat a mára szinte teljesen elfeledett képzőművészeket, amelyek, akik az évszázadok során helyel-közzel hozzájárultak, illetve többé-kevésbé befolyásolták az egykori Udvarhelyszék művészeti életét.

Ritkaságszámba megy az a tény, hogy Hargita megyében két zene- és képzőművészeti iskola található (Nagy István Zene- és Képzőművészeti Középiskola Csíkszeredában; Dr. Palló Imre Zene- és Képzőművészeti Középiskola Székelyudvarhelyen). Ezt a helyzetet több mint érdekesnek találhatja egy kívülálló, ha megyénket kulturális, gazdasági és társadalmi szempontból vizsgálja és összehasonlítja Románia többi megyéivel. Azt, hogy mennyire létjogosult egy ilyen helyzet fenntartása, működtetése, az nem jelen írás tiszte tárgyalni, eldönteni, ám mindenesetre jelzés értékűnek és befolyásoló tényezőnek tekinthető, ha egy olyan régió képzőművészeti életéről próbálunk képet alkotni, mint az egykori Udvarhelyszék területe. Az itt nevelt, útnak indított és beérett művésznemzedékek érezhető hatással voltak, vannak, és minden bizonnyal lesznek nemcsak ennek a régióknak a képzőművészetére, hanem számos más vidéken és képzőművészeti ágban fogják továbbvinni azt, aminek csíráit, alapjait Udvarhelyen tanulták meg. Mindezt teszik attól függetlenül, hogy a kolozsvári, temesvári, bukaresti, váradi, vagy Románián kívüli egyetemeken, főiskolákon teljesedtek ki, vagy váltak teljes értékű művészekké.

A mai képzőművészeti középiskola működésének megkezdése előtt és sokáig azzal párhuzamosan a Maszelka János és Biró Gábor festőművészek által vezetett képzőművészeti kör volt az, ahol a festészetre késztetést érző tehetségesebb személyek bepillantást nyerhettek és tanulhatták a festés alapfogalmait.

A múlt század ötvenes évei jelentettek nagy fordulatot Udvarhely életében, mert ekkor több frissen végzett hivatásos szobrász és festőművész érkezett a városba. A Sepsi Lajos, Orbán Áron (1927–1989), Székely József (1929–2006), Maszelka János (1929–2003), Krafft László (1930–1976), Nagy György, vagy a Chicagóban született Verestóy Árpád festők és szobrászok nevei fémjelezték azt a csoportosulást, amelyet Banner Zoltán kis túlzással udvarhelyi iskolának nevezett. A kezdetben összetartó csoport az évek múlásával atomizálódott és hiányzott az a kohéziós erő meg az az anyagi háttér, amely egy festőiskola, vagy művésztelep létrehozásához elengedhetetlenül szükséges. Ekkor Sepsi és Verestóy vezetésével indult el és működött egy olyan festészeti és grafikai kör, amelyen részt vehettek kisiskolások és nyugdíjasok egyaránt.

Az udvarhelyi képzőművészek az egykori Marosvásárhelyen rendezett tartományi tárlatokon mutatkoztak be évi rendszerességgel. E csoport közös munkájának legjelentősebb eredménye az Udvarhely főterén felállított szökő-

kút, illetve az ott elhelyezett, a vidék fontosabb mesterségeinek emléket állító allegorikus figurák. Az akkor épülő Művelődési Ház timpanonjára kiírt pályázatot Verestóy Árpád nyerte meg, ám kivitelezésére soha nem került sor. Az udvarhelyi cérnagyár megalakulásának köszönhető, hogy Török Erzsébet, és később aztán Zsigmond Aranka személyében is a város két tehetséges textilművésszel lett gazdagabb.

A két világháború közötti időszakban Udvarhely életében meghatározó képzőművészi egyéniségnek számítottak Haáz Rezső, Spanyol Pál, néhány évig pedig Leiter Artúr (1904–1987), aki 1934–1939 között a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium rajztanáraként megtervezte az iskola számára egy Szent Imre-freskót, ám annak megfestésére soha nem került sor.

A nyitrai születésű Spanyol Pál (1874–1936) Budapesten szerzett rajztanári oklevelet, majd egy év kaposvári tanítást követően Székelyudvarhelyen telepedett le, ahol a katolikus főgimnázium rajztanára volt 35 éven át. A korabeli sajtó azt írja róla, hogy „...nemcsak bámulója lett a vadregényes Székelyföldnek, de székellyé formálódott érzésben és gondolkodásban egyaránt. Portréinak, tájképeinek stílusa a korra jellemző ízlésvilág elvárásainak feleltek meg. Expresszív karikatúrái a kisváros mindennapi életéből fakadó visszasságoknak voltak a görbe tükrői. Vallásos és művészi lelkülete sok egyházi zászló és miseruha tervezésében, valamint nevesebb egyházi személyek arcképeinek megfestésében nyilvánult meg (Majláth püspök, Soó Gáspár, Baróti Szabó Dávid, Sámbar Mátyás)”.

Legnagyobb befolyással művészeti és kulturális téren a városra és annak környékére talán Haáz Rezső (1883–1958), a református kollégium rajztanára volt. A múzeumalapító tanár a népi mesterségek művészi értékű kincseire és a hagyományos mintákra támaszkodva, népi-iparművészeti mozgalmat indított, és számos szaktanulmány jelzi tudományos munkásságát. A Művelődési Ház színpad fölött látható domborművét is Haáz rajzolta meg. Vonalhálós módszerrel nagyította fel és kivitelezte az a bögözi Veress Mózes, aki híres és közismert épületszobrásznak számított abban az időben Románia-szerte. Sajnálatos módon a székely népeletből vett eseményeket megörökítő dombormű elhelyezésénél fogva torznak hat, ugyanis csak békaperspektívából nézhető a nézőtérrel, ahonnan a túlzott rövidülés miatt az alakok gnómszerűen néznek ki.

Hargita (Scheffler) Nándor (1853–1913) nevének hallatán óhatatlanul a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola jut eszünkbe. Ennek létrehozása és fenntartása itt és akkor nem lehetett véletlenszerű. Feltehetően az akkori magyar állam tisztában volt azzal, hogy miért a székely anyavárosba telepít, illetve hoz létre egy ilyen profilú tanintézetet. A kézműipart és a kézművességet volt hivatott fejleszteni és terjeszteni egy olyan vidéken, ahol külső szemlélő számára kis túlzással minden székely ezermesternek számít. Hargita Nándor nevéhez az 1916-ban, az első román betöréskor ledöntött millenniumi emlékmű, valamint a Homoródkarácsonyfalván még ma is álló Erzsébet királyné emlékmű terve fűződik. Nekrológiájában az áll, hogy két évtizedig végezte „törhetetlen kötelességérzettel” és a „székely nép iránt való lángoló szeretettel” úttörő munkáját.

Tovább kutatva, és nagy ugrást téve az időben, a XIX. század első felében a székelyudvarhelyen született Kissolymosi Simó Ferenc (1801–1869) nevét említhetjük. A közhiedelemmel ellentétben nem Barabás Miklós volt az első elismert képművész Pest-Budán, hanem Kissolymosi Simó Ferenc, aki 1831-ben költözik haza szülővárosába, majd néhány esztendő múlva Kolozsvárra távozott, ahol a katolikus gimnázium Normál-rajztanodájának tanára lett. Neve-sebb tanítványai Székely Bertalan, Dósa Géza, id. Bardócz Lajos voltak. „Egyszerű közkatonája volt a táblabíró-korban kibontakozó magyar festészetnek, ám az úttörés legnehezebb feladatát neki kellett elvégezni. Férfias helytállása teremtette meg úgyszólván semmiből a mai magyar művészetet” – írja egy életrajzírója.

Minél távolabb nyúlunk vissza a múltba, adataink úgy válnak mind hiányosabbá, foghíjasabbá és közben azt vesszük észre, hogy számos művészt meg sem említettünk, vagy azért, mert pályájuk nincs kellőképpen feltárva, vagy pedig azért, mert elhagyva a szülőföldet művészetük máshol teljesedett ki és az itteni köztudat számára már-már teljesen a feledés homályába veszték.

Az 1994-ben a francia Művészet és Irodalom Lovagjává avatott, homoród-szentmártoni születésű Román Viktor szobrász (1937–1995), a Székelyudvarhelyen született és tragikus körülmények között elhunyt Olajos István festő (1915–1944), a Tarcsafalván született, humoros terrakotta szobraitól ismert Benczédi Sándor (1912–1998), a Felsőboldogfalván született Ipó László festő (1911–1991), a székelydályai születésű Bene József festő (1903–1986), a Székelykeresztúron kiteljesedő Daday Gerő festő, a székelyudvarhelyi Rösler Károly autodidakta festő (1899–1976), a felsősófalvi születésű Sükösd Ferenc festő (1933–1972) ... képzőművészek nevei, akik a Hargita nyugati oldalán, az egykori Udvarhelyszékben fekvő településeken születtek, eszméltek, vagy erre a vidékre kerülve teljesedtek ki.

Ezek a közelmúltból felsejlő nevek, személyek azok, akiknek művészete, munkássága többé-kevésbé az erdélyi művészettörténet-írás adósságai közé sorolható.

Önkéntelenül adódik a kérdés, hogy mit tudunk a távolabbi múltban élő itteni művészekről? Mennyire ismertek? Milyen mélységig sikerült feltérképezni például azokat az asztalos festőket, akik a vidék protestáns templomai számára megfestették azokat a csodálatos kazettás mennyezeteket? Mit tudunk a templomok vakolata alól előkerült falfestmények mestereiről? Kik lehettek, hogyan élhettek, milyen szempontok szerint festettek meg egy-egy jelenetet a bibliából, hogy az írni-olvasni nem tudó templomba járóknak legyen vizuális fogódzójuk a hit jobb megértésében? Melyek voltak a legfontosabb jelenetek egy ilyen „biblia pauperum” megfestésénél?

Sorjáznak az ilyen és ehhez hasonló kérdések, és azt jelzik, hogy milyen rövid az egyén és a közösség emlékezete. Ezen kérdések summája aztán egy újabb kérdéskört generál, amely arról szól, hogy mit lehet, mit érdemes és mit kell tenni, hogy eleminek számító értékeinket megőrizzük és a köz számára is elérhetővé tegyük?

4Ha betérünk az UNESCO világörökség részének nyilvánított székelyderzsi unitárius erőtemplomba, a festményeket szemlélve öntudatlanul érezzük, hogy hat évszázad tekint le ránk és sűrűsödik a látványba. Érezzük, hogy a festő, amikor a freskót készítette, szabadon, tudása legjavát adta és örömmel, magabiztosan alkotott. Mintha tisztában lett volna azzal, hogy műve ha jó és értékes, akkor sokáig fennmarad, ha pedig nem, akkor az enyészet martalékkává válik, de ez sem szomoríthatta el, mert tudta, hogy ez a dolgok rendje.

A freskó egyik jelenetén Sault három lovas kíséri. Az egyik kezében zászló, melyre minuszkulumokkal többek között az van írva, hogy István fia Ungi Pál amíg festett, egy lányra gondolt.

A székelyderzsi freskó látványa és István fia Ungi Pál szinte hatszáz éves üzenete olvastán érezzük, hogy a festő tudott valamit, amiről ma már nekünk sejtelmünk sincs.

*A székelyudvarhelyi Tamási Aron Gimnázium homlokzata – részlet.
Balázs Ödön felvétele*

Albert Dávid

**Skólák, diákok, mesterek
(Az udvarhelyszéki iskoláztatás rövid története)**

I. A KEZDETEKTŐL 1918-IG

A népoktatás

dvarhelyszék népoktatásának kezdeteiről kevesebb adattal rendelkezünk, mint a többi székely szék esetében. A székely anyaszékből a XVI. század vége előtt nincsen adatunk scholasticus vagy más név alatt működő, gyermekek tanításával foglalkozó férfiról. Miklós erdélyi püspök 1503-ból való oklevele, amelyben vikáriusának kötelezővé teszi a székelyföldi plébánosok és scholasticusok fizetésére való felügyeletet, arra enged következtetni, hogy már akkor léteztek az iskoláztatás valamilyen formái, bár az írott emlékekben ez még nem tűnik elő. Az egykori Udvarhelyszéken létező plébániák közül minden bizonnyal jó néhányban tevékenykedett olyan férfiú, aki kántori és egyéb teendői mellett oktatói feladatokat is ellátott. Joggal feltételezhetjük azt is, hogy

a székelyudvarhelyi domonkos zárda falai között rendszeres oktatói tevékenység folyt. Ezekből a latinul-magyarul tanító iskolákból indultak el azok a jobb képességű ifjak, akik egyházi és világi értelmiségiekként kitortek falusi társaik évszázados életkeretéből, és akadémiai végzettség nélkül is ellátták az akkori írásbeliséggel, tanítással vagy joggyakorlattal járó teendőket. Magasabb végzettségű személyekre nem is igen volt igény, mert 1520 előtt a középkori Udvarhelyszékről mindössze 6 ifjú indult külföldi akadémiákra (Galambfalváról 2, Baconból 1, Kecsetből 1, Derzsből 1, Vargyasról 1).

A XVI. század derekán Udvarhelyszéken is hódított a reformáció, mind kálvinista, mind pedig unitárius formájában. 1568. február 3-án kelt az udvarhelyi várban János Zsigmond levele, melyben az udvarhelyi vár kapitányának megparancsolja, hogy az udvarhelyszéki protestáns papokat védelmezze meg. Székelykeresztúron 1568 elején már szervezett unitárius egyházközségről tudunk.

A reformáció viharos térhódítása következtében Udvarhelyszéken jelentősen visszaszorult a katolikus hitélet. Legtöbb esetben a katolikus hitet a XVI-XVII. század folyamán – a jezsuiták tartós visszatéréséig – néhány ferences atya őrizte, licenciátusnak nevezett világi férfiak segítségével. Ilyen körülmények között a megfogyatkozott katolikus közösségek iskolamestert sem tarthattak.

Az anyanyelvű írásbeliség számottevő kiterjedése az iskolázatásnak is lendületet adott. A reformáció a népoktatást az előző időszakból örökölt alapokról fejlesztette tovább. A plébániák helyét felváltó egyházközségek a prédikátorok mellett már iskolamestereket is tartanak (rector, ludimagister, oskolamester). Hangsúlyoznunk kell, hogy ezidőben – akárcsak a megelőző századokban – a minden szintű oktatás kérdése szinte kizárólagosan az egyházak ügye. Ez a helyzet nem változott egészen a XIX. század második harmadáig. Az egyházak voltak mind a falusi, mind pedig a városi alsó-, illetve középszintű iskolák szervezői és fenntartói. A római katolikus egyház, csakúgy, mint a protestáns felekezetek, ragaszkodott saját tanítási rendszeréhez és autonómiájához, állandóan javítva, korszerűsítve azt. Ezt a rendszert először a felvilágosult abszolutizmus szellemében fogant intézkedések érintették érezhetően.

Az eddig feltárt írásos emlékekben a középkori Udvarhelyszékről a legelső iskolamester neve Nagyalambfalváról származik, 1566-ból. Kevéssel később, az iskolamesterekre vonatkozó adatok jelentős forrásai a korai udvarhelyszéki protokollumok. 1592-ből való a felsőboldogasszonyfalvi, majd 1598-ból az etédi scholamesterre vonatkozó feljegyzés. A XVII. századtól viszont az adatok már örvendatosan sokasodnak, de teljes képet a szék oktatási helyzetéről még ekkor sem alkothatunk.

Lényegesen javul a népoktatás helyzete a Székelyudvarhelyen felállított középiskolák révén: 1593 után rövid ideig, majd néhány évtizedes megszakítás után, 1652-től folyamatosan működik a jezsuita gimnázium, melynek végzettjei nem egy esetben vállaltak tanítói szolgálatot a plébániák keretében. 1670 után pedig, a székelyudvarhelyi református kollégium elvégzését követően, többen keresték a mesteri állást véglegesen, vagy átmeneti megoldásként a papi pálya előtt.

Az iskolamesterek működésének viszont – a szakmai felkészülést biztosító középszintű iskolák létezésén kívül – egyéb feltételei is vannak. Ide sorolhatjuk a falusi lakosság művelődési igényeit, és nem utolsósorban az iskolát és papot eltartó lakosság anyagi lehetőségeit. Az 1720–1721. évi birodalmi összeírás statisztikai adatai a középkori Udvarhelyszéken csupán 9 helységben említenek rectort (Bágy, Korond, Dálya, Homoródszentmárton, Miklósfalva, Oklánd, Zetelaka, Száldobos, Erdőfüle). Ez aligha felel meg a valóságnak, hiszen már száz évvel korábban vannak adataink iskolamesterekről olyan falvakban, ahol az 1720–21-es statisztika azt nem jelzi. Elmondhatjuk viszont, hogy sok esetben ha volt is iskola, nem volt tanító, vagy valamilyen oknál fogva a gyermekek nem jártak iskolába.

Amikor a felvilágosult abszolutizmus, még Mária Terézia korában, behatóan kezd foglalkozni az oktatás reformjával, megtörténik a helyzet felmérése az egész birodalomban. A Székelyföldön azonban vagy össze sem írták a népiskolákat, vagy elveszték az adatok.

A római katolikus népoktatásról Udvarhelyszék esetében az első nagyobb áttekintést az erdélyi püspök vikáriusának, Szebelébi Bertalannak az udvarhelyi kerület plébániáiban 1683–1703 között végzett vizitációjáról készült jegyzőkönyv nyújtja. Az Atyha, Korond, Szentlélek, Vágás, Lengyelfalva, Szenttamás, Tibód, Oroszhegy, Szentkirály, Zetelaka plébániáin végzett vizitáció jegyzőkönyve csupán Szentléleken és Korondon nem említ iskolát. Igaz, a többi plébánián is csak nagyon summásan, egy-két mondatban szól a scholaházakról, akkor is elmarasztalóan (a scholaház fala leomlott, kéménye nincsen, a tetőről a zsindelek lehullottak stb.).

A felvilágosult abszolutizmus szellemében az osztrák birodalomban fogantatott intézkedések és reformelképzelések az egyházak számára is kötelezővé teszik oktatási rendszerük felülvizsgálatát, és annak olyanformán való átalakítását, hogy az megfeleljen a kor igényeinek. Az 1780-as években a falusi iskolák felügyeletével és az iskolai reform bevezetésével az erdélyi református egyház főkonviztóriuma az udvarhelyi gimnázium tanárát, Backamadarasi Kis Gergelyt bízta meg. Az udvarhelyi professzor közreműködésével elkészült egy intézkedéscsomag, amely részletesen tárgyalta a lelkészek és iskolamesterek, a kurátorok és iskolafelügyelők feladatait. Sajnos Backamadarasi bekövetkezett halála, majd II. József reformrendeleteinek visszavonása ezt a kezdeményezést is feledésre ítélte. Ezután csak a XIX. század első felében veszi elő újból a főkonviztórium a falusi iskolák kérdését. 1828-ban létrehozták – Backamadarasi elképzeléseinek felhasználásával –, Kolozsvár központtal az ún. centrális deputációt, melynek feladata a falusi iskolák felügyelete lett. A bizottság világi és egyházi személyekből kerületi bizottságokat hozott létre, amelyek egyike Székelyudvarhelyen működött. A bizottság tagjai rendszeres ellenőrzéseket tartottak, jelentéseikből következtethetünk a falusi oktatás állapotára, hatékonyságára, anyagi és szubjektív feltételeire. Az 1830 és 1845 közötti időszakról fennmaradt kimutatások, jelentések betekintést nyújtanak a reformkori Udvarhelyszék református népoktatásának helyzetébe. Például 1830-ban a falusi iskolákban a következő tantárgyakat tanították: olvasás, írás, vallás, szent

história, haza ismerete, hazai história, természeti és erkölcsi tudomány, aritmetika. Ebben az évben az udvarhelyi református egyházmegyében 55 településen működött iskola, melyből 43-ban tanító, 5-ben lévita és 7-ben pap tanított. Ez a helyzet 1845-ben lényegében változatlan: 57 településen 52 tanító tanít, 5 helységben nem folyik semmiféle oktatás, és osztályterem sincs. Az iskolaépületek legtöbbje fából készült, vagy a kántori lak egyik szobája szolgál iskolaként, ami rendszerint kicsi és sötét. Mégis eredménynek mondható, hogy a helységek megközelítőleg 90%-ában tanító vagy lévita tevékenykedik. A falvak 10–12%-ában valamiért állandóan szünetel az oktatás. A scholaépületek, megfelelő osztálytermek tekintetében van a legnagyobb lemaradás. Az iskolákra vonatkozó előírások a 6–12 év közötti gyermekeket tekintették iskolaköteleseknek. Az említett években a tanköteleseknek 65–85%-a járt iskolába, ezt is nem egy helyen az egyházi hatóságok csak fenyegetéssel és büntetésekkel érték el. Az iskolai ellenőrzéseken tartott vizsgáztatás, nyilvános szereplés nem ad reális képet a tanítás hatékonyságáról. Kétségtelenül ezen a téren is észlelhető javulás, bár a tankönyvek és egyéb iskolai felszerelések hiánya nehezen leküzdhető akadályoknak bizonyultak.

A falusi iskolamesterek létfenntartására különböző jövedelemforrások szolgáltak. Ezek közül első helyen áll a lakosok természetbeni juttatása. A legrégebbi gyakorlat szerint a mester bére egy kalangya búza és ugyanannyi zab, iskolába járó gyermek után egy esztendőre egy szekér fa. Ezen kívül bizonyos juttatások jártak a harangozásért is. A természetbeni juttatásokat kiegészítették a falu által kijelölt szántóföldek és kaszálók. A XIX. század negyvenes éveitől az udvarhelyszéki falvakban is általánossá válik a pénzbeli tanítói bér. Udvarhelyszék református egyházközségeiben 1844-ben az iskolamesterek fizetése 10 és 40 rénes forint között mozgott, ami a rénes forint akkori vásárlóértékét ismerve ugyancsak szegényesnek mondható. Az iskolamesternek sok nyomorúsága és panasa származott abból, hogy még e kicsiny mesteri bérrel is a szülők gyakran adósok maradtak. A szegényes javadalmazás egyáltalán nem ösztökölte jobb munkára a mestereket, gyakran arra kényszerítve őket, hogy más kiegészítő foglalkozásokkal pótolják szerény jövedelmüket.

Azok a reformok és újítások, amelyek a református népiskolák esetében a XVIII. század nyolcvanas éveiben megfogalmazódtak, pár évtizedes késéssel, vontatottan bár, de megvalósultak az unitárius népiskolák esetében is. Az 1812. évi ravai zsinat megalkotta az egyházköri felügyelő tisztséget, amelynek feladatai közé tartozott az iskolák rendszeres ellenőrzése. Brassai Sámuel kidolgozta az egész erdélyi unitárius oktatásra vonatkozó, a reformoknak megfelelő korszerű oktatási elveket, amelyeket aztán 1841-ben a korondi zsinat hagyott jóvá. Elmondható, hogy a XIX. század elején minden unitárius ekléziában volt iskola. A székelykeresztúri unitárius kerület falusi iskoláiban 1831-ben és 1832-ben végzett ellenőrzés néhány következtetése: a 24 megvizsgált falusi iskolában az anyagi feltételek még igen szegényesek. A mester házában, egy fedél alatt van egy tanuló szoba, ahová a fiúk és leányok együtt jártak tanulni. Olyan eset, amikor a scholaház a mesteri telken külön fiúknak és leányoknak való tanulószobával rendelkezik, aránylag kevés helyen van (Siménfalva, Magyarzsákod,

Korond, Énlaka, Tarcsafalva, Kissolyos). Más falvakban scholaház sincs a faluban, hanem a parókia egyik termét használják iskolaként (Kede, Gagy, Csehétfalva, Firtosváralja), vagy scholaház ugyan van, de alkalmatlan (Szentmiklós, Csekefalva). Ami az iskolamesterek javadalmazását illeti, az unitárius falvakban ez azonos volt a református iskolamesterekével. A természetbeni bér minden háztól egy kalangya búza és ugyanannyi zab. A harangozásért külön javadalmazás járt. A XIX. század negyvenes éveitől állandósul a pénzbeli tanítói bér, ami a székelykeresztúri unitárius kerület falusi iskoláiban 12 krajcár gyermekenként. 1826-ban a keresztúri unitárius kerület 15 falusi iskolájában az iskolalátogatás 54%-os volt. Akárcsak a református népoktatás, az unitárius is az iskola legfőbb feladatának a keresztény hit minél jobb megismertetését tekintette. Az 1841-ben tartott korondi zsinat kötelezővé tette a falusi iskolákban a magyar nyelven való tanítást. A gyermekek előbb a betűket ismerték meg, majd silabizáltak. Ezzel egyidőben gyakorolták az írást a magukkal hordott palatáblákon. Miután már tudtak olvasni, megtanulták könyv nélkül az imádságokat és egyházi énekeket. A felvilágosodás hatásaként a számtani alapismeretek tanítása is bekerült a népiskolák tantárgyai közé. Külön dicséretben részesültek azok a mesterek, akik a földmérésnek, geográfiának, mezei ökonómiának alapelveit is megtanították az iskolában. A falusi iskolamesterek felkészültségének függvényében igen széles skálán mozgott a tanítás színvonala, a dicséretestől a szembetűnő kezdetlegességig.

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy a falusi iskolák igen szegényesen voltak ellátva didaktikai eszközökkel. Nemegyszer a katekizmus volt az egyetlen tankönyv, amiből a gyermekek olvasni, énekelni tanultak. A római katolikus iskolák tankönyvhasználatára nincsen adatunk. Hosszú időn át az 1697-es lőcsei kiadású *Libellus alphabeticus*, vagy ennek változatai voltak használatban. Használhatták továbbá Révai Miklós könyveit is (*A magyar nyelvnek helyes írása és kimondása*, 1778). Egy 1830–32-es jelentés felsorolja az erdővidéki református iskolák által használt tankönyvek címeit. A vallásos ismereteket a *Heidelbergi Káté*, Szent Históriát Losontzi Hányoki István olvasókönyve, a *Hármas Kis Tükör* (1773) és Hübner tankönyve alapján, erkölcsi tudományt Koppa, Latyai és T. Márton könyveiből, geographiát Losontzi H. István tankönyvéből, hazai históriát Losontzi és Csorja alapján, természethistóriát és tudományt Fábrián és Petke szerint, aritmetikát Martoni György és Csorja könyveiből tanítottak. Ez a helyzet megnyugtatónak látszik és jelzi protestáns részről azt a felismerést, hogy a falusi népiskolának az anyanyelvű, használható műveltség megalapozását kell szolgálnia. Az elmondottak természetesen nem azt jelentik, hogy minden tanulónak volt könyve, táblácskája, papirosa. Még a XIX. század első évtizedeiben is az iskolamesterek állandóan visszatérő panasza, hogy képtelenek a szükséges tankönyveket a szülőkkel megvétenni.

Ami a népiskolák tanítási nyelvét illeti, már jeleztük, hogy a XIX. század negyvenes éveitől ezekben az anyanyelvűség dominál. Az erdélyi református főkonzisztórium már 1786-ban arra utasította a falusi iskolák előljáróit, hogy a deák nyelv tanítása nem szükséges és „nem is engedtetik”, mert annak a gimnáziumban van a helye. A gyakorlatban azonban nem alkalmazták ezt az irányelvet

mereven. A felkészültebb falusi iskolamesterek azoknak a jobb képességű gyermekeknek, akik gimnáziumokban akartak továbbtanulni, tanították a latin nyelv alapelemeit. Mivel a közigazgatásban a latin nyelv használata sokáig érvényben volt, az egyházi hatóságok is ennek tanítására ösztönözték az iskolamestereket, hogy a fálvakon ne apadjanak el a felsőbb iskolai továbbtanulás forrásai. A székelyudvarhelyi római katolikus gimnázium, a református kollégium és a székelykeresztúri unitárius gimnázium keretében működő elemi iskolai tagozatokon természetesen intenzív latintanítás folyt. Egyik-másik falusi iskolában, mint amilyen a nagybaconi is volt, egészen magas fokú volt a latin tanítás. Nem ok nélkül írja Benkő József a nagybaconi iskoláról: „[...] nevezetes, szép, virágzó oskolája volt eleitől fogva [...], melyben magam is tanultam [...]. Sok jó emberek kezdették ezen scholában tanolásokat.” Hasonlóan magas színvonalú latintanítás folyt a székelyudvarhelyi, a ferences páterek által vezetett elemi iskolában, ahol Orbán Balázs és Áron Pumnul is tanult.

A középkori Udvarhelyszék két mezővárosában folyó elemi oktatással érdeemes külön is foglalkozni. Már utaltunk arra, hogy a reformáció elterjedése előtt a székelyudvarhelyi plébánia keretében létező iskolának fontos szerepe lehetett az akkori írásbeliség támasztotta szükségletek kielégítésében. A reformáció után, 1593-ban a jezsuiták ezt a plébániai iskolát fejlesztették gimnáziummá. Az akkori szokás szerint a gimnázium magába foglalta az elemi iskolát is, amelynek osztályait a gimnázium ún. declinista osztálya elé szervezték (triviales). A római katolikus elemi iskola 1783 végén vált külön intézménnyé (bár 1790-ig a gimnázium keretében is megmaradt), igazgatója pedig a helybéli ferences zárda gvardiánja lett. Tulajdonképpen ez szolgált Székelyudvarhely és közvetlen környéke katolikus lakosságának népiskolájaként. Magas szintű latintanítása messze vidékekről is idevonzotta a tanítványokat.

Már a reformáció elterjedésének első évtizedeiben, 1552 és 1562 között létrejött a székelyudvarhelyi református közösség iskolája. 1630-ban, amikor a templomhasználat körüli vita lezárult, a református parókia és iskola még a katolikus plébánia épületében működött. Innen költözött át a Kandó Péterné egykori örökségét képező, újonnan megvásárolt házba. Az iskola fenntartásáról Bethlen János kancellár már azelőtt gondoskodott, mielőtt 1670-ben gimnáziummá fejlesztették volna. 1790-ben már a gimnáziumtól különálló református elemi iskolaként működik, a helybéli református lelkész igazgatása alatt.

Székelykeresztúron, ahol az 1333-as pápai tizedszedéskor az összeírók a szék legtöbbit fizető plébániáját és impozáns kéttornyú templomát találták, biztosan volt plébániai iskola. A reformáció elterjedése után ez megszűnt és csak 1767-ben indult meg újra, de jóval nehezebb anyagi körülmények között, mint a református és unitárius elemi iskolák.

A régi keresztúri iskolai hagyományokat az unitáriusok folytatják. Már 1568-ból ismeretes az antitrinitárius tanokkal rokonszenvező iskolamesternek, Szemerjai Bora András ludirectornak a neve. A mezőváros református iskolája is valószínűleg már a korai években beindult, de arról csak 1646-ból, a katolikusoktól örökölt egyházi javak elosztására vonatkozó fejedelmi döntésből értesülünk. Már 1631-ben I. Rákóczi György fejedelem pénzbeli támogatást utal ki

a református iskolamesternek, „ha tanít”. A reformkorban új iskolaépületeket és classist emelnek.

A leányok iskoláztatására Udvarhelyszéken hosszú időn át nem léteztek intézményes keretek. A reformkori szellemi erjedés hatására viszont a két mezővárosban és a tehetősebb falvakban mind nagyobb teret nyer a leányok oktatása. 1820-ban megalakult Székelyudvarhelyen a római katolikus leányiskola, ahol 1860-tól már kisgimnáziumi fokon folyt a tanítás, majd 1881-től új épületben (zárda), az irgalmas nővérek irányítása alatt állott. 1904-től négyosztályos római katolikus leányiskolaként működött tovább. Ezzel a törekvéssel párhuzamosan jelentkezett a leányok teljes értékű gimnáziumi (8 osztályos) szintű képzésének az igénye is. Így jött létre 1884-ben az Állami Felső Leányiskola, amit csekély állami segély mellett Székelyudvarhely város tartott fenn. 1893-tól teljesen az állam veszi át, és Állami Polgári Leányiskolának nevezik. Önálló épülete azonban nem volt. Tanulólétszáma szépen növekedett: 1897-ben 48, 1907-ben 130, 1917-ben 221. Az Állami Polgári Leányiskola IV. osztályának elvégzése után különbözetivel be lehetett iratkozni a főgimnázium V. osztályába. Az akkori társadalmi közfelfogás azonban nem kedvezett ennek a folyamatnak. Az iskolának nem volt önálló tanári kara, a helybéli nagy iskolák tanárai voltak a betanítók, ellenben a saját személyzet rendszeresen tartott nagy érdeklődésnek örvendő kereskedelmi, kézimunka és varrótanfolyamokat.

Székelykeresztúron a polgári leányiskola 1906-ban indult. Bérelt helyiségekben, az unitárius gimnázium és a tanítóképző tanárai betanítással biztosították az iskola működését. 1908-ban a város átvette az addig magániskolaként működő intézményt, de a hiányos felszereléssel, sok nehézséggel küszködő iskola csupán 1920-ig működött.

Udvarhelyszéken a XIX. század derekán kezdtek az óvodai oktatás gondolatával foglalkozni. A reformkor kiváló pedagógusai világosan látták, mennyire fontos az iskoláskor előtti szervezett oktatás az egyén egész további fejlődése szempontjából. A székben legerősebb Etéden alapítanak óvodát, amit a község tartott fenn, de ez rövid idő után megszűnt. Székelyudvarhelyen az 1870-es években a nőegylet több éven át téli filléresteken és más jótékonyági rendezvényeken gyűjtött pénzalapot egy óvoda létesítésére. Ez végül 1878-ban, egy bérelt házban kezdte meg működését, miután a városi tanács is felkarolta az ügyet, és az előteremtett pénzalapokból felépülhetett a Felső Piac téren a „Mária Valéria gyermekkert”, 1896-ban.

Az óvodai és a leánynevelés kérdéseivel már érintjük az Osztrák-Magyar Monarchia korabeli székelyföldi iskolaügyeket. Az 1867-es kiegyezés jelentős fejlődést hozott Udvarhelyszék, majd Udvarhely vármegye művelődési életében. Az 1868. évi népoktatási törvény alapján hozott intézkedések eredményeként gyakorlatilag kiépült a magyar népiskolai oktatás egységes rendszere. Az 1868/XXXVIII. törvénycikk kimondta a 6–12 év közötti gyermekek tankötelezettségét, a 13–15 éveseket pedig az ún. ismétlő iskolák látogatására kötelezte. Az egyházak iskolai autonómiája törvényes keretek közé került. Az újjászervezett Katolikus Státus lett a katolikus iskolák legmagasabb fóruma. Községenként létrejöttek az iskolaszékek, amelyek az egyháztanáccsal együtt biztosították

ták az iskola működésének erkölcsi és anyagi feltételeit, felfogadták a tanítókat, gondoskodtak azok javadalmazásáról. Korszerűsödtek a tantervek, megjavult a taneszközzel való ellátás. Természetesen a szegénység, a lakosok egy részének közönye, a tudatlanság továbbra is komoly akadályai egy mélyreható művelődési kibontakozásnak. Egy 1876-os felmérés alapján Udvarhely megyében a tanköteles gyermekek 80%-a járt iskolába. A népiskolai hálózatban megjelentek a községi iskolák, a megyében 17 ilyen regisztráltak, szemben a 124 felekezeti iskolával.

A középszintű oktatás

Udvarhelyszék első középiskoláját *jezsuita szerzetesek* alapították 1593-ban, Székelyudvarhelyen. A reformáció rohamos terjedése után a tridentinon megújult római katolikus egyház élharcosai az iskola útján igyekeztek visszahódítani az egyház elveszett pozícióit. A Kolozsvárott, Váradon és Gyulafehérváron gimnáziumokat létesítő jezsuiták a *Missio Transylvanica* keretében 1592 végén kezdik meg tevékenységüket Székelyudvarhelyen. 1593-tól az egyik legképzettebb magyar jezsuita, Vásárhelyi Gergely a római katolikus várkapitány védelme alatt sikeresen folytatja a missziót. A jezsuita rendtartomány 1593. évi jelentésében arról számolnak be, hogy megközelítően 250 lelket visszatérítettek a római katolikus hitre és a scholában mintegy száz tanulót tanítanak. A sikeres jezsuita misszió a várkapitány mellett arra a katolikus társadalmi környezetre is támaszkodhatott, amely a városban és a vidéken nemcsak igényelte, hanem fenn is tarthatta az iskolát. A jezsuiták 1595-ben az újjászervezett hitéletet és az iskolát világi papoknak adják át. A következő évek zavaros társadalmi-politikai légkörében az iskola hamarosan megszűnt, a római katolikusok meg teljesen kiszorulnak a városból. A Szent Miklós-hegyi plébániát a katolikusok csak 1633-ban kapták vissza, ezt követően viszont rövidesen az iskolát is újjraindították. A jezsuiták 1652-ben tértek vissza a városba, rendházfőnökük, Sámbar Mátyás pedig lendületes iskola- és templomépítésbe kezdett. Az általa újjáteremtett jezsuita gimnázium ezúttal megmarad, Sámbar távozása után továbbra is a helybéli jezsuita rendház vezette. A jezsuiták a korabeli Európa legkorszerűbb iskolarendszerét alkalmazták, felhasználva az európai pedagógia minden tapasztalatát. Az iskola 1652 és 1736 között mint kisközpont, 1736-tól teljes fokozatú gimnáziumként működött. Az alapító Vásárhelyi Gergely székelyudvarhelyi tartózkodása idején magyarra fordította Canisius Péter katekizmusát, Kempis Tamásnak Krisztus követéséről szóló munkáját, amivel Pázmány Pétert harminc évvel előzte meg, az intézményújító Sámbar Mátyás pedig Erdély-szerzte ismert hitvitázó volt. A jezsuita korszak igazgatói, tanárai vagy a bécsi Pázmáneum vagy a nagyszombati egyetem végzettjei voltak, és gyakran kolozsvári, kassai, egri, váradi stáció után kerülnek Székelyudvarhelyre, vagy innen rendelik az említett főiskolák valamelyikébe.

1773-ban, a jezsuita rend megszűnése után a gimnáziumot a római katolikus egyház irányította, igazgatója a mindenkori plébános volt. A XIX. század elejének kiemelkedő igazgatója Zsombori József, aki egyházi és iskolai feladatai mellett termékeny közírói tevékenységet is kifejtett. Az iskola egész tevékenységében hangsúlyozottan a latin nyelv és az egyházi műveltség elsajátítására fordította a legtöbb energiát, de mindvégig jelen volt a magyar nyelvvel való foglalatzkodás. Nem véletlen, hogy tanítványai között tartja számon Baróti Szabó Dávidot, a magyar irodalmi nyelv egyik úttörőjét. Az iskola egykori gazdag könyvtárának máig őrzött értékes darabja a *Nyújtódi Kódex* és Pesthy Mizers Gábor hatnyelvű szótárának egy példánya.

A gimnázium mellett a jezsuiták létrehozták az ifjak közös szállását, a konvictust, amit állandóan bővítettek úgy, hogy 1740-ben 60 tanulónak adott helyet. Kiváló diákjai közül a már említett Baróti Szabó Dávidon kívül még megemlíthetjük Zöld Pétert, a madéfalvi veszedelem néven ismert Habsburg-ellenes felkelés egyik vezetőjét, vagy Orbán Balázst. Az iskola legrégebbi épületeit 1892-ben újabb épülettel (a jelenlegi internátussal) bővítették, majd néhány évtized múlva, 1910 őszén avatták fel korszerű, ma is használt épületét. Az iskola mai névadója, Tamási Áron már ebben az épületben végezte tanulmányait.

A székelyudvarhelyi *református* triviális iskola *középiskolává* való fejlesztésében a tudós kancellár, Bethlen János 1670. évi, 1000 arany adománya volt a legfőbb anyagi tényező. A város második középiskolája Nagyenyed vonzásában jött létre, alaptörvényeit a nagyenyedi mintára alkották meg. Bár a székelyudvarhelyi református kollégium jelentőségben soha nem volt a nagyenyedihez mérhető, mégsem volt az előbbinek partikulája. Egyébként az alig 10 évvel az udvarhelyi kollégium indulása előtt Enyeden otthonra talált egykori gyulafehérvári akadémiának magának is számos nehézséggel kellett megküzdenie. Akkori helyzetében mintául szolgálhattak alaptörvényei, de sem rectort, sem könyveket nem küldhetett Székelyudvarhelyre. Példaadó szerepét Enyed mindvégig megőrizte, nemcsak a székelyudvarhelyi, hanem az összes erdélyi protestáns iskola számára. A „nagytiszteletű kollégium”, ahogyan minden alkalommal címezték, valósággal vonzotta az ifjak legjobbjait, Székelyudvarhelyről is. Az alapítástól eltelt valamivel kevesebb, mint száz év alatt a tógás diákok közül 151 ment Nagyenyedre tanulmányai folytatása végett, vagy külföldi akadémiai tanulásra szóló ösztöndíj elnyerése reményében. A gimnáziumként kezelt székelyudvarhelyi kollégiumban a külföldi akadémiákra készülők nem tehetek „cenzúrát”.

A székelyudvarhelyi kollégium tehát az erdélyi református főhatóságtól függő, önálló iskola volt. Nagyenyedi modelltől kinövő törvényeit a helyi viszonyokra alkalmazta, fokozatosan gazdagította. B. Kis Gergely professzorsága alatt már sajátosan helyi tapasztalatok formálódnak iskolai törvényekké, hogy majd a következő század elején, Magyarosi Szőke József rektorsága idején tovább tökéletesedjenek. Az iskola saját önfejlődése révén jutott el odáig, hogy kérhette, és meg is kapta a teljes kollégiumi jogkört. Egész tartására – kevés kivétellel – a tudományosság és iskolakultúra konzervatívabb, mondhatnánk provinciálisabb viszonyai voltak jellemzőek. A nagy példakép, az „illustrissimum

Collegium Enyediense” mellett szerényen, de kitartóan teljesítette legfőbb hivatását, a több száz – főleg szegény – székely ifjú tanítását.

Az udvarhelyi református iskola előjárói hosszú és szívós harcot folytattak azért, hogy intézményüket kollégiumként kezeljék. 1670 és 1780 között egyszerű szervezetű, nem teljes kollégium volt, csak 1832-től, a jogi tanszék beindulásával éri el a teljes jogú kollégiumi státust. Régi iskoláinkban az alsó, közép és felső tagozatok keretén belül a latin nyelv elsajátításának fokozatai szerint alakították ki az egyes osztályokat (klasszisokat). A különböző pályákra készülő tanulók mind ugyanazon a lépcsőfokon haladtak végig. A protestáns iskolák vezetői meggyőződéssel vallották, hogy minden művelt protestáns férfinak tudnia kell latinul és alapos teológiai képzettséggel kell rendelkeznie. Amikor a székelyudvarhelyi református kollégium létrejött, már nagyrészt visszaszorul az érlelődő polgárosodási folyamatra támaszkodó, és a református egyház belső ellenségeként fellépő erdélyi puritánus mozgalom, tragikusan elbukik Apáczai scholacentrikus törekvése, és az egyház művelődési politikájában a konzervatív szemlélet válik uralkodóvá. A kollégium fennállásának első másfél századában, az itteni professzorok életében és munkásságában a késői racionalizmus és a korai felvilágosodás didaktikai-pedagógiai törekvései érvényesülnek. E két irányzat együttes hatása eredményezi a polihisztor tanáregyenységek jelentkezését. A XIX. század harmincas éveitől a felvilágosodás mindinkább gyengülő hatása nem serkenti azokat a kezdeményezéseket, amelyek a latin nyelv egyeduralmának megtörésére jöttek létre. Az iskola professzorai kiváló tanáregyenységek ugyan, de a protestáns akadémikus értelmiség konzervatív, lojális képviselői. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után új, megváltozott koordináták szerint alakul a kollégium fejlődése, az intézmény 1850-től folytatja tevékenységét. A reformátusoknak is el kell fogadniuk a nyolcosztályos gimnázium alapszerkezetét, azonban régi iskolarendszerük egyes elemeit sikerült megőrizni. A teológiai oktatás megszűnik, de a gimnázium utolsó két osztályaként megmarad 1864-ig; a bölcsészeti kurzus pedig egészen 1870-ig.

A székelykeresztúri unitárius gimnázium működése az 1793. július 10-ei homoródalmási zsinat határozatával vette kezdetét. A megközelítőleg egy évszázadot felölelő hősi munka, amely ezután kezdődött, máig tartó buzdításul szolgál az utódoknak a közösség érdekében végzett önfeláldozásra. A gimnázium az unitárius népiskolából fejlődött ki úgy, hogy az eredeti faépítményhez népi összefogással, kalákamunkával hozzátoldották a tanoda egyes épületrészeit. Az első építkezési szakasz 1793 és 1804 között zajlott le, Lázár István püspök és Szabó Sámuel igazgató fáradozásai mellett, teljesen közadakozásból. 1805-ben hozzákezdenek a második építési szakaszhoz a homoródalmási királybíró, Mihály János és Koronka József igazgató buzgólkodásával. Ez az építési szakasz 1842-ig tartott, és nemcsak az unitáriusok, hanem a többi felekezet hívei is adakoztak az építéshez fát, követ, homokot. A munkálatokban több tanuló is részt vett, így Szentiváni Mihály, Kriza János, Berde Mózes, Berde Áron, Jakab Elek, akik később az erdélyi közélet és tudományosság ismert alakjaivá váltak. A harmadik építési szakasz 1857 és 1876 között zajlott. A szervezést a vargyasi B. Dániel Gábor főkirálybíró irányította. Végül a XX. század elején, a magyar

állam támogatásával elkészül a gimnázium ma is álló épülete. Az oktatás, akár csak a többi felekezet középiskolái esetében, nyolcosztályos főgimnáziumi rendszerben működik. Az iskola történetének nevezetes momentuma a nagy székely tudósnak, Orbán Baláznak 1876-ban az iskola részére tett alapítványa: „Mi szegény kopár hegyek közé szorított, az ország szívtől távol eső székelyek, mint mindenben, úgy a nevelés terén is háttérbe szorultunk itt is, mint egyebekben, az önszegélyre vagyunk utalva: ezért én csekély alapítványomat egy székely tanodának, imádott szülőföldem egy oly tanintézetéhez küldöm, mely azt leginkább szükségli. Ez a székelykeresztúri unitárius gimnázium [...]” – áll az alapítvány szövegében. Az alapítványt Orbán Balázs 1889-ben még növelte 100 forintra, és 1890-ben kelt végrendeletében még 20 esztendeig jogutódai által tovább gyarapíttatja. Az iskola másik volt híres növendéke, Berde Mózes 1888-ban 100.000 forint pénzadománnyal, illetve nagybuni jószágja jövedelmének egy részével támogatta az iskolát. Ebből sütötték az ún. Berde-cipót, ami sok szegény székely ifjú taníttatását biztosította.

Az 1797-ből származó, az iskola felépítésére és az oktató-nevelői munkára vonatkozó, a gimnázium „fennállására kirendeltetett projektálási plánum” ki mondja, hogy „ezen gimnáziumban úgy, miképpen Tordán, egész a logikáig az ifjúság tanulhasson, s ha valakik a tanulók közül a tudományokban nagyobb előmenetelt kívánnának, szabadság engedtessek azoknak, ha tetszeni fog a kolozsvári kollégiumba tanulás végett átalmenni.” Ebben a tanulási rendszerben az első öt az elemi iskolai osztályokat képezte, az ezen felüli négy gimnaziális osztály mindenikében a tanulók két-két évig tanultak. Az elemi iskolai osztályok tanítói, a praeceptok a gimnaziális osztályok utolsó két évfolyamáról kerültek ki. Az utolsó két osztályban minden tantárgyat a rectorprofessor tanított. A tanulóközösség a poéták és rektorok osztályaiból választotta a tisztségviselőket (seniorok, oconomusok, jurátusok, hospesek), akik részt vettek az iskola vezetésében.

A *Főreáliskola* beindulása az udvarhelyszéki oktatásügy nagy nyeresége. Miután az egyházak csak nagyon óvatosan és csak keveset változtattak a sok tekintetben meghaladott oktatási rendszerükön, az újkori társadalom által támasztott igényeket ezek az iskolák már nem tudták kielégíteni. Az Eötvös József által kezdeményezett reálgimnáziumok egyikét Székelyudvarhelyre szánták. Székelyföldi körútja során a negyvennyolcas politikust, közoktatásügyi minisztert a város meleg ünneplésben részesíti. A város és a megye előljárósága a pénzügyi és anyagi támogatás mellett az ún. „Csonkavárát” is felajánlotta az építéshez. 1871. november 2-án a Ferenc-rendi kolostorban, ideiglenes helyiségekben beindult az új iskola első osztálya. A következő tanévre átengedték a városháza nagytermét az iskolának, de egyelőre nem gyűlt össze a szükséges tanulólétszám. A város és a vidék lakossága, amely hozzászózott a két hagyományos középiskola szerepéhez, csak nehezen értette meg, milyen lehetőségeket kínál a város újonnan létesült és sok, addig ismeretlen elemet hozó iskolája. A tanári kar a legszerencsésebb utat választotta ahhoz, hogy eloszlassa az iskolával szembeni bizalmatlanságot. 1872–73 telén a tanárok ingyenes előadásokat tartottak a városi közönségnek természetrajzi, vegytani, földrajzi, mennyiségtani

témákról. A hatás meglepő volt. Az előadásokon hallottakat, látottakat utána napokig vitatták a kisiparosok műhelyeiben, a kereskedők boltjaiban, a polgárok összejövetelein. Hamarosan megváltozott az iskolával szembeni közvélemény. Alapítványokat ajánlottak fel, ösztöndíjakat létesítettek. Az 1873–74-es iskolai évtől beindul a bentlakás, tíz év múlva már 80 tanulónak tudnak szállást adni.

Már az iskola indulásánál kitűnt, hogy a különböző színvonalú elemi iskolák végzettjeit lehetetlen – az első évfolyamon – a programnak megfelelően indítani. Így született meg az előkészítő osztály gondolata, ahol a tanárok teljesen ingyen tanítottak, sőt alapítványokkal segítették a szegényebb tanulókat. Átvették a református kollégium régi, bevált módszerét, az „expositiót”. Már az 1874–75-ös tanévtől megszervezték a városban a csoportos főzést és étkeztetést. Az első csatát tehát megnyerte az induló iskola. Lassan kiépült mind a nyolc osztálya, egyelőre még a város és a megye által bérelt helyiségekben, de jól megkapaszkodva a két nagy vetélytárs szomszédságában. Már 1874-től berendezik a vegytani szertárt, és az iskola vegytantanára előadásokat tart a közönségnek a városi kutak vizének, a szejkai és a homoródi borvizeknek a vegyi összetételéről, a város meteorológiai viszonyairól és ehhez hasonló, addig nem hallott dolgokról.

A tanulók zöme Székelyudvarhely és vidékének szülötte. 1847-ben például a 136 tanuló a következő tájegységekről jött: Udvarhely városi 37, udvarhelyszéki 72, marosszéki 2, csíkszéki 9, háromszéki 4, szászvidéki 4, megyei 3, Fogaras-vidéki 2, Erdélyen kívüli 3. A tanulólétszám – tízévenként vizsgálva – a következő képet mutatja:

Év	Létszám (előkészítő osztállyal együtt)	Érettségit tett
1871–1872	36	
1881–1882	141	11
1891–1892	115	9
1901–1902	144	12
1911–1912	136	12

Érdeemes összehasonlítani ezt a tanulónépességet akár a római katolikus, akár a református főgimnáziuméval, ami a tanulók társadalmi hovatartozását illeti. Míg a két hagyományos középiskola tanulóinak zöme parasztfiú, addig itt az ún. középosztály van túlsúlyban. 1911-ben például így néz ki a tanulók társadalmi-származási összetétele: különféle tisztviselő 27, kereskedő és kereskedelmi személyzet 22, kisbirtokos, mezőgazdasági termelő 19, tanár, tanító 14, más értelmiségi 7, hivatali altiszt 5, katona 3, magánzó 5, háztulajdonos 2, árvaházi 4. Az is sokat mond, hogy milyen pályára indultak azok, akik letették az érettségit. 1877-ben tesznek először érettségit az iskola tanulói, szám szerint 8-an. Ebből egyetemre készül 1, műegyetemre 5 (építész 1, gépészmérnök 2, vegyész 2), erdész 1, műszaki rajzoló 1.

1891 őszén az új, impozáns épületben kezdhette meg a tanévet az iskola munkaközössége. A világháború azonban beleszólt az iskola további sorsába, mert 1916-ban Szakolcára költöztették. Ott még működött egy évet. Ez volt a nagy reményekkel indult iskola utolsó tanéve. Egy későbbi menekítéssel 1919-ben az iskola didaktikai felszereléseit Szászvárosba vitték.

Végül megállapítható, hogy rövid fennállása alatt az intézmény maradandó teljesítményt nyújtott, az iskola tanári kara pedig rokonszenves küzdelmet vívott az új, modern tartalmú oktatás meghonosításáért. Ezzel az iskolával teljesedett ki igazán Székelyudvarhely „iskolaváros” jellege. Ha nem is mérhető Szabó Dezsőhöz minden tanára, egészében az iskola tanárainak a közművelődésben játszott erjesztő, újító szerepe nyilvánvaló.

A *székelykeresztúri tanítóképző* létesítését B. Eötvös József közoktatásügyi miniszter 1870 elején hagyta jóvá. Erre a középiskolára a székelyudvarhelyiek is pályáztak, de ők végül megkapták a Főreáliskolát. A tanítóképző 1870. novemberében, bérelt helyiségekben és az unitárius gimnázium tantermeiben kezdte meg működését. Bár sokáig nem volt önálló épülete, az iskola szépen gyarapodott. A kézimunka és fafaragás mellett megoldották a kántorképzést is. Az 1870–80-as években kiváló igazgatója volt Kozma Ferenc. Új épülete, a bentlakással együtt, 1911-ben készült. Az első világháború azonban felborította az iskola életét, mert 1916-ban Bajára menekítették, ahonnan 1917 elején költözött vissza.

A *Székelyudvarhelyi Állami Polgári Fiúiskola* rövid életű intézmény volt. 1916-ban, amikor a háborús körülmények miatt a Főreáliskolát elköltöztették, annak megüresedett épületében szervezték meg ezt az intézményt. Az elemi iskola elvégzése után vették fel ide a fiúkat, hogy a terv szerint hat évet végezzenek. Elképzelések szerint a leendő pénzügyi, postai tisztviselőket, telekkönyvvezetőket és más hivatalnokokat képezték volna ebben az iskolában. 1917 őszén indult be 53 tanulóval, amelyből 44 székelyudvarhelyi volt. Az iskola nem tudott tartósan gyökeret verni. 1919-ben tanulóiból verbuválták az unitárius Polgári Fiúiskolát, de ez 1921-ben véglegesen megszűnt. Utolsó igazgatója Bányai János volt.

Tanonképzés, szakoktatás

1883-ban Székelyudvarhelyen, az akkori polgármester elnökletével, megalakult az Ipartanodai Bizottság. Ez a testület szervezte meg az iparos- és kereskedő tanoncok képzését. Kezdetben bérelt helyiségekben, 1891 után a Főreáliskola épületében működött. A tanoncok egyéves előkészítő osztály után a második évben együtt tanultak, a harmadik évtől különváltak az iparos és kereskedő szakok. A Főreáliskola, illetve a többi gimnázium tanárai délután 18–20 óra között tanítottak itt szeptember, október, május és június hónapokban, délután 17–19 óra között a téli hónapokban, valamint vasárnaponként. Évenként kiál-

lítást rendeztek a tanoncok munkáiból, és rendszeresen voltak tanonciskolai ünnepélyek. 1909-ben megalakult a tanonciskolai könyvtár. 1883 és 1909 között a tanonciskolát végzett iparosok 20%-a csizmadia, 16%-a asztalos, 12%-a szabó, 10%-a cipész, 9%-a kovács, 7%-a lakatos volt. Ugyanez idő alatt végzett 48 takács, 47 borbély és fodrász, 51 kerekes, 37 tímár, 27 fazekas, 27 szücs, 26 bádogos, 25 kőműves, 20 kalapos, 20 szíjgyártó, 18 könyvkötő, 11 kéményseprő, 10 szobafestő, 10 nyomdász, 9 mészáros és mások: fésűs, ács, kárpitos, kőfaragó, kádár, kefekötő, aranyműves, kötélverő, órás, gépész, molnár, nyerges. 1904-től külön iparos iskolai bizottság irányítja a tanonképzést.

A székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola létrejötté abba a törekvésbe illeszkedik, amelynek célja az ipari feladatokat ellátó képzés különböző formáinak fejlesztése a monarchia versenyképességének növelése érdekében. Az éppen felbomlott céhipari szemlélet uralta légkörben meg kellett győzni az embereket arról, hogy a hagyományos ízlés, díszítő- és formakincs felhasználásával a helyi ipar magasabb szintű művelése megélhetési és felemelkedési lehetőségeket biztosít számukra. Az agyag- és kőiparnak hagyománya volt a városban és a székéből lett megyében is. 1854-ben, a marosvásárhelyi római katolikus szeminárium igazgatójának felhívására Dávid Antal Mózes gazdatiszt tízezer váltóforintos alapítványt tett egy Székelyudvarhelyen felállítandó ipar-tanoda létesítésére. Az alapítvány lelkes követőkre talált, és sok nehézség közepette, a szakoktatás szükségességének gondolata egyre nagyobb közérdeklődésnek örvendett.

Az intézet alapításának munkálataira, a szükséges tanerők és a tanulók toborzására 1893-ban felügyelő bizottság alakult, a város és a megye vezető egyéniségeiből. Az Állami Agyag- és Kőipari Szakiskola 1893. október 8-án nyitotta meg kapuit. Fenntartási költségeinek 66%-át az állam, a többit a Takarékpénztár, a Kereskedelmi- és Iparkamara, valamint az E. M. K. E. fedezte. Eredeti elképzelés szerint a vidék adottságainak megfelelő szakmákban – mint kőfaragás, fazekasság, kályhakészítés – kívánt képzett szakembereket nevelni. Hamarosan kitűnt azonban, hogy az iskola nem haladhat a hagyományos falusi háziipar nyomdokain, hanem a városban kibontakozó építőipar igényeihez kell igazodnia. Az iskola négy évfolyamán a tanulólétszám a következőképpen alakult:

Év	Beiratkozott	Végzett
1893–1894	32	-
1903–1904	49	8
1913–1914	57	9

II. AZ OKTATÁS 1918–1944 KÖZÖTT

Közvetlenül az impériumváltás után, az Erdélyben regnáló Kormányzó Tanács rövid működése alatt a magyar nyelvű oktatásügy nem szenvedett jelentős károkat. Az volt a hivatalos elképzelés, hogy a magyar kisebbség oktatása a felekezeti iskolákban valósuljon meg. Ez pedig teljes egészében az egyházak kezén volt. Az egyházak szükség szerint még új iskolákat is hozhattak létre. A Kormányzó Tanács 1920. április elején megszűnt, és a kolozsvári székhelyű Közoktatásügyi Főtitkárságtól a román állam azt várta, hogy minden téren vezesse be az egységes román nemzeti oktatást. Megkezdődött a magyar kisebbség anyanyelvű oktatásának háttérbe szorítása. Ezt szolgálta az 1924-es, Anghelescu oktatásügyi miniszter nevéhez kapcsolódó elemi oktatási törvény, majd 1925-ben a magánoktatási törvény. A román kultúrpolitika irányítói kezdetűl fogva felismerték a felekezeti oktatás rendkívüli jelentőségét a romániai magyarság nemzeti tudatának megőrzésében. Az első roham az iskolafenntartó egyházak ellen a földbirtokreform volt, a második az állami segély megvonása, majd az egyéb megszorító intézkedések. A magánoktatássá nyilvánított felekezeti iskolákat az egyházaknak kellett fenntartani, a felügyeletet viszont az állami intézmények gyakorolták. Mindenféle bürokratikus feltételekhez kötötték az iskola nyilvános működési engedélyének megadását. A román népiskolai törvény kötelezővé tette minden falu számára a román nyelvű állami iskola létesítését. Ha a még kitartó felekezeti iskola foglalta el a meglévő épületeket, pótdóval szorították rá a falut arra, hogy épületet építsen az állami román iskola számára. A közbirtokosságok erdőiből, a lakosok hozzájárulásával (pénz és közmunka) mindenfelé épülnek az iskolák, és missziós tudatú, jelentős anyagi és egyéb előnyöket élvező román tanítók jönnek a „kultúrzonává” nyilvánított nemzetiségi vidékekre. Ezzel párhuzamosan tömegesen szűnnek meg a felekezeti iskolák, mert azok fenntartási terheit a lakosság nem bírja. Csupán Udvarhely megyében 1932–1937 között 74 magyar iskolát vagy tagozatot zártak be, illetve románosítottak el.

A jobb gazdasági lehetőségekkel bíró városokban és községekben az egyházaknak sikerült fenntartani iskoláikat. Székelyudvarhelyen tovább működött a Szent Miklós-hegy alatti épületben a római katolikus elemi iskola, annyi változással, hogy 1927-ben a szerzetesektől a tanítást világi tanítók vették át. Amikor 1927-ben a református kollégium megszűnt, a református elemi iskolát bevitték a kollégium régi épületébe. Ugyanitt külön előkészítő elemi iskolát is szerveztek az 1927-től létesített tanítóképző mellé. A román nyelvű állami elemi iskolának külön épületet emeltek, természetesen a városi lakosság adójából. A római katolikus és a református népiskola tovább működött Székelykeresztúron is.

A római katolikus gimnázium az erdélyi római katolikus Státus felügyelete alatt folytatta működését, tantervét viszont természetesen a román állami tanügyi szervek irányelvei szerint kellett alakítani. Jelentős lépésnek tekinthető

1920-tól a leánytanulók felvétele a gimnáziumba. Az iskolai népesség a következőképpen alakult:

Év	Osztályok száma	Tanulók száma
1918	8	228
1928	8	254
1938	8	172
1944	11	467

A Református Kollégium az 1927-ben tartott kolozsvári egyházkerületi közgyűlés határozata alapján megszűnt. 1940–1948 között újból megszervezték a főgimnáziumi rangú református kollégiumot, amelynek tanulói 1948-ban a tanügyi reformmal a római katolikus gimnázium átalakításával létrehozott Elméleti Magyar Vegyes Líceumba mentek át.

A tanítóképző 1927-ben a református kollégium épületében kezdte el működését, 190 tanulóval. 1929-ben már 236 tanulója volt. 1934-ben, miután kiépült mind a 8 osztálya, egyenrangúvá vált a gimnáziummal. Ez a struktúra 1940-ben változott, amikor az első négy osztályt leánygimnáziummá, majd polgári leányiskolává alakították át. A leányiskola felső négy, majd 1943-tól öt osztálya szolgálta a tanítóképzést.

A római katolikus Polgári Leányiskola 1904-től végig működött, annyi változással, hogy 1918 után a római katolikus gimnázium épületébe helyezik át, ahol a gimnázium tanárai tartották az órák nagy részét. 1924-ben 80, 1927-ben 74 tanulója volt.

Az 1884-től fennálló székelyudvarhelyi Állami Polgári Leányiskolának 1918-ban 271, 1920-ban 54, 1922-ben pedig 80 tanulója volt. Ettől az évtől ideiglenesen az egykori Főreáliskola épületébe helyezik át, de igen komoly nehézségekkel küzdött. Tanfelszerelése, szertárai teljesen hiányoztak (felszereléseit 1919-ben Szászrégenbe menekítették). 1920-tól ebből az iskolából alakították ki az Anastasia Şaguna nevét viselő leánygimnáziumot, ami 1940-ig állott fenn.

Az Állami Polgári Fiúiskola csak rövid ideig létezett. Mint korábban jeleztük, 1920-tól beolvasztották a Polgári Leányiskolába, majd 1921-ben véglegesen megszűnt.

A Ştefan Octavian Iosif nevét viselő román tannyelvű fiúliceum a volt Főreáliskola épületében jött létre. Szervezése már 1920-ban megkezdődött, de csak 1922-től indult be, és 1940-ben szűnt meg. Ez az iskola 1944 őszén újraindult és az 1948-as államosításig működött.

A székelykeresztúri tanítóképző 1918-ban újakezdte tevékenységét, de 1924-től román tanítóképzővé alakították, ezt követően diákjait az ország minden részéből verbuválták. 1940-ben újraindult a magyar nyelvű tanítóképző, mely megmaradt 1944 után is.

Az impériumváltás utáni húsz esztendőben a magyar nyelvű oktatás minden formájára állandó nyomás nehezedett. A földreform meggyengítette az iskolai alapítványokat, államsegélyben a magyar iskolák csak ritkán részesültek. Mivel az állam a magyar településeket ortodox templomok és iskolák építésére köte-

lezte, ezek a terhek anyagilag annyira kimerítették a lakosságot, hogy a felekezeti iskola fenntartására alig jutott erőforrás. Így a felekezeti iskolák tanítóinak, tanárainak az állami fizetéseknél szerényebb jövedelemmel kellett beélniük. Az anyagi megaláztatáson kívül a tanítók, tanárok csak úgy voltak alkalmazhatók, ha román nyelvvizsgát tettek. Nem csupán a tanszemélyzet vált másodrendűvé, de a magyar nyelv is lefokozódott. 1922 után a hatóságok csak román nyelvű beadványokat fogadtak el. A hagyományos gimnáziumi érettségét 1927-ben az abszolváló vizsgával helyettesítették, amelynek szóbeli vizsgáit csak román nyelven lehetett letenni. A középiskolai tanulmányokat lezáró baccalaureatus valóságos „pedagógiai guillotine”-nak bizonyult: a tanulóknak idegen helységben, a magyar nyelvet nem ismerő bizottság előtt kellett vizsgáznuk. A magánoktatásként kezelt felekezeti iskolának naponta meg kellett küzdeni a nyilvánossági jogért, amit azonban különféle bürokratikus kifogásokkal bármikor visszavonhattak. A magyar nyelvű szakoktatás, ami állami hálózatban maradt, gyakorlatilag elsorvadt csakúgy, mint a felsőoktatás.

Ilyen iskolapolitika eredményeként nem csoda, hogy a magyar anyanyelvű gyermekek egyre nagyobb hányadát fosztották meg az anyanyelvű képzés lehetőségétől. Az 1936/37-es tanévre Udvarhely megyében már csak hat állami tanintézet maradt, ahol magyarul tanítottak. A többi, még magyar nyelven működő elemi és középiskola mind felekezeti jellegű volt.

III. AZ OKTATÁS 1944 ÉS 1948 KÖZÖTT

1945 januárjától a Groza-kormány beiktatásáig az erdélyi iskolák az Országos Demokrata Arcvonal (ODA) irányítása alatt működtek. A Magyar Népi Szövetség, mint az ODA egyik társult szervezete a magyarság érdekvédelmi szervezetének tekintette magát, és fel is vállalta az iskolaügyet. Sok közbenjárás után ugyan, de létrejöttek a Közoktatási Minisztériumnak alárendelt magyar tanügyi szervek, bár ezek működése elé számos akadályt gördítettek. Az egész magyar nemzetiség sorsát szíven viselő Márton Áron püspök részletes levélben fordult 1946. január 26-án Groza miniszterelnökhöz, és kifejtette, hogy a magyarságnak a Groza-kormányhoz fűzött reménye nem teljesült be. Indoklásul felhossa, hogy bár a Nemzetiségi Statútum kimondja az anyanyelven való tanulás jogát, az erre épülő nemzetiségi iskolatörvény még várat magára, és a magyar kisebbség iskolai ügyeit rendeletekkel intézik, a felekezeti iskoláknak járó államsegélyt pedig még mindig nem rendezték.

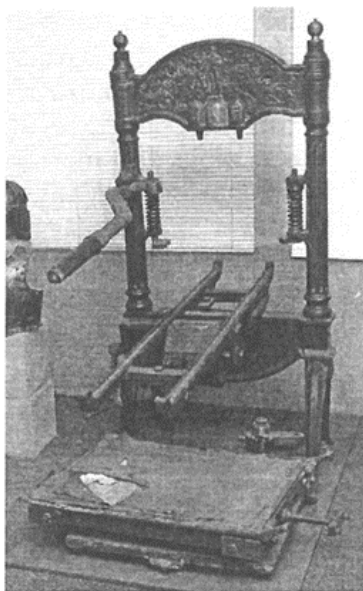
A gáncsoskodás és a nehéz gazdasági helyzet ellenére 1946–47-ben sikerült megszilárdítani a magyar nyelvű iskolák helyzetét, és jórészt kiküszöbölni a háború előtti román iskolapolitika gyakorlatát. Új iskolatípusok bevezetésére Székelyudvarhelyen mutatkozik a legnagyobb igyekezet. A város szakiskoláját 1945-ben Műszaki Középiskolává fejlesztették. Ez az iskolatípus hiánypótlónak bizonyult. Az államosításig számos műszaki középkadert képzett, akik a később-

biek során a város ipari fejlődésének alapemberei voltak. A szakiskolai képzés bővítése jegyében létrejött a kertészeti szakiskola (egy ideig összevontan az ipari szakiskolával). 1948. szeptember 1-jén kezdte el tevékenységét a Közgazdasági-adminisztratív Középiskola, de csak egy évig működött. 1949 szeptemberében indult a Pénzügyi középiskola, ami már hosszabb életű volt (1955-ig létezett). Ebből fejlődött ki a Mezőgazdasági Könyvelési Középiskola, ami már induláskor összeolvadt a Kertészeti Szakiskolával. Ez az együttes foglalta el teljesen a volt reálgimnázium épületét. Ettől az iskolától eltekintve, az 1948-as államosítás Romániában a magyar oktatási autonómiára mért súlyos csapásnak bizonyult, az első jelentős lépés volt az önálló magyar iskolarendszer felszámolása felé.

Felhasznált irodalom

- Albert Dávid: *400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium*. Székelyudvarhely, 1993
- Albert Dávid: *Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871*. Szeged, 2005
- B. Kovács András: *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye*. Bukarest-Kolozsvár, 1997
- Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Budapest, 1879
- Orbán János: *Székelykeresztúr története*. Kolozsvár, 1943
- Róth Edith: *Százéves az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola*. Székelyudvarhely, 1994
- Vofkori György: *Székelyudvarhely. Várostörténet képekben*. Kolozsvár, 1998
- *** *A székelykeresztúri Orbán Balázs Gimnázium 200 éves története*. Kolozsvár, 1993
- *** *A Székelyudvarhelyi Pedagógiai Líceum Évkönyve*. 1970
- Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. Kolozsvár, 1860
- ** Levéltári források: Az Erdélyi unitárius Püspökség Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár; Az erdélyi református Főkonzisztórium Levéltára, Kolozsvár; Udvarhelyi református Egyházmegye levéltára, Székelyudvarhely.

*Régi nyomda a Haáz Rezső Múzeumban.
Balázs Ödön felvétele*

Gidó Csaba

Kis udvarhelyi sajtótörténet

A nyomdaipar és az újságírás kialakulása szorosan kötődik a városi, helyi polgárság megjelenéséhez és megerősödéséhez. Az osztrák-magyar kiegyezésig (1867) Székelyföld olvasóközönségét a Pesten, Kolozsváron vagy Bécsben megjelenő magyar és német nyelvű lapok látták el a szükséges információval. A kiegyezést követő években a jelentősebb székelyföldi települések polgári rétege igyekezett megteremteni a helyi sajtót, amely az adott település és környéke problémáival foglalkozik, megnyilvánulási lehetőséget biztosítva a helyi értelmiségi és politikai elitnek. A mindenkor udvarhelyszéki sajtó provinciális jellegét kár volna tagadni: a helyi elit írta, a helyi polgárságnak. Előfeltételeit Becsek Aladár 1868-ban, Székelyudvarhelyen alapított nyomdája teremtette meg. Becsek műhelyében, majd később a Betegh Pál-féle nyomdában adták ki a város és a szék tollforgató értelmiségének tudományos munkáit, szépirodalmi alkotásait, irodalomtörténeti tanulmányait, a különböző középiskolák évkönyveit, illetve Székelyudvarhely város és Udvarhelyszék, majd a vármegye mindennapi életébe betekintést engedő lapokat.

Egy helyi lap kiadásának ötlete már az 1871. november 23-i udvarhelyszéki közgyűlésen napirendre került, egyelőre komolyabb eredmény nélkül. Végül Szombathy Ignác főreáliskolai tanár határozott lépéseinek köszönhetően 1871.

december 17-re a város értelmisége tanácskozásra gyűlt össze, a következő napon pedig már sor került a részletek megbeszélésére.

„Miatán szükségesnek mutatkozik oly közlöny megindítása, mely a székely központban jelenvén meg, innen a szélső határokig, sőt ha lehet még azon túl is terjessze a hazaszeretet és közművelődés áldásdús eszméit, nyújtson tért a szellemi táplálkozásra s a közszellem helyes iránybani fejlesztésére, ily céloktól vezéreltetve megindítjuk szerény lapunkat, azon reményben, hogy az mindenütt kedvesen fogadott vendége leend a családnak.” – írta Szombathy Ignác Mihály főszerkesztő az első székelyudvarhelyi lap, az *Udvarhely* beköszöntőjében, 1872. január 9-én.

Az új lap szerkesztősége kezdetben a Szentimre utca 563. szám alatti házban, Szombathy Ignác Mihály lakásán volt. A hetilap a Becsek Dániel könyvnyomdában jelent meg, mely a Várelő, a későbbi Árpád, ma Tompa László utca 4. szám alatti, ma Köpeczi-házként ismert épület földszintjén működött, 1868–1913 között. A kiadóhivatal a Ferenc-rendi barátok templomával szemben, az Alsótéren álló özvegy Hikmanné házában volt, itt vette át az előfizetési díjakat Imrei János főreáliskolai tanár, aki feltehetően besegített a lap szerkesztésébe. 1872. január 30-tól a szerkesztői és kiadóhivatal a Bethlen utcába költözött át. Egy későbbi lapszámból megtudjuk, hogy a lap szerkesztősége és kiadója a Bethlen Gábor utca 456. szám alatt volt, Török Lajos házának utcai részében.

A lap kezdetben kedden jelent meg négy oldalon, igyekezett beszámolni a város mindennapi eseményeiről, a politikáról, a közigazgatási élet legfontosabb intézményeiről. A szerkesztőségbe érkező levelek révén tudósított a különböző erdélyi és magyarországi történekekről, az Európa különböző országaiban megessett dolgokról. Ahhoz, hogy a lap gazdaságos legyen, legalább 4–500 előfizetőre lett volna szükség. A szerkesztő „*Egy kis számadás*” című cikkéből azonban az derül ki, hogy alig 300–350-en járaták a lapot, holott a szék lakossága az 1869-es népszámlálás alapján elérte a 98.224 főt. A lap egyre népszerűbbé vált, ami abból is látszik, hogy júniustól hetente kétszer, csütörtökön és vasárnap jelent meg. Mint a kormánypárt szócsöve a Székelyföldön, tudósított a kormány legjelentősebb országos és helyi kezdeményezéseiről, a képviselőválasztásokról. A főszerkesztő vezércikkei egy-egy aktuális téma ismertetésére törekedtek.

Bár a szerkesztő az 1873-as év elején még abban bízott, hogy az *Udvarhely* a régió vezető lapjává válhat, a jelentősebb városok (Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó) immár Segesvárig vasúton érkező konkurens újságai megpecsételték a sorsát. Előállítás a magas nyomdaköltségek és a kis számú előfizető miatt veszteséggé vált, de komoly támadások érték kormánypártisága miatt is a köztudottan ellenzéki többségű városkában. Szombathy Ignác e helyzetből úgy próbált kihátrálni, hogy 1873. február elején felvetette egy politikamentes hetilap indításának gondolatát, *Szövetség* néven. Erre azonban mindössze három előfizetőt talált. Ebben a helyzetben a lap utoljára 1873. február 27-én jelent meg, a szerkesztő a továbbiakban a Brassóban megjelenő kormánypárti *Nemerét* ajánlotta az olvasók figyelmébe.

Az *Udvarhely* által hagyott ürt hamarosan az Ugron Gábor, Bartha Miklós és Orbán Balázs által szerkesztett, ellenzéki orientációjú *Baloldal*, a Függetlenségi Párt sajtóterméke töltötte be. A lap, akárcsak az *Udvarhely*, a Becsek-féle nyomdában jelent meg. A szerkesztőség és a kiadóhivatal a Bethlen utcában működött. A felelős szerkesztő Szentkirályi Árpád Udvarhely megyei földbirtokos, későbbi országgyűlési képviselő volt, a kiadó tulajdonosa pedig Ugron Gábor, a későbbi kiváló politikus. A *Baloldal*, mint hetilap, 1874. december 24-én köszöntött be, és minden csütörtökön jelent meg. Céltáborra az *Udvarhely*éhez képest egy szélesebb érdeklődési körű és tágabb térséget belakó olvasóközönség volt. Oldalain gyakran jelentek meg beszámolók a székelyföldi településekről, rendszeresen közölte a fővárosi híreket, de igyekezett követni a külföldi eseményeket is. Kiemelendő, hogy különös figyelmet fordított a közeli Román fejedelemségben történő politikai eseményekre, az 1876-ban háborúvá terebélyesedő szerb-török konfliktusról pedig heti rendszerességgel számolt be. Kínálatát tovább színesítették a külön tárcarovatban megjelenő irodalmi jellegű írások, kisebb novellák, de nem hiányoztak a nevelési, oktatási, vagy akár a gazdasági tematikájú írások sem. Előszóval kritizált, véleményt nyilvánított a mindennapi élet legkülönbözőbb területeiről. Ebből kifolyólag persze gyakoribbak voltak oldalain a pletykák, a szenzációt keltő hírek. Figyelemmel követte a város problémáit, lett légyen szó a kövezet elhanyagolt állapotáról, a kóbor kutyákról, az eszeveszetteen hajtó szekerekről, vagy éppen a városközpontban visszatetszést keltő bordélyházzal.

A lap nem riadt vissza a város közigazgatási intézményeinek a kipellengérezésétől sem. Kisebbségi ironikus írások hívták fel az udvarhelyi polgárok figyelmét a városvezetés hibáira: „*Melyik helyiség a legpiszkosabb a városban? A tanács terem. Miért? Mert régóta nem takarítanak ott. Melyik hát a legtisztább helyiség? A városi pénztár. Miért? Mert ott régóta takarítanak.*” A *Baloldal* lehetőséget nyújtott a helyi kormánypárti elit lejáratására és propagandaeszközként szolgált a helyi ellenzéki elit kezében.

A lap utolsó oldalát rövid hírek, törvényszéki ügyek, hivatalos árjegyzékek és piaci árak töltötték meg. A reklámok terén előrelépést történt az *Udvarhely*hez képest, egyre változatosabb, illetve illusztrációval ellátott hirdetési anyag került a lapba.

Az újság életében jelentős változásra került sor 1875. július 1-jén, amikor a *Baloldal* Kolozsvárra költözött. A laptulajdonos továbbra is Ugron Gábor maradt. Felelős szerkesztő Deáky Albert ügyvéd, aki majd később, 1878-ban a Budapesten megjelenő hasonló nevű újság (*Baloldal*) szerkesztője, 1880-ban pedig Bartha Miklóssal együtt megalapította a kolozsvári *Ellenzék* című lapot.

Az Erdély fővárosába áthelyezett lap az erdélyi rész közjogi ellenzékének kívánt sajtóorgánumává válni. Áthelyezésének következtében a székelyföldi és udvarhelyi témák háttérbe szorultak. A kolozsvári versenyhelyzet azonban túl kemény diónak bizonyult mind a szerkesztőség, mind a tulajdonos és támogatói számára, ezért Ugron Gábor rövid időn belül úgy döntött, hogy „*a Baloldal az új évben visszatér szülőföldjére Udvarhelyre.*”

A lap így az 1876-os esztendőt ismét Székelyudvarhelyen köszöntötte. Szerkesztése terén nem történt változás, az állandó munkatársak is maradtak. Ugron Gábor egyre gyakoribb távolléte azonban egyben a lap megszűnéséhez vezetett. Ugron kénytelen 1876. szeptember 14-én bejelenteni, hogy a következő lapszámtól a *Baloldal* megszűnik és 1876. szeptember 21-én, a 39-ik számmal jelenik meg utoljára. A *Baloldal* közel két éven keresztül igyekezett információt szolgáltatni az erdélyi ellenzéki olvasóközönségnek. Az egyetlen lap Székelyudvarhely sajtótörténetében, amely – bár rövid ideig – megpróbál nem egy kis régióhoz, hanem egész Erdélyhez szólni.

A *Baloldal* eltűnése után rövid időn belül a harmadik székelyudvarhelyi lapalapításnak lehetünk tanúi. Ismét a helyi kormánypárti elit ragadja magához a kezdeményezést, útjára indítva 1877-ben az első *Udvarhelyi Híradót*. Az új lap 1877. január 6-án jelenik meg, a tulajdonos és felelős szerkesztő Szakács Mózes református kollégiumi tanár. A szerkesztőség a tulajdonos Botos (ma Kossuth) utcai református tanári lakásán volt. Kiadóhivatala, akárcsak a korábbi lapok esetében, Becsek Dániel könyvnyomdája. A lap szerkezeti felépítése nem tért el a kor megszokott stílusától. A címlapon található cikkeket legtöbb esetben maga a főszerkesztő írta, ezek leginkább a közművelődéshez és az aktuális politikai eseményekhez kapcsolódtak.

A címlapon kezdődött a Tárcarovat, amely átnyúlt a második oldalra. A rovatban verseket, kisebb novellákat lehetett olvasni, bemutatásra került több neves székelyföldi személyiség, mint Barabás Miklós festő, vagy az éppen 25 éves színészi jubileumát ünneplő nagygalambfalvi Feleki Miklós.

A lap második és harmadik oldalaira közgazdasági, közegészségügyi, oktatási vagy közművelődési cikkek kerültek, amelyek nagy részét az Udvarhely megyei értelmiség írta. Az utolsó oldalon található a Különfélék rovat, ahonnan értesülni lehetett a nagyvilág és a megye legfontosabb eseményeiről. A hírek mellett leközltek az *Erdélyi Gazda* hetilap tartalomjegyzékét, a hetipiac árait, és felbukkan egy két reklám is.

Sajnos az *Udvarhelyi Híradó* sem lett túl hosszú életű, mindössze egy évig jelent meg, a főszerkesztő 1877. december 22-én, az 51. számban kénytelen bejelenteni a lap megszűnését:

„Mi egynéhányan egy egész éven át akartunk ugyan, de megyénk közönsége csak annyiban akart, hogy a szerkesztőség kénytelen volt a lap kiadási költségeit a három utóbbi évnegyedben száz forintot mindenik esetben jóval meghaladó mennyiséggel pótolni, az első évnegyed kiadási költségeit a nyomdász fedezvén. Ilyen körülmények között tovább akarni nem szándékozván: lapunk ez évi utolsó számával be fogja végezni pályafutását.”

Az 1877-es *Udvarhelyi Híradó* megszűnésének háttérében ugyanazon okok állottak, mint az *Udvarhely* és *Baloldal* esetében: nem sikerült elegendő előfizetőt megnyernie, de a megye és a város elitje sem támogatta megfelelően.

1877-ben lezárult az udvarhelyi újságírás hőskora, közel 17 éven keresztül a megye nem rendelkezett saját sajtótermékkel. Az Udvarhely megyei olvasó-

közönség budapesti, kolozsvári lapokat járatott. A szomszédos székely megyék központjaiban megjelenő lapok, mint 1882-től a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzet*, vagy Csíkszeredában az 1888-tól megjelenő *Csiki Lapok* udvarhelyi tudósítók révén az anyaváros és Udvarhely megye mindennapjairól is közöltek híreket.

A székelyudvarhelyi sajtótörténet egy újabb szakasza kezdődik 1894-ben, amikor közel két évtizednyi kihagyás után a városnak ismét lesz saját hetilapja. Az 1894-es év ugyanakkor az udvarhelyi nyomdászat tekintetében is jelentős előrelépést jelent, hiszen ekkor telepedett a városba a háromszéki származású Betegh Pál, aki megalapította (a Becsek Dániel-féle nyomda mellett) a város második nyomdáját.

Az új hetilap – a *Székely-Udvarhely* – első és egyben mutatványszáma 1894. december 25-én jelent meg. A lap Udvarhely vármegye közigazgatási, közgazdasági és közművelődési hetilapja kívánt lenni. A lap tizennyolc évfolyamot ért meg, fennállása alatt a szerkesztő csapat számos változáson esett át. A lapirányításban kezdetben a helyi tanári gárda kiválóságai vállaltak meghatározó szerepet, mint például a lap első főszerkesztője, Vajda Emil főreáliskolai tanár, aki 1897-ig, Győrbe való távozásáig a város közművelődési és sportéletének egyik fő mozgatója volt. A lap főmunkatársa Pogány Kornél tanár, aki szintén 1897-ben kerül el a városból Debrecenbe. A társszerkesztők: Embery Árpád, a katolikus gimnázium tanára, gazdag közművelődés-szervező tevékenységgel, Kénossy Béla és Solymossy Endre tanárok (utóbbi később országgyűlési képviselő). A lap szerkesztését hivatásos újságírók veszik majd át, mint Fülel Sz. Lajos újságíró és költő, vagy Pál Ernő újságíró.

A *Székely-Udvarhely* kezdetben vasárnaponként jelent meg, 1903-tól pedig hetente kétszer: csütörtökön és vasárnap. Az ellenzéki *Székely-Udvarhely*nek azonban hamarosan tényleges szakmai, üzleti és politikai vetélytársa akadt az 1898-ban megjelenő második „székely anyavárosi” lapban, a második *Udvarhelyi Híradó*ban.

Az *Udvarhelyi Híradó* 1898. január 1-jétől jelentkezett, mint szépirodalmi, társadalmi és közgazdasági hetilap. Kezdetben nem politikai, hanem ún. vegyes kiadványként jelent meg, minden vasárnap, négy oldalon. A laptulajdonos és egyben egyik szerkesztő Becsek Aladár, a lap felelős szerkesztője pedig Cs. Szabó Kálmán író. A kiadvány kezdetben keresi helyét, politikamentességet ígér, és az első évfolyamokban valóban keveset foglalkozik politikával, nagyobb hangsúlyt fektetve a megye társadalmi, gazdasági életének megnyilvánulásaira. 1903-tól viszont előbb a helyi szabadelvű párt, majd a jogutódjának számító, Tisza István által alapított Nemzeti Munkapárt szolgálatába szegődik. A politikai irányvonal keresésével párhuzamosan oldalain egyre inkább előtérbe kerülnek a politikai és a helyi jellegű városi, vármegyei problémák. Az *Udvarhelyi Híradó* egyik legkedveltebb rovata a tárca, ahol a kor irodalmi kiválóságainak írásai jelentek meg (Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Karinthy Frigyes, Bródy Sándor, Bartha Miklós, Benedek Elek, Krúdy Gyula stb). Ugyanakkor közlési lehetőséget teremtett olyan helyi írók és költők számára is, mint Fülel Lajos, id. Szemlér Ferenc, Bíró Lajos, Embery Árpád.

A XX. század első évtizedében Udvarhely vármegye területén több kisebb, illetve rövidebb ideig fennálló hetilap, szakmai lap is megjelent. 1903-ban indult útjára *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, amely 1918-ig szolgálta a vármegyét magyar nyelven. A lap az 1900. évi XX. törvénycikk alapján jelent meg, amely kimondta, hogy minden vármegyének hivatalos lapot kell kiadnia. Feladata a miniszterelnöki, különböző miniszteri rendeletek, törvényhatósági bizottságok határozatainak, fő- és alispáni rendeleteknek a közlése. A vármegye hivatalos lapját az állam tartotta fenn. Az impériumváltást követően román nyelven jelent meg, különböző elnevezések alatt: *Gazeta Oficială a județului Odorheiu*, *Monitorul județului Odorheiu*, *Buletinul Oficial al județului Odorheiu*. A második világháború idején 1940–1944 között a vármegye hivatalos lapja ismét régi, magyar néven került kiadásra. A háborús viszonyok miatt 1944 nyarán megszűnt, majd újraindult 1946-ban román és magyar nyelven, de három évfolyam után ismét megszűnt.

Említést érdemel a vegyes tartalmú képes *Vasárnap*, amely Kolozsváron indult, mint az Erdélyi Református Egyházkerület családi hetilapja. 1903–1905 között Székelyudvarhelyen jelent meg, majd Marosvásárhelyre költözött. Székelyudvarhely sajtótörténetének érdekes színfoltjai a párton kívüli *Székely Újság* (1905–1908), a Gyerkes Mihály pedagógus által szerkesztett *Haladás* (1905–1906) és az *Udvarhelyi Népnevelés* (1910–1916).

A megye területén vallási lapok is megjelentek, például 1907–1943 között Székelyudvarhelyen az *Unitárius Szószék*, vagy Székelykeresztúron az *Unitárius Egyház*, 1905–1940 között.

Udvarhely vármegye második legjelentősebb települése, Székelykeresztúr híres unitárius kollégiumával és tanáraival fontos szerepet töltött be a törvényhatóság kulturális életében. Székelykeresztúr polgárosodásának jele volt a Szabó testvérek által 1889-ben alapított nyomda és könyvkiadás. A település első lapkiadási kísérletére 1904. július 17-én került sor, amikor megjelent a *Székelyföldi Hírnök*, Szabó Kálmán nyomdatulajdonos szerkesztésében és kiadásában. Ez a lap azonban rövidesen megszűnt, helyét az 1904. október 1-jén megjelenő *Székelykeresztúr* vette át, amelyet szintén Szabó Kálmán adott ki. Mintegy másfél évtizedes fennállása folyamán mindvégig a fennmaradásáért küzdött, alacsony példányszáma miatt csak a kiadó tulajdonos megújuló akaratereje tudta életben tartani. Az átmenetileg 1907 júniusától 1909 januárjáig kényszerűen szünetelő kiadvány a székelykeresztúri térség szépirodalmi, gazdasági, ipari és közművelődési hetilapjává próbált válni. A laptulajdonos igyekezett a lap mellé felsorakoztatni a település értelmiségi és gazdasági elitjét. Hírverés céljából a rendszeres előfizetőket a lapban név szerint reklámozták. Anyagi gondjai azonban tovább fokozódtak az első világháború kitörésével. A román csapatok betörése miatt a lap átmenetileg ismét megszűnt, 1916 augusztusától 1917 novemberéig, 1917 telétől csak szórványosan jelent meg, 1918-ban pedig a település egyetlen hírlapjának a története lezárult.

A vármegye központjában megjelenő lapok is komoly problémákkal küszködtek a háború előestéjén. 1913-ban, tizennyolc évnyi működés után megszűnik a *Székelyudvarhely*. Azonban több sajtótermék tartotta magát a lap örökö-

sének, ezek a későbbi években Betegh Pál nyomdájában láttak napvilágot. Ilyen volt a mindössze pár lapszámot megéző 1913-as *Udvarhelyi Újság*, majd az 1913. november 30-án megjelenő *Székelyország*, amely a *Székelyudvarhely* évfolyamszámozását is átvette. A *Székelyország* Székelyföld hetilapjává szeretett volna válni, de igyekezett helyet adni a távoli vidékek toliforgatóinak is.

Az első világháború kitörésekor Székelyudvarhely város két lapjának, a *Székelyországnak* és az *Udvarhelyi Híradónak* a szerepe és szerkezete egyaránt megváltozott. A háború éveiben szinte mindennaposak voltak a rendkívüli kiadások, melyek a legfrissebb hadi és politikai eseményeket közölték. A hangsúly a belpolitikáról áttevődött a külpolitikára. A háborúval együtt megjelentek a listák a sebesültekről és az elesettekről. A harctéri tudósítások, a kisebb hőstettek leírása a lakosságban mind a győzelembe vetett hitet próbálták erősíteni. A háború 1916 szeptemberében elérte az addig hátország szerepét betöltő Székelyföldet, a *Székelyország* pedig beszüntette működését.

A román betörés miatt az *Udvarhelyi Híradó* 1916. augusztus 27-én kiadott 35. lapszáma után a szerkesztőség elmenekült a városból, és átmenetileg Budapestre tette át székhelyét, így jelent meg az egyetlen Budapesten kiadott *Udvarhelyi Híradó* 1916. október 15-én. A Pestre menekült kiadóhivatal a Práter utca 5. szám alatt működött. A román csapatok kivonulása után, 1916. november 5-től a lap ismét Székelyudvarhelyen jelent meg. A harcok jelentős veszteséget és pusztulást okoztak a városnak, mindenekelőtt anyagi téren. A város 1916 végén és 1917 elején hadművelleti terület volt, ezért a cenzúra egyre inkább beleszólt az információközlésbe, gyakran jelentek meg az oldalakon a kicenzúrázott szövegek miatt üresen maradt részek.

Az *Udvarhelyi Híradó* utolsó lapszáma 1918. november 17-én látott napvilágot. A lappal együtt megszűnt a Becsek-féle nyomda is. Az újonnan megjelent *Székely Közélet* 1918. november 24-i első számából tudjuk, hogy a Becsek Dániel Fia Könyvnyomda a Székelyudvarhelyi Könyvnyomda Részvénytársaság kezébe került. Ezzel az udvarhelyi újságírásban egy teljesen új korszak veszi kezdetét, amelyben a *Székely Közélet* igyekezett szolgálni a kisebbségbe került udvarhelyi magyarság érdekeit és céljait.

Az impériumváltást követően, 1919–1944 között a lapkiadások valóságos elburjánzásáról beszélhetünk, ebben az időszakban a „székely anyavárosban” összesen 21 hírlapot és 6 folyóiratot adtak ki. Ennek az időszaknak a legjelentősebb sajtóterméke a *Székely Közélet*, amelyet a székelyudvarhelyi Könyvnyomda Részvénytársaság adott ki. A lap 1918. november 24-én köszöntött be dr. Kassay F. István és Embery Árpád szerkesztésében. Az *Udvarhelyi Híradó* egykori munkatársai mellett a vármegye művelődési életét meghatározó személyek álltak a lap mellé, mint Tompa László, Gyerkes Mihály, Bíró Lajos, Benedek Elek stb. A lapot 1919 januárjától Tompa László szerkesztette. A *Székely Közélet* a világpolitikával keveset foglalkozott, hasábjait inkább az erdélyi és a helyi politikai, gazdasági, közigazgatási, közművelődési jellegű cikkek, hírek, tudósítások töltötték ki. 1923-tól az Országos Magyar Párt sajtóorgánumává vált, vállalta a nemzetiségi jogvédelmet és a kisebbségi sérelmek kimondását. A lapnak izlésformáló hatása volt a megye mindennapi életére.

Jelentősek a Tompa László által írt folyóirat- és könyvrecenziók, amelyekből az udvarhelyi olvasóközönség megismerhette a romániai magyar irodalom csaknem valamennyi alkotóját. 1938-tól a lap felelős igazgatója és kiadótulajdonosa ifj. Jodál Gábor lett. A lap azonban átmenetileg kénytelen beszünetelni működését 1940 tavaszán, a cenzúra megerősödése miatt.

A *Székely Közélet* ellenlábasa az 1925-ben induló, kezdetben román és magyar nyelvű, majd 1926-tól csak magyar nyelven megjelenő *Hargita*. Főszerkesztői kezdetben Dobrotă M. Octavian és Erbert András, a Ștefan Octavian Iosif állami román tannyelvű líceum tanárai. A lap a Betegh-féle nyomda jogutódjának számító Globus könyvnyomdában jelent meg. A szerkesztőség a Kossuth utca, ekkor hivatalos nevén Bulevardul Regele Ferdinand 31. szám alatt volt. A *Hargitát* 1929-től Réthy Imre szerkesztette, aki 1929–1933 között Udvarhely város polgármestere, majd a 30-as években országgyűlési képviselő volt. A napi országos és helyi politika meg gazdaság kérdései mellett a lapban teret kaptak a helyi magyar közösséget érintő kérdések. A lap kormánypénzből működött, több alkalommal támadta a Magyar Pártot, és megnyilvánulási lehetőséget teremtett a helyi román politikai elitnek. Magyar nyelven is megjelentek a helyi román vezetők nyilatkozatai, melyekben mindannyiszor cáfolják az elrománosítási törekvéseket, sőt a Magyar Párt embereit a két nemzet közti gyűlölet szításával vádolják. A második és harmadik oldalra került a Hírek elnevezésű rovat, amelyből a helyi történéseket követhetjük nyomon. Az utolsó oldalon reklámok, árverési felhívások, törvényszéki végzések és különböző hirdetések kaptak helyet.

A két világháború között Székelyudvarhelyen román lapok is megjelentek, mint például a *Secuimea* 1931–1934 között, amely 1935-től nevét *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*-re változtatta, szerkesztője Octavian M. Dobrotă. Mindkét lap a helyi románság érdekeit próbálta képviselni, sajnos oldalain számos magyarelles cikk, hír jelent meg, ezzel elmélyítve a román és magyar közösség közti szakadékot. A román lapok szerkesztésébe besegítettek a Székelyudvarhelyre és a megyébe betelepült román tisztviselők és tanárok. A román lapok tartalmi szempontból leginkább a közigazgatási, oktatási és az ortodox egyház problémáival, valamint a székely eredetkérdéssel foglalkoztak. Az udvarhelyi román lapok története 1940 júliusában ért véget, mikor megszűnt a *Glas Românesc*.

A két világháború közötti időszakban is több szakmai jellegű, politikával nem foglalkozó lap jelent meg, ilyen a Gyerkes Mihály által szerkesztett *Tanítók Lapja* (1921–1926) vagy a havi kiadású „*Siculia*” *Gazda-Lap* (1934–1937). Szintén gazdasági lapként működött az Udvarhely vármegyei Mezőgazdasági Kamara hivatalos lapja, a *Gazdasági Érdekeink* (1928–1932). Megjelennek vallási lapok is, így a reformátusok vallásos néplapja, a *Harangszó* 1921–1938 között, kezdetben Székelykeresztúron, majd Székelyudvarhelyen, de egyes számok esetében szerkesztői székhelyként Kisgalambfalva, majd Agyagfalva van feltüntetve. Székelyudvarhelyen jelent meg Dávid Gyula helyi református lelkész szerkesztésében 1939–1940 között a *Református Gyülekezeti Élet* című lap. Az udvarhelyi sajtótörténet érdekes színfoltja az 1927-ben és 1929-ben két

alkalmi számmal jelentkező *Öreg Kollégista*, amelyet a református kollégium vendiákjai adtak ki.

Nemcsak helyi érdekű, hanem az egész Székelyföldre kiterjedő ismeretterjesztő folyóirat volt a Bányai János jeles geológus tanár által szerkesztett *Székelység*. A havonta megjelenő folyóirat 1931-ben indult, az 1938–1940 közötti kényszerszünet után 1944-ig működött. A folyóirat a Könyvnyomda Részvénytársaság nyomdájában jelent meg. Bányai János a legjelentősebb székely kutatók, Körösi Csorna Sándor, Bölöni Farkas Sándor, Orbán Balázs és mások tudományos munkásságát igyekezett ismertetni. Arra vállalkozott, hogy Székelyföld állat- és növényvilágát, természeti kincseit, geológiai kutatási eredményeit mutassa be. Közölt néprajzi cikkeket, de lapjain megjelentek történelmi, nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányok is. Allandó rovataiban, a Lármafában és az Irodalomban a székelyföldi művelődési és irodalmi eseményekről adott rövid tájékoztatót. Munkatársainak többsége helyi tanár, kutató, de találkoztunk olyan szerzőkkel is, akik a későbbiekben az erdélyi értelmiségi elit meghatározó személyiségeivé nőik ki magukat, mint Kelemen Lajos, Vámszer Géza, Imreh István, Molnár István és mások.

Kós Károly írta később: „*Addig is, míg régi vidéki lapjaink együttes feldolgozása szakemberre talál, elmondhatjuk, hogy a vidék értelmiségének tájjal és néppel való élénk kapcsolatát egyik sem szolgálta olyan sikerrel, mint Bányai János székelyudvarhelyi Székelysége.*”

1940-ben, a második bécsi döntés nyomán Észak-Erdély Magyarország részévé vált, a megszűnt *Székely Közélet* és *Hargita* ismét megjelentek. Elsőként a *Székely Közélet* indult útjára 1940. szeptember 14-én. Az első számok a magyar csapatok Udvarhely megyei bevonulásáról és az ehhez kapcsolódó ünnepségekről tudósítottak. A lap naprakészen szolgált információkkal az impériumváltás által bekövetkezett változásokról, a helyi katonai parancsnokság rendelkezéseiről. Szerkesztését továbbra is Tompa László látta el egészen 1943 őszéig, amikor lemond, nem értve egyet a háborús célokkal és az egyre erősödő antiszemitizmussal. A *Székely Közélet* szerkezetében és hangnemén jelentős változás áll be 1944. március 19-től, amikor Magyarország nagy részét megszállta a német hadsereg. A lap átmenetileg szünetelt 1944. március 4. és 1944 május 9. között. A megváltozott hangulatban antiszemita cikkek jelennek meg, megszokasodnak a rendeletek, a háborús hírek, és a városi lakosság egyre inkább szembesül a háború valós képével. A *Székely Közélet* utolsó lapszáma 1944. június 24-én hagyta el a sajtót.

A város másik lapja, a *Hargita* 1941. szeptember 5-én indul ismét útjára, az első lapszám a második bécsi döntés első évfordulójáról emlékezett meg. A szerkesztők mindjárt az első oldalon elhatárolták magukat a két világháború között megjelenő *Hargitától*. Az új *Hargita* felelős szerkesztője Hinléder Fels Ákos ügyvéd, aki a magyar parlament tagja volt az Osztrák-Magyar Monarchia, majd a második világháború idején. A szerkesztési feladatokat később Szakáts Zoltán, majd Bíró Lajos vette át. A lap kezdetben az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület udvarhelyi kirendeltségének, majd 1943 tavaszától az Erdélyi Párt udvarhely megyei tagozatának hivatalos lapjaként működött. A *Hargita* legin-

kább társadalmi, közgazdasági és politikai kérdésekkel foglalkozott. Munkatársai figyelemmel követik az anyaváros és a vármegye mindennapi gondjait a háborús viszonyok között. 1941–42-ben több lapszámban, a *Mit, miért és miből akar a város tenni* című sorozatban végigkalauzolják az olvasót Székelyudvarhely urbanisztikai problémáin, javaslatokat tesznek a város továbbfejlesztésének mikéntjeiről. A lap figyelemmel kíséri a magyar kormány székelyföldi modernizációs politikáját. Fontos kiemelni határozott elzárkózását a Nyilaskeresztes Párt ideológiájától, melyet olykor elítél, akárcsak az izraelita lakosság ellen megnyilvánuló cselekedeteket. A *Hargita* 1944. március 4-én jelent meg utoljára, megszűnése összefüggésbe hozható Magyarország német megszállásával.

A város és a vármegye a *Hargita* és a *Székely Közélet* megszűnésével ismét hírlap nélkül maradt. A térséget elérte a háború borzalma, a politikai és értelmiségi elit egy része – az újabb impériumváltás és a megerősödő, majd hatalomra kerülő kommunista rendszer következtében – elhagyta szülőföldjét. Az egykori hírlapok szerkesztőiből, munkatársaiból kevesen maradtak a vármegyében. Az Udvarhely megyei sajtó történetének egy újabb fejezete kezdődött 1944 őszével, amikor útjára indult a *Szabadság* című hetilap, mint az Udvarhely megyei Magyar Népi Szövetség, majd a Román Munkáspárt Udvarhely rajoni vezetősége és a Városi Nép tanács lapja. A *Szabadság* 1951. október 27-én szűnt meg, helyette 1951. november 2-től a Brassóban megjelenő *Vörös Zászló* válik a térség napilapjává.

1952-ben létrejött a Székelyföld nagy részét magába foglaló Magyar Autonóm Tartomány Marosvásárhely központtal. A tartomány hivatalos napilapjává a *Vörös Zászló* vált, amely több esetben foglalkozott az udvarhelyi térséggel, propagandisztikus nyelvezetével bemutatta a mezőgazdaság kollektivizálásának folyamatát, a Kommunista Párt országos és helyi szervezeteinek működéséről, rendeleteiről bő beszámolókat közölt.

Az 1968-as „megyésítés” révén létrejött – Csík és Udvarhely egykori megyék egyesítéséből – Hargita megye Csíkszereda központtal. A megyeszékhelyen új napilap, a *Hargita* kezdte meg a működését 1968. február 23-tól. A *Hargita* a Román Kommunista Párt megyei bizottsága és a megyei Néptanács napilapja volt. Az udvarhelyi térségben is a *Hargita* töltötte be az írott média szerepét. Szerkesztői és munkatársai között ott találjuk az udvarhelyi értelmiségi elit tagjait is. A média szabadságáról azonban a kommunista rendszer évtizedei alatt nem beszélhetünk.

Az udvarhelyi térség sajtótörténetének 1989 decemberében, a kommunista rendszer bukásával és a sajtószabadság újraszületésével új korszaka kezdődik. 1990-től számos lap jelent meg a térség városaiban Székelyudvarhelyen, Székelykeresztúron vagy Szentegyházán, de hosszabb-rövidebb életet megélt kiadványokkal jelentkeztek a különböző községközpontok is. Az első években a kísérletezés a jellemző, számos réteglap is napvilágot látott, amelyeknek nem voltak előzményei. A helyi sajtó számára ugyanakkor komoly konkurenciát jelentett a most már szabadon terjeszthető magyarországi lapok széles skálája. Az új évezredre az udvarhelyi újságírás kínálata áttekinthetőbbé vált és a helyi

média más formáival egyetemben (televízió, rádió, elektronikus sajtó) hozzájárul a régió véleményformálásához és információellátásához.

Könyvészet

Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Bukarest, 1993.

M. Hubbes Éva: *Székelyudvarhely egykori nyomdái és kiadványaik*. Székelyudvarhely, 1998.

Vofkori György: *Székelyudvarhely. Várostörténet képekben*. Kolozsvár, 1998.

Vofkori György: *Székelykeresztúr képes története*. Kolozsvár, 2002.

*Az oklándi unitárius parókia festett kapuja 1809-ből.
P. Buzogány Árpád felvétele*

Haáz Ferenc Rezső

Udvarhelyszéki népművészet

gy régi varrottas, egy hímes guzsaly, cifra sulyok s más efféle, faluról került holmira gondol a legtöbb ember, mikor ezt a szót hallja: „népművészet”. Pedig hát a népművészet tulajdonképpen *összessége* mindannak, ami a nép lelkében termett *szóban*, mint népköltészet, *dalban*, mint népdal, *mozdulatban*, mint néptánc, *formában és színben*, mint népi *díszítőművészet* jut kifejezésre

Erről a népi díszítőművészetről, Udvarhelyszékre korlátozott egészen kicsi területről szólok a mai előadásomban.

Az idevaló székely a többi székelylakta vidéktől bár egészen csekély, de mégis valamennyi árnyalati különbséget mutat. Messziről jött ember kevésbé, de az idevalók első pillantásra meg tudják különböztetni a csíkit a háromszékitől, az udvarhelyszékit a marosszékitől, lelkialkatukban, természetükben és külső megjelenésükben egyaránt.

Ha az *egyvérséghez* tartozók között is megállapíthatók az ilyen eltérések, mennyivel inkább erőteljesebbek ezek az elválasztójegyek a nem egy fajtához tartozók között. És így van ez jól. Mert ez a *különbség*, ami mindenben megnyilvánul, ami a fajta szerint különbözők lelkéből fakad, jelenti azok *egyéniségét*, faji sajátosságát, önálló és öntudatos nemzeti létét.

Ma minden nemzet *egyéniségének* saját magából termelt nemzeti kultúrájával igyekszik jelentőséget adni. Ezért van az, hogy minden nemzet ma féltve őrzi, óvja és fejleszti saját művelődését és ennek *minden egyes ágát*.

Kétségtelen, hogy ennek a nemzeti sajátosságának a megtartását csak úgy tudjuk munkálni, ha először is tisztában vagyunk vele, hogy mit kell féltünk, hogy megtarthassuk, vagyis ha igyekszünk mindazt *megismerni*, ami *faji létünk* jellemző sajátossága.

Az önismeret az öntudatosság alapfeltétele.

Általánosságban a székely népi kultúra, mint a magyar kultúrának szerves része: *keleti, türk jellegű, ősi elemekre van alapozva*, arra a rétegre, amelyet ezer évvel ezelőtt az őshazából hoztunk magunkkal. Ez a *keleti* örökségünk azonban egy ezredév óta a nyugat-európai kultúrkör hatása alatt áll, *ebben* alakult, fejlődött, módosult az ősi hagyaték, amelyet leghívebben és legtovább a nép őrzött meg máig, élő bizonyosságául keleti származásának. Amit a nyugattól átvettünk, az átfőmálódott a magyar lélek és magyar szellem törvényei szerint: nyelvünk, költészetünk, táncunk, díszítőművészetünk, tehát a magyar nép törvényei szerint alakult ki.

A magyarlakta területen a székely népművészetet az egészhez viszonyítva úgy tekinthetjük, mint ahogy az egyetemes, irodalmi magyar nyelv tekinti egyik nyelvjárását.

Az elszigetelten, magárahagyottan élő, a természet mostohaságával küszködő, állandóan hadakozó székely nép művészete magán hordja a borongós, komor, teremtő lélek bélyegét. Ez magyarázza meg, hogy színeiben, formáiban egyszerűbb, de egyúttal szerkezetében leleményesebb és időállóbb, mint a jobb módhoz szokott, kevesebb gonddal élő fajtestvéreké.

Egy egészen rövid ismertetést kívánok adni a továbbiakban abból, ami itt nálunk különlegesen az ősi szép maradványaiból még fellelhető, s amik mellett talán naponta úgy megyünk el, hogy észre sem vesszük.

Kezdjük a falun: sajátos hangulatot és színt jelent benne a díszes, faragott kapuk sorozata, ami itt Udvarhelyszéken, különösen az északi részek falvaiban olyan különösen megkapó.

A házak közül: a fából épültek az igazi székely házak, szintén inkább a várostól északra fekvő falvakat jellemzik. A székely maga építi egyedül, ösztönös jó ízlése és ősi hagyományainak szavára hallgatva. A házakhoz tartozó deszkakivágású tornácok, oszlopok változatos faragással ékesek.

Érdekes a zárt ereszes régi székely ház: Huszka József, a székely népi díszítőművészet legrégebb kutatója szerint keleti örökség. A pitvar deszkakivágásai az ablakot helyettesítik.

Nagyon érdekesek a fából épült harangtoronyok, melyek közül jellegzetes a kecseti fatorony, amelyet Csíkfalvi Csók János épített „fél kézzel és fél szemmel”. A farcádi templom kazettás mennyezete 1629-ben készült. Az idevaló templomok leginkább történelmi stílusok népi leegyszerűsítése. Legáltalánosabb a gótikus sisakkal fedett tornyú. A templombelsőnek a legérdekesebb része a reneszánsz *kazettás mennyezet*, festett kórus és padeleje, valamint a *faragott-festett szószék-korona*.

A felsőboldogfalvi templom mennyezete szombatfalvi Asztalos János és András munkája 1670-ből. Csupa történelmi stíluselem a falusi művész felfogásában és elrendezésében. Művészettörténeti érték a derzsi Ungi Pál rendelkezésére készült, Szent László legendáját megjelenítő freskósorozat 1419-ből, valamint a bögözi XIII–XV. századi és a szentdemeteri freskótöredék, mely szintén a XV. századból származó. Vallásos jelenetek mellett a székely templomokban általános ábrázolás Szent László viadala a kunokkal.

Az udvarhelyi székely legkiválóbb és legjellegzetesebb művészi alkotása a székely galambbúgos kapu, mely a többi székely kapujától lényegesen különbözik, amennyiben azonos szerkezet mellett alacsonyabb méretű és egész felületén faragott és festett dísszel borított. Egyik legjellegzetesebb példája az udvarhelyszéki kapunak az Orbán Balázs kapuja 1888-ból, mely ma is látható a Szejkefürdőn.

A kapuzábék díszítése az udvarhelyit jellemző két-vagy háromsoros barokkos inda-dísz, amely felül mindig legyezőszerűen alakított *pálmalevélben* végződik. A kiskapu fölötti felület koszorúval körített, dúsan faragott és festett díszítménnyel ékes. Rendesen a kapu építtetője és hitvese neve, az építés ideje is ide van felvéve. Gyakori dísz e helyen a címer vagy vallásos kegyesek, sőt városok az ipari jelvények. Ugyancsak ide vagy a nagy kötőgerendára vésik a különböző köszöntőket, amilyen pl. egy 1798-ból való. „*Jószívű, jóbarát kapumon bejöhetsz.*” Egy 1809-ből való kapun ez áll: „*Az egyenes szívűt ezen kapu várja, kétösszívűt pediglen kizárja.*” Egy másik: „*Isten akaratát hirdető és szóló, itt ne menj be prédáló kóballó.*” Ismét egy más: „*Ha jó szíved, neved, e kapun bejöhetsz, de álnokul élvén fel s alá elmehetsz.*” Van olyan is, melyik elég barátságatlanul a vendégnek mindjárt a halált idézi, mikor azt mondja: „*Ember, emlékezz utolsó órádra.*”, „*Kerítések hátán tolvajok járása, becsületes ember a kaput használja.*”

A nagykapu érdekes sarokkötése fölött elmaradhatatlan az ősi kultikus jelkép, a napkorong. Egy másik fajtája az udvarhelyi kapudíszítésnek az *oszlopos kapu*, amelynek egy szép példánya itt a Bethlen utcában látható. Minden zábén karcsú oszlop van kifaragva, mely egy talapzaton áll. Az oszlop csigás fejéből pálmalevél nő ki. Erről a pálmataartó oszlopról azt tartja Huszka, aki elsőnek foglalkozott a székelykapu eredetével, hogy szasszanida kori, keleti perzsa behatás, amit őseink keletről hoztak magukkal. Egy másik eredeztetés szerint a görög Priszkosz Rhétor feljegyzései alapján a székelykapu Attila fapalotájának örökségmaradványa volna. A kapu történetére vonatkozó újabb kutatások ezeket a feltevéseket cáfolják, van, aki az úri rend udvarházának kapuját látja benne, falusi átalakulásban. Egy másik feltevés a középkor gypűrendszerének kapujából származtatja, tehát erődítménykapunak tartja, és a galambbúg likait az erődítménykapu fölötti általánosan alkalmazott folyosó kémlelő-figyelő nyílásaitól eredezteti. Hogy a nép mikor és milyen indítékból vette át és borította el művészelkének ilyen pazar bőségével, kétséget kizárólag talán sohasem fogjuk megtudni. Legrégibb a mikházai, 1673-ból.

Nekünk ennél fontosabb az a bizonyosság, hogy a kapuban a székelység legjellegzetesebb alkotását, művészi tehetségének, díszítő kedvének legbeszé-

desebb dokumentumát csodálhatjuk, és olyan büszkeségünk, amilyenell kevés nép dicsekedhet.

A kopjafa a székely temetők ezen sajátos sáremléke az eurázsiai nagy művelődéskörben a türk népekre jellemző, tehát keletről hozott ősi díszítőelem. Még él annak az ősi szokásnak az emléke, hogy a halottal fegyvereit is vele temették. Legtovább éppen itt, Udvarhelyszéken volt meg a kopjás temetés. Viski szerint a kopjafa mai formája abból a cövekből fejlődött, amelyet a lobogós kopja megrögzítésre fejtől a sírba ütöttek. E cövekbe fűrt lyukba tűzték a kopja nyelét. A kopja, mint fegyver, letűnt, de az időközben faragással díszített cövek a lyukkal megmaradt, sőt a lobogós kopját egy kb. 1 méteres botra szegzett és ide betűzött kis zászlóban nemrég még megvolt, például a korondi temetőben.

Az erdőfülei, bardóci, székelyszáldobosi és homoródalmási kopjafák nélkülözik a kopját mímelő kis zászlót, itt a faragás elemei jelölik a kihegyesedő felső végződésben magát a kopja hegyét. A csúcs felső vége férfisíroknál gomb, buzogány, csillag, sisak, a női síroké virágelem, főképp tulipán.

A kopjafák a protestáns temetőben voltak használatosak, a katolikusok magas, zsindelellyel ívelten fedett sírkeresztet állítanak, melynek igen érdekes dísz a falusi kovácsnál készült, igen változatos mintára formált kovácsolt vasrózsa. Ezen a vidéken ez a vasrózsa az egyetlen féméből készült művészi munka.

Népművészeti értékben nagyon becsesek az idevaló régi *bútorok*, templomi mennyezetek, karzatok, padok. Történelmi stílus elemeit őrzik ezek a mindjobban fogyó népi alkotások. Mintáit a vándor mesterek nyugatról hozták magukkal. Ezek a templomi díszek befolyásolták a falu asztalosait a bútor díszítésében, akik a maguk módján alakítva alkalmazták azokat egy sajátosan elszékelyesített stílust teremtve. A mintát sohasem rajzolják kész mustrák után, hanem mindig emlékezetből.

Mentői jobban függetlenítette magát a falusi asztalosművész a templomból átvett történelmi stíluselemektől, annál magyarabbat alkotott. A bútorban tanulmányozhatjuk legeredményesebben azt a folyamatot, hogy miképpen szállanak a nyugati stíluselemek alább a társadalmi rétegekben és miképpen keverednek el a hagyományos nemzeti forma és díszítőkincs elemeivel, formálván a keleti magyar ornamentikából európai magyar ornamentikát.

A *virággal* ékes bútor divatja valamivel későbbi, jellemzője a vörösesbarna, sötétzöld vagy sötétkék alapszín. Ezek valamelyike a keret, a másik pedig a díszítendő mező színe. Stíluselemek a régebbiekben a reneszánsz és barokk stílusból erednek, gyakran a felismerhetetlenségig elstilizálva. Rózsa, szegfű, gyöngyvirág, tüzes liliom, mesgyefű, nárcisz – ezek csokorba kötve, edénybe állítva vagy csillagszív formából indítva adják egy-egy bútorfelület fő ékességét. Jellemző, hogy a csokor kötőfonala is díszítőelemként van fölhasználva. Állatformák a galamb, ritkábban a kakas és kígyó képében szerepelnek. Szint sokfélel használnak, mégsem ríktó tarka összhatásában a székely bútor. A festéket növényi és ásványi anyagokból maguk készítették, és a vargától szerzett húslás zsíradékában főztek, és gyantával keverték. Az ecsetet pedig, hogy ruganyos legyen, a marha füléből kinyírt szőrből kötötték. A leghíresebb bútorkészítők

voltak Lókodon Balázs Mózes, Vargyason a Sütő család, Homoródkarácsonyfalván Hatházi József és Homoródmáson Balázs József.

A bútorféléből a másik fajta: faragással díszített, egyszínű, mely szerkezetre és díszítésre a gótikus stílus elemeit mutatja, a középrészen lévő faragás kétségtelenül a gótika jellegzetes kör alakú ablak rózsáját adta vissza a maga módján.

Faragás: – egyéb faragással díszes holmi közül fel kell említenünk a cifra jármot. Hosszú, hengeres felső részét kitűnő érzékkel keresztben több szakaszra osztják, és ezeket helyhez simuló kirendezésben odavaló díszítésekkel töltik ki. A guzsalyat a legény faragta a leánynak vallomásképpen. A guzsaly, a kopjafa, a járomberce, a járomszög egyazon stílus jellegzetes faragott elemeit mutatja. A sulyok is vallomástevő portéka, mely sajátkezü műve volt minden szerelmes legénynek, ezért olyan sokféle a cifrája. Vannak köztük egészen idétlenek is, megható erőlködései egy-egy ügyetlenebb legénynek, de hát (mit csináljon ha) neki is muszáj „vallani”.

Feszítő: csodálatosan változatos a feszítő faragott dísze. Szintén a leánynak készült.

Az agyagművesség: Udvarhelyszéken egészen kiválóan van képviselve. Az alkalmas anyag előfordulása határozta meg, hogy hol fejlődjön ki ez a háziipar-szerű mesterség. A férfiak korongolták az edényeket, formázták a kályhacsempéket, és leginkább az asszonyok, a leányok végezték a díszítő munkát. A dísz régen gurgujával (pipával) írták az edényre, ma már ecsettel. A hagyományos mintákat emlékezetből írták többnyire saját maguk termelte festékekkel. Művészileg igen értékes a valaha borivó edényül szolgált bokályok, korsók, melyeknek csurgatott dísze nagyon változatos elemeket mutat. Vázlatszerűen könnyed és elrajzoltágukban is kedves és közvetlen mintákat hoznak létre.

A valóban idevaló népi eredetű minták: pöttyöknek bizonyos rend szerinti ismétlése, többszínű, zezugos vonalak, ismétlődő csíkok, bizonyosan itt termett az ún. cserelapis minta, míg a régiek folytatott eljárással készültek.

Csak bonyolultabb virágos, madaras, szarvasos mustrákhoz használtak ecsetet. Ez utóbbi minták habánok befolyását mutatják. A habánok Bethlen Gábor fejedelem által Alvincre telepített fazakasfajta, Dél-Tirolból kiüldözött újkeresztények, akik a fazekasságban elsőrangú mesterek voltak. Az úri rendnek dolgoztak és idővel az udvarházakból került az új stílus a falura, a népi fazekasok kezére. Korond, Küsmöd, Szolokma, Székelykeresztúr, Etéd, Székelyudvarhely voltak Udvarhelyszéken a fazekasok fő fészkei. Ma egyedül Korond tartja még magát, csak hogy amit ma készít, annak az iparművészeihez kevés köze van.

Az agyagművesség termelte az edényfélék mellett a székely tűzhely csempéit is. A tűzhely a székely lakószoba legdíszesebb és legművészebb tartozéka volt. Nemcsak főzésre és fűtésre, de nyitott tűzű szerkezeténél fogva világítóul is szolgált. Felső része négyszegletes, színes, mázas csempékből rakott füstfogó. Itt, Udvarhely körül a legszebbek a múlt század 60-as éveiben Küsmödon, Bereczki Zsigmond műhelyében készültek, fehér alapon, színes koszorúval díszített cserepesek ezek. Legrégibbek a mázolatlanok tapétamintákkal. A megmunkált anyagot benyomkodják a fából faragott fadúcokba, majd égetik, festik és zománcolják. Óriási változatosságokat mutatnak ezek a kályhacsempék: a

legtöbb színben, formában, a kirendezés leleményességében igazán művészi tökéletességű. Lebontott cserepes romok még elég sokfelé hányódnak a hiuban, de használatban levő talán már egyetlenegy sincs.

A *varrottasról* szólva megállapíthatjuk, hogy a székely fehérnép kezén az ún. szálánvarrott és az írásos varrottas jelentett számottevő művészi értéket. A szálánvarrottat tulajdonképpen a szőttes utódjának tekinthetjük. Nemcsak a szerepében, amennyiben az ágybéli párnák, derékaljak és lepedők ugyanazon részeit díszítették újabban hímzéssel, mint amelyikre régebben a szőttes hím került, hanem mintázatában is. Innen nagy számban kerültek elő az olyan mértanias díszítésű varrottások, amelyeknek édes testvérei a Székelyföld egyéb vidékein is még szőttesként szerepelnek.

Az ilyen *csillagos*, *fenyőágas*, *makkos*, *almás* stb. minták technikai kivitele szőttes emlékeket őriz, amennyiben szálánvarrott öltéssel készült, amely, mint neve is mondja, az alap szálaihoz igazodik és ezeknek számolásával varrtak. Ma keresztesemesnek hívják.

Az írásos varrottas minták felülről alászállott stílusok gazdag változatát mutatják. Lenézték a templomi és úri hímzések történelmi stíluselemeit és azokat olvasztották bele hagyományos formakincsükbe, változtatták át sajátos, egyéni ízlésük szerint, szerkezeti elrendezésben, formai átalakításban egyaránt szinte korlát nélkül. Innen van az, hogy a szálánvarrottak többé-kevésbé hasonlítanak egymáshoz, az írás után valók pedig mondhatni már vidékek szerint különböznek.

A kétféle varrottas színben igen egyszerű: piros, kék vagy a két szín együtt.

A hímzés művészetének egy különálló, más fajtája a falusi *szücs*hímzés. Itt Almás, Abásfalva, Felsőrákos és Farkaslaka szücsői alkottak e téren értékeset. A farkaslaki sajátosan különleges stílust jelent. Disze színes borszójacsakából fűzött, ún. *ironyozott*, a *kecsetiek hordják ma is a Farkaslakán készült mejrevalót*.

A többi elemeiben tökéletesen azonos az alföldi szücsvirágok stílusával, csak színeiben nem olyan tarka, mert mindössze a pirosat és a zöldet alkalmazza *többféle árnyalatban*.

A nép művészkedő kedve a legkülönfélébb anyagokban is tökéletesen alkalmazkodva az anyag sajátosságaihoz, megteremtette a maga módja szerinti szépet. Említsük még meg a nyírfából készült sőtartókat, melyeknek pontos mását északi rokonainknál, a finneknél találhatjuk meg, bizonyosságul ősi voltak. A csontanyag és reá alkalmazott dísz tökéletes összhangját lőportartó agancs mutatja: az erre alkalmazott díszítmények ornamentikánk legősibb elemei közül valók. Művészkedést tudnak még belevinni a szalmafonásba, a taplómunkába és a már igen ritkuló húsvéti tojásírásba.

Végül egyet-mást még a népviseletről, hiszen ez is a nép lelkében termett, tehát sajátosságát, lelkialkatát kifejező tényező. Ahogy az idevaló és általában a székely külsejében megjelenik, sokban eltér más magyar táj népviseletétől, amilyent azokkal szemben az egyszerű szerkezet és aránylag kevés szín jellem: gondoljunk csak a kalotaszegi, torockói vagy túl a Királyhágón, a mezőkövesdi vagy sárközi öltözetre. Ezek mellett a mesébe illő pompázatos, tarka ruhák

mellett a székelyé nemcsak egyszerű, de valósággal *komornak mondható*. Megint az élet magyaráz: a székely keserves küzdelmekkel, komoly, gonddal, bajjal tele élete.

Itt Udvarhelyszéken többféle az alkalmazott kevés díszítés: de szerkezetében az *egész Székelyföldön egységes*. A férfiaknál általában a régi katonaviselet maradványa. Nadrágja fehér vagy szürke, ellenzós feszes magyar nadrág posztószegéssel (ma csak fiataloknál) és vitézkötés zsinórozással, ami itt fekete, a Sóvidéken kék. A lábbeli ma általában a csizma. Ujjasa katonás sujtásdíszsel, különböző színű posztógallérral, kézelővel és zsebfedővel.

Mejrevalót a régi díszesebb fajtából, mint említettük, a kecsetiesek, a lövéteiek és az almásiak hordanak. Régen a viselet egyszerűbb volt, minden része házi készítmény: a férfi condra zekét, fehér harisnyát, szokmányt és bőr ujjast viselt. Lábbelije a bocskor volt, amit ma csak erdőléskor, télen hord. Kiveszett lábbeli a száratlan, belül fűzött csizmaféle.

A kéttenyényi széles bőrtüsző szintén régi székely viselethez tartozott, sőt betűretlen ing is, ahogy a csángók ma is viselik, ma románosnak mondják, pedig másfél-két évszázaddal ezelőtt még általános volt az erdélyi magyarság között.

A kalap betűretlen, sík tetejű, nagy karimájú, bársonyszalagos régi formája mind ritkábban látható. Kedves régi szokás él még ma is a kalappal kapcsolatban *Lövétén*: a leány elcseni a legény kalapját és feltűzi reá a „jegyet”: egy rozmaringgal körített, gyönggyel cifrázott kerek párnácskát. Ha a legény meghagyja a kalapján, kész a mátkaság, ha nem hordja, a leánynak mással kell szerencsét próbálnia. Télen báránybőr sapkát, nyáron böződi vagy bétai szalmakalapot hordanak.

A női viselet: – a megyében igen változatos. Abban megegyezik valamennyi, hogy fekete bársonnyal szegett és mélyén kivágott a lajbija. Díszje sokféle: lövétei, siklódi, szolokmai. A szoknya itt a város körül tiszta piros, háziszóttos magában. *Lövétén*, Siklódon piros alapon kék csíkos. Régebben a tarka csíkos volt az általános, a kötény errefelé fehér, csipkeszegéssel, csak újabban varrottas díszsel, egy-egy faluban színes. Az ing mindig hosszú ujjú, nyaka kivágott, a kivágás elől-hátul darázsolt vagy csipkeszélű galléros. A nők is csizmát hordtak régebben, *Lövétén* még van egy öregasszony, aki piros csizmát hordott leánykorában. Általában a lövéteiek tartották meg leghívebben az eredetit. Itt még megvan a csepesz is, az arcot körítő fekete csipketaraj, fekete selyem főkötő, amit akkor veszen fel az asszony, amikor szülés után templomba megy avatásra. A lövétei menyasszony művirág koszorút hord, alatta fekete gyöngyös bársony főkötő-félével, a koszorú rózsaszín, árvánál kék művirág, elől az áll alatt összefogja az álladzó, egy széles, nagy gyászszalag. A fejre való kendő, szalmakalap.

Ezekben futólag rendre vettük az udvarhelyszéki népi művészkedés legsajátosabb és egyben legművésziesebb termékeit, egy, a mainál csendesebb, kiegyensúlyozottabb lelki élet megnyilatkozásait. Egyedül a fajta ösztönös szépérzéke sugallta, és egyedül az anyag sajátosságaival törődő és ahhoz mindig alkalmazkodó egészséges művészet volt ez a, fájdalom, napról napra pusztuló drága örökség. Ma már csak romjaiban teng-leng itt is, mint egyebütt az egész

Székelyföldön. A megváltozott élet lázas üteme, a közlekedés és gyári technika fejlődése pusztította, irtotta kíméletlenül, és ahol még megmaradt belőle valamennyi, mint elevenen ható lelki szükség, ott is sekélyesedik, korcsosodik és züllik, hogy helyet adjon a mindent uniformizáló, művésztelen szürkeségnek. A nép és közvetlen vezetői közömbösen, teljes nemtörődomséggel nézik ezt a változást, és csak igen kevesen, az erőre kapott korszellemet jelentő faji öntudat szolgálatában szegődöttek próbálgatják felvenni a harcot ezzel a mindent megtagadó és feladó lelki kórral.

Nézzünk csak körül itt, a vidéken művészi szépet kereső szemmel, alig van már falu, amelynek összképét ne rontaná egy-egy betolakodott, kirívóan idegenszerű, oromfalas, gipszékítményes lakóház vagy középület. A templom is, ahol újabbkeletű, kívül-belül idegen: annyira kiveszett az érzék aziránt, ami nekünk faji szempontból értéket kellene jelentsen, hogy van itt a közelben olyan templom, ahol a régi kazettás mennyezet helyére egyéb került díszítésnek.

A falu legszebb művészeti alkotása, a gyönyörű székelykapu is egyre pusztul és züllik, újat alig állíttatnak már, ha igen, leginkább dísztelen, a régivel ritka gazda, aki törődik: (még a nagy Orbán Balázs szejkai kapuja is veszendőbe megy maholnap a nemtörődomség miatt) sajnálnak tőle egy új földést, vagy ha megdült, egy kis helyreigazítást, és így lassan, de biztosan kipusztul, kirohad a székely falu utcasorából.

A temetőből eltűnt a kopjafa, hogy helyet adjon a semmivel sem tartósabb hitvány sírkőnek.

Bent a házban a bútor az úrit majmolja. Fláderezett kredenc a tálas, sifonér a tulipántos láda helyét foglalja el, sőt ahogy mondják, rökanapét is lehet már látni a padláda helyén. A vetett ágy, ha még megvan, divatlapból kihorgolt idegen csipkés párnabütökkel díszeleg. A falról eltűnt a fogas a bokállal, tányérral, de eltűnt a hangulatos cserepes is, hogy helyet adjon a dísztelen vas plattennek. Az új guzsalyon mind ritkább a dísz, a járom is üres, és a sulyok, a feszítő sem tud már szépet mondani a leánynak.

De a leány sem a régi külső megjelenésében: a legtöbb helyen olyan meghatározhatatlan valami lett belőle, mert falusinak nem falusi, városinak még nem városi, olyan átmenetféle. A férfinép deli harisnyájából sokféle priccse lett, s a sujtásos zeke nemzetközi zakó.

A varrottas is letűnt eredeti különleges formájában, helyébe a város divatos kézimunkamintái kerültek, többé-kevésbé megértetlen átvételben, a faluba. Különösen egy ízléstelen fajtája burjánzott el a régi helyén azokban a fehér gyolcs alapra kivarrt alakos, kín-rímes *falvédőkben*, amelyek szinte minden falusi ház falán dísztelenkednek.

Ezekben csak pár példát ragadtam ki a sokból, mert sorra lehetne összevetni azt, ami volt, azzal, ami megmaradt és bizony igen fájó megállapításra kellett jutni mindenütt. Mert hiába keresnénk, alig találunk már olyat, ami élő művészi értéket jelent.

Ezt a pusztulási folyamatot a maga egészében megállítani természetesen nem lehetett. Sok terméknek pusztulását, a művészkedéshez szükséges régi

lelki készség megváltozása mellett a technikai műveltség és gyári ipar óriási haladása magyarázza és indokolja.

Az újabb kor e haladás eredményeinek befolyása alatt magasabb igényű életszint felé törekszik, és csak természetes, ez alól a mi népünk sem vonhatja ki magát. Az élet anyagi nehézségei is kényszerítették, hogy adja fel mindazt, ami tárgyi kultúrvagyonában az ő lelkéből termett, és vállalja helyébe tárgyban, eszközben az alkalmasabbat, a könnyebben megszerezhető, és olyan alkotásokon megeleveníteni, melyek a haladó kor szükségleteit mind művészi, mind használhatósági, tehát szerkezeti szempontból kielégítsék. A réginek tehát szükségképpen le kell tűnnie az új kedvéért. Csakhogy nem mindenestül és nem maradéktalanul! – mert ami rajta fajtánk sajátos művészi megnyilatkozása-ként, mint romlatlan díszítőművészet jelentkezik, azt kell menteni, azt új életre kell kelteni.

(Haáz Ferenc Rezső: *Udvarhelyi tanulmányok.*
Székelyudvarhely, 1994.)

MIKLÓS ZOLTÁN

Ajánló sorok Haáz Rezső írásához

Udvarhelyszék hagyományos földműves közösségeinek tárgyi és szellemi öröksége az egykori székelyföldi paraszttársadalom sajátos kultúrájának egy szeletét alkotja. A társadalmi, gazdasági és ökológiai tényezők együttes hatásként kialakult önálló életmód számos összetevője már csak töredékében lelhető fel: az egyes folklórműfajok fokozatosan teret veszítettek, és a kézművesek által birtokolt tárgyformáló tudás is elenyészőben van. A népművészet tárgykörébe sorolható hagyatékról többnyire csak múlt időben beszélhetünk, hiszen az egykori életforma megszűnésével beszűkült a tárgyak díszítési rendszere, megváltozott az emberek viszonya a tárgyakhoz, feloldódtak a tárgyi világ felépítésének hagyományos szabályai.

A polgárosodás útjára lépő székelyföldi falvakban mindezen folyamatok visszafordíthatatlannak tűntek. Haáz Rezső, Udvarhelyszék egyik jelentős etnológusa ezen tendenciát igyekezett minél hitelesebben megörökíteni, s – számos kortárs szerzőtől eltérően – már a XX. század első felében felismerte az, hogy a népművészetet történelmi produktumként kell szemlélni: *„bár úgy érzem kegyetlenség – mégis meg kell tegyem a szomorú igazság okából – el kell mondjam azt is, hogy amiket most a mi népművészetünkről jót és szépet hallottunk, az arra a népművészetre értendő, amely csak volt, amelynek ma már legfennebb a roncsait ha láthatjuk”*. Éles látásmódjának és szakszerű leíró módszerének egyidejű bizonyítéka az alábbi szintetizáló tanulmány is. A szerző az udvarhelyszéki hagyományos földműves közösségek tárgyformáló, anyagmegmunkáló és díszítő sajátosságairól tájékoztat, figyelmet fordítva arra, hogy

az egyes tárgykörök esetében az általános bemutatót részletekbe menő esetleírások kövessék. A hagyományos falusi életmóddal szembeni tisztelete jelen írásából is kitűnik, s tanulmánya zárófejezetének borúlátó hangneme a funkciót vesztett népművészeti tárgyak pusztulásával magyarázható.

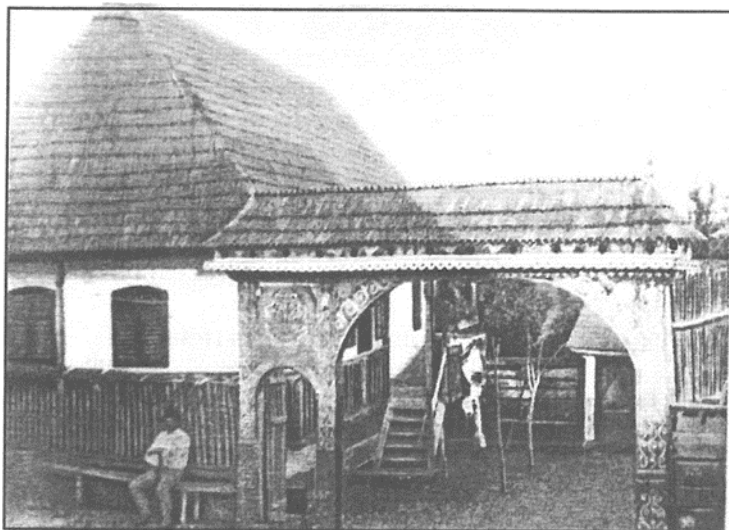
Mindezek tükrében állítható, hogy jelen értekezés időszerű, és a szóban forgó térség népművészeti hagyatékának felvillantja sajátos vonásait. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy helyenként az „*egyvérséghez*”, „*egy fajhoz*” kifejezésekkel kapcsolatos passzusok szemantikai tartalma nincs összefüggésben valamely faji jellegű megkülönböztető elmélettel. A korabeli szóhasználat érvényesítése révén, a szerző az etnikai csoportok sajátos népművészeti jegyeit igyekezett hangsúlyozni, s mindezt a lokalitás kölcsönözte árnyalati különbségekkel is jelezte.

Gyaloglatok

[Vákát oldal]

*Kadicsfalvi székely porta Malonyai Dezső
A magyar nép művészete c. munkájából*

Oroszhegyi Mihály Deák (kb. 1630–1710)

Licenciátus, scholamester és törvénytudó esküdt. Papi családban született Oroszhegyen, ahol a későbbiekben mint licenciátus tevékenykedett. Verses históriája: a Vad Erdőknek szelid élő fája, azaz: Az fenyőfának hasznos vóltáról, És az sendely tsinálóknak kellemetes és hasznos munkájokról-való História. Mely szerzetetett és mostan ki-botsáttatott Oroszhegyi Mihály Deák által. An. 1655., Lőcsén jelent meg s a korabeli magyar „átlagköltészet” egyik darabja. Egy példánya az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található (Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár).

Az Fenyő-fának hasznos vóltáról És az sendely tsinálóknak kellemetes és hasznos munkájokról-való história (1655)

inden rendek látván miként munkálkodnak,
hivatallyok-szerint dolgokban el-járnak,
de tsak az Poéták semmit nem ujítanak,
az fák hasznáról semmit is nem irnak.

Im én elő-vésem kis papyrossamat,
az után keresem el-apat téntámat,
és beléje mártom meg-száradt pännámat,
az fákról szollani készitem Musámat.

Kezdetben az Isten világot teremté,
az Napot az Égre szépen helyezteté,
Holddal s Planétákkal azt meg-ékesité,
Az Ég allyát néhult Fákkal bé-ülteté.

Hagyom most szollásom az Napról és Holdról
és az Tsillagoknak ékes világokról,
ő ragyogásoknak áldott hasznairól,
tsak hálá-adással tartozunk azokról.

Afelett tzélomban írok tsak az Fákról,
Az kit ki nevezek szóllok tsak mind arról,
És épületinek nagy sok hasznáról,
Az kik ezt mivelik az után azokról.
[...]

Járuly elő mostan te kedves fenyő-fa,
kinek itt miköztünk már nem lehet mássa,
mert tsak egy ház is nints itt köztünk fundálva,
ki abbol nem volna rakva, és padolva.

Ez egész országot bár mind széllyel el-járd,
avagy bár egy Várba te magadat bé-zárd, a
hogy tsak Bük-fa házat láthass abban ne várd,
majd minden házakban az Fenyő-fát meg-ládd.

Fenyő-fa fedelek az derék Váraknak,
noha némellyiket tseréppel is raknak,
de még az alá-is Fenyő fát fundalnak,
az tserepek róla hogy le ne hullyanak.

Midön a Kőműves az házat meg-rakja,
az szarvazásig köből fel állattya,
noha az derekát kö s' mészből állattya,
de a töb részeit Fenyő fához hadgya.

Az Templomokban is sok fenyő-fa vagyon,
kik mellé Tornyokat éppitnek fel nagyon,
ritkán azok közzül ha valahol vagyon,
hogy Fenyő-fa nélkül fedele maradgyon.

Templomban Fenyő-fák sok helyt az gerendák,
fenyő mennyezetet kik erősen tartják,
az székeket is fenyő-fából csinálják,
mellyekben az hívek az Istent imádják.

Az praedikáló szék is Fenyő-fából áll,
az Istennek képe az Pap kibe fel-áll,
onnét a kösségnek fel szóval praedikáll,
mely által az ember idvösséget talál.

Fenyő-fából is áll az Isten Oltára,
hol osztogattatik ő szent Vatsorája,
mellyet minden az ki nem vészen hozzája,
Lelke idvösségét különben ne várja.

Fenyő-fából Pohár székeket éppitnek,
mellyet az fő rendek szépen fel-készitnek,
aranyas kupákkal drágán ékesitnek,
midön vendégséget vig lakást szereznek.

Fenyő-fa az Asztal az kin az kenyered,
midön e-fogadod ebédedre étked,
fenyő fára tészed akkor edgyik feled,
hogy ne fűgjön éppen fenn-állásban tested.

Midön a Vitézek hadban meg-ütköznek,
hogy erős viadalt edgymás ellen tésznek,
Fenyő-fa Kopiát edgymás ellen visznek,
Kivel ellenségben nagy sokat el-vesztnek.

Fenyő-fa az ajtó kinn házadba bé-jársz,
kit az lopo előtt étszakára bé-zársz,
Fenyő-fa az ágy is kiben étszaka hálsz,
padlásba tekintvén Fenyő-fára találsz.

Házadon a' Sendely Fenyő-fából vagyon,
Tsürödnek kapuja ugyan abbol vagyon,
mellyet hogy az marhád buzádba ne járjon,
szükség hogy az szolgád gyakorra bé-zárjon.

Az házad négy szege mindenütt Fenyő-fa,
noha Tsere-talpra vagyon el-fundálva,
Fenyő-fából vagyon Ládátskád tsinálva,
az kibe-sok pénzed vagyon bé-koltsolva.

Hogy ha meg-látogat Isten magzatokkal,
minek utánra élsz az szent házassággal,
Fenyő-fából böltsöt tsináltatz az Átsal,
s' abban rengetteted gyakran az dajkával.

[...]

Az testből az lélek midön ki költözik,
rothadatlanságba az test fel öltözik,
Fenyő-deszka közzé az hólt testet tészik,
az után temetni az sirhoz ugy-viszik.

Fenyő-fában kezded eleit éltednek,
hogy böltsöt tsinálnak abból testetskédnek,
abban is végezed végét az életednek,
mert sellyét tsinálnak abból hólt testednek.

Amaz szépen szólló Musika szerszámok,
édesdeden zengő Virgyinák s' Cimbalmok,
Fenyő-fa ezeknek némellyik szerszámok,
Noha Atzél és Réz szépen pengő húrok.

[...]

Fenyőfából álló kérge az szitának,
kivel szép kenyeret az Sütök méltatnak,
Fenyő-fa az Tábla, kin Szakátsok vágnak,
Fenyő-fán is gyurnak tésztát az Laskának.

[...]

Ne mondgyad hát kérlek tellyes életedben,
ha ki neveltettél Fenyő-fa böltsöben,
ki még végre mégy-is fenyő-fa Sellyében,
hogy az Fenyő-fának nints haszna semmiben.

Söt én velem edgyütt minden azt kiáltsa,
Meny-ütő kövekkal az Isten ne rontsa,
kö s' zápor esöit soha rá ne ontsa,
minden szél-vész ellen békeségben tartsa.

Mert nem kitsin haszna van az Fenyő-fának,
az fák közt nem tartom én öt utolsonak,
minden alkotmányok majd mind abból álnak,
Titulusát azért im ezt adom annak.

Mivel Malom mester Átsoknak Hadnagyok,
szárnyas madaraknak az Solyom az urok,
az fene vadaknak Oroszlány Királyok,
az fáknak Fenyő-fa légyen az Tcsászárok.

[...]

Ezer hatszáz után ötven ötödikben,
az nagy Küköllőnek el alá-mentében,
Kis asszony havának második hetében
ez verset írák egy nyári ereszen.

Ez hely közel vagyón hideg Hargitához,
az melly jó eleve téli havakat hoz,
közel vannak penig az Fenyő-fák ahoz,
Gyirgyó edgyik felől szomszéd az Faluhoz.

*(Magyar költők, 17. század,
kiad. Komlovszki Tibor)*

Gróf Teleki József (1777. dec. 25. – 1817. ápr. 7.)

Erdélyi kormányzéken tanácsos. A Kolozsvári Ref. Kollégium egyik főkurátora. A nógrádmegyei Szirákon született. 15 éves koráig neves házitanítói voltak. Később Debrecenben és Pozsonyban tanult. Fiatal korában sokat utazott. Bejárta a magyar bányavárosokat, a Bánságot, és 1799-ben a Székelyföld nagy részét. Külföldi tanulmányai (Göttinga, majd Anglia) után hazatérve szolgálatát az erdélyi udvari kancelláriánál kezdte meg. Ugyanakkor az erdélyi királyi tábla mellett táblabíró is volt. Sokat tett a marosvásárhelyi „ispotály” felállításáért s olyan tudós társaság felállításán dolgozott, amelynek feladata Magyarország és Erdély statisztikájának elkészítése lett volna. Nagy emberszerető volt, az 1815–16. évi éhínség idején sokat tett a szegények megmentéséért. Útleírását (Úti jegyzések mellyeket az Székely földjéről tett G. J. T. Az 1799-dik esztendőben) 1937-ben Domokos Pál Péter közölte.

Úti jegyzések (1799)

Udvarhely Szék

Udvarhely az első ez a több székek közt, azért anynya Széknek is nevezetik. Keresztur filiális székével egygyütt; mellynek hossza mintegy 2 mértföld: földje termékenyebb mint az Udvarhely széké. És Bardotz székkal, áll mind öszve 2 mező város, és 126 faluból. Maga Udvarhely szék Udvarhely várossától vette nevét. 5 mértföld hossza 3 szélessége. Határos éjszak felé az Gyergyoi és Csiki Erdőkkel napkeletről az Hargitával, Rikával, Hagymással, dél felé az szászok földével, napnyugotra Küküllő vármegyével. A vidék vizei a Küküllő, Homorod és több kisebbek. Termékenysége nem mindenütt egyforma az völgyben buza az hegyekben zab terem. A' legelő helyek kövesek. Földje soos: innen a sok soos kutak, és az kemény soo is, mellyet ezen székben böven találnak. Lakják szabad székellyek, jobbágyok is: a' katonaság itt esmeretlen. Az magyar nyelv itt olly divatjában vagon hogy más nyelvet az Udvarhelyi székely nem is tud. Administratioját follytatja egy fő király biro és ennek vices gerenssei. Religio négy vagon: az Rno Catholica 16 parochiából áll, az Udvarhelyi Lutherana Diocesis, Unitaria és Oláh vallások.

[...]

Homoródi Borvíz

Udvarhelyhez meg tart három órát a Szarka köt jobbra elhagyván, amellyről az egészsz vidéket meg lehet látni, mintegy másfélórányi hágot mentem. Sok szép falu el marad bal kéz felől. Egy lázas nevű térségről meglatszik az Hargitta havassa, egy meredek lejtőn beér az ember az Borvízhez: ez egy melly és sötét völgyben van: az éjszaki és déli sor hegyek közt közepén ezen völgynek foly a Homorod vize a melly olly sebess, hogy noha az Hargitán ered itt már fűrész malmot hajt. Minden felől nagy fenyvesek vagynak, az déli hegyek eszaki oldalán találattik 3 forrás mind borviz. Az a' melly a völgynek közepin vagyon a' legg bővebb s legg jobb. Azért ezzel szoktak élni [...]. Ize csipős de mégis könnyen ihato. A kut körül faházak vagynak építve azoknak számokra, akik curával élnek. A' legg felső forrásról azt mondják, hogy legg jobban hajt. Ide járnak feles szammal azok akik egészegek fenn tartása végett Borvizzel akarnak élni. De a mint itt mulatásomban eszre vettem nem kevesebbet conferal az egesség conservatiojára a borviznél, az házi gondoktól ment barátságos élet.

Kápolnás Oláhfalu

Útja alkalmatlan, mert mind hegyet kell hágni, nagyon köves, a Borviz nintsen két ora: a hegy tetőről meg láttzik oláh falu, az fekszik egy magass térségen hegyek alatt. Két faluból áll Szentegyházás és Kápolnás oláh faluból. Jól épült fa házai vagynak, mind deszkával fedettek. Lakossai a' deszkával valo kereskedésből és a' szövésből élnek. A' nagy Havasoktól a' legg szebb fenyőfákat bőven kapják, ezekből fűrész malmaikon deszkát sendelyt készitenek és Segesvárt, Marosvásárhellyt és Fejérvárt el adják. Az pénzből a mit innen visznek gabonát, török buzát vásárolnak, mert egyébb zabnál terméketlen földeken nem terem. Plebanusoknak sem adhatnak desmat, hanem pénzel fizetik, minden gazdától kap egy forintot. Nevezetes Oláh falurol hogy egy különös megyét tészén Országunkba: tulajdon jurisdictionoval, szép régi privilégiumokkal bir. [...]

Szükséges is volt hogy a fejedelmek különös szabadságot és jutalmat adjanak azoknak, akiktől kivánták, hogy ezen roppant erdőben, az emberi társaságtól mint egy el szakasztva éljenek, holott szükséges volt, az utazok bátorságokra nézve hogy itt is lakjanak emberek, mivelhogy ezen az erdőn mégyen az út által Csíkba. [...]

Az Hargita Havassa

Ez egy az legmagasabb havassa körül Erdellynek Gyergyo Bardocz Csik Szék széliben. Teteje csupa kőszikla, egészszén bé van növe Muhorral, mellyről azt állítják hogy csak Islandiában találattik és az hektika ellen igen hasznos orvosság. Lichen Islandicus a neve: térdig jár az ember benne, szine fejer, idővel

meg veressedik. Hat órát hágtunk a míg tetejére értünk, ebből azt lehetne kihozni, hogy ez a hegy nem nagy, de fel kell venni, hogy az ember Udvarhelytől fogva mind hagon megyen, sőt Udvarhely maga magassan fekszik, jollehet respectium völgyben van. Az fenyveseken amellyeknél egyebet az ember nem is lát, az szél egy néhány esztendőekkel ez előtt igen nagy károkat tett. Tellyeséggel nem akartam hinni, midőn azon hegy alljába meg állottam a mellyet a legg magosabnak mondottak, hogy az lenne valójában: de meg változtattam vélekedésemet a midőn tetejéről, láttam Ejszak felé a Maros Széket, Gyergyot, napkelet felé Csikot, Háromszéket az Gyemessi Passust, Moldovának egy részét. Brassot, Udvarhellyszéket. De egy szebb játékát láttam a' természetnek: sűrű fellegek öszve huzták magokat lábaim alatt, nagy dörgéssel villámlással, amidőn a hegy tetején legg szebb idő volna. Csak hamar minket is béboríta a köd és kénnteleniteték vissza térni, mert kalauzunk azt mondogta, hogy ha még sűrűbb lészsz a' köd nem bátorságos a járás, mert semmit sem láthat az ember. A felhők hogy lésznek jól obszerválhattam az köd sokáig az föld színén hömpölygött, a' míg akadályra talált, egy le vert fára vagy dombotskára, akkor meg állapotvan mint a füst fel ment a levegőben. A tetőhöz tíz lépésnyire napnyugott felé vagyon egy forrás a' melly gránátot (!) hoz magával; egy más oldalon vagyon egy más forrás, amellyet király kutjának neveznek ez olyan, hogy azt mondják a vidékiek, hogy aki íszik belöle meg hal, nem is tanátsos inynya annak belölle a ki az hegyet öszve járván el hevitette magát. Mellette egy kőtáblán találtunk valami írást de el nem olvashattuk. Az a tradicio van a nép közt, hogy egy Magyar Király vadásztójában itt ebédelt és hogy innen vette nevét a forrás.

A' Hargita alatt vagyon egy to vagy is inkább iszapos hely a' melly füvei egészszen bé van növe, de nem is tanássos hozzá közelíteni mert nem tudja az ember mikor süllyed el alatta a képzelt föld. Az havason jo legeltető hely van: szarvas gomba sok terem, ezt a közéllevő falusiak meg szedvén jo drágán el adják. Medvék és vad kanok lakhellyét magam is láttam, sokszor a medve a faluba is bé mégyen.

[...]

*(Gróf Teleki József: Úti jegyzések.
Közli: Domokos Pál Péter. Kv., 1937.)*

John Paget (1808–1892)

Angol orvos, utazó, természettudós. Loughborough-ban született, unitárius családban. Kitűnő tanulóként végzett a yorki unitárius Manchester College-ban, majd később orvosi diplomát szerzett. Külföldi tanulmányai során megfordult Párizsban, Frankfurtban, Heidelbergben, Berlinben, Münchenben, Velencében és Rómában. Itt ismerkedett meg Wesselényi Polixéniával, jövődéli feleségével, akinek köszönhetően Magyarországot és Erdélyt is beutazta. A reformkorban, 1839-ben írta meg a legszebb és legalaposabb forrásértékű munkáját Hungary and Transylvania címen, ami Angliában négyszer, németül kétszer, Amerikában szintén kétszer jelent meg. Az angol orvos, akinek az erdélyi unitáriusok is sokat köszönhetnek, magyar patrióta lett s 1855-ben végleg Erdélyben telepedett le. A Borászati Füzetek és az Erdélyi Gazda 1869–1871 közötti évfolyamaiban borászati szakcikkeket írt. Erdélyi gazdaként hunyt el 84 éves korában.

Magyarország és Erdély (részlet)

következő éjszakát Udvarhelyen, a Székelyföld egyik legjelentősebb városában szeretnénk volna eltölteni, a fogadó azonban olyan nyomorúságos volt, s az egész város olyan kevéssé vonzó, hogy döntöttünk: megetetjük a lovakat, aztán megpróbálunk tovább jutni Szentpálra, egy tizenöt mérföldnyire fekvő faluba, ahol W[esselényi]nek háza és kisebb birtoka volt. Nem mintha Udvarhelyen semmi látnivaló nem lett volna. Amint a hosszú dombháton ereszkedtünk lefelé a völgybe, ahol a város fekszik, s megpillantottuk három, kettős tornyú templomát, a várromot, a kollégium nagy fehér épületét és a tetszős városházát, nagy dolgokat reméltünk: a kocsmá azonban, a mocskos szobával, az üvegezetlen ablakkal és a szürkés ágyneművel a többtől is elvette a kedvünket. Míg a lovak ettek, W[esselényi] elvitt egyik kortes barátjához, egy jókedvű, radikális kis fűszereshez: az a fajta ember volt, aki kedveli a jó ebédet és a hosszú szónoklatot, az utóbbit, ha ő maga mondja, az előbbit, ha a barátai fizetik. Ő aztán felvitt a várba, valaha ez volt az egyik legjelentősebb erődítmény az országban, s a császári és az erdélyi hadak többször is kemény csatát vívtak érte. Éjfél lehetett, mire Szentpálra értünk, s bár a házat éppen javították, s csak néhány kőműves lakott benne, rövidesen jobb szállást sikerítettek számunkra, mint amilyenben bárhol is részünk volt, amióta elhagytuk Kolozsvárt.

Néhány napig Szentpálon időztünk, Wesselényi] bizonyos üzleti ügyeket akart elrendezni intézőjével, s a lovak is kissé kipihenheték magukat. Az első

napot szalonkavadászattal töltöttük az egyik sós mocsárban, mely közvetlenül a falu szélén kezdődik, hiszen még mindig a só országában jártunk. Bár sóágyat sehol sem láttunk, a patak, a források, a mocsár, de még a növényzet is telis-tele volt sóval. Ha friss vizet akartunk, néhány mérföldnyire kellett elküldetnünk érte, mi ihatatlannak találtuk a sós vizet, bár a környékbeli megszokták, és semmi bajuk sem lesz tőle.

Nem messze a falutól volt egy barlang, megkértük hát a kis udvarhelyi fűszerest, másnap vezessen oda bennünket: meg is érkezett jókor reggel, hozott magával fáklyát, s kölcsönkérte a szomszédai hegyi pónilovait, hogy megmutathassa az Almás szépségeit. Ez elég messze van Szentpáltól, kora reggel hát előreküldtünk két parasztot egy szekéren a szükséges ennivalóval, magunk pedig valósággal kis lovas felvonulásként, kényelmesen átporoszkáltunk: a fűszeres, a lelkész, az intéző, mi hárman és egy-két szolga, hogy az utóbbiakra mi szükség volt, sejtelmem sincsen, hacsak nem azért jöttek velünk, legyen aki megtölti és meggyűjtja a pipánkat. Utunk során hegyes, erdős vidéken haladtunk keresztül, s olykor elég ritkán, egy-egy szépen megművelt völgyön is: ezekben terem meg egy-egy közeli falu gabonája. Áthaladtunk Homoródalmáson, ez volt az egyik legnagyobb és legvirágzóbb az Erdélyben látott falvak közül. Az ember azt hinné, ennél egészségesebb környezet nem is képzelhető: a falu körül a vidék gyönyörű, teli van gyümölcsfákkal, mintha egyetlen nagy kert lenne az egész, a lakók szemlátomást jómódúak, a házak tágasak és levegősek, s mégis, a kolera itt még vadabban dühöngött, mint bárhol, ahol eddig jártunk. A temető olyan volt, mintha felszántották volna: egymást érték benne a frissen ásott sírok, néhány gödör még üresen tátongott, várva a lakót, aki rövidesen beleköltözik.

Ahogy elhagytuk a falut, olyasmit láttunk, ami arra vallott, a helybeliek alighanem erősen babonásak, holott erre igazán nem számítottunk volna olyan helyen, ahol állítólag ennyire általános a közoktatás. Az út fölé, két fa közé egy madzagot feszítettek ki, s arról egy nadrág alakúra vágott, durva fehér vászondarabka lógott. A parasztok úgy tartják, hogy az almási barlangban, ahová éppen igyekeztünk, két tündér raboskodik, még hozzá mezítelenül, örökké boldogtalan fogságukat panaszolják sírva, de kiszabadulni sehogy sem tudnak. Amikor erős szél fúj, azt beszélik, gyakran hallani a jajgatásukat az almási sötét völgyből, s a parasztok úgy hiszik, a kolerát ezek a rab tündérek küldték rájuk haragjukban. Úgy látszik, a jóindulatukat azzal próbálják elnyerni, hogy ruhadarabokat kínálnak nekik, a nadrágot, melyet a falunak ezen a szélén láttunk, s a másik végén hasonló módon kiakasztott inget azért teheték oda, hogy a tündérek megtalálják, bármelyik irányból érkeznek is, s megengesztelődjenek. Mindössze ennyit tudtam meg a dolgról az intézőtől, s még ma sem vagyok egészen bizonyos benne, hogy a teljes igazságot mondta: úgy tűnt, sokkal fontosabb neki, hogy engem megnyugtasson afelől, ő a maga részéről tisztában van vele, hogy mindez bolondság, s egyáltalán nem hisz az efféle sötét babonában, mint az, hogy kielégítse kíváncsiságomat.

Egy zöld dombon a völgy vagy inkább szurdok fölött, hiszen sokkal mélyebb volt, mint amilyen széles, megtaláltuk az időközben megérkezett élelmiszeres szekeret, már jókora tüzet is raktak, s javában folytak az ebéd előkészületei. Itt

lovainkat a parasztek őrizetére kellett hagynunk. A hegyoldalon nőtt fákba meg-megfogózkodva jutottunk le a völgybe, amelyen egy patak folyt keresztül: ez a szikla lábánál eltűnik egy hasadékban, hogy aztán, ahogy mondják, néhány mérföldnyi távolságban bukkanjon elő újra a túloldalon. Igazán gyönyörű látvány tárult elénk: a magas, meredek mészkősziklák, a hegyoldalt borító erdők, az apró patak és köves ágya, mindez valóban festői volt, ráadásul mindkét oldalon három-négy óriási barlang is tátongott, s ettől a táj valami olyan titokzatos szépséget nyert, hogy valóban furcsa lett volna, ha a parasztek képzelete semmiféle mondat nem fűz hozzá. Amikor a szél ezekben a keskeny járatokban tombol, hangjából nem lehet nehéz kihallani a szegény, bebörtönzött tündérek panaszát.

Odahagytuk az apróbb üregeket, mint megtudtuk, ezek nem valami mélyek, s végigbotladoztunk a völgy túlsó végéig vezető köves ösvényen. Útközben felrebbentettünk egy *császármadarat (gelinotte)*, amely a fajdfélék családjához tartozik, s igen gyakori Erdélyben. Olyan szelíd volt, hogy nem is röpült néhány yardnyinál messzebbre, s aztán ott szaladt pár lépésnyire előtűnk, láthatóan a legcsekélyebb félelem nélkül. Ember ezen a vidéken nagy ritkán fordul meg. (A fajd is megtalálható Erdélyben, s azt hiszem, az erdei szalonka is: gyakran hallottam ugyanis emlegetni a *vadpávát*, s mikor külsejét és szokásait leírták, úgy találtam, hogy azok leginkább erdei szalonkára vallanak.)

A nagy barlang szája elég magasan, a völgy szintje felett nyílik, s nem is lehet másként bejutni, csak falépcsőkön, melyeket régi látogatók eszkábáltak erre a célra. Bejáratát félig vastag fal takarja el, már jórészt leomlott ugyan, valaha azonban ezért építették, hogy védelmet nyújtson az ellenség támadásaival szemben. [...] Határvidék lévén, az országnak ez a része különösen sokat szenvedett az idegen hadak betöréseitől, mivel a támadók többnyire olyan népek voltak, mint a tatárok és törökök, ezek rendszerint azon helyt lemszárolták, akit értek, s ha valakit meghagytak, elhajtották rabszolgának. (Bethlen Gábor annak idején török csapatok támogatásával került Erdély trónjára, fegyveres harcra ugyan nem került sor, de a török jelenléte önbizalmat adott Bethlen pártjának, s így küzdelem nélkül meg tudtak szabadulni a gyenge Báthory Gábortól. S bár ez alkalommal békés céllal tartózkodtak az országban, a törökök, mielőtt távoztak volna, nyolcvanezer erdélyit ejtettek foglyul s hurcoltak el rabszolgaként.) Nem csoda hát, ha az efféle rejtekhelyeket alaposan megerősítették. Még barátunk szentpáli házában is láttuk hasonló elővigyázatossági intézkedések jeleit, pedig azt aligha szánták erődnek. Az istállókat a ház alá építették, az egyik szobából titkos ajtón át csigalépcsőn lehet lejutni oda, hogy ha a bejárat felől martalócok támadnának, a családnak legyen ideje lóra kapni, s az egyik alsó helyiségen át, amely az épület túloldalán a mezőre nyílik, elmenekülni, mielőtt a homlokzati tölgyfaajtókat és az erős vasráccsal ellátott ablakokat betörik a támadók.

A barlangba lépve hatalmas, nemesen ívelő boltozattal fedett teremben találtuk magunkat, amelyből minden oldalon sötét folyosók vezettek a hegy belsejébe. Egy darabig gondosan tanulmányoztuk a térképet, majd meggyújtottuk fáklyáinkat, s megállapodtunk, ki menjen elől, s milyen sorrendben kövessék a többiek. A kis udvarhelyi fűszeres állt a menet élére, a parasztek között nem találtunk vezetőt, aki a barlangjárást elvállalta volna. Csakugyan nem volt

könnyű megtalálni a helyes utat, annyi folyosó nyílt minden irányban, hogy a kis fűszeres megbízható emlékezete és tapasztalata nélkül bizonyára eltévedtünk volna. Úgy tűnt, azon az úton, amelyiken haladtunk, a barlang vagy egy angol mér föld hosszán haladt be a hegybe, helyenként teremmé szélesedett, másutt olyan keskeny szűkült, hogy alig tudtunk átpréselődni rajta. A termek némelyike magas volt, s apró, függő cseppkövek díszítették. Az egyikben hatalmas sziklatömb ereszkedett alá a mennyezetről, ráncosán, mint egy óriási szemölcs, s a vége alig egy yardnyira a talaj fölött, de azért nem érintette. Az egyetlen nehézséggel utunk során akkor kerültünk szembe, eltekintve attól az állandó veszélytől, hogy eltévedünk, amikor mintegy húsz yardnyi útszakaszon át kellett gázolnunk egy ingoványos részen, ha ugyan ezt a habarcsra emlékeztető, lágy mészkőmasszát ingoványosnak lehet nevezni.

Úgy hallottuk, a barlang legvégén egy kőér húzódik, tele drágakővel, nagy volt hát a csalódásunk, mikor egy sárral bélelt helyiségen kívül semmit sem találtunk, a teremből sem volt más kijárat, mindössze egy szűk lyuk, s lehetetlennek tűnt, hogy azon bármelyikünk is át tudja préselni magát! A kis fűszeres azonban nem adta föl olyan könnyen a dolgot, mondván, hogy a drágakövek alighanem a lyuk túloldalán lesznek, azzal fogta magát, hasra vágódott, s egy darabig olyan mozdulatokat végzett, mint a féreg, ha vissza akar bújni a földbe, majd eltűnt a szemünk elől, s kisvártatva tudunkra adta, hogy megtalálta a drágaköveket: erre aztán mi is osztozni akartunk a kincsen, s nagy nehezen átfurakodtunk a lyukon. A túloldalon valóban csudálatos látvány fogadott. A sziklába körülbelül egy yardnyi széles rés húzódott, melyet igen finom szemcséjű kavics töltött fel, legtöbbször kerek, nagyjából borsó nagyságú, majd mindegyik egészen simára csiszolódott, s némelyik meglepően szép volt. Már igazán nem emlékszem, hányféle ásványt találtunk köztük, de azt tudom, hogy féldrágakőből több mint egy tucatot is láttunk, például jaspist, karneolt és agátot. Úgy gondolom a kőérnek a korát könnyű lenne megközelítő pontossággal meghatározni. A kövek jellegéből és formájából ítélve kétségtelen, hogy a rést feltöltő kavicsréteg folyóvíz hordaléka, ma legalább százlábnyi magasságban van a völgy szintje fölött, tehát még a völgy kialakulása előtt rakódhatott le, amikor a víz még elég magasán, a hegy fölött folyt. A kavicsok már annyira összepréselődtek, hogy csak kalapáccsal lehetett egy-egy darabot lehasítani a rétegből. Amilyen gyorsan csak tudtunk, távoztunk is a barlangnak ebből a részéből, nagy megkönnyebbüléssel, mert olyan szűk volt a hely, hogy alig jutottunk levegőhöz. Még így is csak egy részét fedeztük fel. Fölötte állítólag egy másik, csaknem ugyanekkora barlang húzódik, amelynek kijárata a hegy túloldalára vezet. A bejáratát azonban csak létrával lehet elérni, s mivel kíváncsiságunknak már ez is elég volt, minden további vizsgálódás nélkül visszafordultunk.

Mire éhesen visszatértünk, a parasztok jó ebéddel vártak, úgyhogy főzési tudományukat kellőképpen méltányoltuk. Kevéssel sötétedés előtt ismét Rozinantéink hátsárára kaptunk, s visszaporoszkáltunk Szentpálra. [...]

*(John Paget: Magyarország és Erdély.
Békéscsaba, 1987.)*

Szentiváni Mihály (1813. máj. 30. – 1842)

Tanár, író, költő és szerkesztő. A reformkori eszmék jeles képviselője. Nyárádgálfalván született Sepsiszentiványi Szentiváni Sámuel és Pálfy Róza harmadik gyermekeként, régi székely primori családból. Tanulmányait a székelykeresztúri unitárius kollégiumban és Kolozsváron végezte. Az 1834. évi erdélyi országgyűlésen az ifjúság lelkes vezetője. 1841-ben a Remény című almanach szerkesztője. Petőfi erdélyi előfutára volt, kinek nem egy dala ma is a nép ajkán él. Vándor név alatt, a Nemzeti Társalkodóban kiadta erdélyi útjegyzeteit. Egyéb műveit Szentiváni Mihály munkái cím alatt Kemény Zsigmond és Kriza János adták ki egy kötetben. A Gyaloglat Erdélyben című munkája, amely mind témájában, mind előadásmódjában és stílusában igen sokszínű, 1986-ban látott napvilágot Budapesten, Húbert Ildikó gondozásában.

Gyaloglat Erdélyben (részlet)

tkelve az itt sós izéért főként tavaszoként ihatatlan Kisküküllő hidján, léptem Udvarhelyszék nékem igen kedves földére; s *Csunyásza* nevű erdő szép völgyen sok helyt országúttá lévő *szolokmai* patak mellett *Szolokmára*. Lakói mind református szabad székelyek. Határukat ők nagynak is, jónak is mondják, s nékiök az is, de a magyarság oláh lakta földjéhez képest ugyan ellenkezője mindkettőnek, mégis tisztességesebben élnek utána. Jól segítnek magokon fazakossággal. Bár ennek szemmel látható gyümölcsözése juttatná eszökbe más mesterséghez is kezdeni.

Első vándoréjem *Küsmődön* (határán régi várrom, máig is kapnak régi ezüstpénzeket, Phoebus egyik lapján, máson római császárkép) töltém Pálffi Elek és János rokonimnál s mindkét vallásom sorsosinál, következőleg szabadelmű tárgyokkal. A falusiak szabad székelyek, közöttök néhány urak és zsellérek.

10-ét csaknem egészen *Etéd* sok részben eredeti s tudományszerető papja Kendi Ferencnél töltöttem, néha igen is komoly tárgyakkal. Etéd nagy, mind szabad székelyekből álló falu, derék népe szorgalmos és csinos, de ez utolsó már kezdette meggyőzni az elsőt, s naponnan kerül felyül rajta igen természetes okokból, mert a cifra köntös kímélés nélkül hamar szakad, s a köntöskímélés munkakímélést szül. Világosodott papjoknak nagy befolyása rájuk, s nem példátlan, hogy könyvkötőtől könyvet vettek ki olvasásra pénzért, s körülgyűlve hallgatták. Közgyűléseket gyakorolják, Wesselényi névnapján 1834-ben éji vi-

lágítást csináltak. Nagyobbára reformátusok, kevés katolikus van egy minorita kápolnával. Saját kereskedési cikkelyeik durva kötésű szalmakalapok, s a Firtos vize által lemosott porzó (vas-réz por), mely a Firtos környékén mindenütt található, sok vasat tart, s következőleg vasas kőmosadék. Mégis. Vasbánya nincs nyitva, általában a Székelyföld ércdús hegyei mellőzvék, pedig kinek volna oly szüksége rá, mint az elszaporodott s többnyire sovány földön lakó nemes székely nemzetnek? Van sokadalma, s hétivására szerdán. Határán vár volt, helyén máig is kapnak régi pénzeket, fegyverdarabokat, tekert (masszív) s munkában is járt aranydarabot.

Határa jó, s egyebet mindent megterem, de szőlője, mint általában a havasalji faluknak le *Székelykeresztúrig*, nem terem.

Estvére kies helyeken, de kietlen esőben átmentem *Martonosba* Gálffi Mihály bátyámhoz, ki egész székben legtöbb szép s jól nevelt gyermekekkel dicsekedhetik. Közülük kettőhöz engem legerősebb barátság fűz. Sándor mindazon pályákon, melyeken őszinte barátság gyökerezni szokott, bajtársom volt; együtt voltunk gyerekek, tanulók, kancellisták, diaetái auditoriumok, literátorok, ifjú legények, szerelmesek. Mihályt az új szellemnek köszönöm: ő mint rokon érzetű, gondolkodású, elveit tettelesen is követő s gyalogutazásban megelőzőm nékem páratlanul kedves.

Martonosban szerencsémre Gálffi Sándort hon találva szokottan bohóskodtuk el az estet, s 11-én mentünk Firtos várát megnézni. Fekszik a Firtosvára feletti több faluk határiba rúgó Firtos-hegyen, mely messzi kinézést ad, különösen Torda hasadéka tiszta időben pusztá szemmel is könnyen kivehető. Ennek tetején feküdt Firtos vára, huszonöt ölnyi hosszú s tizenöt ölnyi széles, lankás teren. Fekvése egészen a fenn leírt őrvárakéhoz hasonló. Sácövezete még tisztán látszik. Épületeiből csak egy délre néző faldarab áll fel, mellette gyaníthatólag kapu volt, legalább a falba hosszan lenyúló egyenes lyuk, azon gerenda helye lehetett, melyekkel a régiek ajtaikat elzárták – minek még most is láthatni régibb építésű házakban például, s a székely pitvaroknak kis előtölős zárai még nyilván ezek mintái.

Bizonyos gödrököt mutogatnak még az övezeten belül mint templom-, pince-, házhelyeket. Ezen vár volt fő a környékben fekvő (8, azaz nyolc) apróbb várak felett, melyek voltak: Énlaka, Firtosvára, Atyha, Küsmód, Etéd, Szolokma, Makfalva s (talán) Szódemeter határain. A vár alapja szikla, a rom fennálló részei a tájon igen bőven található kőből valók, messze kőkeménységű. Észak felől megmászatlan szikla, alatta ritka jó ivóforrás bugyadoz. A vár előtt széles, egyenetlen tér terül dél felé, ma buja zab termője. Itt mintegy hat évek előtt számtalan Theodosius s kevesebb Martianus- és Valentinianus-aranyakat találtak, mi egész széket hosszas ideig a hely turkálására csődítette, s azután többeket fárasztott gyönyörű kilátású tetejére.

A pénzek alján ez van írva: „Con. (stantinopoli) ob. (signata)”. Még mindig ásogatják az ingyennyereségre vágyók a vár helyét. Egy ily új ásást vizsgálva nagyon szép kővé vált falevelekre, csigákra, fadarabokra, etc. akadunk, melyeket a kincskereső számba sem véve kihányt. Egy érseki (Salisburgensis

Archiepiscopus) vert ezüstgarasra is akadtunk, melyet tán készakarva hányt valaki oda, mást is magaszerűnek véelve.

A vár helyét még élő emberek értére barátok bírták, veteményeskertjük még látszik, s apró szemű, szőrös egresfa ma is elég van és terem, de ezt oly helyeken is láttam, hová azt ember nem ültette, például az almási Kőlyuk szája előtt felmenőnek jobbra eső szikla oldalában. Azért csak ebből nem sokat következtenék. A barátok ráunván a remetei lakásra, eladták nem oly régen a firtosváraljaiknak 1800 forintért. Az atyhai közönség Ferenc császár bennjárta-kor kérelmet adott volt be, hogy őfelsége ítélje nékiök mint katolikus közönségnek, de még semmit sem nyertek.

Firtos kristálykútja mellett – melyet telkemen bírni nem legkisebb szerencsémnek tartanám – ozsonnáva a szírt oldalából nőtt fenyőbokorról lött ággal bokrétások háza felé vadásztunk Énlaka köves határán, Firtos hegyénél is messzebb látszó kerek erdejébe sétálandok, de elkésvén Énlaka közt tértünk Martonos felé.

Énlaka régi levelekben Jén laka, nagyobbára unitárius, mind szabad székeleyből áll, innen (?) származtak a most országunkban hatalmaskodó s vallásuknak – melynek előmenetelőket egyedül köszönhetik – érdekeit vagy elveit kormányi morzsalékokért feláldozó Salák. Most rokonaikról s szülőhelyekről bizonyos affektált leereszkedéssel, de titkos pirulással emlékeznek. A templom 1600-beli, régi felülírásokkal. Régi vára volt a máig úgynevezett Vár nevű helyen, hol egy – most *Tarcsafalván* Pálffi Józsefnél lévő – sírkövet találtak. Kopott írásából csak ennyi olvasható: „Deo Marti Sextinus e(x) V(oto) P(osuit). Általában ezen vidékben sok régiséget találnak, például a *martonosi* határon egy pénz: „Augusta Faustina” körirattal, más lapon „Fortuna” képével. Ugyanott *Láz* nevű helyen egy embervonta ekevasat (Basta idejéből) talált Gálffi András, s belőle patkót kovácsoltatott, megint egy nagy pallost, most *Tarcsafalván* Pálffi Dénesnél létezőt etc.

[...]

12-én jöttem a sok anekdotáról híres *Gagyba*, hol egyetlen szabad székely sem lakik, a nagyobb nemesek elnyelték, s onnan *Szentábrahámra* testvéreimhez s innet a rossz időt jól töltve csak azon hónap 22-én egyik (Sámuel) testvérem társaságában tovább a *Fehér Nyikó* mellyékén. A Fehér Nyikó egy kis hegyi patak, s mint ilyen, hamar áradó, s ekkor kártékony. Két ága van. Egyik lefoly *Malomfalva*, *Szentmihály*, *Demeterfalva*, *Kobátfalva*, *Nagy- és Kiskadács*, *Siménfalva* (hol az unitáriusok harangján fel van öntve „Moses Zekel”). *Siménfalván* a falusi ifjak papjok, Vajda István s legelső praeparatorom, Nagy István munkásságuk igen szép célú társaságot alakíta a falusi legények közt: írás, olvasás, munka, egymáson segítés, józan élet, erkölcsiség... kifejtésére van a társaság célarányos utakon intézve.

Rugonfalva mellett a más ág, Vargyas pataka nevű, jö el *Csehédfalva* (tisza székely s unitárius falu) *Tarcsafalva* között, mégpedig a közúton, s nagyocska vízkor egész velencei víz-utcává csinálja, s *Kobátfalvánál* öszveszakadva együtt folynak *Bétfalva* és Székelykeresztúr közt a Nagyöküllőben.

[...]

23-án gyönyörű erdős helyeken sétáltunk *Pálfalva* felé Korondra. Pálfalva egy köves hegyek közt fekvő római katolikus falu, temploma mint a havasalji faluk nagyobb részéé, ellenség jöttékor védhelyül szolgálható, várral körített erős tornyú, derék templom, mire a székelyek sokat tartanak, s ez is vallásos buzgóságuk egy jele. A falu legrégebbek egyike, s messzi időkben van emlékezet egy odavaló Tartsafalvi Ferenc nevű királybíróról. Határa, mint általában a havas alatt ily közel fekvő falvaké, köves, silány, csak tavaszt s azt is fukarul termő. Lakói mindazáltal marhatartás, faszerek építése s eladása és roppant szorgalom által jól bírják magokat, azaz megfőnek a magok zsírjokban, mit ha egy nemzet előhaladásában gátnak lehet is mondani rájuk nézve jelen állásunkban egyetlen mód fennmaradhatásukra s némi boldogságra.

Télen fekvésök miatt, min csakugyan a kereskedés sokat segít, a műveltség bajoson hat hozzájuk, de egyszersmind a romlottság sem, azért az igazságérzete szembetűnőbb náluk. Sok eredetiséggel s egyszerűséggel a beszédjökben találkoztam, mindenekfelett köszönéseikben s áldáskodásaikban hosszadalmasok. Szóejtésök éneklős, az „e” helyett gyakran „ö”-t mondanak, s e részben mondhatni rólok: „ore rotundo loqui”, de azt már nem: „Musa dedit.” Falusi oskoláik úgy állnak, mint egész országban, felsőbb oskolákra csak igen kevés vagyonsabbak viszik gyermekeiket, s azok is elveszettnek hiszik költségeket, ha fiok belső ember nem lesz.

Ezen általánosságok bővebb fejtegetését egyebüvé hagyva menjünk útinaplónkon tovább.

Korond: hasonló nagy székely falu, a három hatalmas eklézsia (reformáta, római katolika, unitária) papjai szüntelen vetélkedésbe vagynak egymással s ha valamelyiknek gyöngé pásztora talál lenni, nyája szemlátomást fogy.

Borvize egy óranegyednyire van északra a falutól, csaknem a töltött országos út mellett, mi nagy elsősege. Jelennen majd az egész kút környékét gróf Traunné bírja, megvásárolván a lakóktól, s ha nem tett is még annyi szorgalmat körülte, mint a hely fekvése engedné rendeltetése kívánni, de máris több emberi nyom látszik itt, mint Erdély akármelyik borvizénél, s remélhetni, hogy fürdőjöknek csak közelebről kezdődött divatát fogják méltányolni s emelni. Bár igen korai haszon kívánással s alkalmatlanságokkal látogatóit el ne idegenítsék! Ivókútja nem nagy szeszességű, s még helyt is keveset főz, meleg fürdőre használt kútjában is nem sok az érc, de sós lobogója igen derék, s a borszéki után számítható. A borvítől keletre eső hegy oldalában hányja az hideg hullámaikat egy patak, amellet nagyon regényes helyt. Ottjártamkor kövel erőssen be volt töltve, s hihetőleg pástorgyereki csintalanságból forrási is bedugdosva, mindazáltal nagyon kedves fürdést tevék benne.

Korondról felsétáltam bátyámmal *Alsó- és Felsősfalva* közt *Parajdra*, megnéztük sóaknáját. Benne a kezelés más erdélyi sóaknához hasonló. A tág, kiásott üreg, a robaj sokszoros morrogása, az alábocsátott kanóc mély süllyedése, mikor dolgoznak, a számtalan világ csillagi tündöklése sat., a többé ilyet nem látottal felejtetik egy pillanatig, hogy a sebvágás egyik királyi műhelyében vagyunk.

A falun felyül van egy várrom, közneve *Raksonné*, monda szerint itt tündérműk, a Firtosvárbán tündérfik lakván, egymáshoz aranyhídon jártak etc.

A Kisküküllő tulajdonképp Parajdon alól kezdődik, öszvetalálkozik tudniillik az úgynevezett korondi Küküllő, mely áll a Firtos hegyéről jövő *Sugó*, *Kebeled* és *Sólyomkő* patakokból, s a közükbe foly a Várad felől jövő *Szakadat* vagy *Juhod* vize és a parajdi Küküllő, mely éppen az aknánál folyván el a por sőt, nehogy valaki használhassa, beleöntik. Innen a Kisküküllő gérés íze.

24-én elvélék tőlem testvérem egy utamba igen gyakor jelenés közt, tudniillik más búszult értem, s én örvendettem. Korondi kedves gazdaasszonyink, Róza becses társaságukban utaztam Imreh Lukács úrékhoz korondi kiirtott havasokba (a köznépnék „Imrekert”-be). Útközben meglátogattuk a falu feletti szirt oldalábani Bónis pincéjét, mely egy embernymi magasságú, négylépetnyi hosszú s kétlépetnyi széles természeti üreg. Nevét vette egy Bónis János nevű zavart fejű pórról, ki itt lakott holtáig, s több néhai észre mutató bolondságot tett, például a templomba a papot kihallgatva, azután a hallgatókat magához hívta, s boltjából csaknem szóról szóra újból elprédikálta, de ha ki nem figyelt, bottal gerjesztette az Isten tiszteletére, mint a *Compilata Constutiók* I. rész, I. cím, 2 cikkelye mondja.

Ez napot a sok határánál terjedtebb Imre-kert bejárásával töltöttem szokatlanabb kedvvel, mint az öreg fák hasonlóra emlékezhetnének. A tizenkilenc évig tűzzel-vassal pusztított vadony, ámerikai képeket költe képzeletembe, melyek egész vándorlatomban mindenütt kísértek a rengetegekben, ezer meg ezer tervekkel, engem legalább boldogítókkal, de Erdély béhozott rendszere csaknem mindenik ellen győzhetlen gát vala!

25-én a havasi hangászkar különböző regdala kelte föl álmomból. Még egy órát mulatva a bizodalmas kis körben, érdemem feletti részvéte közt indulók sajátilag most kezdődő vándorlatomnak.

10 óráig ballagtam magánosan az erdőtlen helyeken nőttnek, szokatlan kéjt szerző pompás bükkös és fenyves közti nagy úton. Egész nap semmi különöst nem láttam hideg szemlélődőnek, de a képzőerő annál csapongóbban lebegtette szárnyait, s e legkéjesebb napjaim eggye. Sokan kérdik: ha nem untam-e egyedül? Nincs az egyedül, ki veled utaz, teremő eszmélet! Egy szerencsésen talált társ tagadhatatlanul többszörözné az út kéjeit, de ilyet én nem reméltem találni, azért nem is kerestem. Tökéletes függetlenségem sokkal kedvesebb volt ennél, s soha meg nem bántam egyedül indulásomat. Magára ritkán van egy utas, s ilyenkor még jólesik kipihenni magát háborítatlan magába szállással, vagy tán nagyobb bátorságért kellene a társ? Ki magában bízik, elég bátor. Én soha senkinek nem vétettem, útközben sem voltam vétendő, ha más vétett nekem, eltúrtem, s ha ő nem akarta túrni, nem féltem tőle. Rossz szándékú embernek nem volt mit keresnie egy szegény gyalog embernél, egyébaránt kész voltam első szóra igen csekély értékű mindenemet szépszerént átengedni, legfellebb annyit kérve, hogy a néki haszontalanokat, nekem pedig szükségeseket hagyja meg, s ekkor mindent eleibe tárva, bizonynyal nagyon keveset kapott volna. Pénzt mindég keveset hordoztam, a többi az ország különböző

részeiben le volt téve, s kevés napok múlva teljes kifosztás után is helyreállhatam.

Soha két napot nem haladtam esmeretség-csinálás nélkül, kikhez betegség vagy más véletlen esetben bátron folyamodom, s így könnyen nélkülözhettem, egy mindenesetre cölönköt és ezután is hasonlót teendék.

Parajdtól hat-, Alfalutól is hatórai távolságra a fenyves kezdeténél van az Udvarhelyszék és Gyergyó közti határ. A szélénél egy kétfejű sasos tábla volt felállítva, de összvetőretett, mit hihetőleg az alája írt tiltó parancs eszközölt, melyet mint egy némileg találós gyúnyt (mert valónak igen hazug lenne) nem unok leírni: „Ezen sasos tábla megrontója kitudódik, a törvény szerint akasztófával fog megbüntetni. Felállított Kontság Ignác nótárius által 26-án augusztusban, 1836. esztendőben.” Nyolcórai gyaloglat után a fenyves változatlan szépségei közt egyszerre e legfestőibb tájék nyílék meg előttem.

*(Szentiváni Mihály: Gyaloglat Erdélyben.
Budapest, 1986.)*

Jánosfalvi Sándor István (1804 – 1879. dec. 29.)

Unitárius lelkész, író, egyházi szónok. 1804-ben, az udvarhelyszéki Lókodon született. Apja Sándor Lőrinc tanító volt. Tanulmányait Torockón, Székelykeresztúron és a kolozsvári unitárius főgimnáziumban végezte. 1827-ben lelkész a szentábrahámi „ekklézsiába”. Később mint lelkész Kolozsváron, Magyarorszáton és Árkoson teljesített szolgálatot, 1841-től pedig Homoródkarácsonyfalván. A szabadságharc utáni időszakban, szókimondásáért, egy rövid ideig fogságot szenvedett (1849. szept. 17. – 1850. szept. 20.). Gyepesre nevezték ki lelkésznek. Papságának utolsó állomása Datk volt (1858). Belefáradva a folytonos küzdéssel járó papi hivatalba, 1867-ben jánosfalvi birto-kára költözött; itt élte le életének hátralevő korszakát. Megszállott könyvgyűjtő volt. Levelezési viszonyban állott olyan tudósokkal, mint: gróf Kemény József Kovács István és Jakab Elek. Hírlapi cikkeket írt a Tudományos Gyűjteménybe, a Brassói Ujságba, és a Politikai Közlönybe. Kéziratban maradt írásai közül a Székelyhoni utazás... először 1942-ben jelent meg Kolozsváron, Jancsó Benedek szerkesztésében és Benczédi Pál gondozásában.

Székelyhoni utazás a Két Homoród mellett (részlet)

 z ember rendesen hazájában születik, de ha tanul, (mesterséget űz, vagy katonáskodik) ifjú korában többnyire elhagyja hazáját s idegen földön él. S majd ha mikor végre, vagy mint magányos, vagy mint hivatalos hazájába kerül ismeretlenebb annak mind régibb, mind újabb állapotja előtte, mint tanulása s nevelkedése idegen helyen, de ha az idegen tartományokat jó szívvel, megismerte, igen természetes, hogy édes hazáját még inkább óhajtja megismerni a lehetőségig... Innen nagyon gyönyörködtető és hasznos dolgot, sőt némiképpen tartozó kötelességet teszen az, ha ki abban bővebben is megfordulván, magát azt megismerni, annál inkább pedig ha másokkal is megismertetni törekedik.

Van Székelyhonban, Udvarhelyszéken két kis, malmot hajtó folyó: mindkettőnek *Homoród* a neve (talán azért, mert kivált a külsőnek szinte semmi esése sem lévén jó darab helyt, egészen visszahomorodik s emiatt gyakran kiönt, ámbár Hámmeródnak is némelyek szerint neveztetetett a belső, Lövétén fejl a legrégebb időkről fogva volt hámorokról). Egyiknek *Külső*-, vagy *Nagy*-, a másiknak *Belső*- vagy *Kis-Homoród* a neve. Mindkettő a Hargitából ered Erdélynek északi felén, úgy hogy fejöknél közből veszik a két Oláhfalut és párhuzamosan folynak le dél felé mintegy tíz órányi hosszúságú helyen, míg Homoród nevű, szép szász falunál összefolyván, együtt mennek bele a nem messze lévő

Ugránál az Olt folyamába. Egy hosszú keskeny bérc, vagy hegylánc választja el végig le őket, s kellemetes keskeny vidékeiket egymástól, s szolgáltat részszerint erdős, részszerint szántóföldes és marhalegelős határokat innen és túl a mellettök telepedett húsz – részszerint székely – részszerint szász faluknak. Ezen két vidékecske az, melyek közül nekem is az egyik, tudniillik a külső születte földem, a másik, úgy mint a belső több évekig papi lakhelyem lévén, kívántam ezen székely hazámba lett telepedésemmel azokat, mint tanulásom miatt mindeddig ismeretleneket, némely ez utazásimmal valami szerint egybeköttetésbe jött távolabbi helyiségekkel együtt egyszer másszor megjárni, s az előmbe ötlött vagy adatott némely tárgyakról és dolgokról, ha nem is úgy mint szerettem volna mindenben, legalább, mint hallomásból, olvasásból, látásból, vagy rövid tapasztalásból lehetett, nagy részben alapos és hiteles jegyzéseket tenni.

[...]

Elhagyván a szerencsétlen Lókodot, Abásfalvára indulók. Homoródszentmárton mellett azon nevezetes mezőn menék el, hol némely széles, lapos gödrökben a tiszta apró sőt mint az utca porát lapáttal merni, a legerősebb sós vizet, mint a patak vizét edénnyel meríteni, s magát a kősót is földszintbe vágni tüstént lehetne, ha szabad volna.

Régezte szabad volt, mert itt voltak a homoródszentmártoni főbirtokos urak akkori kiváltságos joguk szerint használható gazdag sóbányái, melyek, úgy látszik, hogy késő fejedelmekre is szállottak. Sőt, hogy itten a rómaiaknak is, kiknek e vidéken is egy légiójuk feküdt, mívelés alatti nevezetes sóbányájok volt, bizonyítja egy 1558-ban ezen egyébiránt 1846-ban írt utazási jegyzeteknek letisztázásakor sóbányák helyén eke után talált faragott emlék kő, melynek elkopott és nedves földben lepattogott betűi körül ma is kivihető és olvasható legelő egy P. és H. betű, azután ezen szó Szálin: Victor.

A másik rendben: Imp. DN. MÁ. V., a harmadik rendben: SE VER: ALEXANDER. és Pil. s több is, de nem látszik jól. Mely nagy kereskedést lehetne ma is üzni, s a sótan helyeknek hasznót hajtani ezen bő sóval, ha a mellette folyó Homoród vize alkalmas volna arra, hogy rajta hajón, könnyű szerrel tovább vitetnék. Ezt gondolám magamba s még egyebeket is mellette. De így e folyó nem egyébre való, hanem hogy mindig zavaros, lassú vizével kicsiny malmokat hajtson, gyakori iszapos kiáradásaival, mint a Nílus vize, ha jókor találja, réteket kövérítsen, ha pedig rosszkor, szépen nőtt füvet s rendekét iszapoljon oda, vagy pedig kész takart bugjátak s arra szorult recsenyédi kuvaszokat hordjon el. A bő só pedig nem csak a föld kebelében haszon nélkül áll, hanem a föld színén is haszon nélkül tapodtatik trágyákkal, hogy ne lophassák undorítatva s puskákkal őriztetve, hogy midőn a lopókat, házfelverőket, útonállókat, ha elfogatnak is, nem szabad bántani s ha tömlöcbe tétetnek is, ott jó házban, tiszta gúnyában csak hizlaltatnak: egy-egy szegény apró sőt markoló, vagy sós víz merítő az öröktől büntetlenül agyon is lövethessék. – Vagynak csakugyan sóskutak, melyeknek vizéből rendes időben és mértékkel minden ezzel bíró falú kiváltság szerint szabadon élhet. Melyek közt ezen Homoródszentmárton egy a legjobbak közül.

Tovább indulván innen a falún kívül Abásfalva felé, Homoródszentmártonon felül, az úgynevezett nagy malom mellett menék el. Erről mint csalhatatlan igazságú szájhagyományt beszélnek, miszerint azt első birtokosa a homoródszentpáli földesurak közül valami juhokat őrző gyermekektől vetet volna meg, t. i. ezen gyermekek valami Homoródból kivett ereszkére a martban bicsokkal kis malomkerekeket csinálván, ezt az úr meglátta az útból, melyen mellettük lóháton elment. Tréfából vásárba ereszkedett velök, néhány apró pénzzel forintok gyanánt megvette s okosan kötlevelet készítetvén róla a faluban, későbbi időben elővette s a malom helyett a közhelyből, hol senki se szólott ellene, elfoglalván, kis játékmalom helyett nagy malmot csináltatott rája, honnan ez ma is Nagy Malom nevet visel. Mily sok foglalások történtek a régi időkben, sőt történnék ma is a ravaszlelkű hatalmasabbak által, gyámoltalan és együgyű köznépek között. Sokan az esetet csak költeménynek tartják s azt mondják, hogy e malom is, mely ma a homoródszentpáli földesúré volt s az udvar közelében gyepesi patakon lévő kis malmának ellenében neveztetett nagy malomnak.

Megérkezvén Abásfalvára, annak állapotával kívánók megismerkedni s bámulva látám, hogy én oly közel az éhes pusztáról (Lókodból) boldog Kánaánba érkeztem. Abásfalva, vagy jobban Abbásfalva, mert a régi időkben még a reformáció előtt, mint a közhagyomány tartja Abbátia volt, mit többek közt az is bizonyít, hogy ma is egy helye, ámbár ma nem erdő, hanem pusztaság mező, Abbás erdejének hivatik. S azzal egy vonalban egy dombon ma is fejérbben látszanak némely föld közé porlott épületmaradványok, hol mint mondják, kápolna vala. Abbásfalva, mondom, ma mint egy 60 gazdából álló kis falú, melynek csak igen szűk s az is nem igen jó határa vagy, és mégis olyan jól bírja magát, mint egy jó kosár méh, mely tele mézzel. Oka pedig ennek a vas szorgalom, némi részben szerencsés helyzetetés és ezt használó okos gazdálkodás, miszerint midőn némely kövér helyeken lakó népek, a csupa természetre támaszkodván, elrestülnek s osztán pedig elszegényednek: ők akkor erős szorgalommal, okos gazdasággal kívánják kipótolni azt, amit a természet megtagada. Közel lakván a havasokhoz, ottan szénatermő, s legelőhelyeket hasznóbérelnek ki olcsón, s juhokat tartanak, melyekből nemcsak élnek, pénzeznek, ruházkodnak, hanem sovány földeiket is a trágya által termékenységére kényszerítik. Innen gabonát nagyritkán, vagy nem adnak el, nem szorulván reá, hanem Józsefi okossággal megtartják a következő szűk évekre. Vannak oly gazdák, kiknek vagy 5 éves gabonájuk is van. Egy sincs pedig olyan, kinek mindenkor ne lenne kenyere. Falujok már kétszer csaknem egészen leégett és mégsem láttatik meg rajtok ez sem, sőt gyönyörű erdeiken sem, mert ezt valamint tűzifára, úgy építésre is okosan és kímélve használják, midőn sok-sok faluk lelketlen ostobasággal pusztítják saját erdejüket. Mindezen szorgalmas gazdálkodás mellett vallásokban is buzgók, úgy, hogy midőn sok népes nagy eklézsiákban mívesnapokon két-három személy alig jelenik meg isteni tiszteletien: akkor itt ritka ember fog hozzá napi munkájához addig, míg előbb templomba nem menyen. Vasárnap pedig éppen senki sem mulasztja el fontos ok nélkül; de jól is teszik, habár ezen egy keresztényi iskolát gyakorolják, mert egyéb iránt gyermekeik tanításával

igen keveset gondolnak, inkább akarván azokat juhászoknak, mint tanult embereknek nevelni. Innen, hogy abásfalvi deák valaha lett volna, még eddig sohasem hallottam azon Deák nevű emberen kívül, ki a püspöktől egy gener. vizitáció alkalmával tréfából magának bár valamely hitvány mesterséget kért, állítván, hogy ő már különben is igen régtől, t. i. 65 évektől fogva (ennyi éves volt) deákoskodni. Valamint hitvány és dísztelen templomjuk megépítésében, úgy parokhiális épületeik illő díszes formára alakításában is nemigen buzgók és értelmesek, nem hitetvén el magokkal, hogy belső embernek jobb és alkalmasabb ház szükséges lehessen, mint magoknak, sőt vagynak köztük olyanok, kik azt tartják, hogy azokat, mint szolgákat nem is illetheti olyan ház, mint gazdákat, vagy béradó principálisokat.

Amint sok más tekintetben, úgy öltözeteikben is, több hegyek közti szomszéd népekkel együtt, különböznek a nyiltabb vidékek lakosaitól s nyilván mutatják ezzel is, hogy valamint a jó, úgy a rossz is későbbre hathat fel s jöhet divatba akármi tekintetben, a félrébb levő rejtett helységekből, mint az ország piacosabb részeiben lakó, s következőleg egymással nagyobb közlekedésben levő falukban és emberek között, vagy ha valami egykor divatba jött, későbbre enyészik el és irtódik ki, bárha legrosszabb lenne is. Férfiak a hosszú haját, melyet kár és undokság, hogy több és ezer paraszttal együtt még máig is zsírral mindnyájan kennek a nőekkel együtt, s az asszonyaik és leányaik a piros csizmát, varrottas inget, fátlyot, melyet már szebb ízlésre mutatnak, máig sem hagyták el, hanem többire egyformán, együgyűen, inkább tiszta fejébe, mint tarkába és mégis bájolólag öltöznek. Ez is egyik oka a jólélhetésnek, hogy amidőn sok nagyobbak után erőlködő s különféle idegen tarkaságaival csak vándor tótokat s örményeket gazdagíró félmívelt falut a gála megszegényíti s még karácsony táján már megéhezett: akkor ezen kis falut ennek kországa sem terheli s nem szegényíti.

Abásfalván felül egy fertály órányira van Keményfalva. Mint szomszéd falu sokban hasonlít Abásfalvához állapotjára nézve. Abásfalvánál kisebb, mert körülbé csak 35 gazdából állhat, de sokkal régibb annál s valaha népesebb és erősebb is lehetett, mert hajdan Abásfalvával közös templomjok is Keményfalva mellé vala építve. Ezen templomnak romlott falai még ma is állnak s nem csak építési modora, de egyéb adatok is mutatják, hogy az igen régi volt. Többek közt mondják, hogy a karban egy gyakori meszelés által már mélyen betemetett szüette fogas volt, mely midőn a templom felhagyásakor lehúzatott, alatta oly évszám volt, mely a feltevés szerint, 18 év híján azelőtt 1000 évvel való építést mutatott, mi a következő egyházi vizsgálatkor a vizsgáló biztosságnak be is jelentetett megnézés és lejegyzés végett, de ez nem hogy lejegyezni, de még megtekinteni sem méltóztatá a becses régiséget. (Nagyon esztétikus emberek lehettek!) Fekvése a falucskának a Homoród vize felfelé mindinkább szoruló kies térségnek éppen végződésénél a verőfényes oldalon kies erdők alatt és között s egy derék malmocskát keblében rejtő bereknek körében, a már itt havasi sebességgel s kristály tisztasággal folyó s ugyanazért sok pizstrangot termő Homoródnak két partján esvén, egy a legregényesebbek és egészsége-sebbek közül, hol a szépízlésű idegen örömet szeretet andalogva mulatni, s

titkos vágyódást érez az otlakásra, ha valami fontos ok nem köti más helyhez. A falun felül és mellet van még egy kedves kis térség, melyik is faluban lakó néhány jó gazdának legkedvesebb kánaáni határocskája, azon felül pedig már csak összébb szorul, de igen kellemes szénatermő völgyen és a rajta kígyózó homokos és kövecses tiszta Homoródon keresztül-kasul menő kevés néptől járatott úton ér az ember mint egy órányira a fenyvessé vált erdőkön lévő fűrészmalomok mellett fel, éppen a fejben, csaknem a Hargita alatt lévő Homoródi borvízhez, hová nemcsak más idegenek mennek fel nyáranként az országnak minden résziből, hanem különösen az abásfalviak és keményfalviak s csaknem mindnyájan egyszerre fel szoktak menni a nyári takarodás után egy vasárnapra, mikor ott szép érzésű papjaik vannak azokkal együtt, s ott isteni tiszteletet tartván, estig vigalommal s azzal a hűvös s néha holdvilágos csendes estvén, hasonló édes társalgások, éneklések és vigaszágok közt haza eregélnek honnhagyott öregeikhez. Ezen falucskának határát is oly bőséggel áldotta meg sóval a jótévő természet ura, hogy 5–6 öl mélységű széles erdei ároknak kimosult két oldalai kőszikla helyett mind merő sóból állnak, melyet a császári királyi sőtiszttség igen nagy munkával és fáradtsággal kötteté gáttal keresztül s tölté fel, hogy ezen önként kínálkozó természet adományát a mellette lakó nép ne használhassa törvénytelenül. Így van ez itt más helyeken is, hol némely ember pincéjét is sóból vágathatná ki. Ezekből s a mindenfelé elszórt sós kutakból látszik, hogy a természet ezen vidéken adta talán egész hazánkban legbővebben, s tartja legvékonyabb takarója alatt ezen becses adományát. Míg a tilalom nem volt olyan nagy, Keményfalva nem csak derék sóskútját, de ezen fennemlített árok bányáit is sokat használta, sőt a szomszéd oláhfalviak is sok szerencsével vágta s szekerekkel hordozta, onnan sötét és zordon éjeken. A ravasz keményfalviak megtudván ezt, némi előleges kedvezésekkel belébátorítatva e hivatlan bányászokat a sóvágásba megvárták és lesték míg sokat vágnak, s ekkor véletlen reájok ütven és elkergetvén őket, elfoglalták a készen kivágott sót. Ezekből kaptak ők lábra gazdasági tekintetben s ebből építették sok szép kőházaikat, melyekkel kis falucskájokat megékesítették (jól tették!).

Keményfalván pihenés végett a papnál állapotam meg; csinosság látatott a háznál egyébiránt és életben, de lehetőség és jólélhetés éppen nem nézett ki itt. S hogy is ily kicsiny megyében, hol a hív és buzgó hallgatók magok rendkívül megszorításukkal sem adhatnak annyi bért, vagy kepet, mennyiből csak tisztességesen is kiérhesse egy családos papi ember évenként? És mégis nékiek is éppen azon műveltségekkel kelletik, vagy legalább kellene bírni, mint a legnagyobb megyéjű papnak, hogy kötelességeit illően vihesse. E mellett éppen annyi rendes templomi szolgálatot kell tenni. S még e mellett ugyanazon kicsiny bérért a kántori, iskolatanítói és harangozói kötelességet is kelletik vinni. Sőt mindezek mellett gazdaságot is kell folytatni, ha élni akar. S valjon igazságos-e ez? Nem tudom azt bámuljam-e, miként fogadhat el valamely jólkészültségű egyén ily kicsi bérrel ennyi szolgálatot, vagy ha gyenge fogadja el, miként létezhet ilyen a néptanítók sorában? Vagy azon csodálkozom: miért nem rendelkezik már valahára ország és anyaszentegyház a vallás és erkölcsstanítóknak tartásáról is úgy, mint rendelkezett az anyagi jólét körül hivataloskodóknak

fizetéséről, mert azt csak nem mondhatják, hogy ezeket fontosabbnak tartanák amazoknál.

Két anekdota maradt fenn máig is egy régebben elment keményfalvi, Barabás József nevű papról. Egyik annak disznópásztorságáról s másik búcsúzó prédikációjáról. Az első szerint egykor Keményfalváról elszökvén a disznópásztor (hihetően ez is a nagy bér miatt) az emberek rendre őrizték a csordát, amíg mást fogadhattak. Az őrzés során éppen egy vasárnap esvén a papra, ennek nem volt kit küldjön el a disznókkal s következőleg a csorda sokáig honn volt reggel. Végre zsimbelni kezdvén ezért a falu, hogy a szeres miért nem hajtja? maga a pap kiálltam kezdette: hajsd ki! míg egy Lakatos András nevű előkelő ember, megpirongatván ezért az embereket, a csordát mással kihajtatta, a papot pedig a templomba igazította. Innen maradt fenn a példabeszéd; nagy úr mint a keményfalvi pap, a disznókat is kihajtatják vele. És ismét: a keményfalvi papnak disznó hallgatói vannak.

A másik anekdota szerint ez a pap végre más ekléziába rendeltetvén, búcsúzó prédikációjának előszavát, vagy akkor még szokásban volt könyörgés előtti préambulumát, házi cselédeihez fordulva ezen szavakon kezdte hathatós nyerseséggel: Keljetek fel, menjünk el innen (Mát. 26., 46); teksztusul ezen szavakat vette fel: Barompásztor valék én, vad fügével élek vala. (Ámos, 7,14.). Az alkalmaztatáson pedig ilyen szavakkal élt: Eleget is éheztem közietek, úgy, hogy egy pünkösdi napján éhhez is meghaltam volna, ha Lakatosné komám-asszony egy cipót nekem is nem süített, komám uram pedig ebédre nem hívott volna. Ingem sem volt (özvegy volt a pap) azt is Lakatosné komám-asszony adott egy viseltest s az eső is az ágyamban elégszer megvert, bibliámat is a padon eláztatta, míg Lakatos komám törökbúzakórával meg nem dugdosta a ház fedelét felettem stb. Mely anekdotákból itt is ki jön az a közönségesen tapasztalt igazság, hogy többire minden ekléziában mindig vannak papot mardosó kutya emberek, úgy vannak becsületes lelkű pártfogók és gyámolítók is. Azonban ezen anekdotákból a mostani megyére semmi se illhetne, úgymint amely valamint szép új kis temploma s bádogos tornya építésében, úgy a papja iránti hív gondoskodásban is a legnagyobb megyéknek sem enged elsőbbséget ma. Így léznek az írás szerint első sok kis megyék, midőn sok nagyobbak a fogyás, hanyagság és hidegség miatt utolsókká léznek. (Mát. 39, 30). Búcsút vévén e gyönyörű völgytől, Keményfalvának nyugotti szép erdős bércén keresztül e sötét árnyas ösvényen, a Gyepesi Lázra érkeztem ki, mely egy ilyen szép kinézésű, keletről rengeteg erdővel szeptet nyugatról apró ciherek közötti folt kaszáló rétekekkel betérített, s egész az északról kékelő Hargita fenyves láncolataig felnyúló hegyi térség, hol kielégítetvén egyfelől a Fogarasi havasokig le, másfelől a Bucsecs óriási hegyéig belátva gyönyörködő szemeimet s természet szépsége felett andalgó lelkemet, mint egy fertály órányi távolságra menve megnyugodva a téren beszállók a lábaim alatti mélységben fekvő kis Remetébe.

Ezen róm. kath. falucska egy mély völgyben folyó, két ágból s következőleg két völgyből is összeszakadó patak Y-jának északkeleti ága fejében legfelül igen szegényes helyen éppen ott van épülve, hol a patak legnagyobb forrású élő kútfeje is buzog. Régen ez egész erdős hegyes helység csak pusztá marhalege-

lője s fát szolgáltató erdeje vala a homoródszentpáli híres Kornis és homoródszentmártoni nevezetes Biró fő székely családoknak, hol ezek marhájakat nemcsak nyáron, de télen is legeltették örökösen ottlakó pásztoraik által, kik közül végre egy, u. m. a homoródszentpáli Kornisoké, az igazi szájhagyomány szerint, ezen völgyben, hol Remete van, mint jobbágy pásztor 5 fiaival állandóbban is megtelepedvén s itt e rejtett, csendes magányban lakásáért előbbi nevének elvesztésével Remetének neveztetvén, úgy származott róla a Remetefalva, vagy faluja is, melynek részjóságai ma is még mindezen 5 fiaik utáni 5 ágon járnak, s ezen 5 részről, vagy tribusról neveztetetnek, mind az Izrael 12 nemzetségei hajdan. Még élt itt a Remete család 1641-ben a levelek szerint, s innen származva Gyepesben is. A reformáció után a szomszéd Gyepessel együtt nagyobb része unitárius volt e falucskának is, de később s csak nemrég múlt időben egy Ágotha nevű udvarhelyi fi, gazdag rajongó plébános terítési és alapítási szándékkal önként odamenvén, legelső papnak (mert eddig mint filiába Udvarhelyről járt barát), ez nekik templomot, parokhiális házat építtetett és alapítványt hagyott. De amelyet az okozta, hogy a buta pórnép nemhogy ezt hálás érzéssel venné, de mintha nem is övé volna, fenntartási gondját se hordozta jószívvel, ha nem is mindég az alapítványra, vagy religionos fundusra veszi azt, sőt az alapítványt is nyirbálja s perli, inkább törödvén a testi, vagy állati, mint a lelki étellel. Ilyen itt is a paraszt, véle magával kell építtetni, ha azt akarja az ember, hogy tulajdonának ne csak nézze, hanem gondozza is, annyival is inkább, mivel különben is csak úgy lévén joga parancsolni papjának, ha egyszer azt magáénak mondhatja, mintha mindent ő csinál annak.

A fennebb említett völgy patak Y-jának másik vagy délnyugati ága is figyelmet érdemel utazásunkban, mert ott hajdon nemcsak monda szerint, de holmi épületromoknak bizonyítása szerint is még Remete előtt egy más falu volt u. m. Tivadar, vagy Theodorfalva, mely ugyan e monda szerint egy kórvészben annyira kihalt, hogy csak két leányocská maradt életben, kik közül egyik Kénosba, a másik Patakfálvára vitetvén nevelés végett, s ott is menvén férjhez, a reájok szállott néhai Tivadarfalva határa is úgy oszlott kétfelé Kénos és Patakfalva között, s úgy biratik ma is a két falutól.

Remetei öregektől hallottam, hogy Homoród mellől Sz. Udvarhelyre menő országút a legrégebb időkből Homoródszentmártontól ezen Gyepes patak mellett jöve fel a völgyön egészen az Y-on lába közégig, ott az előtte fekvő hegyen úgy ment keresztül, s a Szarkakövön fejül Udvarhelyre; és hogy ezen időben az Y-on ágasa közt a hegy aljában Remete és Tivadar között fogadó is volt; de később jobbnak találván az emberek Kénoson keresztül a Seres tető felé (mely Seres tetőnek azért neveztetett, mivel abban az időben ott ser áruitatott) arra vitték és sokáig jártak ott, míg végre az újabb időben ezen hegyet is kerülni kívánván, a Patakfalvi völgyben, mostani helyén vitték le azt.

Remetén alul a patak völgy Y-on vastag szárának éppen közepében fekszik Gyepesfalva.

Ezen falu is a fenneb nevezett homoródszentpáli Kornisok és homoródszentmártoni Birók erdős-legelő birtoka lévén, minthogy maga azon patak völgy is, hol most a falu van, merő azon szántatlan gyepes legelő volt,

innen vette nevét azon pásztor is, ki itt a remetei pásztor módja szerint legelőbb megtelepedett, midőn az is régibb neve helyett Gyepesinek kezdett az embe-
rektől hivatatni; sőt innen vette nevét a falu is, mely az ő megtelepedése után
iminnen-amonnan (mint p. o. a Benedek család Baconból, a Demeter család
Csikból s a Lászlók az egyik földesúr Biró kedvezésénél fogva) beszármazott
emberekből is a legtöbb odatelepitett jobbágyokból is többre szaporodott.
Ezen Gyepesi nevű család is mint a Remetei, élt még 1780. után is az írások
szerint, mert nevük sokszor fordul elő az eklézsia leveleiben. Sőt még pap is
volt közülük, u. m. Gyepesi Gergely, ki Homoródujfalunak Oklándtól lett elvá-
lasztása után 1681–1684-ig legelső papja volt. Így e falu is tehát valamint léte-
lét, úgy 13 faluval körülhalmozott roppant kiterjedésű határát, sőt Keményfalva
határában levő sós kútját is a fennírt földesuraknak hatalmok és befolyások által
nyerte.

[...]

A tetőre érkezésemmel szemem előtt feküdt Kénos. Ha tornya ki nem jelölné
a falut, azt gondolná az ember nyári időben, hogy egy gazdag lombosított szép
folt erdő van ott, mert az egész falu be van plántálva sűrű meggy és cseresznye
s roppant nagyságú terebély diófákkal, melyek közül közelről csak részenként
látszanak ki az épületek különféle inkább fatéglás tarka fedelei. Itt láttam egy
nagy diófát, mellyel legszebb játékát űzte a természet, midőn az ő anyatörzsök
lassanként a földre merőben lefeküdvén, abból nőttek ki rendre a szörnyű
nagyságú kilenc fiai, vagyis ágai s formáltak kilenc oly élőfát, melyek közül egyik
sem vékonyabb a hordóvastagságú anyatörzsöknél. Mesterséggel talán nem is
tudna senki természeteni. Egy úri szép kertben, mint csuda is ezeket érne,
azonban a kénosi diófák többire csak kulcsos diót, a cseresznyefák csak oltalan
keserű cseresznyét teremnek. Azért monda itt is egy meglehetősen pap:
Kénosi termései kulcsos dió, keserű cseresznye, vad ember.

Kénos kétség kívül, mint már tudva van, az egy tájon lakott székely rabon-
bánok itten volt büntető, vagy pogány módra kínzó helyéről kapta nevét; de
hogy az efelett lévő úgynevezett Veresmart az ennek tetején kivégzett bűnösök
vérétől neveztetett volna, bárha különben a kínzások ott vitettek is a monda
szerint véghez, abból nem gondolom, mert a mart, vagy hegy maga is veres
földből áll s esős időben az alatta folyó patakocskát is megveresíti.

A régi időben ezen falunak nevezetes birtokos urai voltak, mert itt lakott
Sándor rabonbán maradékainak egyik főbb ága, kik közül való volt ítélő mester
Sándor Gergely is 1728 táján. És a török fogságból hazajött Sándor Pál, ki az
1838-iki Társalkodó szerint segesvári vásárban véletlenül találkozott össze,
gyászoló, de meg nem ismerő feleségével, hogy a több elhunyt, vagy most is élő
innen kiszármazott Kénosi Sándor urakat ne is említsem. Itt lakott a nevezetes
Kénosi Gaál primor család is, kik innen több felé származtak. Itt lakik ennek,
mint részszerint birtokos következője, a bágyi nemes Baczó családdal egybe-
kötöttetett úri Jakab család is. Még ma is láthatók egy már öreg gyümölcsös kertté
vált nagy belső telken azon házromok, melyek a Sándor szép úri lakából fenn-
maradtak. A nagy halas tó is igen a faluval szemben levő mezőn betelve s csak
nádat teremve, mely a régibb világ udvartartásából ki nem maradhatott. Épség-

ben áll pedig más helyen a régi stílű udvarház egy nagy meggyerdő közepette, melyben a más két család utódi laktak és laknak s melyből csak a tavaly 1858-ban hala ki a mind sok tudományáról és tapasztalatáról, mind pedig hosszú életéről (u. m. 88. évről) nevezetes ritka öreg ember: Jakab Gergely úr. Él pedig érdemes fia Jakab Lajos úr és fia Gyula. Úgy gondolám, tovább nincs mit keressek Kénosban s Szentmárton felé indulók, de még egy tárgy megnevevete a falu végén. Ez egy itten folyó patakocskán levő pusztá malomhely, hol midőn még a bánatórló, s Jézus-Máriát segítségül hívó malom fennállott, arról két anekdotát beszéltek. Egyik azt, hogy birtokos ura szüntelen leste nyugat felől a felhőt, hogy mikor hozna vizet malmára s minden reggeli felébredésekor kérdeztem cselédeitől az ágyból: nem látjátok-é hé, hogy valami felhő jőne a Szarkakő felől? Másikat azt, hogy mikor a mellette közel menő országútján a karácsonyfalvi szekeresek hazafelé jöttek, mindenkor békiáltottak a molnárhoz, hogy nincsen-é eladó vámgabonája, mert azt hallották, hogy sok van, jöjjön ki s alkudjék! stb. És e tréfával még éjjélkor is úgy megzaklatták szegény molnárt, hogy végre puskával sem tudván őket elszoktatni és elkergetni, a malmot elkellet rontatni és elköltözni onnan. Éneket is csináltak a malomról t.i. *Kénos végén van egy malom, bánatot őrlnek azon...*

*(Jánosfalvi Sándor István: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett.
Erdélyi Ritkaságok. Kolozsvár, 1942.)*

Orbán Balázs, báró (1830. febr 3. – 1890. ápr. 19.)

Székelyudvarhely mellett, Lengyelfalván született régi udvarhelyszéki székely családban. Apja Orbán János, a francia háborúk katonatisztje. Anyja, Knenchtel Eugenia német-olasz családból származott. Iskoláit Székelyudvarhelyen végezte. 1846 tavaszán elhagyta szülőföldjét s családjával Konstantinápolyba utazott, a velencei származású nagymama, Foresti Mária örökségének átvételére. Beutazta a Közel-Keletet. Eljutott Egyiptomba, a Szentföldre és bejárta a bibliai helyeket. Beutazta Kis-Ázsiát, tanulmányozta az antik görög kultúra emlékeit, csodálattal írt a görög nép szabadságharcáról. Keleti élményeit később hat kötetben jelentette meg Keleti utazás címmel.

Egy nyugati lapból Athénban szerzett tudomást a magyar forradalomról. A török fővárosból szabadcsapattal indult haza, azonban Vidinben kapta a hírt a szabadságharc bukásáról. Ezután a magyar emigránsokat segíti szál-lással és munkahellyel. Élete meghatározó élménye volt, hogy Kossuth környezetébe került. Nem térhetett haza, a császári hatóságok ellenségnek számították. Londonba utazott, ahol Petőfi barátjával, Teleki Sándorral barátkozott össze. Nagy hatással volt rá a Jersey szigeten, emigrációban élő Victor Hugo.

1859-ben térhetett haza. Az abszolutizmus éveit, az enyhülés időszakát arra használta fel, hogy bejárja a Székelyföldet. Eljutott minden településre, váromhoz, természeti ritkasághoz. Szorgalmasan jegyzetelt, fényképezett. Munkája eredményeként 1868–1873 között hat kötetben kiadta főművét, Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból címen.

1872-től élete végéig tagja volt a magyar országháznak, 1848-as, függetlenségi programmal az ellenzékhez tartozott. Parlamenti beszédeit is hat kötetben adta ki. Közben az általa kiépített Szejke-fürdőn dolgozott: történelmi tanulmányokat írt, sok újságcikket közölt az ellenzéki lapokban.

Sóvidék. Parajd környéke.

A két Sófalva; Kodáros vára. Római nyomok. Kopja nyelek a sirokon.

Parajd. A sóaknák. Nagy-Holló. A Sóbércz. Az akna rövid története.

mult emlékei által népesített, a regék tündérei által lakott vadonból térjünk vissza az emberek által lakott vidékre.

Ismerjük már Korondnak annyi természeti szépséggel, s történelmi kincsesei dus vidékét, irányozzuk most vándor lépteinket a Sóvidék felé.

Sóvidéknek nevezik pedig a *Korond-vize* és a *Kis-Küküllő* völgyét is le Szovátaig, azon több négyszög mértföldnyi sófekvetről, mely itt nemcsak a föld keblében rejtőzködik, hanem a föld felületére kitörve egész sóbérczetet alkot.

Ily roppant tömegben a természetnek ezen nélkülözhetlen adománya sehol se mutatkozik, annyi itt a használatlanul heverő kincs, hogy egész Európa szükségleteit lehetne azzal fedezni, ha elzártságunk és olcsó közlekedésnek hiánya miatt azt használatlanul nem kellene hevertetni: mint annyi kincset ezen isten által dusan megáldott hazának.

A korondi fürdőn alól negyedórányira a két (alsó és felső) *Sófalva* következnek, mindkét falu a folyó ellentétes partján igen festőileg fekszik.

Az országut által érintett *Felső-Sófalvának* temploma egy magaslaton igen festőileg fekszik. A torony gombján, az e vidéken divatos nap- és szélkakas ired-forog a szél irányát jelölve.

A falu felett (keletre) a *Kodáros-patak* által körül folyt hasonnevű szikladomb emelkedik, melynek szabályszerű s meglehetősen terjedelmű fennlapján a monda szerint Kodáros vára állott, s rejtett pinczéiben most is tündérek által őrzött kincset hisz a nép. Most ott semmi nemű építkezésnek nyoma nem látszik; legfőlebb szétszort kövek, s elporlott ragacs (cement) sejtetik, hogy itt valamely épület vagy erőd állhatott. Vajon nem valami római vigilia volt-e? mely az ide közel levő, a római uralom korában is művelet alatt állott sóaknákra figyelt. Fennebb a *Róka lyuk* nevű helyen sok téglá és cserép darabokat, s régi pénzeket is fordít ki az eke.

Sófalván csak nem minden családnak külön temetkező helye van, a fejfák czifrán, tulipánoson vannak kimetszve, főként a férfiak sírjain lévő s ezekben, de csak a szabad székelvényénél (mert jobbágnak ezt tenni nem volt szabad) egy zászlós kopjanyél van helyezve. Oly szokás ez, mely kisebb-nagyobb módosítással meg van nemcsak a Sóvidéken, hanem a Nyikó és Gagyvize melyékén is. Sok helyit csak a csatában elesetek, vagy fegyver által kimultak, vagy valamely bátor tett által kitüntek részesülnek ezen megtiszteltetésben. Régi daliás idők maradványai, lovagias emléke azon harcias és szabad korszaknak, midőn minden székelvény nemes és lovag, midőn minden székelvény fegyverthordó honvéd volt.

Sófalván alól, az addig tág Korondvölgyét márványszerűleg fénylő fehér hegyek szoritják egybe, azok az Akna sóbércei, melyeken túl a havasok közül letörtető Kis-Küküllő mellett fekvő Parajd következik.

*Parajd*¹ igen csinos székelvény falu, fekvése, de főként természeti kincsei által arra hivatott, hogy e vidék városává nőjje ki magát, s már is a városiasságnak némi elemeivel bír, a mennyiben a bányahivatalok és tisztii lakások annak már is városias küllemet adnak, – van itten postaállomás, gyógyszerár, az ipart egy gyufagyár képviseli, s négy országos sokadalma és heti vásárai² élénk kereskedelmi mozgalmat idéznek elő, mit nem kis mértékben fokoz azon körülmény, hogy nem csak az egész Székelvényföld, hanem a Szászföld nagy része s a Maros felvidéke is innen hordja sóját, mert bár só e vonalon sokhelytt mutatkozik, de művelet alatt csak is e parajdi van, s bár sokhelytt a székelvény sóba vágja pinczejét, sóbérceken legelteti nyájait, kénytelen több nap járó földről idejönni, hogy

ezen az élethez nélkülözhetlen kelléket beszerezze, mert mivel Isten oly gazdagon megáldá hazáját, annak használatától el van tiltva, ahhoz bajjal és drágán juthat csak.³

Parajnak főnevezetessége e szerint sóaknáiban van, mi is legelőbb azok megnézésére sietünk.

A falun alól szakad egybe a Kis-Küküllővel a délről letörtető *Korond vize*, mely szép, tágas, termékeny völgyén kénye-kedve szerint kanyarog, de midőn az ő kedves völegényéhez a K.-Küküllőhöz közelítene, völgytorkolatját egy hozzávetőleg 4–500 láb magas, keletről-nyugatra futó hegylánczolat zárja el, mely kezdetben azt feldugva Korond völgye bizonynyal nagy tó volt, hanem az egyesülésre siető vizek a völgy baloldalán lévő *Nagy-Haram* aljában – hol a hasonnevű patak lerohan – erőszakosan nyitottak keskeny rést magoknak, s ezt annál könnyebben teheték, mert a torkolatot elzáró hegylánczolat merőben sósíklákból áll. Azonban a változékony patak ezelőtt egy századdal elhagyta Nagy-Haram alatti régi medrét s odább keletre kanyarulva a Sóhegy alatt ásott magának szép alagutat, mely végre önsúlya alatt egyberoskadva, most ottan festői hegyrepedés állott elő *Alsó-Holló* nevű gyönyörű sósíkla csoporttal, melyek kétfelől mint óriási ezüst kapu-zábék⁴ tündöklően magasulnak fel.

Alább a vizmosta nyílásnak szűk, alig 300 lépés szélességű völgye nyílik, melynek keleti oldalán a Sóbércz kopár sósíklái emelkednek fel. Aljában vannak a festői rendetlenségben szétszórt bányaeépületek, raktárak, idább a hivatalnokok szállásai. A hegymeredek oldalán ragyogó sóvirágok, sötét repedések, bányauregek, a dombokon gyönyörűen fekvő őrházak tűnnek fel, s adnak e tájnak sajátságosan festői küllemet; mint azt ide mellélt, a sóbércz alatti aknát és a Nagy-Hollót feltüntető képünk mutatja.

És ezen szép, hasznos kopársággal szemben festői ellentétben a Nagy-Haram gyönyörű lomberdője pompálkodik.

Az itteni sótelep vagy 800 öl hosszu, 600 öl széles, mélysége ismeretlen,⁵ alig hatoltak 50–60 ölnyire még be. Roppant, kimerithetlen kincse van itt a jótékony természetnek, mely nemcsak e haza szükségleteit tudná fedezni, hanem nagy kereskedésre nyujtana kifogyhatatlan anyagot, s most még e hon fiai se tudják onnan nyert sóval sózni kenyéroket, pedig azok a nemzeti fejedelmek alatt a székely nemzet sajátjai voltak, honnan mindenki ingyen nemesi sót kapott⁶ (mert mint tudjuk a Székelyföldön nem volt királyi jog). Az osztrákház alá jutván az ország, a fiscus erre is rátette kezét; de ekkor is csak annyiban, hogy még 1702-ben Apor István kincstárnoksága alatt Udvarhelyszék csekély haszonbért fizetett használatáért; 1703-ban Udvarhelyszék, Csík-, Háromszék és Marosszék (tehát Aranyosszék kivételével egész Székelyföld) 2700 mforint évi haszonbért veszik ki. A Rákóczi forradalom alatt kevés időre visszkapja a székelység jogilag ötet megillető ingyen-sóját; hanem 1714-ben újból ráteszi az aerarium kezét; de ezután is csak a szokásos haszonbéri, s így nem nagyon terhelő modorban kezelik, a székely még mindig olcsón jutott sójához. És e korban még mind a földszinén való mivelés divatozik; csak 1762-ben Frendl bányatiszt elő munkálata szerint kezdték meg a rendszeres aknázást; ekkor

veszi át a kincstár kezelését, minek aztán az a gyászos következménye lett, hogy a só ára mindinkább emelkedett, úgy, hogy most már mázsáját 4 pengő forint 60 krjával kell fizetni, s a Székelyföld roppant sótelepei mellett többnyire idegen földről (Oláhországból) becsempészett olcsóbb sóval látja el magát, és ezáltal az a kevés pénz is, mit itt forgalomban van, idegen földre foly ki.

A forradalom előtt a csempészet oly nagy mérvbe folyt, hogy a csiki széke-lyek azzal nyílt kereskedést üztek, faluról falura hordozva árulták fél árán a parajdi sónak s ekkor Parajd alig tudott évenként 25,000 mázsa sót eladni.

Most a csempészet meglévé szorítva, kisebb mérvbe foly, s azért Parajd sóforgalma évenként 90,000 mázsára megy.⁷ Mely mennyiség bizonyosan háromszorozódnék, ha a kincstár elhatározná magát az olcsóbb árra s így az ő bevétele is szaporodna, a szegény nép is olcsón jutva sójához; nem lenne kénytelen sóhegyei mellett sótalán kenyeret enni.

A parajdi só egy kissé kékes színű, de ha nem oly szép is mint a marosujvári, azért Erdély sói között a legjobb és legsúlyosabb; legfelebb a tordai közelíti meg. De nem csak itt e sóbércz alatt van sóréteg, hanem leágazik az északnyugotra Szovátaig, hol (mint később meglátandjuk) roppant sóhegyekben nyomul a talaj felszínére, és átcsap még egy ennél is hosszabb elágazása Korond- és Udvarhelynél az innenső Homoród völgyére, hol újból kiterjeszkedik. Erdély 800 sóforrásából: 129 Parajd vidékén fakad fel.

1. Parajdot református székelyek lakják, bár van ottan katolikus egyház is, melynek papját a kamara fizeti, s melynek hivei nagyon kevés számmal vannak. parajd neve eredhetett ily nevű elsőben idetelepedett székely östől, de származhatott parajtól is, mi füvet, gyepet jelent, s mi jelölhetné vizektől öntözött völgyeinek termékenységét. A parajdi sóakna képviselve volt az 1585-ki országgyűlésen. Lásd Benkő József „De comitiis Transilvanicis” czimű munkája 66-ik lapján.
2. Parajd községének négy országos sokadalma, és csütörtöknap i hetivására. Ezen hetivásárt és három (szent Józsefnapi, márt. 19-én, Teréznap i, oct. 15-én és Lázárnap i, dec. 17-én) sokadalmát 1802-ben Ferencz császártól nyerte, az engedélyezési okmány megvan a falu levéltárában, kelt Bécsben 1802-ben nov. 11-én az uralkodó és gr. Teleki Sámuel aláírásával. A kormányszéktől kiadta csik-szentgyörgyi Csedő László. Negyedik anna napi sokadalmát (jul. 26-án) 1847-ben nyeri I. Ferdinándtól. Ezen okmány kelt Bécsben nevezett évben a fejedelem, b. Józsika Sámuel és Conradsheim András aláírásával; a kormányszéktől kiadja Istvánfi Pál. E vásárok javadalmait L' részben élvez i a Mátyus család, 1' részét pedig kapják a község lakosai.
3. S drágábban fizeti mint oly országok lakói, hol a sót mesterségesen, s nagy költséggel állítják elő; bár 1868 óta az országgyűlés által eszközölt árleszállítás némi könnyebbulést szerzett; azonban még most is csak nem egyszer oly drága mint Romániában, és így nem hogy külkereskedést üzhethének, hanem még a becsempészes sem szüntethető meg, mi miatt évenként sok pénz szivárog külföldre.
4. Kapú-fél-fa; kapu-oszlop.
5. A parajdi sótelep 280 lábnyira van a Korond vize felett; 1000–1200 öl hosszú, 900–1000 öl széles hegyalakban, melynek különösen délkeleti részén sziklamódjára kiálló falai, hasonlólag nevezetes jelenségei az ujjbkkori képződésnek, mithogy egész Európában csak Spanyolhon Kordovájában lehet hasonló kiemelkedett töme-

- ges sósziklára találni. Houchard József vázlatok a székelyföldi sótelepekről, a magy. orvosok 1862. évk. 193. lapján.
6. A székelyeknek régen szabad sójuk járt, de a segesvári országgyűlésen 1562-ben a sóaknákat is a kamara javára lefoglalták, s szabad sót ettől fogva csak a nemesség kapott, de úgy látszik, hogy ez sem szolgáltatott ki pontosan, mert a székely székek nemessége 1568-ban jan. 6-kán a tordai országgyűlésen panaszt emelt, hogy a nemesi sót tőlük elvonják; azért János Zsigmond ezen év febr. 13-án Brassóból rendeletet ad ki a parajdi kamaraispán Literati Jánoshoz, hogy a székely székek primorjai és primipillusainak a házuk szükségére való sót ingyen szolgáltatassa ki, csak a gyrapéNZ és kamara-ispáni illetőség megadása mellett, mely egy köböl zab és egypéNZ darabjától (az egy péNZ a gyra-péNZ, a zab a munus camerariorum lévén). Erd. Tört. adat I. k. 271. lap. Sőt még a Bethlen Gábort beiktató 1613-ki országgyűlés végzései közt is ott találjuk ezen szabad sót biztosító cikket: A székely uraink, atyánkfiaiának az aknárol házok szükségére elegendő só adassék. (Lásd Erdélyorsz. Történettára II. k. 288. lap.)
 7. A szomszéd Parajd, két Sófalva, Ilyésmező, Szováta 2000 mázsa ingyen-sót kapnak.

*(Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I.
Udvarhelyszék. Bp. 1868.)*

Hankó Vilmos (1854. márc. 2. – 1923. nov. 2.)

Kémikus, az MTA levelező tagja (1894). Parajdon született. A kolozsvári egyetemen végezte tanulmányait. 1877-től a dévai Reáliskolában tanár. 1879-ben Bunsen, Kirchoff és Liebig laboratóriumainak tanulmányozása végett külföldi tanulmányutat tett. Főként ásványvízelemzéssel foglalkozott. Sokat tett a természettudományok, különösen a kémia népszerűsítéséért. 1891-ben jelent meg Az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása c. könyve, majd később a Székelyföld c. műve, amelyből az alábbi részlet is származik.

Útban Székely-Udvarhely felé

Székely-Udvarhelyre igyekvő utasnak a magyar államvasútak vonalán Héjasfalva az utolsó állomása. Innen az udvarhelyi-szárnyvasut apró kocsijai szállítanak be a Székelyföldre.

A mint haladunk, a kéklő távolból egy hatalmas bércztömeget látunk kibontakozni. A Hargita szikla-bércze ez, melynek rettenetes tömege nem egyszer szabja rövidebbre székelyföldi utunkban látásunk határát.

Gyorsan robogó vonatunk csak ott lassítja futását, hol a Küküllő-hidja átszeli a Nagy-Küküllőt. Egy pár perc, s elértük Uj-Székelyt, az első székely falut.

Uj-Székely csinos, rendes székely község, jórészt cseréppel fedett házakkal, tiszta, széles utcákkal. Nem egy háznál tűnik fel, hogy a belső telekbe: az úgynevezett életbe díszített, galambbúgos cserfakapu vezet. Némely kapu felett a következő felirat olvasható:

Béke a belépőkre,
Áldás a kimenőkre.

A ház itt valóban a békesség tanyája; patriarchialis erkölcsök uralkodnak benne.

A ház előtt kis virágos kert díszük. Az udvaron a házzal szemben van a sütőház, tovább a csűr, meg a pajta: hátul a veteményes- és gyümölcsös kert következik.

A falu lakói jó gazdák, szeretik a földet és marháikat; az isten áldását munkával és imádsággal becsülik meg. A lakosok zöme az unitárius vallást követi.

A következő falu Boldogasszonyfalva, vagy mint a székelyek nevezik: Bodogfala. A község házai közül négy templom emelkedik ki; négy hitfelekezetnek a temploma. A vallási türelemnek ritka példája e kis falu. Református, unitárius, görög katolikus és görög keleti lakói emberemlékezet óta a legbol-

dogabb egyetértésben élnek egymással. Ez különben nem is szokatlan jelenség: így van ez mindenütt a Székelyföldön.

Tovább haladva, vonatunk egy hirtelen fordulattal átszeli az országotat, s *Székely-* vagy *Szitás-Keresztur* előtt állapodik meg.

Székely-Keresztur a Gagy-patak torkolatánál, ennek és a Küküllőnek völgyében terül el. A város nagyrésze fārasztó hosszúságban nyulik el a Nagy-Küküllő partján. A képhez, melyet a város a vasutról nyújt, a folyó és árnyékos berkei kedves keretül szolgálnak.

Hol az egész városon végig vonuló fő-út tekintélyesebb térséggé szélesedik, ott van a város középpontja, piacza. Itt emelkedik a város legérdekesebb épülete: a katolikus templom. Egy 1458-ban épült, góthizlésű épület ez, melynek barna falait az idő valami nemes, históriai zománczczal vonta be.

A reformáció idejében az unitáriusok foglalták el a templomot; a mult század végén azonban visszaszállott az megint jogszerinti birtokosaikra. Egy ideig a reformatusok nagy temploma fogadta be a templom nélkül szükölködő unit. híveket; később azonban űk is templomot építettek az egy isten dicsősé-gére. Az isten háza mellett van gimnáziumok is. Az öt osztályos iskola, a legjobb hírű iskolák egyike, előiskolája a kolozsvári unit. főgimnáziumnak. A közművelődés csarnokai közül még az állami tanítóképzőt említjük fel. Az intézettel kapcsolatos tanműhelyben a növendékek még a fafaragás különböző nemeiben és az ipari-rajzban is oktatást kapnak. A nemzetnek sok érdemes napszamosa került ki már e gondosan vezetett intézetből!

A megyei házi ipar-egylet internatussal egybekapcsolt szövőtanműhelyt tart Kereszturon fenn, melyet a kormány és az E M K E is támogatnak.

A tanműhely célja székely leányoknak a szövőiparban olyan kiképzést adni, hogy a végzett növendékek bármely adott minta után képesek legyenek szőni s izléses, piaczképes árukat tudjanak készíteni. A tanműhely céljának meg is felel; izléses szőtteseit (abrosz, ágytakaró) szívesen vásárolják különösen az idegenek.

Mióta ezen tanműhely fennáll, a szövésben: ezen ősi házi iparágban, a szövéssel foglalkozók izlésében szembetűnő haladás észlelhető. A Székely-Kereszturon és vidékén készített asztalneműek, törülközők, szépségüknél, tartósságuknál fogva ma már keresett áruczikkék. Ezen czikkeket házalók elhordják egész Budapestig.

Kereszturon szita-szövés-sel is foglalkoznak a lakosok; innen kapta a város Szitás-Keresztur nevét. Az erdélyi gazdasszonyok azt tartják, hogy a kereszturi fátyol-szitának nincsen párja.

[...]

Nem érdektelen az a kirándulás sem, melyet Kereszturról a *Fehér-Nyikó völgyébe* tehetünk. Termékeny völgy, népes vidék. A völgyben egymást érik a jó módról tanuskodó falvak. A házak valamennyien székely szabásúak, galamb-búgos kapukkal; a ház előtt virágos kert kínálja illatos virágait, a kapu mellett fedelese ülőpad, pihenőhelyül a házbeliék és a fāradt utasok számára.

Ha vasárnap vezet erre útunk, a háznépét az udvaron, a virágos kertben vagy a ház előtt találjuk, sűrűgve-forogva, vidám beszélgetés között, mulatozva.

A férfiak tagbaszakadt, izmos emberek, kevésbé különböznek a más vidéken lakóktól. A nők szép, szabályos arcza, arányos testalkatása azonban meglep. E testi kiválóságot még fokozza a délczeg járás, előkelő magatartás. Érdekes, vonzó alak valamennyi; a székely fajnak kiváló típusai. A nőkre nézve ez a tapasztalatunk a Nyikó völgy mentében mindenütt. A Fehér-Nyikó völgyében születnek fajunknak legszebb leányai.

A Nyikó-mente leányainak szépsége, az őszerejének teljességében levő föld termékenysége, a völgy gazdagsága nem egy székely ifjút ihletett meg, nem egy nótát fakasztott. Ime egy a sok közül:

Nyikó mellett születtem én,
Szegény székely barna legény;
A szép Fejér-Nyikó mellett,
Ott nekem egy rózsza termett.

Szép a Nyikó s a vidéke,
Jámbor székely szabad széke:
Szebb ott még a fűzfaág is,
Mint másutt a gyöngyvirág is.

Szebb a hal is a göbőben,
Mint az öreg Küküllőben;
Hajh! szebb ott még a lányka is,
Édesebb még a csókja is.

Nyikó marton züld egerfák,
Ágaikon szép madárcák;
Túl a vizen almás berek,
Egy szép leányt ott esmerek.

Ott látszik egy ház teteje,
Zetelaki a zsendeje,
Abba lakik a szép lányka,
Jámbor, mint a kisbárányka.

Ott lakik a Nyikó-marton,
Köntösse nem bécsi karton;
Otthon szőtte két kezével,
Maga varrta szép szegővel.

Szép út viszen a házához,
Ott jártam a szép barnához,
Ezt tovább is érte járom
Hogy meglássam, alig várom.

Tovább folytatjuk Kereszturon megszakított útunkat. Falvak jönnek, falvak maradnak el. Bethfalván felül a völgy összeszűkül. Meredek sziklafalak, a Nagymál és a váromladékkal ékesített Gathatető sziklafalai között haladunk tova. Az

alattunk zúgó Küküllőt túlharsogja dübörögve rohanó vonatunk hangos lármájával.

A hegyszoros torkolatánál fekvő Kis-Galambfalvát is elhagyva *Nagy-Galambfalvára* érkezünk. Nagy-Galambfalva vagyonos község, hegykörnyékezte szép völgyben. Az északra nyíló regényes *vágási* völgy baloldalán egy hegyen régi vár romjai látszanak. A falu eredetileg gótizlésű református templomának építését Izabella királynénak tulajdonítja a hagyomány.

[...]

A Küküllő völgyén tovább haladva a décsfalvi-szoroson túl megnyílik a völgy s tekintélyes térséggé szélesedik; előttünk van a székelyek Rákosmezeje, a székely-históriában oly nagy szerepet játszó *agyagfalvi-tér*.

Ezen a téren tartotta nemzeti gyűléseit immár hosszú századok óta a székely nép. Itt sereglett össze, midőn sérelmei valának, innen szállt csatára, ha vész fenyegette a hazát.

Nevezetes gyűlés, melyet 1506-ban, advent vasárnap után való 5-ödik napon tartott, melyen megszerkeszté a híres *agyagfalvi constitutiót*. Emlékezetes gyűlés, melyet a magyar függetlenségi harcz idejében tartott, mely egyszerűsmind az utolsó volt.

Ezen gyűlésre 1848 október 16-án gyűltek össze a székelyek, hogy ősi szokás szerint isten szabad ege alatt tanácskozzanak Erdélynek s orozva megtámadott magyar testvéreiknek védelme felől. Az egybegyűltek száma ötven-hatvanezer lehetett; Csíkból és Háromszékből 15–15 ezer, Udvarhelyszékről 20–25 ezer, Marosszékről 2–3 ezer ember: székely főnemesek, katonák, földmivelők s még asszonyok is.

Berzenczey László toborzó kormánybiztos megrázó, lelkesítő beszédje fellelkesíté a tömeget, a lelkesedés szikrája, mint az elektromos-áram futott szét a tömegben; a székelynépet magával ragadta a szilaj harczikedv. Az arcok kigyúltak s ezernyi-ezer hang kiáltotta: Menjünk azonnal! Menjünk mindnyájan!

Az elnöklő királyi biztos Mikó Imre a határt nem ismerő lelkesedés hatása alatt kimondja, hogy a székely nemzet a veszélyben forgó haza védelmére e gyűlés befejezésével késedelem nélkül a harcztérre megy. A másnap folytatott gyűlés pedig elhatározta, hogy minden székely 19–40 évközt, személyválogatás nélkül azonnal táborba szállani köteles.

Alkonyatkor oszladozni kezdett a sokaság. A csapatok dalos kedvvel, harsozó zene mellett indultak haza felé, hogy megtegyék utolsó előkészületeiket a véres tusára.

Az agyagfalvi-téren négy falu helyezkedett el: a szoros torkolatánál *Décsfalva*, Udvarhelymegyének legkisebb faluja, ezzel szemben a népes *Bögöz*, a Fancsika völgyében meghúzódó *Agyagfalva* s ennek átellenében, egy magaslaton helyet foglaló *Magyaros*.

Décsfalva – szól a rege – az agyagfalvi réten levő tócsa helyen állott, de mivel lakói elerkölcstelenedtek: elsülyedt. Éjfél táján még most is felzúgnak az elsülyedt falu harangjai. Egynéhány erkölcsös ember – köztük egy Décs nevű is megmenekült, ő lett alapítója az odább fekvő Décsfalvának.

Bögöz népes falu, csinos házakkal, a tizenötödik században épült ódon református templommal. Ez a templom a középkori építésnek igen szépen fenntartott, érdekes emléke.

Bögözön felül vonatunk egyszerre a *Küküllőnek* túlsó oldalára kerül, s miután átvégődött a „*Bonta*” nevű sziklaszoroson, az ismét kiszélesedő völgybe jut.

Szép panoráma nyílik most meg előttünk; a keretet hozzá a *Hargitának* imént feltűnő sziklabérczei adják. A képet változatossá teszik a hol feltűnő, hol elmaradó falvak: *Oczfalva*, majd *Bikafalva*, amott meg *Felső-Boldogasszonyfalva*. Ezen utolsó falunak átellenében vonatunk egy gyors kanyarulattal egyszerre *Budvár* alatt s pár percz múlva a *Székelyföld* anyavárosának, *Székely-Udvarhelynek* falai alatt terem.

(*Hankó Vilmos: Székelyföld. Budapest, én.*)

[Vákát oldal]

Olvasókönyv

[Vákát oldal]

Áprily Lajos

Költő, műfordító, Brassóban született 1887. november 14-én. Családi neve Jékely. Gyermekéveit Parajdon töltötte, a székelyudvarhelyi gimnáziumban kezdte a középiskolát. Magyar-német szakos tanári képesítést szerzett, Nagyenyeden tanított. 1918-tól közzétett Áprily Lajos néven, verseit az erdélyi lapokban olvashatták az irodalomkedvelők. 1926-ban Kolozsvárra költözött családjával, 1928-tól szerkesztette az Erdélyi Helikont. Másik év őszén Budapestre telepedtek. 1967. augusztus 6-án hunyt el Budapesten. A hangulatok énekesének tartják, verseinek gazdag formakultúrája és zeneisége (az elégikus hangulatok ellenére is) révén sokak kedvence ma is. Műfordítóként is jelentős munkássága, főként német, orosz, román szerzőket tolmácsolt.

Virág-ének

Odalent a folyón szakadoz már
roppanva a téli palást.
Jöjj le a fűzfa-berekbe,
nézd meg a jég-rohanást.

Hullámot a mélybe szorítva,
a lelkemen áll a palást.
Ülj le a lelkem partján,
várd meg a rianást:

Arany-fejszés tavasz jön
gátolhatatlanul.
A part virága halni
szabad hullámba hull.

Te ringó rózsaszirmot
szelíd kézzel kifogsz.
Vizemben, karcsú asszony,
megint fürödni fogsz.

Kék sugarak

Az anyám szeme elmúlt nyolcvanéves,
de mint a szajkó szárnya-tolla: kék.
Nézem s mögötte messze felmagaslik,
ahol laktunk, az erdős kék vidék.

Én nem tudom, hogy milyen kék a tenger,
mi hegyre mentünk, ha kék volt a nyár.
Nekünk az erdő volt a végtelenség,
nekem a szajkó volt a kékmadár.

Az évek rabló-kézzel fosztogatnak,
színek halála minden szürkület.
Rekedt szajkóim régen elrepültek,
irtás az erdő is falunk felett.

Fáradt szemem is egyre veszti fényét.
Kertek felett is szürke gőz terem,
s az októberi eső zuhogója
olyan sötét és olyan végtelen.

Ha most az égi kékség is kilobban,
a szép színekből nekem mi marad?
Nő a homály s én néha úgy marasztom
azt a fogyó, szajkó-kék sugarat.

Kalács, keddi kalács

Már szombat este megsütötte
anyám. És reggel már adott.
Az aranya besugarazta
a harangos vasárnapot.

Vasárnap estig nem fogyott el,
fénye áthullt az ünnepen.
Még hétfőn is jutott belőle.
És kedden is. De csak nekem.

Ma sem tudom, hol rejtegette,
melyik fiókból jött elő,
de olyan áldott volt az íze,
olyan hétköznapi-szentelő.

Az asztalkendőből kibukkant
szép sárga fénnel: Itt vagyok.
Nagy árnyékok, fekete gondok,
még várjatok, maradjatok.

Igénytelen polgár-kalács volt,
olyan egyszerű, mint falum.
És mégis úgy megnőtt azóta,
mint úrvacsora-szimbolum.

Száguldó évek távolából
megérezem néha jószagát:
a tűzhely tájáról elindul
s betölt szivet, betölt szobát.

Lelki kenyér ínség-időkben,
verőfényes vigasztalás...
Pedig tudom: a keze föld már.
És nincsen több keddi kalács.

Ének a Küküllőhöz

Újra hallgatlak, gyönyörű Küküllő,
gyermekéveim suhogó zenéje.
Meg ne lásd árnyékom, a bús kísérot:
ötvenöt évem.

Láss heves lázban lobogó gyerekeknek,
telhetetlen kedvű kalandozónak,
mint mikor zsenyérem remegett a habban
kisfiu-képem.

Szűz mezőid hús magasába hangod
hívta lábam s vad zuhogók csodái,
ingolát lestem s hab alá merülő
vízirigókat.

Hányszor elcsalt gondba merült anyámtól
sok sűgöd s lengéd csodaszép lakója:
pettyezett pisztráng, halaid remekje,
víz leopárdja.

Tenger árját túlsuhogó morajjal
városokból vissza, vizem, te hívtál,
zsibbadó lelkembe te záporoztad:
fuss Budapesttől.

Múltba bámul s könnyre fakad barátom,
illanó volt, mint a hab, ifjuságunk,
s részegítő, mint gyökeres martodnak
angalitája.

Engem ígéz, mint fiatal szerelmest,
lüktető sok kebled emelkedése,
s úgy súgom, hogy billegető se hallja:
Drága Küküllőm...

Halkul itt a háboru szörnyü gondja.
Víziváram véd a beteg világtól,
két erős karral fogod átölelve
jó kicsi kunyhóm.

Aki megbántott, idejőjjön, áldom,
s békeszóval várom az érkezését,
Krisztus int a murvaszagú mezőkről
s szőke, szelíd nyáj.

Isten is jobban szeret itt. A hangja
dobban olykor egyet a mély vizekben.
Azt dobbantja, szebb nekem itt az élet
s szebb a halál is.

Halálpatak

Mártának

Parajd felett van egy patak,
a Küküllő-ágba szakad,
vele összeölelkezik,
Halál-patak, így nevezik.
Egyszer hegy lakói voltunk,
vizek mellett kóboroltunk,
megpihentünk öreg fánál,
kicsi Halál-patakánál.

Megpihentünk, málnát ettünk,
fényes volt az ég felettünk.

Azt a völgyet megszerettem,
mellé kunyhót építettem,
városoktól megfutottam,
ott a lelkem gyógyítottam.

Jött a balsors, jött a hadnép,
pusztaság lett tán a telke,
hadak árja elseperte.
Jött a balsors, jött a hadnép,
reszketett a föld alatta.
Párodát is elragadta,
vitte, vitte napkeletre,
napkeleti földbe tette.

Nem vagyunk már hegy lakói,
messze kellett vándorolni.
Én Istenem, mit nem adnék,
ha egy reggel ott virradnék,
s ha még egyszer velem állnál
kicsi Halál-patakánál,
végzetünkből mit se sejtőn,
Parajd felett, fenn az erdőn.

Balázs Ferenc

Író, költő, unitárius lelkész. Kolozsváron született 1901. október 24-én, unitárius teológiát végzett, négy évig egyházi ösztöndíjjal tanult Angliában és az Egyesült Államokban, Oxfordban és Berkeley-ben. *Bejárom a kerek világot* (1923–1928) c. útleírása folytatásokban jelent meg a Keleti Újságban, majd 1929-ben könyv alakban. Hazatérte után a székelykeresztúri unitárius főgimnáziumban lett bennlakási felügyelő. Ifjúsági konferenciákat, gazdaképző tanfolyamokat szervezett a fiataloknak, ő indította a Kévekötés c. ifjúsági lapot. Amerikai felesége anyagi támogatásából filmvetítő gépeket vásárolt, ismeretterjesztő és vallási témájú filmeket vetített egész Erdély unitárius falvaiban, pár év múlva a lelkészek közömbössége miatt bebukott a jól működő program. Bár szerette volna, nem sikerült Keresztúr környékén állást találnia. 1930-tól haláláig Mészkon volt lelkész, itt fogott hozzá falufejlesztéssel, szövetkezetesítéssel kapcsolatos tervei megvalósításához. A társadalmi megújulást, a falufejlesztést, szövetkezeti mozgalmat fontosabbnak tartotta írói munkásságánál is. Vidékfejlesztő Szövetkezetei hozott létre, népfőiskolát, színjátszó csoportot, dalárdát működtetett. 1937. május 22-én hunyt el Tordán. Közismert munkái: *Bejárom a kerek világot* (útleírás és önéletrajz), *A rög alatt*.

A falu szerelmese

A világ azért forog, hogy aki távolról nézi, szépnek lássa. Annak is szép a világ, aki maga utazik rajta kereken. Vonat ablakából, hajóról, gépkocsiról egy perc minden állomás. Jönnek az új arcok, az új színek. Kápráztató a világ. Minden gyönyörű és mindenki kedves: hegyek, fák, emberek. Angolok, japánok, magyarok.

De aki egyhelyt megállott és mindig ugyanazt látja: angolnak Anglia, hangyának hangyaboly, székelynek Erdély: az forogjon, topogjon, ágaskodjék, hulljon vissza, szálljon föl újra. Angolnak Anglia, hangyának hangyaboly, székelynek Erdély, így válik újjá, így válik széppé.

(...)

Ha én tettem is a szépet a falunak és egymásnak mi örök hűséget fogadtunk. Minden akaratom csúcsa, minden szándékom teljessége a falu volt. Alig vártam már, hogy az igazi életben, az igazi küzdelemben a falu talpraállítása érdekében részt vehessek.

(...)

A legtöbb ember még saját családja tagjaival sem képes az életét és az érdekeit összhangba hozni. Arról szó sem lehet, hogy saját falunál nagyobb közösséggel a legténylegesebb, az érdekazonosságig menő módon társadalmi viszonyba léphessen. Sőt: voltaképpen még egy falu társadalmi életének a benne élő egyének önakarásával való szerves egységben hozatala sem tekinthető másnak, mint belátható időn belül megvalósítható célnak, amely azonban már nem álmodozás csupán, hanem jótállásos ígéret. Így válik a falu az emberi élet legtermészetesebb és legtermékenyebb társadalmi egységévé.

Ilyennek láttam a falut, amikor hat esztendővel ezelőtt Székelykeresztúrra kerültem.

A céloom csak általánosságban volt kialakulva. Szervesen és intézményesen kifejleszteni azokat a viszonyokat, amelyekben az egyéni önakarás és a társadalmi egység egyképpen kifejeződik, fejlődik és gazdagodik. A közműveltség emelése, szükséges gazdasági és társadalmi intézmények megszervezése. Minden, ami emeli az életszintet s szilárdabbakká teszi az alapokat. A közvetlen eszközök megválasztásán nem gondolkoztam sokat. Megtanultam bízni a magukat önként kínáló alkalmakban. A dolgok a történet külső összevisszaságában lehetőségeket, kiindulási pontokat kínálnak. Azokat meg kell ragadni, azokkal élni kell. A menyasszonyom Amerikából küldött húsz dollárt, hogy azzal lovat vegyek. Azzal vetítógépet vettem. Ez az én idevaló szerelmemem, a falu, gyermek a gyermekek között; valami csillogó ajándékot mindig kellett vinnem neki, amikor meglátogattam. Volt öröm és kedves meglepetés! A szomszéd falvakat magam jártam végig. Külföldi utamról készített felvételeimet a magam magyarázása mellett vetítettem le. A Lúdas Matyi beszélt maga helyett, arra még ma is jól emlékszik mindenki mind a száz faluban. Az eredmény olyan biztató volt, hogy minden jövedelmet, ami a kicsi pénzekből összegyűlt, új gépek vásárlásába fektettem. A lóra szánt húsz dollárból így lett három állókép, egy levelezőlap-vetítő és két mozigép. Lovagolni, igaz, azóta sem tanultam meg, s a vetítógépek most, idők változtával, a padláson porosodnak. De akkor több télen keresztül három legény három vetítógéppel járogatta Erdély unitárius falvait. Ha a papok bele nem unnak, még ma is járják, ha igaz!

Tudást és ismeretet sugároztak azok a vetítógépek. Megtágitották az emberek látószögét, mint a cipész a fájós lábú ember cipőjét. Vígabban ugrál az életben az, aki többet tud, távolabbra lát. De ez még nem elég. Az alvó szellemet, a többre vágyás szellemét kell fölébreszteni az emberekben. (Valami delejességet kell elhúzni előttük, hogy kezdjen zakatolni a szívük, járjon sebesebben, akarjanak nagy dolgokat véghezvinni, beleállani az isteni élet sodrába. Nyíljék föl a szemük, hogy szép az élet, gyönyörűséges az alkotó tettek mámora, kápráztató és csodálatos az emberi összefogás!) Azt gondoltam ki, hogy tél idején egyheti gyűlésre összehozom az ifjúságot a Keresztúr vidéki falvakból.

Tervemnek megnyertem az unitárius lelkészt és a középiskola tanárait. Fölkértem az előadókat. Történelmet, irodalmat, egészségtant, lélektant és gazdaságtudományt szántunk a hat elemi végzett ifjaknak. Aki attól félt, hogy mindez még elképzelésnek is sok, azt azzal vigasztaltam, hogy minden előadás két óráig fog tartani, s amit a szomjas lelkű ifjú félóra alatt megunna, mert csak

érdeklődése felületét borzolhatja, azt magába fogja inni a két óra alatt, s akkor már a tulajdonképpeni cél felé is megtettük a legfontosabb lépést, mert a tudás már nem csak csiklandja, de a lelkére is száll.

A szomszéd falusi lelkész, akik püspökömet rólam állandóan hírrel tartotta, azt írta a nagygyűlésről, hogy az jól sikerült.

Kellett, hogy sikerüljön.

Két ifjú lelkész társammal felosztottuk magunk között a harminc falut. Az egyik szekérrel, a másik kerékpárral, jómagam pedig gyalogosan vettük nyakunkba a reánk jutó részt, hetekkel a nagygyűlés előtt. Egybehívtuk az ifjúságot minden faluban, és szépen megmagyaráztuk, hogy mit akarunk. Egy nap három falut is megjártam. Hideg, februári időben, vékony télikabátban a melegség fűtött belülről, s esténként, amikor a sötétben hazafelé botorkáltam, az előtűnő falvak házai közül egyet kiválasztottam. Az az én házam, s abban vár engem a kicsi feleség jó szóval és melegen.

(...)

A tanfolyamot márciusban hasonló sikerrel megismételtük Homoród mente ifjúságának. Az három napig tartott. Azon tizennégy faluból ugyancsak kétszáz-an jelentek meg. S mert a télnek már vége volt, tavaszra és nyárra már csak egynapos vasárnapi találkozásokot, Ifjúsági Napokat rendezhettünk Kobátfalván, Siménfalván és Kissolymoson. Ez utóbbin a Szentimrei Jenő cikke szerint Jézus is jelen volt. Kívüle még Tamási Áron és Szentimrei Jenőt láttuk kedves vendégeinkül, akik előadásokat tartottak. Délután játszottunk a falu zöldjén, tarka virágok és lepkék, mindnyájan.

*[Balázs Ferenc A rög alatt (1928–1935) című könyv
A felügyelő úr című fejezetéből (Marosvásárhely, 1998)]*

Benedek Elek

A nagy mesemondó, mindenki Elek apója Kisbaconban született 1859. szeptember 30-án, székely katonacsaládban. A székelyudvarhelyi Református Kollégiumban tanult, majd Budapesten egyetemre iratkozott, aztán újságíró lett, és az akkori kormánypart képviselője. 1921-ben hazatelepedett, hogy személyesen is példát mutasson az elvándorlás ellen.

Fiatalon elkezdte a folklórgyűjtést, 1894–96-ban jelent meg ötkötetes *munkája Magyar mese-és mondavilág* címen. Novellái, regényei kevésbé ismertek, mese- és mondaátdolgozásai azonban máig sem veszítettek népszerűségükből. Az általa alapított Cimborá gyermeklap színvonalas olvasmánnyal látta el az olvasót. Benedek Elek szerkesztői, irodalomszervezői munkásságában az ifjabb korosztály nem került háttérbe, a népszolgálat és népművelés terén éppen őket tekintette a legfontosabbaknak. A magyar gyermekirodalomba szerzőként is örökre beírta a nevét.

Szülőfalujában halt meg 1929. augusztus 17-én.

Vár és forrás

Két tündérleány folyton afölött versengett, hogy melyik szebb kettejük közül. Mind a kettő annyira egyforma s annyira szép volt, hogy soha senki nem tudott választani közülök.

– Hát akkor – mondá egyik tündér a másiknak – másként segítsünk magunkon. Próbáljuk meg, melyik képes szebb munkát vinni véghez! Az lesz aztán a szebb is.

Az egyik tündér a Tartod nevű hegyre egy gyönyörűséges várat épített Csak úgy ragyogott az aranytól, ezüsttől, gyémánttól. Kilencszáz ablaka volt, s folyton forgott a sarkán. Hát a másik tündér mit csinált? Forrást fakasztott a hegy tövében. Gyógyító erejű forrást. Mikor aztán mind a kettő kész volt a művével, egy öreg vándor ért oda. Ezt szólították meg bírónak, hadd ítéljen: melyik műve szebb.

– Ugye az én váram? – faggatá a várépítő tündér.

A vándor azonban, ki nagyon meg volt szomjúhozva, felelet helyett ivott a forrásból, s egyszerre eltűnt szomjúsága, s mintha megfiatalodott volna, oly jól érezte magát.

– Ez a forrás a szebbik – mondá aztán, mikor látta, hogy a várépítő tündér nem éri be a néma felelettel –, ez a szebb, mert ez a jobb.

Dühös lett a várépítő tündér, de szörnyű dühös. Nagy dühében a hegynek fordult, s azt mondá:

– No, te hegy, megszépítelek, de szépségedet tovább nem tartod. (Azóta hívják Tartodnak a hegyet, mely a Székelyföld egyik magas hegye.)

Azzal kiszedte a vár szegletköveit, s a csillogó, ragyogó várnak híre-pora sem maradt, úgy eltűnt a föld színéről.

Rapsóné

Ennek előtte sok száz esztendővel élt Udvarhelyen egy szépséges szép özvegyasszony. Temérdek földje, kincse volt, maga sem tudta, hogy mije van. Volt ennek a szép asszonynak egy vára is, Parajd s Szováta között. Még ma is megvan az omladéka, s úgy hívják, hogy Rapsóné vára.

Ez a Rapsóné olyan erős vallásos asszony volt, hogy minden vasárnap Kolozsvárra hajtatott misét hallgatni. Az ám, csakhogy messze van ám Kolozsvár Udvarhely székétől, rossz is volt az út akkoriban, s Rapsóné mindegyre elkésett a miséről.

Egyszer, mikor elakadt a négylovas hintaja, azt mondja nagy mérgesen:

– Ördögnek való útja, rajtad sem járok többet!

Abban a minutában csak előugrik egy ördög, s mondja Rapsónénak:

– Szólítottál, itt vagyok, te szép asszony!

– Szólított az ördög – mondta Rapsóné –, mit akarsz?

– Hallottam, hogy mérgelődöl a rossz útra. Mit adsz, ha jó utat csinállok a váradtól Kolozsvárig?

– Kérj akármennyit, megadom, csak jó utat csinálj!

– Jól van – mondá az ördög –, adj nekem két hegy aranyat s egy völgy ezüstöt, annyiért megcsinálom az utat.

Kezet csaptak, s az ördög még az éjjel olyan utat csinált a vártól Kolozsvárig, hogy a szoba földje sem lehetett simább.

Ment Rapsónéhoz reggel, s jelentette:

– No, Rapsóné, kész az út, fizess!

– Mindjárt, mindjárt, ördög barátom, csak várj egy kicsit.

Azzal benyúlt a ládájába, s kivett három aranyat. Egyet tett a jobb emlőjére, egyet a bal emlőjére, egyet pedig a két emlője közé.

– Itt a két hegy arany s az egy völgy ezüst, vigyed – mondta Rapsóné, s akkorát kacagott, hogy csengett belé a vár.

Megharagudott az ördög, de szörnyen. Azt mondta:

– No, így még rá nem szedtek, de megállj, Rapsóné, ezt megkeserülöd!

Elszaladt nagy haraggal, füttyentett egyet, s hát ami ördög volt a pokolban, mind felszaladt a föld színére, s egy szempillantásra elrontották a szép utat.

*(Magyar mese- és mondavilág I. A csodaszarvas. Mesélte Benedek Elek.
A szöveget gondozta és a Szómagyarázót írta Kovács Ágnes)*

Firtos és Tartod

Hej, régi vár még ez a Firtos vára is! Tündérek építették, még azon melegiben, hogy az Úristen a világot megteremtette. Mikor a tengervíz lefolydogált, szűrődött a föld színéről, egy gyönyörűséges tündér-királykisasszony szállott a fellegek közül ennek a magas hegynek a tetejébe, ott letelepedett a többi tündérekkel, s mindjárt elhatározták, hogy egy szép várat építenek oda. Ezt a tündér-királykisasszonyt Firtosnak hívták, de volt neki egy leánytestvére még, egy Tartod nevű, aki átalkodott rossz teremtés volt, s mindig irigykedett Firtosra.

No, hozzálátnak a tündérek a várépítéshez, dolgoznak serényen, éjjel-nappal. Arra vetődik Tartod, s azt mondja Firtosnak irigykedve:

– Azért is megmutatom, hogy ma éjfélig szebb várat építék a tiednél, s ennek a tiednek elvitetem a fundamentumkövét az én váramba.

Firtos vára készen is volt már este, a tündérek nagy örömben tüzeket gyújtottak a vár falain, s úgy táncoltak körülötte. De éjfélkor csak ott termett Tartod az ő gonosz tündéréivel, egy szempillantásra kifeszítették a Firtos vára-nak fundamentumkövét, nagy hirtelenséggel kifűrták, vasrúdra húzták, s úgy repültek vele Tartod vára felé. Repültek a gonosz tündérek a fundamentumkö-vel, de mikor Korond fölé érkeztek, s a kakasok éppen éjfélre kukorékoltak, a vasrúd kettétörött, a kő leesett a Korond vizébe. Most is ott van, aki nem hiszi, nézze meg a „likas követ”. De mikor a kő leesett, összeomlott Tartod vára is...

Etéd, Szolokma, Atyha

Volt egyszer egy székely ember, s annak három fia. Mind a három legénysorban volt már, meg akartak házasodni. Mondta nekik az apjuk:

– Hát gyertek, fiaim, ki a határra, hadd osszam el köztetek a földeket.

Kimentek a határra, ott egy nagy darab helyet kimért, s mondta a legidősebb fiának:

– Ez a hely a tiéd!

A fiú aztán ide egy falut épített, s ennek a falunak Etéd lett a neve.

Mikor a nagyobbik fiúnak kimérte a helyet, továbbmentek, s a középsőnek is kimért éppen akkorát. De a mérés után azt mondta:

– Erről még szólok ma.

A középső fiú is falut épített erre a helyre. Ennek a falunak Szolokma lett a neve.

Hanem, hogy szavamat ne felejtsem, míg az apa a középső fiúnak méregette a helyet, a harmadik nem győzte várni, míg rákerül a sor, s ingerülten mondta:

– Adj hát nekem is, apám!

Az apa kimérte a harmadik helyet is, s a harmadik fiú is falut épített ide. Ennek a falunak Atyha lett a neve.

Réka királyné sírja

A híres Rika-erdőben, Rika-pataknak a partján, rengeteg nagy kő alatt porladozik Réka királyné, Attila felesége.

Elmondtam már egyszer nektek, hogy a hunok hatalmas királya, ha meg-meg-tért a háborúból, a Rika erdejébe húzódott. Ott szeretett lakni. Rika erdejében van a Hegyes-tető. Itt volt Attilának a palotája, itt lakott a feleségével, Rékával s három szép dali fiával.

Egyszer Réka királyné befogatott négy tüzes csikót aranyos, bársonyos hintájába, s hajtattott keresztül a Rika erdején, árkon-bokron által.

Amint éppen a Bikás-tetőn vágattak a paripák, egy megvadult bika szörnyű bömböléssel szaladt a hintó felé. A paripák megijedtek, vágattak hegyen-völgyön, árkon-bokron keresztül, s egyszerre csak a hintó felfordult, s Réka királyné belezuhant a Rika-patakba, s szörnyű halálnak halálával halt meg.

Viszik a hírt Attilának, s viszik a holttestét Réka királynénak. Fekete gyász borult Attila udvarára: meghalt a királyné, kit a népek olyan erősen szerettek.

Három napig feküdt a nyújtópadon Réka királyné. Azalatt vitték a szomorú hírt mindenfelé, ahol hunok laktak, s fölkerelkedtek mindenfelől a hunok: férfiak, asszonyok, gyermekek, hogy még egyszer lássák a koporsójában is azt a jó királynét.

Negyedik nap temették Réka királynét, de a temetés napján a népeknek mind el kellett széledniük a Rika erdejéből, hogy ne lássa, ne tudja senki, hová temetik Réka királynét. Hármas koporsóba tették a testét: tiszta színaranyból volt az első, szép fehér ezüst a középső, s érc a legkülső. Aztán négy rabszolga felvette a hármas koporsót, s levitte a Rika-patak partjára, s Rika-patak partján az alá a rengeteg nagy kő alá, mely most is ott van – megnézheti, aki arra jár –, ástak mélységes mély gödröt, s beleeresztették a hármas koporsót. Aztán szépen betemették a gödröt, gyepek földdel a tetejét behantolták: nyoma se lássék, hogy valakit ide temettek.

Ezalatt Attila állt a Hegyes-tetőn, egyedül, s szeme láttára a négy rabszolga a kardjába ereszkedett.

Alhatott nyugodtan Réka királyné, nem bántotta sírját senki. Mire emberek vetődtek ide, az erdő vadjai elpusztították a négy rabszolga holttestét, hírük-poruk sem maradt ottan.

Az a rengeteg nagy kő most is ott van a Rika-patak partján, alszik alatta szépen, csendesén Réka királyné, senki meg nem háborítja csöndes nyugodal-mát.

Firtos lova

Lakott Firtos várában egy szépséges tündérkisasszony. Ez a tündérkisasszony megszeretett egy szegény, dali legényt, de a tündértörvény olyan volt, hogy nem találkozhattak egymással szívük szerént, mindig éjnek idején kerültek össze a tündérkert filagóriájában. A legény minden áldott este fellovagolt a meredek sziklán, a tündérkisasszony pedig kiállott a vár fokára, megfogta a legény kezét, s úgy segítette föl magához.

Egy este megint várja a szegény legényt a tündérkisasszony. Jő a legény, vágat felfelé nagy bátran, s mikor a vár fokához ér, nyújtja a kezét a tündérkisasszony felé. De ebb' a szempillantásba' megsziklik a ló, a legény magával rántja a tündérkisasszonyt, s a rengeteg mélységbe zuhantak. A ló pedig fennakadt a szikla oldalán, odatapadt, s azon módúlag kővé változott. Még most is rajta van a nyereg s a kantár. Hanem, hogy a szavamat össze ne keverjem, ezt a lovat a tündérkisasszony ajándékozta volt a legénynek, s azért hívják Firtos lovának. De aztán ez a ló nem is hiába, hogy tündér lova volt, mert most is az ő színe változása után jár az idő. Mikor ennek a kőlónak fehér a színe, meleg napok járnak, mikor pedig színében megsötétedik, hosszú eső lesz utána...

*(Magyar mese- és mondavilág II. A fekete kisasszony. Mesélte Benedek Elek.
A szöveget gondozta és a Szómagyarázót írta Kovács Ágnes)*

Zeta vára

Zetelakán túl, nem messze, magas szikla tetején állott hajdanában Zeta vára.

Aki arra jár, még ma is láthatja ennek a várnak a romladékát. Nem sokkal azután, hogy a magyarok a keresztény hitre kezdettek térni, építette ezt a várat egy Zeta nevű büszke nagyúr, pedig lent, a hegy tövében, a Cselő völgyében, gyönyörű palotája volt – olyan, hogy messze földön nem volt párja. De Zeta, nehogy ráerőltethessék az új hitet, fényes palotáját földig romboltatta, s a hegy tetejére épített egy várat.

–Odamenjen, kinek az élete nem kedves!

Zetának két leánya s egy fia volt. A leányok vele laktak a várban, hanem a fiú ritkán ült otthon. Háború volt akkor a magyarnak az élete – nem ült otthon, aki kardot tudott forgatni.

Esztendő esztendő után múlt el, mindenféle hírek jöttek a fiatal Zetáról – csak ő nem jött haza. Egyszer az a híre jött, hogy meghalt a csatában: akkor az apja elsiratta. Másszor az a hír jött, hogy áttért az új hitre: akkor az apja megátkozta.

– Inkább halt volna meg a hittagadó! – mondotta az öreg Zeta, s többet a fia nevét nem volt szabad kiejteni.

Hanem a fiú egyszer mégis hazajött. Mikor nem is gondolt senki rá, fölvgatott a várba fehér paripáján.

– Vissza – kiáltott az apa őseid hitét elhagytad, nem vagy az én fiam!

Mondotta szelíden a fiú:

– Ne üzd el fiadat, apám! Inkább térj át az új hitre te is.

Aztán a testvéreihez fordult, akik éppen aranyhímet varrottak.

– Ugye ti is követtek az új hitre engem?

Feleltek a leányok:

– Mi megmaradunk az apánk hitén.

– Hallod?! – kiáltott az öreg Zeta. – Nem kell a te jövevény Istened! Ki a házamból!

S ím, halljatok csudát, ebben a pillanatban megdördült az ég, megingott a szikla, hogy összeomlott a büszke vár, maga alá temette Zetát s a két leányát – csak a fiúval volt az Isten. Fehér táltosával leugratott a vár faláról, s nem történt semmi baja.

Összeomlott Zeta vára, s eltemetődött – nemcsak Zeta, de vele tenger kincs is. Az omladékok között nehéz vasajtók alatt van ma is Zeta kincse, s ezek a vasajtók megnyílnak minden Szent György napjának az éjjelén...

Azóta sok száz esztendő telt el, s Szent György napján sok ember próbált szerencsét, de aki egyszer bement a megnyílt vasajtón, többé nem került vissza. Mind azt szerette volna, ha a kincset egészen elhozhatja.

Mire aztán kifelé indultak, a vasajtók újra bezárultak, s többet nem látták Isten áldott napját. Hanem ennek előtte úgy száz esztendővel élt Zetelakán egy Botházi nevű ember, ez azt mondta:

– Ami másokkal megtörtént, nem történik meg velem. Elég lesz nekem egy tarisznya arany is, s míg a vasajtó újra bezáródnék, kijövök én onnan.

Elkövetkezik Szent György napja. Éjfélkor nagy lángot vet a vasajtó, szörnyű dördüléssel kinyílik, s Botházi bemegy.

Szeme-szája elállott a nagy csodálkozástól.

Tele volt egy nagy pince arannyal, ezüsttel, gyémánttal, szinte megvakult a szertelen ragyogástól. Ott a nagy kincshalomnak a tövében ült két leány, aranyhímet varrt mind a kettő.

– Hát ti kik vagytok? Mik vagytok? – kérdi Botházi.

– Mi a Zeta leányai vagyunk – felelték a leányok. – Hétszáz esztendeje ülünk itt, s varrunk hímet.

– S meddig akartok még itt ülni? – kérdezte Botházi. Feleltek a leányok:

– Ameddig a tehenek meleg tejet adnak, s az asszonyok kendert fonnak.

– No, akkor itt is maradtok míg a világ s még két nap – mondotta Botházi.

Azzal nekiesett az aranyak, színig töltötte a tarisznyát.

„Ejnye – gondolja magában –, bár még egy tarisznyát hoztam volna!”

Lekapta a kucsmáját, s teletöltötte azt is. Megint sóhajtott:

– Bárcsak még egy kucsmám volna!

Mondották a leányok:

- Siess, mert itt pusztulsz!
- De már a zsebjeimet még megtöltöttem!

Hirtelen megtöltötte a zsebeit, s azzal uccu neki, vesd el magad! szaladott ki a pincéből.

Éppen mikor kitette fél lábát az ajtón, akkor csapódott be az ajtó, s odaütötte a másik lábát. A kincset kihozta, de az egyik lába ott maradt. Meggazdagodott, de gazdagságán nem volt Isten áldása.

Ahogy jött, el is ment a pénz, nem maradt egyebe, csak a csúfneve: Sánta Botházi.

Azóta békén varrhatnak hímet a Zeta leányok, nem háborgatja őket senki...

Csalatomya

Az almási barlang átellenében van egy karcsú, magas szikla, olyan, mint egy torony: Csalatormya a neve.

Ez a Csala, kiról a sziklát elnevezték, híres vitéz volt a tatárjárás idejében. De hiába, sokan voltak a tatárok, a maroknyi székelység nem tudott sokáig ellenállani, s mint rendesen nagy veszedelmek idején, behúzódtak az almási barlangba. Csala is ide vezette a népét, de mentek nyomukban a tatárok is, elállották a barlang nyílását, s nem mozdultak onnan. Arra számítottak, hogy kiéheztetik a székelyeket. Ezek vittek magukkal, amit vihetek; éltek szüköcskén, ahogy lehetett, de egyszer aztán elfogyott minden eleség. Voltak vagy ezereken, s egy maréknyi lisztjük volt mindössze.

Hanem a tatároknak sem volt valami jó dolguk odakint. Közel s messze vidéken, ami ennivalót találtak, mindent fölettek, s már-már azon gondolkoztak, hogy továbbálljanak.

Valahogy megsejdtette ezt egy vénleány, s mit gondolt, mit nem – azt a maréknyi lisztet hamuba keverte, meggyúrta, mint az igazi tésztát, s akkora kenyeret sütött, mint egy taligakerék. Jó pirostra sütötte a hamukenyeret, aztán beleszúrta egy hosszú kardba, kinyújtotta a barlang nyílásán, s megforgatta, hadd lássák a tatárok, hogy van kenyerük elég.

Hát csakugyan jól számított a vénleány.

Látják a tatárok a rengeteg nagy kenyeret, gondolják magukban: jobb lesz odébbállani, mert ezeket ugyan ki nem éheztetik.

Csakugyan el is indulnak, s ameddig a barlang szájától el lehetett látni, egy óra múlva híre-pora sem volt tatárnak.

Hej, istenem, örültek a népek! Hazamehetnek ismét a falujukba; felépítik újra házaikat; szánthatnak, vethetnek, nem sanyargatja többet a tatár.

Mindjárt nekikészülődtek, de akkor elé állott Csala vezér, s mondá az embereknek:

– Megálljatok! várjatok még! Nehogy nagy örömeteknek siralom legyen a vége. Ismerem én a tatár természetét. Vigyázzatok, mert cselet vet nekünk.

Maradjatok itt egy keveset, én itt átellenben fölmegek arra a sziklára, onnét látni lehet az egész Erdővidéket, majd meglátom, hogy csakugyan elmentek-e?

Kiment Csala a barlangból, leszállott a patakba, s a patakból egy szempillantásra fölmászott a sziklatorony tetejére. Olyan keskeny volt a szikla teteje, hogy éppen csak reá léphetett, de az ő lába nem ingadozott, úgy állott a szédületes magasságban, mintha a sziklából nőtt volna ki. Aztán végigtekintett az erdőkön, a pusztaságokon: látta egész Erdővidéket, látta a leégetett falukat.

Hamuban hevert valamennyi, hanem tatárnak híre-nyoma sem volt, bármerre tekintett. Úgy megőrült ezen, hogy szertelen nagy örömeben megfedkezett magáról, hirtelen a barlang nyílása felé fordult, de csak ennyit kiálthatott: jertek! – abban a pillanatban eltántorodott, lezuhant a torony tetejéről, s szörnyű halált halt. Eltemették nagy jajszóval, keserves sírással Csala vezért a torony tövébe, s áldott emlékezetét nem feledték el soha. Neve s emléke él ma is, s azt a magas sziklaszálat Csalatornyának hívják, míg egy székely lesz e földön.

Tatár hídja

Híres-nevezetes erdő volt réges-régen a Rika erdeje. Szeretett itt lakni Attila is, volt is neki vára a hegytetőn, s amint egyszer elmondottam néktek, ebben az erdőben temették el Attila feleségét, Rékát egy nagy kő alá. Hanem később megváltozott a világ, s hun vitézek helyett tatárok tanyáztak Rika erdejében. Abban az időben, mikor a tatárok pusztítottak Magyarországon, sűrű rengeteg erdő volt Rika erdeje. Bátran meghúzódhattak ott a tatárok. Ki-kicsaptak onnét a vidékre, raboltak, gyilkoltak, s mikor aztán jól felrakodtak mindenféle zsákmánnyal, visszahúzódtak ismét a rengeteg erdőbe, oda senki sem ment utánuk.

Legtöbbet szenvedett a Rikában tanyázó tatároktól ebben az időben Vargyas, mert ezt a falut találták legközelebb. A szegény vargyasiaknak mindegyre futni kellett a faluból, s rendszeren a Csudálókő nevű barlangban húzódtak meg. Volt Vargyason egy Márczel Gergely nevű vitéz ember, ez megsokallotta az örökös tatárjárást, az örökös barlangban való tanyázást, összegyűjtötte a vargyasiakat, mondotta nekik:

–Halljátok-e, atyafiak?! Én többet ki nem mozdulok a faluból, egy életem, egy halálom, szembeszállok a tatárokkal, ha száz ördög lakozik is bennük.

Felbátorodtak ezen a beszéden a vargyasi székelyek, s mondták egy szívvel-lélekkel:

–Szembeszállunk mi is!

Éppen híre jött, hogy közelednek ismét a tatárok. Nosza: férfiak, asszonyok összegyűltek a falu közepén. Fölfegyverkeztek: kaszával, vasvillával, szóval, kinek amije volt, azzal.

Hát csakugyan jönnek a tatárok rettentő ordítózással. Elöl jött a vezérük: Rabsán, fekete paripán. De a székelyek nem szaladtak meg. Elöl volt mindenütt Márczel Gergely, mellette a felesége.

Ketten bátorították a népeket. S ahogy összemertek éppen a falu hídján, hullott a tatár le a vízbe, hogy egyszeriben megakadt a víznek a folyása. Csak eggyel nem bírtak, a tatárok vezérével, Rabsánnal. Két kezében két kard volt, úgy vágott jobbra-balra, nem is tudtak hozzá közeledni.

Kard volt Márczel Gergely kezében is, de nem ült lóháton, mint Rabsán, s mégis nekivágott. De abban a pillanatban egy tatár keresztüldöfte a lándzsájával.

Márczel Gergely hátraesett, de a felesége felfogta, s a nagy, erős asszony kapta az urát, s úgy vitte a házába. Még volt egy szikra élet benne, de nem tudott már szólni, csak a szemével nézett a feleségére, s az asszony ebből a nézésből megértette, hogy mit szeretne mondani az ura, ha tudna beszélni. Azt olvasta ki szeméből:

–Hagyj itt engem, mert én úgyis meghalok. Eredj vissza, bátorítsd a népet.

Az asszony sírva csókolta meg az urát, s szaladott a hídhöz. Messziről kiabált:

–Ne féljetek! Ne féljetek! – s megvillantotta az ura kardját. Éppen abban a pillanatban ért a hídhöz, amikor Rabsán át akart ugratni a híd túlsó végére, de meghökölt a ló az asszony villogó kardjától, lebukott a hídról, bele a megáradott vízbe. Még ott is talpra ugrott Rabsán, de aztán ismét elbukott, s belefulladott a vízbe.

Vargyason azt a hidat, amelyen ez a nagy csata folyt, ma is Tatár hídjának nevezik, s az utcát, melyen a tatárok bejttek a faluba: Rabsán utcájának.

Csicser

A híres Budvár átellenében emelkedik a Csicser: magasabb Budvár hegyénél. A Csicser tetejéről egy egész sereg várat lehet látni. Jól látszik ide Zeta vára, Kadics vára, s ide látszanak a bágyi és galambfalvi várak is. A Csicser tetején is vár volt a rabonbánok* idejében, s mert Csicser vára volt a legmagasabb valamennyi közt, innét vették észre a székelyek, ha ellenség közeledett s nyomban jelt adtak a többi váraknak, hatalmas nagy tüzeket gyújtván.

Abban az időben, mikor Budvárában rabonbánok székelték, egy Csicser nevű vitéz dalia lakott a csicseri várban. Ez a dalia megszerette a budvári rabonbán szépséges leányát, s amikor csak szerét ejthette, átlovagolt Budvárába. A leány is szerette a daliát, de a büszke rabonbán, mikor észrevette leánya hajlandóságát, kitiltotta a várból Csicsert. Kevesellette, mert Csicser nem volt fejedelmi vérből való. Azt mondta Csicserne:

–Hallod-e, ne járj az én leányom után! Maradj vesztig a váradban. Fejedelmi személy illeti meg az én leányomat.

Elment Csicser nagy búsan, s többet nem is alkalmatlankodott Budvárában. A csicseri várból sóhajtozott a szép leány után, aki éppen úgy sóhajtozott őutána. Hanem hiába volt a büszke apa tilalma: a fiatalok mégis beszélgettek egymással. Nyílve szőn küldözgették egymásnak kesergő leveleiket.

–Ne búslj – írta a leány –, elébb-utóbb a tied leszek.

Válaszolt a dalia:

–Ne sírj, élve vagy halva, de egymásé leszünk.

Így múltak az esztendőök, mígnem egyszer ellenséges népek törtek be az országba. Csicszer vette észre először, hogy jön az ellenség, lassankint elborítja a Küküllő mentét. Egyszeriben meggyújtotta az óriási famáglyát, s ezzel jelt adott a szomszéd váraknak. Egy pillanatban mozdult meg az összes várak fegyverhordó népe, s kikerekedvén a várakból, összeverődött egy seregbe, s mentek mind a rabonbán után. Ott volt Csicszer is a vitézek közt, az ő kis seregének az élén. De alig csaptak össze, az ellenség körülvette a rabonbánt. Itt volt az ideje, hogy Csicszer megmutassa a vitézségét. Széles kardjával utat vágott, úgy vágatott a rabonbán mellé, s nagy erős viadal után megmentette a rabonbán életét. Az ellenség szétszaladt, s a győzelmes sereg diadalmasan tért vissza a várakba.

–No, Csicszer – mondá a rabonbán útközben –, az életemet megmentetted: kérjed vitézségednek akármi jutalmát, megadom.

–Akármit kérhetek? – kérdezte Csicszer.

–Akármit, akármit!

–Add nekem a leányodat!

–Hát legyen a tied – mondotta a rabonbán. – Szavamat adtam: meg sem is másolom.

Még aznap megtartották a lakodalmat, s hét álló hétig nem is lett vége a nagy dínomdánomnak.

rabonbánok – egy hamisítványnak bizonyult krónika szerint a honfoglalás kori széke-lyek választott vezérei

A jégpáncélos vitéz

A Homoród völgyében fekszik Keményfalva, egy kicsi székely falu: ott még most is emlegetik Lakatos Jánosnak s a máskaunokájának* nagy vitéz cselekedeteit. A keményfalviakat is sokat sanyargatták a tatárok, de még jó szerencsájük volt a falun felül a Hollókő nevű sziklaszál, melynek barlangjában meg-meghúzódtak. Egyszer azonban nyomon követték a tatárok a menekülő keményfalviakat, s már-már a barlangnál voltak, mikor a nép vezére, Lakatos János, hirtelen megfordult, célba vette dupla csövű puskájával a tatárok vezérét, a *veresbélű kánt* (akit azért neveztek veresbélűnek, mert tetőtől talpig veres volt az öltözete), s az első lövésre lefordult a kán fekete paripájáról. Lakatos elsütötte a második lövést is, s a tatárok, kik addig sohasem hallottak puska- lövést (csak úgy zengett-zúgott a völgy!) eszök nélkül szaladtak meg.

Így mentette meg Lakatos János a keményfalviakat. Hanem a máskaunokájáról még külön dolgokat beszélnek. Ez is Lakatos János volt, de

ez már nem elégedett meg azzal, hogy a falujába várja a tatárokat; ha oda nem jöttek, ment ő utánuk. Járt-kelt, kalandozott mindenfelé a Székelyföldön, s egyszer, Csík-Toplicán éppen akkor talált benyitani egy házba, mikor ott hét tatár nyilat kovácsolt.

A hét tatár egyszerre fogta rá a nyílveszőt, de mind a hét vessző a Lakatos János feje fölött süvített ki az ajtón, mert Lakatos hirtelen a földre bukott. De nem ijedtségből, hanem okos előrelátásból. Mert amint a nyílveszők kiröppen-tek a feje fölött, abban a pillanatban felugrott, görbe kardját kirántotta, s miszlikbe aprította a hét tatárt. Akkor kiválasztotta a tatárok lova közül a legszebbet, egy szép aranszörű paripát, fölpattant rá, s elvágatott, mint a sebes szél. Hiszen jól tette, hogy lóra kapott, mert a falu közt csatangoló tatárok észrevették a cselekedetét, s heten közülök üzöbe vették.

Repült az aranszörű paripa, de repültek a nyílveszők is Lakatos után. Ha egy eltalálja, vége az életének. Éppen az Olt partjához ért Lakatos, s nem gondolkozott sokáig, beleugratott a mély vízbe. Késő őszre járt az idő, hideg volt az Olt vize, s mire átúsztatott, a hideg víz ráfagyott a szűrére. Mintha csak jégpáncélt húzott volna magára Lakatos János: tetőtől talpig csillogott a testén a jég. Most már lövöldözhatték rá a nyilakat: mind visszapattogott a testéről. De nem is szaladott tovább. Megállt az Olt partján, s intett a tatároknak: jertek, jertek!

Hiszen jöttek is azok. Heten voltak egy ellen, hogyne jöttek volna. Mind a heten átúsztattak az Olton, de csak három úsztatott vissza közülök: négyet levágott vitéz Lakatos János, a többiek elszaladtak.

Ha a Homoród völgyén jártok, nézzetek be Keményfalvára, ott még többet is tudnak regélni Lakatos János vitéz tetteiről...

máskaunoka – dédunoka

*(Magyar mese- és mondavilág III. A tűzmadár. Mesélte Benedek Elek.
A szöveget gondozta és a Szómagyarázót írta Kovács Ágnes)*

Bözödi György

Író, szociográfus és történész, 1913. március 9-én született Bözödön. Családneve Jakab, szülőfaluja nevét később vette fel. Két év kolozsvári teológiai tanulmány után jogot és bölcsészetet tanult. Újságíró az Ellenzéknél és a Keleti Újságnál, felelős szerkesztője volt a marosvásárhelyi Székely Szónak, később a kolozsvári Egyetemi Könyvtár tiszviselője, majd az 1848–49-es Történelmi Ereklve Múzeum öre. 1939-ben Baumgarten-díjat kapott. Írásait több lap közölte (pl. Pásztortűz, Erdélyi Helikon, Korunk). 1957-től nyugdíjazásáig (1975) akadémiai kutatóként dolgozott. Verset, novellát a harmincas évektől közölt. A népelet realista ábrázolásával hívta fel magára a figyelmet. Ismert munkája a *Székely bánja* (Kv., 1938) szociográfiai írás. A bözödi Bágyi János meséinek gyűjtésével és közlésével (*A tréfás farkas*, Bp, 1942, *Az eszös gyermekök Buk.*, 1958, illetve *A Nap s a Hold keresése. Bözödi népmesék.* Bp., 1993) a néprajzi szakirodalom is számon tartja. Román népmeséket és kortárs szerzőket fordított magyarra. Szépirói munkássága mellett történelmi tárgyú közlései ismertek. Jelentős falukutató anyaggyűjtése. Hatalmas mennyiségű jegyzetanyaga maradt feldolgozatlanul. 1989 november 25-én hunyt el Budapesten, szülőfaluja temetőjében nyugszik.

Otthon így szoktam szólni

Jó Teremtőm, tudod-e, hogy itt vannak a kövek,
itt vannak a fűvek, erdők, egy külön kis világ
egészen itt van a hegyek karimája között?
Tudod-e, hogy itt még nem volt az özönvíz óta
új olajág, mely a békét hirdette volna, tudod-e,
hogy emberi láva ég, tüzel mindenütt körülötte?
Tudod-e, vagy csak megfeledkeztél róla, hogy itt is
úgy énekelnek egész nap a madarak, mint a földnek
többi sok részén, s téged dicsérnek?
Tudod-e, hogy a rigó tele-szájjal kiáltja a reggelt,
s a csalogány a hold útját kíséri zenével?
Tudod-e, hogy a patakok is oly szépek itt, hogy
párjukat keresni kellene akárhol, s hangjuk
milyen erdei vad szimfóniát játszik?
Tudod-e, hogy itt a virágok tarkábbak, mint
máshol a lélek, a földnek, fának, bogárnak is

szava van és beszél és sír és kacag, ám de hogyan
hallanák hangját, ha innen a segélykiáltás sem
hallatszik messze?

Tudod-e, hogy itt is emberek élnek,
kik annyit dolgoznak, hogy a lelkük szakad meg belé,
életük örökös kínlódás, s fájdalmak sortüze
oltja ki mécsük? Tudod-e, hogy tehozzád fordulnak,
tőled várják sorsuk jobbra fordulását?
Jó Teremtőm, tudsz-e valamit róluk?

Az elhagyott anya

Áldott fején fekete kendő,
arcán az évek árnyékával
jön, jön egyedül az alkonyaiban.
Fehér ingujja ki-kiviláglik,
vállán ott van a régi kendő
– már hűvösek lettek az esték.
Lába az út kövein meg-megbotorkál,
de ő csak néz, hosszan előre.
Kip-kop, kip-kop, két acél patkó,
vigyázzatok a lépteire.
Vezessétek: gyermekeit keresi,
be szétszórta őket az élet...
Sorstársa is, kivel elindult,
rég elmaradt, rég már a földé lett.

Kip-kop, kip-kop, két acél patkó,
ti vigyáztok csak lépteire...
s mint alkony az útszéli almafákat,
úgy szövi be az elhagyottság.

Fején a régi gyászfekete kendő...
így jön felém, jön minden este,
valahol egy végtelen országúton,
az anyám.

Falum földje

Zöld, zöld, zöld az egész föld,
most szökken szárba az őszi vetés.
Barna foltokba foszlik fent a hegyalja,
szüret után a kedve már kevés.
Szereted-e eléggé ezt a földet,
jobban szereted-e minden egyébnél?
Kóstoltad-e a rögök ízét:
kóstoltad-e a föld búzáját,
kóstoltad-e hegyoldalunk borát?
Tested velejéből is ez terem majd,
húsod rostjaiból is ez terem majd.
Itt a kenyere és a bora ismét,
harapj belé és kortyogtasd vitézül,
kóstold meg hát jövőendő életedet.

*(Bözödi György: Nap és árnyék. Versek.
Bukarest, 1979)*

Nehéz a föld

Két öregasszony halad az ösvényen a falu felé. Feketébe öltözve mind a ketten, öregesen. A sötét kendő körülfogja arcukat, melyen több a ránc, mint a hajszál a kendő alatt.

Hátukon nagy batyu, az egyik fehér zsákot cipel, a másik tarka átalvetőt. Derekek még jobban meggörnyed a teher alatt. A zsákosnál kapa is van, amit elől magához szorítva viszen.

– Be nehéz ez a föld...

A másik feléje néz.

– Igen megraktad te is.

Nyújtja vén nyakát a zsák mellett előre, mint az igavonó állat, az izzadság csepeg le róla, homlokáról, arcáról.

– A nem, csak már nem bírom a hurcolkodást.

– Hát mért nem küldtél el valakit magad helyett?

– Egyet se bírom... – nyögi csak tovább a vénasszony.

Kicsit haladnak, mintha a beszélgetés is nehéz volna.

– Hát kit küldenék ugyanbiza?

– A lányodat, Rózát. Elég erős.

Szuszognak mind a ketten, szünetet kell tartani. A földet cipelő asszony felhajtja félkezével fekete kötényt, végigtörli arcát a homlokától le, keresztül a szájánál s aztán az állán vissza. A földes, poros kötény még nyomot hagy maga után a bőrön.

– Forróság van, hogy az embör el kell olvadjon.

– Mindön kisül, ha nem ad az Isten egy kicsi esőt.

Aztán mégsem tudja tovább megállani, hogy hallgasson a leányáról:

– Rózát mondád?

– Azt.

– Emmár az is elhagyott. A se törődik többet velem.

– Hát a hogy, te?

– Még nem hallottad? Az egész falu beszéli, hogy milyen dógot csinált velem.

– Kománé mondott valamit az este, hogy bíróval mönt reád, de aztán nem tudtam meghallgatni, mert éppen jött a papnul a leányka.

– Az úgy, a szégyöntelen. Bíróval.

– Aztán mért, ugyanbiza?

– Valahol felültették, hogy kérje ki a vagyont. Az urát biztatták, hogy küldje. El is jött hezzám, de megmondtam, hogy takarodjék... Amíg én élök, nem forgatom ki magam mindönömből. Akkor még azt mondja: majd hozok én bírót, aki eligazítsa! – Hozhatsz, mondom, akárkit, mert az én vagyonomból nem poroncsol.

Az öregasszonynak jólesik, hogy elmondhatja még egyszer, könnyül tőle a lelke. De a teher csak nem könnyül és szünetet kell tartania, mert kifogyott a szussza. Kicsit szípot s elkezd megint:

– Hát másnap nem reám jön a bíróval!? Hogy írassam a nevire a vagyont. És veszekedik, kiabál, hogy kihúz a házból... De aztán legalább megmondta neki a bíró a magáét... Hát milyen leány vagy? Tudod, hogy mindent reád hagy az anyád, ha meghal. S te így bánasz vélle?

– Azóta nem járt nálad?

– Nem. Azt mondogatta másoknak, nem bánja, ha megdöglök is, többet nem jó felém, hogy segítsön rajtam. Hiszen éppen azt várja már.

– Mít te?

– Hogy már ellögyek a föld színiről. Hogy réja maraggyon.

– Szégyöntelen.

Megint lépegetnek, szólni nem tudnak.

– Ilyen, akinek gyermekje van.

– Ezért felnevelhettem!

Már megbotlik a lába, lépni is alig tud. Nyakán úgy feszül a vén bőr, hogy szakad el.

– Meg kell álljak egy szikrát.

Előre hajlik még jobban, feje felett keresztülveszi a zsák szárát, megcseréli a vállán a batyut. Aztán vagy kettőt, hármat lépik sietve, s beéri a másikat, aki kicsit odébb állt meg, hogy megvárja.

– Tegnap ahajt látom, hogy a ház-föggye kezdött szakadozni, gondolom, megcsinálom, amíg jobban el nem romlik. Mert ki nem állhatom, ha egyszer

kezd fölguvadni. Nézöm a pincében, hát nincs fűvény. Úgy aztán gondoltam, csak eljövök ma s viszök, mert szombaton nem lössz mindönre üdöm...

Elhallgat, lépegetnek, aztán megint elindul benne a keserűség, amit vissza akart fojtani.

–S nincs sönki más, ki hozzon helyettem, nincs aki segítsön rajtam.

A szeméből kiesik a könny, de meg se látszik, úgy befolyta arcát az izzadság. De a másik észreveszi, megérzi, mert ő is anya.

–Egyet se sírj te azért, hadd el.

A földet cipelő, hogy most már úgyis észrevették, felfogja köténye sarkát, törülgetni kezdi a szemét.

–Az én gyermekeim sem jobbak – folytatja a másik. – Dénös már mingyár egy esztendeje nem küldött levelet Rományiából, oda mönt vót bé dógozni. Elfelejtközött, vagy ki tudja mi lött vele.

A zsákos asszony hirtelen megáll.

–Szakadok meg, nem bírom tovább.

–Észe tögyük le egy kicsit.

A zsák és az átalveő egyszerre suppan a fűvön. A két asszony alétan rogy le az ösvény szélére. Sokáig egy szót se tudnak szólni, csak lihegnek, mint agyonhajszolt állatok. Aztán kibontódik a zsák, az asszony belemeríti tenyerét.

–Szép sárga fűvény.

–Tiszta arany.

–Azér jöttem ilyen messze érte. Mást közelebb is kaptam vóna.

–S be szép kék pala.

–De én nem tudom a házam, csak széppel bekenni – folytatja az előbbi.

–Csak széppel...

Megint szuszognak, pihegnek, hallgatnak, mert a beszéd is fárasztó.

–Hát te mit viszöl?

–Én biza egy terú répalapit.

–Van malacotok?

–Van egy.

–A tied?

–Jóskáékkal közösön.

Az asszony a fűvényt visszadobja a többihez, beköti a zsák száját.

–Neköm még az sincsen az idén.

Sóhajt és nem néz a másikra.

–Észe nem is tudok akasztani egyedül.

–Evel a miénkkel is annyi baj van. A mönyecske már a múlt hétön előállott, hogy a malac az övék.

–Hát nem ketten vöttétök?

–Neköm akkor nem vót pénzöm. Azt mondtam, majd megadom az én részem.

–Ühüm..

–Adóba kellött adjam, ami volt, még most is el vagyok maradva, s ölnek meg érte. Azt se tudom, mit csináljak. A hétön is odajárt a végrehajtó, hogy kihúzza a párnát a fejem alól, ha nem kerítök pénzt a földből is.

– Jaj biza, én el is felejtkezöm róla.

– Mennyi van neköd?

– Hétszáz lej.

– Kilenc fájin malacot is lehetne vonni vele. Ahogy most leesött az ára.

– Hát neköd?

– Neköm négyszáz.

Megint hallgatnak, mint valami sötétség előtt.

– Pedig az egész nyáron én hordtam a malacnak répalapít – mondja az átalvetős –, s milyen messzünnet.

– Hát a menyecske mit csinált?

– A járt Jóskával dolgozni. Felibe.

– Felibe?

– Úgy biza, mert nekünk kicsi van... A nem elég háromnak... S még az őszön azt találják mondani, hogy mér mönyök a nyakukra télire, ha nyáron nem dolgoztam velük.

– Osztán lögyön az embörnek gyermeköke!

Kicsit hallgatnak, aztán a zsákos asszony körülnéz.

– Észe, induljunk megint.

Felszedelőznek, felsegítik egymás hátára a terüt.

– Be nehéz ez a lapi – kezdi most a panaszkodást a másik asszony –, mintha kő volna...

– Kövérök erősen. Sok víz van bennük. De az ilyent szereti rágni a malacféle.

– Úgy nyomja a hátam, hogy szakad bé.

– Egyet se tudok emelni. Úgy elmönt, tudod-e mindön erő a karomból, derekamból, hogy a csuda öl meg – panaszodik a másik s nyög, amikor az átalvetős felsegíti vállára a földet.

– Hát a kapám hová lött vajon?

– Ott a borozda széjibe. Belől.

Az asszony utána hajlik, de a zsák előre húzza s leesik. Keze, lába maga alá csuklik s a föld a zsákkal reá. Nyög.

– Mindön erőm elhagyott.

Az átalvetős lecsapja a lapit, odafut s lelket ver belé. Lehúzza róla a zsákot, feltámoogatja a karjánál fogva, aztán ismét magukra szedik terhüket s elindulnak. A föld még nehezebb, mint eddig, a vénasszony a kapa nyelére támaszkodik minden lépésnél.

– Észe nem sokáig bírom már. Erősen húz a föld.

– Hány esztendős vagy?

– A hetvenet már rég elhagytam vót. Hát te?

– Én is benne járok már.

Szuszognak, nyögnek minden lépésre. Az izzadság fejükre tapasztotta a fekete kendőt. Arcukon megfeszül minden ín, ahogy vonszolják maguk után a terhet.

– Még a pityókafődem is kapálatlan.

– Az enyim is úgy van, egy darab helyt.

– Ha mind így tart a szárazság, észre az idén meg se lehet kapálni.

Úgy fáj a derekam, többet soha nem indulok el otthonról.

–Hányszor fölfogadtam már én is. S muszáj.

Kop-kop, kopog a kapa vége s egy öregasszony lépeget utolsó csepp erejével utána. Az ösvény körül virágok, len, kender, répaföldek. Az átalvetős a menyére gondol, a földet cipelő leányára.

– Be nehéz a föld...

– Be nehéz ez a lapi.

– Be nehéz ez az élet.

Még vánszorognak, lassabban, lassabban, aztán a kertek fölött, soha véget nem érő panaszokkal együtt elnyeli őket a falu.

(1933)

A föld szava

Csöveket fektettek le a kanálisba, hosszan fel kellett ásni a földet az út egyik oldalán. Egyméteres árkot ástak, omlott a friss föld az ásók nyomán. A sárga agyagot hosszú sáncként dobálták halomra. Mostanig nem érte még szerszám ezt a földet, úgy pihent a sötétebb s világosabb réteg egymáson, ahogy az Isten teremtette.

A város szélén volt az az utca, azontúl már kezdődtek a búzaföldek. A mezők és szép vad vetések érintkeztek itt a várossal. És éppen búza volt vetve, egy nagy tábla, mindjárt ott, ahol az utca kiért a házak közül. Milyen szép itt a város mellett egy búzavetés! A nemrég épített kis pirosfedelű házak elvegyülnek az élénkzöld színek között, tarkaság, halvány foltok az egész. Tavasszal lila köd játszik a föld felett, a messzi pihenő hegyeket bevonja elhaló, kékes homállyal és elrabolja ennek leple alatt a földet. Vajon hova viszi, kinek akar vele kedveskedni? Nincs ott a hegy, hiába nézed. Csak szín van helyette, mint fent az égen.

Pacsirta fúrja magát a levegőbe, itt már a természet veszi át az uralmat a várostól. A búzatábla úgy áll, mint tömörsorú élénk hadsereg, égnek szegezett kis zöld lándzsákkal és meg akarja védeni a mezők végtelen nyugalalmát mindentől, ami a városból kiszűrődve megzavarhatná.

A kanálisépítésen falusi legények dolgoznak. Magyarok. Ki is tudna a földdel úgy bánni, mint ezek. A karjuk arra teremtdött, hogy a földnek feszítsék, csizmájuk a sárga agyag taposására való. Arcukba csapódik a föld szaga s a barna bőr valami titkos erőtől lesz feszes. Halálosan komolyak, szinte komor a tekintetük, mintha a göröngyök titkát kutatnák.

Az egyik kapun kicsi, piros szoknyás leány siet ki, kosárral a karján. A város felé tartanak apró lábai, de ahogy meglátja a kiásott földet, hirtelen megáll.

– Zsiga bátyám! – kiáltja csodálkozva s már kacag az arca.

A gödörből is felnéz egy fej s a komoly tekintet elmosolyodik

– Mi az, kicsi leányom, hát te itt jársz?

– Én itt, Zsiga bátyóm – mondja zavartan a leány s hogy meglátja a bátyja arcát, egyszeriben összeteszi a kezét a csodálkozástól. De nem tud tovább egy helyt állani, lecsapja a kosarat, odafut a kiásott földre, összecsókolja a férfi arcát.

– Jaj hát kijed hogy jött ide?

– Én biza úgy, kicsi leányom, hogy munkásokat kerestek a faluban. Mert azt mondják, a földmunkához csak falusi ember ért. S pénz dolgában örökké szűkön állunk. Így aztán beálltam én is.

– Hát este hazamegy?

– Haza. Mert hamar megjáróm s jobb úgy.

A leány hamar kikérdez mindent otthonról s úgy eltelik a szíve a faluval, hogy alig tudja otthagyni a bátyját. A piacot is hamar megjárja, csak hogy megint ott lehessen mellette.

Délben a munkások nem nyugodhatnak. A mező kicsalja őket a városból s alvás helyett a búzaföldeket járják. A vetés már kezdi hányni a fejét, friss, szép búzagalaszok jelennek meg a mező felett s a falu gyermekei úgy örülnek neki, mintha ez is az övék volna. Megsimogatják a zöld fejet, a gyenge tokokat, amelyek alatt a mag most mozdul s úgy érzik, hogy otthon vannak a barázdákon. Mert a vetésből áradó öröm mindenhol egyforma, a földből mindenhol előtör az élet, a búzaföld egyformán suttog a város szélén és a falu határában. Csakhogy itt még jobban érzi az ember lelke a föld szavát.

Ha fúj a szél, meghajolnak alatta a gyenge szálak, kikandikál közülük a sárga repce, a kék sarkantyúvirág... Kinek a lelke maradna hát hajlíthatatlanul?

Itt fekszenek le néhány percre és szundikálnak, hogy azalatt is érezzék a mezők illatát. A puha fűben jobban esik az álom, ha hamarabb vége van is.

A kicsi leánynak pedig egész nap nincsen nyugta. Úgy eszébe jutott minden otthonról, hogy azt sem tudja, odahaza jár-e már a házban, vagy még mindig itt van. Be szép ilyenkor a virágos kert, kezdenek virágozni a violák, nyílnak a verbénák, illatozik a rezeda kövér levele... Egész nap kint a mezőn kell dolgozni, a kukoricaföldeken, vagy gyomlálni, kapálni a kertben. S mindjárt itt az új búza, az aratás... Pipacsvirággal s búzavirággal.

Délután még kilopózott az utcára a bátyjához. Mindent elkérdeztetett otthonról, elülről ismét, a testvéreiről, édesanyjáról, a többi leányokról, legényekről. Amit hallott, az mind olyan szép volt, hogy a szeme csillogott belé.

– Valamit nem üzentek nekem?

Az ember tudja, hogy nem mondhat most ennek a kicsi leánykának igazat, mert honnan tudták volna, hogy éppen olyan helyen kell dolgoznia, ahol összetalálkoznak. De ha azt mondja, hogy nem üzentek, meghasad a szíve.

– De biza igen né. Szinte el is felejttem, ha nem mondd – teszi magát az ember.

– Ki üzent, jaj mondja már hamar.

– Sokfelőlről. Hogy várnak haza.

– Haza? – kérdi a leány, mintha nem hinné, amit hall. – Haza...

– De még egyebet is mondok – kezdi most magától az ember. – A piros tehénnek szép kicsi piros borja lett.

A leány nem tudja, hogy hova legyen a boldogságtól. Míg a világ elhallgatná a bátyját, de haza kell már menni, ide a városi helyére, mert dolga van.

Estefelé még kilesett a kapun lopva, hogy mit csinálnak, nem mennek-e haza. Csak most vette észre, hogy a Zsiga bátyja és a többi emberek kalapjában is mind egy-egy búzagalász van. Szépen odaszúrva a pántlika mellé s hajladozik, ahogy mozognak és fújja a szél. Be szép, Istenem, mintha otthon volnánk a mezőn...

Maga sem tudta, hogy miképpen, de egyszerre csak minden holmija össze volt csomagolva. Belerakta egy csíkos átalvetőbe s leskelődött a kapun, hogy mikor indul a bátyja. Mert ő többet nem tud itt maradni ezután egyedül.

Egyszer csak lerakják a munkások a szerszámot, előkeresik a kicsi tarisnyát, amiben az enivalót hozták magukkal, s indulnak hazafelé. Már nem tud a kapu mögött állani, de a bátyját akarja megkeresni. Látja, hogy ő is készül. Feláll a kiásott agyagdomb tetejére s körülnéz, mintha őt keresné. Még nincsen elég bátorsága, hogy kifusson hozzá.

Az ember elindul, de alig lépik kettőt-hármat, már a leány is kívül van a kapun, szaporán kezd futni utána.

– Zsiga bátyám! Álljon meg, várjon meg engem is.

– Hát te is jössz, kicsi leányom? – áll meg s az arcán elolvad a szeretet.

A leányka fut, de a nagy átalvető lehúzza, alig tud lépni tőle.

– No add ide az átalvetőt – nyújtja utána a karját. S amint felteszi a vállára, még megkérdezi az izgalomtól kipirult arcú társát.

– Hát miért sietsz olyan erősen, meg tudnád-e mondani?

– Aratni akarok...

A nap éppen nyugszik le, sárga fényben úszik az egész világ, mintha egyetlen nagy, érve ringatózó búzatábla volna.

(1934)

*(Bözödi György: Hazafelé. Válogatott elbeszélések.
Marosvásárhely, 1958)*

Gagy László

Író, szerkesztő, 1910. július 22-én született Fintaházán. Édesapja Gagy Dénes kőrispataki tanító, gyermekkori élményei írásai-ban többször felbukkannak. 1929-ben végezte a nagyenyedi tanítóképzőt. Tanított, majd kiadói lektor lett. A Kemény Zsigmond Társaság tagja, a Pásztortűz, Erdélyi Helikon közli írásait. Csatlakozott az Erdélyi Fiatalok valóságkutató mozgalomához. Novelláiban a realista ábrázolás mellett mese és valóság ötvözését is megfigyelhetjük. 1947–53 között a proletkultus kritika miatt háttérbe szorult. Az Igaz Szó szerkesztőjeként dolgozott 1953–59-ben, illetve könyvtáros volt. Számos regénye, novelláskötete jelent meg.

Emlékezetes nap

Nagyanyám Kőrispatakon lakott, a falu végén, a legutolsó házban. A házon túl már csak egy öreg-öreg vackorfá volt s a tágas mező, amelyre ráereszkedett az ég színeket ragyogtató boltozata. Akkor még úgy tudtam, hogy ott van a világ vége. Vályogból összerakott aprócska viskó volt ez a ház, három kőlépcsővel. Mérheterlen szegénységben éltek benne mindenkor a nemzedékek.

Még ma is emlékszem, amikor a félelmetes ábrázatú, keménygalléros pap ájtatosan és elnyújtott hangon így kezdte beszédét: „Szent ez a szegénység”. Apót temették akkor, s a szomszédasszonyok halkán zokogtak a sarokban. Ma tisztán látom: csak a papnak volt szent, anyókáéknak nem. Nem volt ott szent semmi, inkább minden szomorú.

Szegény anyóka! Mennyit sírt, szaladt, dolgozott. Csodatevő villanásaiban majdnem elenyészett a szegénység, fáradt ujjai majdnem elsimítottak minden elégedetlenséget.

Nem volt lázadó természetű. Halk volt és jóságos, mint aki megadta magát. És jósága nőtt, egyre nagyobb lett; addig nőtt, amíg ő csendesen elfogyott. Utoljára már csak akkorácska volt, mint a koldusnak hajított aprópénz a nagy pénzek között. Hatalmas életerő lobogott benne! Tréfás meséin akkorákat kacagott, hogy megtelt vele az udvar, nevetése elért a vackorfáig, s még azon is túlgöngyözött, túlszállt a mező fölött... Elérte az ég kék szegélyét. Ma már látom: könnyen elérhette, hiszen tenyérnyi volt az udvar, s tenyérnyi a mező, csak akkor látszott minden olyan mérheterlennek.

Annak az emlékezetes napnak a hajnalán csodálatos fürgeséggel bújt ki a rongypokróc alól.

– Hej, te Laci – mondta nekem –, nagy álmom volt. Ma történni fog valami.

Én akkoriban az „elletni iskola” harmadik osztályában emeltem a létszámot, s nem sokat adtam anyókéknak az álmaira. Mégis, kivételesen megragadta a lelkemet az a nagy, szinte elemi nyugtalanság, amely az ő kicsi lényén eláradt. Mit érez? Mit sejt? Mi fog történni? Valóra válik valamelyik szép meséje? Eltévedt malac bújik az ólba? Délire kipattan a földből a „terülj asztalkám”?

Ezen az emlékezetes napon rántott puliszkát ebédeltünk. Anyóka különös-furcsán evett: lassan, hűmögve, fejcsóválva, el-elmosolyodva, mint aki holmi mesebeli láthatatlan emberrel beszélget.

– Megjön Lajos bátyád – mondta hirtelen, s úgy rám mosolygott, elragadtatva, mint aki egyetlen szóban kiáltja ki minden örömét. Én nem ismertem Lajos bátyámat. De tudtam, hogy valamiféle csodaember volt, ezermester, aki már az én születésem előtt nekiment a roppant világnak, hogy ezt legyőzze.

– Hát eddig hol volt? – kérdeztem.

Komolyan, szinte valami méltóságteljeséggel válaszolt:

– Polojestben!

Majd fürgére fordult a nyelve, és áradó hangon, lendületesen magyarázta:

– Á... hiszen te ezt nem tudod! Polojest egy nagy város, túl a hegyeken!

Fáradt, vékonyka karjával elmutatott valamerre, aztán bűbájos mosollyal tovább magyarázott:

– Polojest egy nagy város, sok-sok ember lakik benne... Hű, mint a fű! Itt rossz volt az élet, hát odament dolgozni. És ott az egyik palotában volt kapus.

Dicsekvőn felvonta sűrű szemöldökét, és figyelmeztetően megismételte: „kapus!”

Mi nem tanultuk a körispataki „ellemi iskolában”, hogy mit jelent az, amikor egy nagy tehetségű szegényparaszt kapusnak vándorol Polojestbe. Azt sem tudtam, miféle mesterség a kapusság, hát megkérdeztem:

– Anyóka, mi az a kapus?

– Hű, te Laci – lelkendezett –, az valami nagy méltóság Polojestben. Tudod, ő áll a kapunál. Annak nyitja, akinek akarja. A jókat beengedi, a rosszaknak csak úgy odaköpi: ki innen! Hát ez volt a te Lajos bátyád Polojestben: kapus, boldog ember.

Pillogott a meghatottságtól, s én ezalatt elgondolkoztam: milyen jó lenne kapusnak lenni. A jókat beengedi, a rosszaknak csak úgy odaköpi: hess! Még egy anyóféle versike is átvillant a tudatomon:

Medve, nyuszi: befelé;

Róka, bíró: kifelé!

– Egyszer írt is Polojestből – mesélte tovább anyóka, s nagy hirtelenül a kasztenhez ment, és az avított rongyok közül előhalászta a levelet.

– Olvasd, fiam!

S kicsit hátradőlt a széken, hogy zavartalanul gyönyörködjék. Nehezen, nagyon nehezen böngésztem ki a sok csudálatos szarkalábból a levél értelmét: „Kemény idők voltak... de most jobban megy sorom... most kenyeret eszem...”

– Itt állj meg – susogta gyorsan itt állj meg, ennél a fontos mondatnál. Kenyeret eszik! Á... te nem ismered Lajos bátyádat, Laci. Mit gondolsz! Hiszen ő kenyeret hoz nekünk is.

Fölényesen nézte a puliszkát.

– Hej, lejárt a napod, vitéz!

Ma sem értem, hogy történt ez a csoda. Lehet, hogy híre volt Lajos bátyám érkezéséről. Bizonyosan. De nekem nem szólt, hogy teljesebb legyen az örööm. Akárhogy volt: ebben a pillanatban kinyílt az ajtó, és belépett egy fáradt, szomorú, rongyos ember. Vállán lapos oldaltarisznya lógott. És nem volt benne kenyér, nem volt abban semmi!

– Lajos – kiáltotta anyóka –, jó kicsi fiam!

Egymás karjába borultak, és nevettek. Nevettem én is. Csodálatos volt az a ragyogó derű, ahogy anyóka az asztalhoz nógatta Lajos bátyámat.

– Kicsi fiam, jó kicsi gyermekem. Messze van az az átkozott Polojest. És ni... éhes vagy! Na, ülj le, egyél. Itt van ni, itt van az áldott rántott puliszka, magam főztem. Miért vagy szomorú? Á... biztosan kevésnek találsz! Na, várj csak, hiszen főzök én frisset. Futok, kedves kicsi fiam. Hú, hogy kimelegedtem! Gyere csak, Laci, segíts lisztet kivenni... segíts!

Lajos bátyám a szobában maradt, mi meg kimentünk a pitvarba. Én felemeltem a szuszék fedelét, anyóka meg föléje hajolt, hogy lisztet vegyen ki. És akkor váratlanul, némán zokogni kezdett. Könnyei belepotyogtak az aranyló kukoricalisztbe. Az egész jelenet csak egy pillanattig tartott. Amikor fölemelkedett, már nem sírt. Valamiféle bánatos mosoly vonta be kicsi arcát, amikor visszament Lajos bátyámhoz. Lajos bátyám csak ült, s elrévedzően nézett maga elé, majd viharos erővel megragadta a kést, amivel nem volt mit vágni, s úgy az asztalba ütötte, hogy a pengéje kettétört.

Én csak később értettem meg, hogy mi történt ezen az emlékezetes napon. Az igaz, hogy sohasem felejttem el a lisztbe potyogó drága könnyeket és az asztalba vágott kés nyers csattanását...

Jó az, ha harc közben néha visszaemlékszik ezekre az ember.

(1945)

*[Gagyi László: A tenger varázsa. Novellák, karcolatok (1940–1973).
Bukarest, 1975]*

Hermányi Dienes József

Olaszteleken született 1699. szept. 26-án. 1711–19 között tanult Székelyudvarhelyen. Az anekdotanovella megteremtőjének tartják, ez a szemlélet még egyháztörténeti munkáiban is megtapasztalható. 1759-től írta *Nenyedi siró Heráklitus, és –Hól mosolygó s hol kaczagó Demokritus* c. gyűjteményét, amely kb. 400 anekdotát tartalmaz. Fordított németből. 1768. április 12-én halt meg. 158 kötetnyi kéziratot hagyott hátra (teológia, történelem, földrajz, francia és német fordítások), munkái jórészt kéziratban maradtak, elkallódtak. Fő műve teljes kiadása 1960-ban jelent meg Budapesten.

3

Vizitálni indulna hajdan az unitárius püspök, és midőn beérkezett volna Udvarhelyszékre, prédikála hallatára egy prédikátor, és ejte beszédében ilyen szót, hogy Izráel fiai négyszáz esztendeig bujdosnak a pusztában.

A templomból a papság-házhoz menvén a prédikátorok s püspök, monda a püspök a concionátornak:

– Talán nincsen bibliád, atyámfia?

Monda erre a prédikáló:

– De bizony vagyok, tisztelendő püspök uram, egy rossz.

Monda erre a püspök:

– Ne mondd a szent könyvről, hogy rossz.

Monda azért a prédikátor:

– Vagyon egy hitvány.

7

Szentábrahám Mihály unitárius püspök vizitációt tartván Udvarhelyszéken egy faluban, hatod- vagy hetedmagával ebédre hívataték egy unitárius nemes embertől. A több papok pedig letelepedének a parókiában, s jól tarták magokat, egyen kívül, aki szörnyű fogfájásban lévén, sem nem ehetik, sem nem ihatik vala. Hanem javallák némelyek, hogy dohányozna egy keveset, a tubák füstí fogná enyhíteni kínját. Mentegeté magát, hogy ő soha affélével nem élt, s fél, hogy megokádtatja őtet. De addig untaták jó baráti, hogy pipát töltenek, s meg is gyújták nékie. A pipaszár pedig igen rövid vala. Leülvén azért a szegény, fájosfogú hód a favágó tőkére, szipogatja vala a füstöt. De véletlen megérkezvén a püspök, meglátá a pipálást, s monda a betegnek:

– Adj tizenkét forintot mindjárt!

Eleget menté magát a szegény ember s mind a több papok is, hogy soha pipás ember nem volna az az ő atyjokfia, de monda a püspök:

– Megértem én a tréfát, meg kell bizony annak lenni!

Mit tud tenni a szegény fogfájós? Komjaitól s szomszédjaitól felkéri s béfizet. Kimenvén pedig püspök elől, monda a többi papoknak:

– Isten vesztette volna orvosságotokat, soha nem fizeték orvosságra nagy hiába ennyit.

Itt ment vala bé Szentábrahámi az oskolaháznál, a communitas nevezetű classisokba a gyermekeknek, s meglátván, hogy a mester oda tett bé egy ecetes átalagot, hat forintot ránta a mesteren.

31

Udvarhely városában vala egy vén és jó asszony, aki gyermekségemben esztendeig gondomat viselé, ki is a kártyajátékot felette nagy bűnnök tartotta, de minket attól nem tudott elfogni. Sőt a Küküllő jegére ültünk télen, ő a partról fenyegetett, de a sík jégre nem mert bójönni. Ennek a vén asszonynak ifjú korában fazakas férje volt, igen együgyű ember, kivel az asszony semmit sem gondolt, sőt megverte, ágy alá bújtatta. Volt egykor, hogy az asszony megverte a férjét, s a vert férfi béülvén a kemence alá, ott zokogdogált. Megriasztotta az asszony, mondván:

– Szepegsz-é még, tűzre való?

Melyre zokogással felele a férfi:

– Szepegek, szepegek, tűzre való, mert bennem vagyon a férfi természet.

Mikor ennek a vén asszonynak a gondviselése alatt volnék, sokszor láttam, hogy igézet-vizet vét vala. Én pedig az édesatyámtól az afféle babonák ellen másképp tanítottam vala, s haszontalan, sőt vétkes dolognak mondom vala. Lőn egy nagypénteken, midőn a jezsuiták Krisztus szenvedését ki akarnák komédiázni, hogy én is felmenők oda a hegyre tátogni. Menyek s jövök vala ki s bé a templomba. A pápista ösztövér ábrázatú, aszúkaszú egyházfi pedig megharaguvék, és fenyeget vala, hogy megkorbácsol. Megharaguvám azért reája, s mondék magamba: „Ördög vigyen el, nem kell nékem a ti haszontalanságtok” – s menék a szállásra, tettévn, hogy beteg vagyok. Az öreg gazda-asszony megtapogató a fejemet, s legottan megesmeré, hogy a templomban az asszonyok igéztek meg, minthogy közikbe is találtam volna ülni, és igen szép adolescens is voltam. Foga azért a vénasszony, és vizet vete, s lement s fennúszkáló szenekből jobban is megesmeré, hogy erősen megigéztek az ártalmas szemek. Az ágyhoz hozá pedig a vizet, kére, hogy innám egy keveset belőle, s a többivel megmosná a homlokomat, ábrázatomat, biztatván, hogy meggyógyulok. A víz pedig több vala egy fertálynál. Fogám azért az edényt, megivám a vizet mind, s elnevetém magamat. Észrevén a banyó, hogy kikaptam az ő szentelt-vizén, meglágála farba gyengén. De én a szenes víztől egy kissé rosszul kezdtem lenni.

Az enyedi kollégiumba vala egy szenior, Szeredahellyi nevű, igen himlőhelyes, szakáll- és bajusztalan ember, Dési Márton professzor idejében; igen tanuló deák vala ez. És bibliotekárius idejében, a tékában nem nyughatván a bolhákától, az olvasás közben, leveté a nadrágját (mondják, hogy a gatyáját is), és papirossal beköté combjait s szárait. Azonban a vizelés vagy nagyobb is reá ére, és az akkori kis kollégiumból a nagyobbikba általjöve az országúton, s akkor mások mondták meg Ádámnak, hogy mezítlen volna.

Rendelők pedig egy innepre prédikálni Szeredahellyit a fejedelemhez, I. Apafihoz, s oda mene Dési Márton is, a professzor. Annak idejében Szeredahellyi elállta prédikálni jól elkészült prédikációjával, de a prédikálás közben elandalodék és sokáig hallgata. Dési Márton pedig súgja vala nékie ottan-ottan: „Ámen! Ámen!” Észrevevén magát Szeredahellyi, fordul a professzorára, s mond nagy szóval: „Tudjuk, uram!” S azonban a prédikáció is eszébe jön és elmondja. A fejedelem azt mondta, hogy régen nem hallott szebb prédikációt annál.

Ezután Szeredahellyit reávevék, hogy menjen Udvarhelyre rhetorices és poëseos preceptornak, mert az fél professzorság volna, s el is ment. Esett ott, hogy a süvegét a szeme eleibe tette, hogy a tanítványt invocálnának, de ott felejtette, s ott állott egész óráig hallgatva. Az óra elütvén, eloszlottak a tanítványai, s későre vette észre, hogy egyedül maradt.

Lőn végre pappá ez az ember az udvarhelyszéki traktusban nőtelen. És mint nőtelennek, kívánnak vala az asszonyok egy s más ajándékokkát, csirkét, tojást, bolyót vinni mint ifjú legény papjoknak. De ő senkit a házba bé nem bocsát vala, hanem az ajándékot künn letétetvén, a ház padlásán, ahol lyukat csinált vala, kibújván, s a ház híjjáról leereszkedvén, béviszi vala a discretiót.

Végre reá ére a házasulás, és bémene Udvarhelyre, szerencse keresni. Vala pedig ott egy maga-megunt, koros lány, Magyar Panna nevű, nekem bizony atyámfia, és azt maga megkéré, ilyen szókkal:

– Leány! Én téged elveszlek, Istenért, de én bizony veled nem hálok.

A leány ezt hallván, kimene a házból, és kezde keservesen sírni. De az anyja s az atyafiak kimenvén, intik, hogy csak menne hozzá, mert tréfálkozik a leánykérő. S hozzá is mene, s csendesesen éltek, noha Panna rest volt annyira, hogy alig tudta, s néha nem is tudta édesanyja felkölteni egyetlenegy tehenecs-kéjének a megfejtésére, hanem azt feleli vala az ágyból:

– No! no! Hogy nem tud kelmed alunni.

S emiatt estig is otthon bög vala a tehén.

Ez a Szeredahellyi János lőn végre szolokmai pappá. S mint hogy prédikálásában a sok idem per idem miatt igen hosszasan feddődvén, s inkább intvén, mint tanítván, – odahagyják vala estve a hallgatói. De ő is kitalálá módját: bevárja vala a templomba hallgatóit, s akkor a templom ajtajában állván, senkit ki nem bocsát vala estig is. Előre pedig megbúván a porgolát kapuknál, név szerint írja vala fel kinek-kinek a szitkát, és szembe mind úgy számlálja vala elő sat.

Ott laktában egy becsületes, jó gazdaemberre bíza holmi pénzt, hogy a makkfalvi baromvásárban venne nékie egy tehenet öt forinton. Véve is a becsületes ember, akitől én a dolgot hallottam, és haza hajtá. Hivata pedig Szeredahellyi más falusiakat, s megbecsülteté a tehenet. Becsülök pedig a tehenet hat forintra. Melyen megbúsulván, hogy megcsalta volna azt az embert egy forintig, kitől a tehenet vásároltatta, pénzen fogadott embert, ki a hatodik forintot megvinné a tehenét eladott embernek.

Végezetre ez a szegény ember helyből helyre jár és uraktól alamizsnát kér vala, de csak annyit, amennyire akkor szüksége vala, így szólván:

– Adjon nagyságod nékem egy sustákat. Sat.

Elmene az időben Szászvárosra is, a tudós és tréfás, de próbált Nádudvari Péterhez, és monda:

– Nagyságod, t. Nádudvari uram, mindeneket intsen.

Melyre mond Nádudvari:

– Megfogadom, s legelsőbben is intem kelmedet, hogy ne bolondoskodjék. Melyért megharaguvék.

35

Pákai nevű mester vala Bágyba, ki is másokkal együtt Thököly Imre tatárjai előtt a bágyi várba vonta vala magát. De minthogy sok diója vala a háza híján, lemene éjjel csak egy gatyában, hogy a dióból feliktasson a várba. De két lézengő tatár ott kapja, és két lábain a lábravaló szarait jó szorosan megkötik Pákainak, és a gatyá korcánál bétöltik a diót, míg megtelik, és megkötik erősen. Ekképpen, mint egy zsákot, levetik a hijúból; ugyan megzördül, s elbocsátják.

Ezután is viselt mesterséget ez az ember, és midőn holmi gyermekeket tanítana, olyan stílust diktála nékiek magyarul a kiszilyről (ez zablisztból való, savanyú pép) s a kiszily hígjáról, amelyet a gyermekek nem tudnak vala deákra fordítani. Megkérdék ezért a mestert, mondván:

– Domine Praeceptor! Quid est latine kiszily?

Gondolkozik vala Pákai, mit lehetne felelni, s monda:

– Zabszillum.

Ezt leírták a gyermekek, és ismét kérdék:

– Quid est kiszilyhíg?

Itt annál inkább megakadván, nem tudá hová tekerkedni, hanem monda:

– Foslikum.

Vákáns korában esmertem ezt az embert, s akkor is bosszantották vele esperestje s mások hallatára.

Az udvarhelyi oskolában vala 1719-ben egy Szathmári József nevű, soha nem nevető, de másokat kacagtató s nevetető, rest tanuló, de ritka acumenű s nagy memoriájú deák. Kinek szeniorságában meghala a pap János Sámuel, elébb egynéhány napokkal felesége is; mindketten pestisben, és a papságház, az oskola mellett éppen pusztán marada. Szathmári ezt cselekedé; vága egy-egy íznyi viasz gyertyát, és éjjel bémene a parókiába, s minden házba s pincébe, egyet-egyét a falra felragasztva égve. Azután visszamenvén fellármázá a skolásztikusokat, elméjekre is adá ábrándozással és ezer szóval, hogy az nem volna tiszta dolog. Paraszt és egyéb fegyverre kapván azért az ifjúság, s mindenkinek égő gyertya is lévén kezében, a Szathmári példája szerint rámenének a pitvarajtóra, elől kapitánykodván Szathmári. De ott félén állván, mintha félne s rettegne elől menni, mások is valójában irtózáván, senki nem mér vala bémenni. Hanem Szathmári, midőn látná, hogy a házban elaludt az ő kis gyertyája, felkiálta:

– Jertek, barátim! Uram Jézus! Távozzál el, bűdös.

És az imposztor után bérohana az ifjúság, de sem a házban, sem Museumban, sem pincében semmit sem találnak.

Elköveté ezt Szathmári másodszer is, és kimene a híre, hogy a pap pusztá házához a gonoszok járnak; az oskolabeliek pedig úgy elrémülnének, hogy estvétől fogva virradatig senki sem mér vala egyedül kimenni félre való gondjára is, hanem kamarástól, társaságostól mennek vala, ha csak egynek volt is olyan szüksége.

Vala pedig a több deákok között egy Bakosi László nevű, szorgalmatos tanuló és jó reménységű ifjú (ki is akadémikus korában torockószentgyörgyi papságban hala meg virág korában, a formás, termetes, elokvens és igen kedves ember, kit deák korában még Mikó Ferencné sem utált, s ugyanott szoká meg a bort mód nélkül, mert a buzdi bor negyvenesekkel volt nékie). Ez a Bakosi sokáig gyertyáza éjjel, de a kamarai társai mind alusznak vala. Ez amikor le akarna feküdni, érzé, hogy igen peselhetnék. Rávevé magát, hogy egyedül kimenne vizelleni, de mihelyt belépék az oskola kertébe, ahol egy nagy fejér kő fekszik vala, nékie úgy tetszék, hogy az nagy agár volna. S mentől inkább nézi vala, annál hosszabban nyújtózik vala az imaginatio kölyközte agár, azért Bakosi megsikoltá magát, a lármára kirohana az ifjúság, de minden csak követ lát, tapasztal és rúg alá. Az egy Bakosinak pedig csak kutyának látszik vala a kőszülte agár, amely csak azon szempillantásbeli kölyök vala, de nagyságra a világon sem volt mása. Ez a legény emiatt szinte zavarossá lőn, és bizony sok esztendőig nem is mertük nékie említeni, míg maga nem kezdé beszélni.

Kandó nevű, jóforma, nekitölt, kérkedékeny, részeges, ifjú pópista borbély vala Udvarhely városában, akit nagy bajjal előkeresének, hogy a professzornén, Szigeti Györgynén eret váгна. Lőn pedig, hogy mikor az érvágó vasát forgatná, igen reszketne a keze, én pedig mondok vala:

– Mit reszket a kegyelmed keze, ha igaz mesterember kegyelmed?

Azonban történetből találá az eret, s végre bé is köté, és néki egy ital bort (adának). De mint valami trésó, kezdé kérkedni:

– Hercegeknek, hercegasszonyokon vágtam én eret, mégis kezem alá szól kegyelmed, aki ahhoz nem ért!

S ezzel eloszlának onnan. És minthogy már abban a városban pestis kezdődött vala, elhagyám azt a várost. Hanem a pestis után meglátogatám Szigeti György professzoromat, és asztalnál ebéd felett esik szó Kandórol s az érvágásról. Akkor beszélé ez a professzori ember a Kandó cifra halálát, mely is eszerint esett volt. Mirigye szökvén Kandónak, menyen Borbé Péterné nevű, özvegy menyecskehez, kinek részeges férje azelőtt kevéssel holt meg, – s monda Kandó:

– Mit izensz uradnak, menyecske? Mert én odamenyek.

Mond a siránkozó, együgyű menyecske:

– Nem tudom, mit izenjek, hanem mondjon kegyelmed ökegyelmének sok jó egészséget.

Monda azért Kandó:

– Ebadta bolond asszonya! Hiszen én meghalok, s pokolba menyek urad után.

Ezzel szállására menvén lefeküvék, s holtig ivék. Mikor elközelíte halála, a lábához téteti a kancsót, s elrúgván, meghalt.

272

Lokodban lakik vala egy Gergely Deák nevű, gazdag unitárius nemes, aki külön tart vala disznónyáját s pásztort a falujától. Vala nékiek egy vén papjuk is, aki látja vala, mint fél a nép, mikor német exekució jó vala a falura, elannyira, hogy el is fut vala a falu, ha szorul vala a kapca, mert a német nemzettől olyan szerfelett fél vala a nép. A szegény unitárius pap pedig így bátorítja vala a népet prédikációjában:

– Édes atyámfiai! Legyetek olyanok, mint a Gergely Deák uram disznai! Mikor eljő a farkas, azok özvegördülnek, s nem hagyják magokat. Tü is el ne fussatok a német előtt, hanem összegyűljetek s ne hagyjátok magatokat, jámbor falu!

Szómagyarázat

3.

concionátor – predicator

7.

communitas – közösség

classis – osztály

31

adolescens – serdülő fiú
megplágál – megver

32

bibliotekárius – könyvtáros
téka – könyvtár
rhetorices és poëseos preceptornak – szónoklattan és költészet tanítója
invokál – megszólít
traktus – református egyházmegye
discretion – ajándék
idem per idem – valaminek önmagával való bizonyítása
porgolát kapu – faluvégi vetéskapu

35

vákáns (vacans) – állástalan
domine Praeceptor! Quid est latine kiszily? – Tanító úr! Mit jelent latinul kiszily?

39

acumen – hegye valaminek, élc
skolasztikus – tanuló
imposztor – csaló, csínytevő
elokvens – ékesszóló
imagination – képzelődés
exekució – végrehajtás

*(Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritus.
Bukarest, 1970)*

Józsa Béla

Író, költő, szerkesztő, Hodgyában született 1898. december 4-én. Az udvarhelyi Kő- és Agyagipari Iskolában tanult. Az első világháborúban két évet töltött a fronton, a Tanácsköztársaság vöröskatonája volt, hadifogsága után marxistává, a proletárkultúra propagandistájává vált. Szervezett, fotózott, több lap szerkesztője, munkatársa volt, a bécsi diktátum után budapesti lapoknál dolgozott. Megverselte munkástársai sorsát. A Horthy-rendszer katonai hatósága letartóztatta, halálra kínozták. 1943. november 29-én halt meg Kolozsváron. Emlékére szülőfalujában kiállítást szerveztek és szobrot állítottak, Székelyudvarhelyen is szobrot emeltek egykori iskolája előtt, Erdély több városában utcát neveztek el róla.

Számadás

Feküdtem régen rongysubán,
Belestek rám a csillagok.
Eszténa falán szél kapart,
Keresett: vajon hol vagyok?
Tűz sírt az ordas üst alatt,
Felette pók csomózta szálát,
A sarokba bújt, s onnan leste
Hálóba hulló vacsoráját.

Most itt fekszem, padlás a lakásom,
A füst a régi, szél fúj vadul,
Csak csillag nincs, hódunya fed be,
S szakadt béle arcomba hull.
A rend szó hálót pókként körülöttem,
S lesi, mikor hullok belé.
Tört vet utamra, agarakra uszít,
Kopókat hajszol a vackom felé.

De hiába mar belém a kétség,
Lerázom, mint juh a tetűt,
Zúghat az ár, lefut, tudom,
S kövek maradnak mindenütt.

Sorsomnak szálát beleszöttem
Milliók felvetett szövetébe.
Most ver utolsókat a nagy osztováta,
Világot ráz meg legvégső ütése.

(1943)

*(Hargita Kalendárium 1979.
Csíkszereda, 1978.)*

Kovács György

Író és közíró, 1911. április 27-én született Küsmődön. Gyerekkorát a Kis-Küküllő mentén, Csókfalván töltötte, íróként a paraszti élet krónikásaként jelentkezett, élményeit novellában és riportban fogalmazta meg. Regényeiben is a székely falu képe bontakozik ki, belső feszültségeivel. 1945 után a marosvásárhelyi Szabad Szó, a Népújság, illetve az Utunk, Korunk és Igaz Szó szerkesztője, a Falvak Népe és az Előre munkatársa volt. 1952-ben Állami Díjjal tüntették ki *Foggal és körömmel* c. regényéért. Több elbeszélés- és riportkötete, regénye jelent meg, legismertebbek az *Erdélyi tél*, *Kristófék kincse* regényei. Politikai szerepvállalásával hangsúlyozódott „osztályharcos” szemlélete írásaiban is. 1990. október 22-én halt meg Marosvásárhelyen.

A cigaretta

Ebéd után nem cigarettázott. Pedig kínozza a szenvedélye. Hatvanöt éves múlt, és negyvenöt esztendeig tanított a helybeli állami iskolában. Még egy éve sincs egészen, hogy nyugdíjazták, és az öreg tanító máris elérkezett ahhoz a hihetetlen csudához, ami sohasem történt meg vele életében: nincsen annyi pénze, hogy cigarettát vásárolhasson. Pénze már hónapok óta nincsen, de máig még adott hitelbe a szövetkezetes. Ma délelőtt a cseléd dohány nélkül jött haza a boltból, s valami titokzatosságot rejtegetett az arca. Később aztán kibökte, de csak éppen az idős tanító úr családjával való együttérzés miatt (mert az efféle nem szabad elmondani), hogy a boltos azt mondta, hogy akinek nincsen pénze, az ne dohányozzék. Még ha kását, sót, cukrot meg más nélkülözhetetlen konyhaszükségleti cikket kérne hitelbe, hát jó, még megkönyörülne, mert azt mégsem lehet elnézni, hogy a falu öreg mestere családjával együtt éhen haljon az állami szervek pontatlansága miatt. De cigarettát? Dohányt? Azt nem!

Az öreg dél óta a kőasztal mellett ült, az almafa alatt, az udvarra nyíló ajtó mellett. Kabátja a fa egyik ágára akasztva lógott. Ő maga kövéren elfolyt a padon, fehér ingben, gallér nélkül, ingujjban, újsággal a kezében ült, és olvasott. Aztán levette szemüvegét, s szemét megdörzsölte keze fejével. Majd ismét az olvasáshoz fogott. Újból a szemét s kicsit később a szemüvegét törülte meg.

Minden mozdulata a cigarettáért volt.

Lábaival nyugtalanul tapogatott a pad alatt kényelmesebb hely után. Fészkelődön, mozgolódott. Néha a könyökéhez kapott, mintha bolhacsípés rántaná fel hirtelen a kezét, hogy vakarózzék. Aztán ősz hajának esett neki tíz körmével. De hiába, nyugtalansága nem csillapodott. Fújt. Gyúlt benne valami alaktalan

keserűség, melynek néhány perc alatt ki kell törnie, mert különben megüti a tanító urat a guta.

Nagy csend volt az udvaron. A háziak aludtak. Becsukták az esővíztől idők folyamán mocskos-szürkére ázott zsalukat. Mintha semmi élet sem volna a házban. Fülledt nyári délután volt. Az ajtókat is becsukták, és úgy aludtak mélyen, a földre terített szőnyegeken nyúlva el, a rettentő hőség miatt. Egyedül Palkó nem volt otthon, aki idén végezte az ötödik gimnáziumot. Fürödni ment a Küküllőre, még két órákor eltűnt otthonról. A nap már óvatosan a hegyek orma felé kúszik, és Palkó még mindig nem jött haza a fürdésből. Pedig a nagyapja türelmetlenül várja. Fellobban az indulata, amikor a gyermekre gondol. Kiegyenesedik az asztal mellett, bajuszán pödörint egyet, egy hatalmasat, szemöldökét összeráncolja, majd öklét súlyosan az asztalra ejti úgy, hogy karjai feszesen, egyenesen maradnak. Gyakorlatozik. A Palkónak szánt fogadást gyakorolja.

Bent a szobában később halk mozgás támad, melynek nesze a tanító úr füléhez is ellopózik.

A mozgolódás után halk, szakadozott női hangok következnek. Az öreg ekkor ismét leveszi orráról a pápaszemet, s félig az ajtó felé csavarja fejét:

– Mariska fiam! Mariska! – kiáltja.

A szólított nem jelentkezik azonnal. Előbb ásít és nyújtózkodik a tükör előtt. Ezután lomhán az ablakhoz tipeg. Minden lépésében, amint átdöcög a szobán, fanyar életundor van. Arcáról borzasztó unalom tükröződik. Hátranyitja a zsalut, s kiszól az ablakon, éppen az öreg feje fölött.

– Tessék, édesapám?

– Gyere ide egy kicsit, ha felkeltél, lelkem.

– Azonnal megyek, csak éppen cipőt húzok...

Mariska a vén tanító leánya. Az ura pap volt, s már öt éve meghalt. Egyetlen vagyon, amit szép szőke feleségére hagyott, Palkó volt. A gyermek alig töltötte be a tizedik esztendőt, mikor a pap halála végleg a Mariska gondjaira bízta. Taníttatni kellett, s Mariska egyedül sem tudott volna megélni abból a havi nyolcszáz lejnyi özvegyi járulékból, amit az egyházkerületől negyedévenkénti részletekben fizettek ki neki. Rengeteget sírt. Éjszakákat átzokogott és csókolgatta a gyermeket, ezt a szőke hajú kincset. Hovatovább mind jobban szerette Palkót, mert érezte, hogy más vagyona e nagyvilágban nincsen. Később az özvegyi sorsra jutott asszonyt árva gyermekével megszánta az édesapja. Magához vette őket, és Palkó tanulhatott. A Mariska álmai pedig szépen szövődtek a tanári vagy vidéki papi pályától a püspöki méltóságig terjedő ranglétra végtelején. Ő maga a háztartást vezette édesapja házában. Néha még mostanában is sírt, inkább csak szokásból. Ha Palkónak száz lejt kellett küldeni a kollégiumba, ha új ruha vagy új cipő kellett, az öreg szó nélkül adta ugyan a pénzt, de azért Mariska mindig megsiratta, mert azt hitte, hogy édesapja nem gondoskodik szívesen a fiú szükséges dolgairól.

Kilépett az udvarra, s az almafa felé közeledett. Sokáig aludt. Félt, hogy megszólitja ezért az öreg (általában mindig tartott az apjától), s ezért már jó távolról elkezdte a mentegetőzést:

– Olyan korán keltem a reggel. Még most is fáradt vagyok, pedig mennyit aludtam! De a disznókat ki kellett hajtani a csordába, nem bízhatom a cselédre, mert étlenül csapja ki szegényeket!

– Jól tetted, lelkem, jól tetted – mosolygott az öreg. – Gyere, ülj ide mellém egy kicsit!

Mariska leereszkedett a másik padra, és rákönyökölt az asztalra. Tenyerével hatalmas ásítást tapasztott be a száján. Ettől könnyek préselődtek a szemébe; kitörölte. Az öreg mondanivalói körül töprengve sétáltatta szemét az asztalon, aztán megszólalt:

– Hallottad te, lelkem, hogy...

– Mit, édesapám? – figyelt fel az asszony.

– Hallottad, hogy Palkó mit csinált délkor? Mindjárt ebéd után, mielőtt fürödni ment volna?

– Mit? – dobogott hevesebben az anya szíve.

– Te nem tudsz róla?

– Nem tudok semmiről...

– No ne beszélj, hiszen neked tudnod kell!

– Mit, édesapám?

– Hogyne tudnád! Nekem a szomszédok mondták!

– De mit? – ijedt meg Mariska, s gyanakodva pislogott az öregre, aki makacsul csak az asztalt nézte.

– Nekem a szomszédok mondták, hogy látták a csűr mögött, a kertben...

– Istenem, hát mi történt?! Mit csinált az a szegény gyermek?

– Nono, nem olyan nagy dolog. De egy tizenöt éves gyermeknek mégsem szabad!

Az asszony idegesen fészkelődött, s ujjaival reszketve sodorgatott egy falevelet, mely imént pottyant le az asztalra:

– Mit tett Palkó?

– Hát... Cigarettazott!

Itt a vénember lélegzetet vett, végigcsinálta ismét az előbbi mozdulatot, és hangosan folytatta:

– Én nem cigarettaztam tizenöt esztendőskoromban, a gyermek Krisztusát! No, csak jöjjön haza, majd megtanítom én cigarettazni! Meg! Kell neki méreg, egy tizenöt éves kölyöknek! Majd adok én neki! Engem öl meg a kívánság a dohány miatt, és tessék, ő cigarettazik! Az úrfi! Honnan kapta a dohányt, mi?

– Nem tudom – vont vállat az asszony, és zavartan nézte az asztalon fekvő kezeit. Vékony, fekete árkok szelték keresztül-kasul kezén a bőrt, s körmei köré is fekete keretet rajzolt a sok házimunka. Nagy lélegzettel szívta be a levegőt.

Apja pillanatra elhallgatott, majd ismét kirobbant belőle a kérdés:

– De cigarettazott?!

– Nem tudom.

– Én tudom! A szomszédok látták!

– Ó, édesapám, hátha nem is igaz?

– De igaz! Igenis, igaz! Cigarettazott!

Mariska már félni kezdett az egyre hangosodó szavaktól. Félt, hogy azok viharrá fognak erősödni. Elnézéssel felelt:

– Ha cigarettázott is, az nem olyan nagy dolog. Szegény gyermeket nem kell azért már elkínózni. Szegény árvát. – És szeme megharmatosodott.

– Még hogy nem nagy dolog? – döbrent meg a tanító úr. – Hogy beszélhetsz te így, fiam? Az, hogy cigarettázott, az még... De honnan kapta a dohányt, a dohányra a pénzt a haszontalan?!

Az asszony nem felelt.

Kis idő múlva felállt, és bement a konyhába.

A tanító tovább fészkelődött. A dohány miatti nyugtalanság, idegesség patanásig feszítette idegeit. Gyűlt a nyála. Szemei előtt kék füst kavargott, egyre tömöttebb és illatosabb dohányfüst, és a látomástól nem tudott szabadulni. Úgy érezte, hogy már szédül is. A kék füstben, mely képzeletében kóválygott, zavarosan összekuszálódott a külső világ.

Ő is felállt a helyéről.

A sövénykerítésen túl, a beépítetlen házhely kertjében vontatott ütemben kaszált egy ember a lucernásban. A kaszáló férfi lábai előtt térdre omlottak a rendek. Nagy lépésekben tarolta le a mérgeszöld takarmányt.

Odalépett a sövényhez. Kezét hátul a trottya fölött összekulcsolta, a hüvelykujjával játszott. Az idegesség miatt. Pontosan szeme előtt a kerítésen keskeny rés fénylett. Úgy állt, hogy a nyíláson át láthassa a kaszáló embert.

A rendek fala mellett izzadó férfi mellénye hanyagul feküdt távolabb, a lucernásban. A feketeségen megakadt a tanító úr szeme. Szeretné látni a mellény zsebét, talán dohánytárca van benne. A tárcában bizonyosan komisz ötös dohány. De dohány. Aztán arra próbált visszaemlékezni, hogy a kaszáló ember vajon dohányzik-e? Sokáig töprengett e körül a gondolat körül. Nem tudta kitalálni. Megvakarta a fejét. Majd kiáltani akart a férfinak dohányért, de az utolsó pillanatban valami lefékezte a torkán a szót. Szégyellt kiáltani. Befordult, szembe a csúrral, s most ismét Palkó jutott eszébe. Így, hogy nincs kinek kiabálnia, még inkább gyűlt a haragja, ujjait önkéntelenül ökölbe gyúrte. Nocsak jöjjön haza az a gyermek! – határozott magában. Aztán egy lyukon akadt meg a tekintete; a lyuk a csűr sarkánál a kerítés alatt tátongott. Itt szoktak átbujkálni a libák a lucernásba; a tulajdonos emiatt sokszor reárontott már haragosan a tanító úrra. Rossz, csúnya szavakat vágott a vén mester arcába, és öklével is fenyegetett. De másnap ismét sima, csendes, alázatos, békés ember volt a szomszéd... Nem, mégsem kérhet tőle cigarettát.

Hosszú percekig forogtak agyában ezek a gondolatok, míg kábultan ácsorgott a kerítés mellett.

A férfi ezalatt a kaszálással a tetőre érkezett, a kert fejéhez. Akkor letette a kaszát, nyújtózott, és leült pihenni. Kutya hevet vág a nap még mindig, ha kaszál az ember. Később a mellénye felé indult, nyilván dohányért.

Most! Most kérni fog tőle egy sodorintást! – ragadta meg a vén mestert az akarat, s már tátotta is a száját, hogy kiáltson.

De ekkor nyikorogva megnyílt a kapu. Megnyílt, és nyomban be is csapódott. Arrafelé fordult hirtelen.

– Kezeit csókolom, nagy tata! – köszöntötte jó hangosan Palkó, és kezében lóbálta a félig nedves fürdőruhát.

Nem fogadta a köszönést, szigorúan végigmérte a gyermeket, aki vidáman lépegetett feléje. Ő állt feszesen, s homlokán mintha villámlanának a komor ráncok. Palkó, amint közeledett, újra köszönt. Erre sem felelt. A gyermek már megsejtette, hogy vihar készül az öregben ellene. Zavarodottan megállt előtte.

– Gyere csak, gyere, te jómadár! – kezdte a vénember, és megköszörülte a torkát. Háborogva gyűltek nyelvére a szavak, de még nem mondta ki őket, uralkodott magán.

– Hallom, úrfi, hogy... hogy... cigarettázol! Mi? Igaz?

– Nagytata, kére-kérem... – nyelt Palkó.

– Fiam – és egészen enyhévé szelídült a hangja –, az egészségtelen dolog. Nem szabad neked még cigarettáznod, fiam.

Valami túlzott szigorúság, amit megszokott a nevelésben, még gyúrta ajkára a szavakat, de nem volt ereje kimondani őket. Csak nézte, nézte a fiút merőn, sokáig. Hogy megnőtt ez a gyermek. Mostanig nem is vette észre, hogy milyen nagy lurkó lett! Nézte Palkót, és nem tudott már haragudni.

A gyermek menni akart az édesanyjához, menekülni szeretett volna. Reszkettek a lábai, remegett, szemei tétován tapogattak a földön.

Majd elindult lassan a ház felé.

Ekkorra azonban a vénember teljesen elvesztette uralmát a gondolatait tépő szenvedélye felett. Halkan, csendesén, szinte könyörögve szólott a gyermek után:

– Palkó fiam, nem tudnál megkínálni egy cigarettával?

Palkó visszafordult, s pirulva nyújtotta dohánytárcáját. Megkönnyebbült a melle.

Mától fogva szabad volt cigarettázni.

*(Kovács György: Emberarcok. Novellák.
Bukarest, 1987)*

Ladó Lajos

1907. március 4-én született Lövétén. Hat elemit végzett, alig 16 évesen édesapja mellett erdőpásztoroskodott, 1923-ban: tűzifaőr volt a Hargitán, a lövétei határban. Véletlen folytán eljutott a híre Tamási Aronhoz is. Később személyes ismeretséget kötöttek, ugyanis Ladó Kolozsvárra ment, munkát vállalni. Ladó Lajos mesélt Tamásinak a hargitai élményekről, és Tamási biztatta, írja is le azokat. A később leírt történetekből Tamási válogatott, és átadta közlésre az Erdélyi Helikon akkori szerkesztőjének, Kuncz Aladárnak. A történetek Tamási bevezetőjével meg is jelentek 1931-ben, *Kicsi erdőőr feljegyzései* címmel. Később, az Ábel megírásakor nem csupán történeteket kölcsönzött Tamási Ladó Lajostól, hanem a hargitai események helyszínét is, ezért élete és írásai mintául szolgáltak a nagy író Ábel-regényhősének képéhez.

Ladó Székely alkalmazottak lapja címmel időszaki újságot indított és szerkesztett. 1964 márciusában halt meg Kolozsváron.

Zászló a fahegyiben

Ahogy a vendégek elmentek, mindjárt felfedeztem, hogy egy dobozt ott felejtettek. Felkapom és futni kezdek. Jön egy szekér s kérdem: az autót hol látta?

– Eddig Oláhfaluban van – feleli ő.

No, akkor nem futok, hanem kinyitom a dobozt. Ki is bontom s hát mi van benne? Egy kicsi magyar zászló, egy zsebkendő és egy darab Elida szappan, s még valami kerek doboz és benne olyan finom lisztpor: megnyalintom nem-e úri só, de se só, se liszt nem volt, hanem púder. S még volt egy fogkefe s olyan üvegformában valami, ezzel a felirattal: „Kalodont”.

Ezek voltak a dobozban.

Szépen visszaraktam mindent, csak a zászlót nem. Gondoltam én, hogy felszegezem a ház tetejébe. Mikor fel akartam szegezni, én is mást gondoltam: veszem a kis fészém, amelyiket muszáj-vágónak hívtam, elmegyünk ki a tetőre, oda, hol a fenyőfa-deszka cégtábla volt.

De a Hargita felett valami nagy fekete felhő ott volt és igen borús idő volt: na mindjárt esni kezd...

Felmászok az országút mellett egy nagy fenyőfára, egészen a hegyéig, levágom a hegyét és a zászlót felszegezem, de jó erőssen, hogy a vihar nehogy letépje. És avval lejtöttem félíg és azon alól minden ágat ügyesen levagdaltam, nehogy oda senki fel tudjon menni.

Amikor az utolsó ágat levágtam, hát még a nap is kisüt, hogy megnézzem, mit csináltam!

Az ágakat egyrakásba hordtam és búcsút intve, ott hagytam őt.

Mintha szellemek fűjták volna, olyan szépen lengett az akkori napsütésben, s mintha kiáltotta volna fennhangon:

– Itt van Udvarhelyszék és Csíkszék határa, amely Erdélyország büszkesége!

Mi? Talán a vén Hargita!

Hazaballagtam és elhatároztam, hogy pityókalevest főzök.

(Erdélyi Helikon, 1931/4. sz.)

Méhes György

Író, gyermekíró, szerkesztő, 1916. május 14-én született Székelyudvarhelyen, édesapja árvátfalvi dr. Nagy Elek ügyvéd volt. Eredeti neve Nagy Elek. Kolozsváron tanult, jogot végzett. Több lapnak volt munkatársa, azonban kiszorították az újságírásból és nevének használatától is eltiltották, akkor vette fel tanár öse nevét. A második világháborút követő rendszerváltás utáni további gáncsoskodás miatt az ifjúsági irodalomba és műfordításba menekült. A zavaros évek hangulatát *Bizalmas jelentés egy fiatalemberről* című önéletrajzi regényében írta meg. A hatvanas évektől a romániai magyar színházak sorra mutatták be színjátékait. Félszáznál több munkáját adták ki, melynek jelentős része gyermekekhez szól. Pár éve a budapesti Ulpius-ház Könyvkiadó sorozatban jelenteti meg munkáit.

Bizalmas jelentés egy fiatalemberről (részlet)

Este rendes szokásom szerint beültem a színházba. A terem félig üres volt. Herczeg Ferenc *Bizáncát* játszották. A hivatalos irodalom agg fejedelme, az összes irodalmi társaságok díszelnöke, Tisza István egykori barátja és bizalmasa, ókonzervatív alapról mereven szembeszállt a hitleri expanzióval.

A *Bizáncban* a Monarchia összeomlását jósolta meg; fájdalmasan búcsúztatót egy számára kedves világot. A szeretet mégsem homályosította el a tekintét, ítélete kérlelhetetlen: ami elkorhadt, annak vesznie kell.

A második felvonás alatt inkább már csak a közönséget figyeltem. A színpadi fény visszatükröződött a szemeken. Odafönn a deszkákon Bíborbanszületett Konsztantinosz próbálta összeácsolni széthulló birodalmát. Vajon mi jár ezeknek a nézőknek az eszébe? Érzik-e ők is... lehetetlen, hogy ne érezzék... a felettünk suhogó végzetet? Lehetetlen, hogy ne hulljon rájuk is, koporsóra hulló göröngyként, minden szó.

Halálos ítélet ez, a kegyelem minden lehetősége nélkül. Vajon mi vár ezekre a jól öltözött, látszólag nyugodt emberekre? És köztük rám is.

A második felvonás után otthagytam az előadást. Átsétáltam édesanyámhoz a Farkas utcába. Minden este nála vacsoráztam. Ezt anyám kötötte ki, hogy lásson. Most a húgom, Kati nála lakott, mióta behívták a férjét.

Kati nyitott ajtót. Férje most érkezett levelét lobogtatta.

– Azt írja – biztatta önmagát Kati –, hogy jó dolga van. Irodában dolgozik. Tervezőmunkát végez.

– Életbiztosítás!

– Gondolod? Ugye mégiscsak más, ha egy építészmérnök a szakmában dolgozik. Ő a munkatelepen az egyetlen szakember. Még azt is írja, hogy pisztrángászni jár a hadnagyával.

– Ebből két dologra következtethetünk. Egy: a hadnagy rendes ember. Kettő: egy ilyen remek halász megbecsülhetetlen. Ha a hadnagy szeret halászni, akkor megvédi Kálmánt. Maga mellett tartja. Egy építészmérnök, aki halászik...

Kati gyanakodva forgatta a levelet:

– Gondolod?

Persze hogy túloztam. De az valószínű, hogy amíg meg tud kapaszkodni az építkezésnél, az átlagosnál jobb lesz a sorsa.

Kati most egy öreg építésznek segédkezett. Légvédelmi óvóhelyeket terveztek. Kati volt az öregúr rajzolója, sőt, mivel hamar beletanult a szakmába, tulajdonképpen ő készítette el a terveket, az öregúr csak aláírt.

Vacsorához ültünk – igyekeztem lezárni a témát:

– Ebben az örült helyzetben Kálmán nem is lehetne jobb helyen.

Édesanyám fürkészve nézett rám. Kati hinni akart, de édesanyám gyanakodott, nem tudta eldönteni, mennyi az üres vigasztalás abból, amit mondtam. Különbösen is alaptermészetéhez tartozott az aggodalmaskodás. Annyi bajon ment át élete folyamán, hogy ez nem is volt csoda. Jómódú tanár család leányaként nevelkedett De Gerando Antonia leánynevelő intézetében, ahol irodalomra, történelemre oktatták őket, bepillantást engedtek a természettudomány titkaiba is; de főképpen jómodorra, zenére tanították, meg kézimunkázásra és főzésre. Jövendő úriasszonyokat neveltek a sétatéri felsőbb leányiskolában. Az apák, nagyapák, dédapák évszázadokon át tanítottak a kolozsvári református kollégiumban. Ő hozzámert feleségül – hirtelen támadt nagy szerelemből – édesapámhoz, egy fiatal vidéki ügyvédhez. Kedves, szelíd humorú ember volt apám, gyönyörű tenorhangja miatt rá akarták beszélni, hagyja ott a jogi pályát, menjen operaénekesnek. Ő azonban kijelentette, marad a biztos ügyvédi hivatásnál. Aztán közvetlenül az első világháború előtt súlyos tüdőágulást kapott, nem is vitték el a háborúba. Ez akkor kivételes szerencsének számított. Sajnos a baj gyógyíthatatlannak bizonyult. Alig ötvenéves korában meghalt. Én akkor Besztercén katonáskodtam, éppen csak a temetésre engedtek el. Apám hosszú betegeskedése minden anyagi tartalékunkat felemésztette. A családi vagyont nagyapó – megfontoltan – hadikölcsönkötvénybe fektette, ami a háború végére már fabatkát sem ért. A család így teljesen vagyontalan volt. Édesanyám és húgom barátoknak, ismerősöknek varrt, én egyetemre jártam, s hogy én is keressek valamit, mellékesen cikkeket írogattam. Később édesanyám megkapta a kollégium egészségügyi gondozói állást. Ott aztán kiélhette pedagógiai hajlamait. Valamikor tanítónő szeretett volna lenni. Nagyapám, a kollégiumi igazgató azonban megtagadta tőle kívánsága teljesítését: „Nincs szükséged arra, hogy kenyeret keress, ne vedd el a szegényebbek elől. Te férjhez fogsz menni, neveld majd a saját gyermekeidet.” Különbösen sem kedvelte a női pedagógusokat. Most aztán anyám a sors különös vargabetűje folytán visszakanyarodott ifjúkori vágyaihoz, ha nem is abban a formában, ahogyan elképzelte. Délutánonként beült a betegszobába, és mesélt a beteg diákoknak. Édesapjával és

testvéreivel bejárták Olaszországot, Németországot, Svájcot. Nagypó hónapokig levelezett, tervezte-szervezte az utat, olcsó, de tisztességes panziókat keresett, előre lefoglalta a szobát, aztán útra keltek, miután előzőleg alaposan megtanulták, esténként, a családi asztalnál ülve, a bejárando vidék történelmét, földrajzát, úgyhogy a látóvalókat a helyszínen már csak ellenőrizni kellett. Ezekről az utazásairól mesélt a gyerekeknek. Csodálatos mesélő volt, megelevenedtek a tájak, emberek. Esténként felolvasott, válogatottan jó irodalmat, s meg is beszélte a fiúkkal az olvasottakat.

Nem volt meglepő, hogy a diákok rajongtak érte, és hamarosan minden gondjukkal őt keresték fel, úgyhogy már valóságos lelki klinikát tartott fenn. Ezt a kollégium igazgatója hamar felismerte. Gyakran megtörtént, hogy felkereste őt a betegszoba melletti lakásán, és egy-egy makacskodó diák ügyét vele tanácskozta meg. Gönczi igazgató bölcs ember volt, tudta, hogy egy tapintatos asszonyi szó többet érhet száz tanári dorgatóriumnál.

Sokan sajnálták édesanyámat. A valamikor jó módú ügyvédnő, a tekintélyes tanár család leánya lecsúszott, iskolai ápolónővé lett. Holott ennek éppen az ellenkezője volt az igaz. Anyám úgy érezte, hogy most emelkedett fel, és annak ellenére, hogy elvesztette apámat, és kihullott megszokott középosztálybeli életéből, meglelte lelki egyensúlyát. Vannak emberek, akik mindig találnak maguknak célt és feladatokat. Ilyen volt anyám is. Régi, úri barátnői közül egyesek visszavonultak, vagy leplezett sajnálkozással köszöntötték, ha találkoztak, mások viszont tisztelték ezt a bátor asszonyt. Annak ellenére, hogy viszonylag elégedettnek érezte magát, mégis megmaradt benne valami állandó félelem. Tapasztalatból tudta, hogy a sors kemény ütésekkel tartogat mindenki számára. Most is volt kiért aggódnia.

Engem bármikor kivihettek a frontra. Én ugyan igyekeztem megnyugtanni anyámat, hogy biztosabban ülök a határvadászok pótkereténél, mintha Ábrahám kebelén pihennék, ezt azonban ő nem nagyon hitte el. Aggódott tehát mindenkiért, a lánya jövőjéért, a fiáért, a vejéért, de megvolt az a képessége is, hogy örülni tudjon a pillanatnak.

Most például annak, hogy együtt lehet két gyermekével.

*(Méhes György: Bizalmas jelentés egy fiatalemberről.
Önéletrajzi regény. Kolozsvár, 2001)*

Nyiró József

Író, újságíró, 1889. július 18-án született Székelyzsomboron. Tanulmányait a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumban kezdte, majd Gyulafehérváron és Bécsben tanult, 1912-ben szentelték pappá Nagyszebenben, később Kidében szolgált. 1919-ben kilépett a papi rendből (amiért az egyház kiközösítette) és megnősült. A kolozsvári Keleti Újságnál újságíróként dolgozott, később Alsórákoson gazdálkodott. Novellái népszerűek, olvasottak voltak. 1941-ben képviselőként a magyar fővárosba költözött. A nyilas eszmék hatással voltak rá, ez műveiben is megmutatkozik, később a kommunista Romániában háborús bűnösnek nyilvánították, műveit nem közölték. Németországba menekült, 1950-ben költözött Madridba, ott halt meg 1953. október 16-án. Az erdélyi magyarság problémáival számtalan írásában találkozhatunk, a balladás hangvétele, drámai megjelenítő erő, a tájleírás részletessége novelláiban és regényeiben egyaránt kitűnik.

Favásár

A nagyurak úgy veszik a fát, hogy betelefonálnak a „Tűzifa Rt.”-hez, s fél óra múlva már a melege mellett ölelgetik a szeretőjüket. Az olyan kisurak, mint én is, a Róráte-mise után kimennek a fapiacra, az istentelen hidegben ott táncolnak fél napig, s akkor is csak nagy fifikával tudják beszerezni a tűzrevalót. Nagy tudomány van a favételnek.

Az ember elsétál a szekerek között, de nem néz a fára, csak úgy a szeme szőre alul lesi ki, hogy melyik szekér volna neki való. Most aztán azt kell megtudni, hogy milyen ember a gazdája. Azt, ahogy mondani szokás, pofáról nehéz kitálcálni, hanem ki kell tapogatni. Erre vannak jó és rossz módszerek. Sohasem szabad azt kérdezni, hogy: – „*Eladó-e ez a fa, bácsi?* – mert a hosszú úton félig megfagyott, zúzmarás, mérges szegény ember erre azt feleli, hogy „*Minek a fészkes fenének hoztam volna másképpen ide!*”

Valamivel jobb módszer, ha az ember megáll előtte, s mintha onokatestvére volna, bizalmasan és ismerősen aszondja:

– No, fát hozott?

Mire a válasz:

– Nem. Tetűt!

Ez a te embered.

– Hehehe! – kacagsz bután. – Jó kedve van, Áron bácsi!

– Jó, mert jól háltam!

Ha erre nem tudsz felelni, eredj haza. De téged sem a gólya költött, azért visszaturbékold:

– Kied miatt sem nyögnek már a galambok!

Az ember úgy megnéz, hogy egy krajcárérő becsületet sem hagy rajtad, s így utálkozik:

– Nem, mert magát várják! Lábtól való már maga is.

Ezt ismét úgy értsd, hogy a zetelaki galambok a nyoszolyában csak lábtól engednének, mint az ártatlan gyermeket.

Most jön az oldalvágás a fára.

– Akkor is kied vakarná a fejit, *mire ez a fa megszárad!*

Hogy ez mit jelent, hirtelenében nem tudom megmagyarázni, de nem is kell, mert az ember felcsattan:

– Ez a fa? Ilyen nincs több a piacon!

– Jól üsmeri! – veregeted meg a vállát bizalmasan – mert *együtt nőttek fel*.

Az „együtt nőttek fel” ismét azt teszi, hogy a fa vén, pudvás, tűzön síró, szuvas, ganyéra való, értéktelen erdőgaz. Az ember vagy kijön a sodrából, vagy nem. Ha kijön, akkor elküld messzi tájakra, ha nem küld, akkor állja a tromfot.

– Mi együtt, s csak éppen magát vártuk, mielőtt meghalnánk.

– Csak nem haragszik? – teszed fel álnokul a kérdést.

– Haragszik a román kormány! – néz le az ember.

– Akkor mi az ára a fának?

Ezt azonban úgy kérdezed, mintha csak kíváncsi volnál, hogy hogy is „jár a fa”, neked pedig annyi volna az udvaron, hogy mozogni se tudsz tőle. Az ember azonban megérzi a vevőt, mint a bolha a meleget, s óvatosan felel.

– Meg se mondom, mert meghallja, húsz lejjel mindjárt többet ígér érte.

Fittyentesz a kezed fejveit, s búcsúzkodol, mint aki itt hiába tölti a drága időt.

– Nem hússzal, de száz lejjel is többet adnék, ha *ez fa volna!*... Na, tartsa meg az Isten!

Az ember mérgesen a sapka felé dőf, a mutatóujjával:

– Őrizze meg az Isten magát is a szeme világától!

Magyarul: – Vakulj meg, mert nem látod, hogy milyen jó fát szalasztasz el. Neked azonban eszed ágában sincs elmenni, s csak a tehenekig lépsz, melyek a hidegtől borzas, felálló szőrrel, ájtatosan állanak. Részvétellel megsimítod az egyiket.

– Egészen megfagynak szegények!

Az ember büszkén utasít el.

– Ne féltse maga, ami szőrös!

Úgy értsd, hogy a gyapjas, szőrös állatok a legcsattogóbb hideget is jól bírják. Nem jó azonban félrenézni, mert mindjárt elütik a fát a kezetről a többi vevők.

Fiatal, kövér, nehéz naccsága lép most az emberhez, és kényesen csicssergi:

– Mennyi a fa, bácsi?

– Kétszázhusz!

– Jaj, be drága!

– Maga drága, lelkem kúsasszon!

A nagysága szokás szerint körüljárta a fát. Azalatt visszaorzkodom én is, és odahunyorítok az én emberemnek:

- Emmá fehérnép, mi?
- Jó faggya van! – ismeri el a székely.

A hölgy már vissza is tért.

- Bogos ez a fa, bácsi!
- Ami bogos, annak van jó tüze.

Rám hunyorít, vág a szemével, de nem tudom, hogy miért.

- Száznyolcvanat adok érte! – alkuszik a nő.
- Annyit ez az úr még a hajnalban ígért – rázza a fejét a székely.

Annyival szeretném én is megvenni a fát, de a nő könnyelmű. Attól félek, hogy többet talál ígérni. Lépre kell csalnom mind a kettőjüket. Tudom, hogy a székely gyanakvó, s a magam dolgát sem akarom rontani. Azért a hölgy mellé állok.

– Adhatja, bátyám! Ez a hölgy túlságosan is megígérte az árát. Ha estig itt áll, akkor se kap többet.

- Ugye, kérem? – kap a segítségen a nő, és kedvesen rám pillant.

Az ember észbe kap. Ismeri ő már ezt a módszert. Az egész család kijön favenni, s külön-külön alkudoznak, hogy lenyomják a fa árát, azután pedig csak kacagnak a markukba. Rosszféle nép az úri nép, de rajta nem fognak ki. Csak azért sem!

A nagysága szokás szerint leszólja a fát, hogy csak mutat, de alig van a szekéren valami, az is nyers, vén, északos, nem is elég hosszú, a szekér keskeny, közben likak, üregek vannak, hogy úsztatott fa, harmadosztályú, a kérge alatt megfőtt, nem hasogatták fel kellő időben, hogy nem ér semmit.

A székely csak mosolyog, s úgy tesz, mintha gyönyörködnék a nőben.

- Eszem a száját, beh szépen szól!
- A hölgy elpirul, és véletlenül rám néz.
- Ami igaz, az igaz! – gavalléroskodom ismeretlenül.

Hamisan pislant, s hozzám lép.

- Nem az ön vásárját rontom, uram?
- Dehogy! – tiltakozom. – Én már letettem róla. Kapok én itt sokkal jobb és olcsóbb fát eleget. Csak tessék ezt megvenni.!
- Nekem se kell! – biggyeszi le az ajkát, és elmegy.
- Súj a dolgikot! – csudálkozik a székely. – Magok osztán értik egymást!
- Mondj, bolond, mondj! – tagadom az ismeretséget a nővel az ő nyelvén, mosolyogva. A székely azonban nem hiszi.

- Má nem csudálkozok, hogy nem kell a fám!
- Miért?

– E mellett a fehérnép mellett fa nélkül es kitelelhet. Elvékonyodik a füle, de meg nem fázik.

- Nono! – hagyom reá, mert ebben a dologban ismét értedem vagyok.

A székely felnéz az égre, s nyugtalankodni kezd.

- Mi ketten hiába töltjük az üdőt!
- Száznyolcvanat én is adok! – teszem az első ajánlatot.

– Egye fene, legyen kétszáz!

Kötöm magam, ő sem enged.

– Adja meg, tekintetes úr, ha már mindenkit elijesztett innen!

Azért lettem „tekintetes úr”, hogy így talán ráígérek a fára.

– Legalább a vámot fizesse meg!

– Fizesse a segesvári hóhér! Hanem tudja mit! Legyen százkilencven!

Az ember szeme felcsillan. Gondolkodik, tétováz, morog, végül elszomorkodik.

– Adjon hát előpénzt!... Egye fene, *első vevő*, nem szalaszthatom el... Bár sohase láttam volna a tekintetes urat!

Közben a tehénkéket előkészíti az útra. A száz lej előleget megpökdösi, elteszi.

– Pü, pü!... Apád, anyád ide jöjjön!

– Azokat várhatja! Én is mindennap várom.

– Akkor maga nagy úr lehet álmában!... Hova hajtsak a fával?

– Csak ide a vasúton túl, a Wesselényi utcába!

– Hó! – állítja meg a teheneket. – Mé nem mondta, hogy a másvilágon lakik?...

Hijjnye, a Krisztus!... Estig sem érünk oda... Hány óra? – kérdezi kedvetlenül.

Nincs mit csinálnia, mert az előpénzt elfogadta. Vagy visszaadja kétszeresen, vagy jönnie kell.

Nem is szól hozzám az úton. Haladunk egymás mellett. A Bethlen utcában, a törvényszék előtt hirtelen megragadja a tehén szarvát.

– Hó.

Tanácsztalanul rám néz.

– Most mi a sújt csináljak?

– Valami baj van? – érdeklődöm.

– Bajnak elég baj! – morcoskodik. – Ide tizenegykor bé kéne hogy adjak valami idézetet, mert ha nem, csúful megbüntetnek. Lelkem tekintetes úr, nem állana meg addig a tehenek előtt, míg bélépem vele? Tisztességes embernek látszik, tegye meg, segítjen legalább ennyit a szegény emberen!... Nem mondhatja, elég olcsón adtam a fát, éppen csak hogy el nem vesztegettem... Ennyit most maga es megtehet.

– Hocci az ostor! – népieskedem. – Menjen csak nyugodtan, igazítsa a baját, de siessen!

– *Ahogy eresztenek*, abba helybe jövök!

Pillanat alatt eltűnik a kapu mögött.

Még tetszik is nekem a dolog, hogy így segíthetek az én székely testvéremem. Orrom, fülem kék a hidegtől, szemem könnyezik, és táncolok a tehenek előtt, hogy meg ne fagyjak. Eltelik fél óra, eltelik egy óra, de az én emberem csak nem jön. Már duplán látom a székelyek anyavárosát, kiszámítom az összes adósságot, megolvasom, hogy hány szőre-szála van a csábeli tehennek, de ő mégse jön. Hazahajtanám személyesen a szekeret, de azt találja hinni, hogy még a marhákat is elloptam. – Kénytelen vagyok tovább várni. Már cigarettázni sem tudok, mert dermedt, vörös ujjaimmal képtelen vagyok cigarettát sodorni. A

tehenek is borzasak, és másodsor kezdik kérődni az ételt, de a székelynek nyoma veszett.

Végre – éppen a delet harangozták – idvezülten, mosolyogva kilép a kapun.

– Egy cseppet megvárakoztattam, ugye?... Már ne haraguggyék, de a tárgyalás elhúzódott...

– Mit beszél?... A tárgyalás?

– Hát miért töltöttem volna másképpen a drága időt a törvényszéken?

– Miféle ember maga? – bosszankodtam. – Ha már engem nem tekintett, nézte volna ezt a két szegény állatot! Ezek beledöglenek ebbe a nagy hidegbe.

– Nem lesz egyiküknek sem semmi baja – nyugtat meg kétértelműen. – Én a marhákhoz értek.

Alig bírja a jókedvét visszatartani.

Most ő van felül. Bele kell nyugodnom.

– Legalább megnyerte-e a pert?

– Meg az állam, de én is kibúttam!

Recseg a szekér a jó udvarhelyi kövezeten. Egyszer csak az embert nem látom. Nyugtalanul keresni kezdem a szememmel, s hát az egyik boltajtóból kiabál.

– Eregeljenek csak csendesen, mert mindjárt utolérem... Éppen csak veszek valamit, nehogy az orrom előtt bezárják a boltot...

– Délután is ráér vásárolni!

A feleletet meg se várja. A méreg öl, de elhatározom, hogy többet nem álldogálok világ csúfjára. Ha jön, jön, ha nem jön, még a teheneket is eladom.

– Csá, hojde! – serkentem a két ganyés fenekű jószágot, hogy jobban haladjunk.

Közben nézegetek vissza, de székely nincs sehol.

Aki megy, az halad, mi is hazaérünk.

– Hol a pokol fenekibe lopja a napot? – rivali rám a feleségem. – Egy szál fa sincs, amivel ebédet főztek, dél elmúlt, s a gyermekeknek iskolába kell menniök.

– Mindjárt, mindjárt! – vigasztalom.

A székely azonban sehol sincs. Magamnak kell megoldanom a szekeret és behordanom a fát. Az ujjam hegye fagyott hozzá, de még néhány szálat fel is kellett vágnom.

Javában fűrészeltem, mikor jött az emberem. Egy kicsit meg volt lódulva, s a szemein is látszott, hogy ivott.

– Emmá legén a talpán! – dicsért kedvesen. – Úgy forgolódik, mint a pereszlen. Ni, már fel is vágta a fát!... Olyan fa ez, kéröm, hogy csepeg, csepeg a zsírja! Még a fűrész es örvend neki...

– Hol volt? – ordítok rá gorombán.

A székely meghökken.

– Netene! – Egy órája keresem őket, tívé teszem az egész várost értük, míg megkapom, s még neki áll feljebb!

Elkacagom magam, és szó nélkül kifizetem a hátralékot.

– Miért tette velem? – kérdem szelíden.

Az ember is megbékél.

– Nézze – mondja bizalmasan. – Maga a drága időt ellopta a piacon azért a pár lejért. Nekem tárgyalásom volt s egy csomó dolgom. Legalább a fogadó árát bé kelle hoznom a tekéntetes úron, ha már a vámot se akarta megfizetni. Osztán ügyelgetett a marhákra is, a fát es lerakta. Ritka tisztességes ember! Az a! Az!... Osztán, ha Zetelakán találna jární, csak Mihók Pál Istvánt keresse. A legküsebb gyermek es megmutassa, hol lakom... Osztán azt es megláthassa, hogy nyögnek nálunk a galambok, ha ilyen fene kemén legént látnak, mint a tekéntetes úr...

– ...No, jó találkozást!

*(Nyirő József: Jézusfaragó ember. Elbeszélések.
Csíkszereda, 2005)*

Păteanu, Gelu

Păteanu, Mario Gelu 1925. június 3-án született Kolozsváron, földbirtokos családban. Kiskorától anyanyelvi szinten beszélt a magyart. Jogot tanult, ám nem diplomázott. Az ötvenes években Duna-deltai kényszermunkára ítélték. Később szerkesztőként (hosszabb ideig az Utunknál) és fordítóként dolgozott. Műfordítói munkásságának legjelentősebb részét képezi a magyar irodalom klasszikusainak, illetve kortárs szerzők írása-inak románra való fordítása, Mikes Kelemtől Szabó Gyuláig ötvennél több kötetben. Gelu Păteanuként, a magyarok Gyalu néven ismerték. A nyolcvanas éveket Énlakán és Etéden töltötte helyettes tanárként, belső száműzetésben, többek között a Tol-
di tolmácsolásán dolgozva. Itt írta magyar nyelvű versciklusát, amely *Levelek a Fekete Madonnához* címmel a székelyud-
varhelyi Ablak kiadónál jelent meg 1997-ben. 1990-ben a ma-
gyar fővárosba menekült, ahol az Eötvös Loránd Tudomány-
egyetem román tanszékén alkalmazták. 1995. március 25-én
halt meg Budapesten. 2005 szeptemberében Etéden Gyalu-em-
léknapokat szerveztek.

Életével, munkásságával a népek és irodalmak közeledését hirdette. Bámulatos tudással, formaérzékenységgel és alkotói alázattal szolgálta a magyar és román irodalmat.

Ha napsütés van, Te rezzensz a fényben –
és tisztán látom csípőd vonalát,
ha langy mozgással felhő vonul át
az emlékedtől gyötört égi réten.

A korty vizem is ajkad mámorát
idézi, s nem éltet a lélegzésem,
ha nem belőled sarjad ki egészen,
és nem hozza a tested illatát.

Hasító kín bennem a léted, méreg,
minden csepp véretem felperzselő –
ám nélküle még ép volna a kéreg
a lelkemen, a mindent elfedő...
...És amit így érez az életféreg,
az: mindent feloldó halálerő...

E(téd), 88. VI. 21.

Te vagy bús örömömnek ékessége,
nélküled üres délibáb vagyok;
szédítő-mélyen csak Benned ragyog
a sors-sötétem egész fényessége:

úgy fájsz Madonnám, mint az avatott
érző értőnek a vers szépsége –
akár a búza szent békessége,
mikor a tarló már régen halott.

E(téd), 88. VI. 26.

*(Păteanu Gelu: Levelek a Fekete Madonnához. Versek.
Székelyudvarhely, 1997)*

Petelei István

Író, szerkesztő, 1852. szeptember 13-án született Marosvásárhelyen, örmény katolikus családban. 1870-ben érettségizett az udvarhelyi Római Katolikus Gimnáziumban. A budapesti egyetemen előbb a mérnöki, majd a bölcsészkaron tanult. A balladás novella-típus egyik úttörője; irodalomszervező tevékenysége is jelentős. Szovátai lakását emléktáblával jelölték meg. 1910. január 5-én hunyt el Kolozsváron.

Őszi éjszaka

Az ősz nálunk Szovátán belemarkolt az erdőbe s a tölgyfák lombja foltonként megveresedett, mintha vért eresztett volna rajta. Az útszéli vadvirágok szinte lenek lettek és a bokrok pirosbogyós ágai ledőltek a száradó gyepre. Az oldal megsárgult; a közeledő halál gondolata mintha megijesztette volna a bikket, gyűrött s sápadt lett, mint a vénember arca. Oly nagy lett az egész kép és csendes.

A hegyháton felül, a havas fenyves elein, halvány szürke köd ül s miatta a rajza belevesz az égboltba. Az ormon leszálló erek, patakok simábbak, csendesebbek lettek; elbújnak a selymés sások közé, loppal csorranva a fekete mederbe... halkan loholva tovább. Egyetlen szörnyű nagy száj ez a rengeteg erdővel szeptett kép, mely utolsókat lélegzik.

Az erdő nem néma nyáron, amíg él és nő. Valami titkos roppanások; a levelek szerelmes sóhajtása; a bokrok mélyében nyughatatlan mozgolódások; egy madár csippenése itt; odább egy magját szétvető virágfej; egy sikló, mely a keserűlapuk szárai alatt átcsúszik, egy rigó, mely a familiájával a holnap napról töprengve beszél; egy hab, mely zajjal versenyezve az előtte menőt megelőzni igyekszik: – óh, az erdőnek ezer a hangja!

De ősszel megcsendesedik egyszerre az erdőnk. Az eldőlő perjék; a lekonyuló virágszárak; a leomló lombok; a messze elnyúló békanyálak; a szállongó szárnyas magvak, a kifejezhetetlen mélaság, mely elterül hegyoldal, patak-medren, oly lággyá, szelíddé és bússá tesz mindent, oly csendes, lemondó lesz a tájék, hogy megértjük a búcsúzását.

Úgy elereszti magát ez az erdő, úgy megtrottyan.

Múlóban lévén, félelmesebb is lesz. A lehullott levelek pusszogását a lábunk alatt; az összeálló sár nyiszogását jobban meghalljuk, mint nyáron akár a béka-

brekegést. Egyszerre észrevesszük a kép nagyságát és észrevesszük, hogy milyen csekélyek vagyunk benne.

A nagy sóstó oldalán a csupasz hóhegyek fehérre bágyadtabb, mint nyáron volt. Az alkonyat legelőbb a fehér talpát takarja be gyászfekete fátylával. Az orma felett pedig akkora helyt, mint az asztal lapja, álmatag fény bukkan ki. A Szakadát ciheresein gyenge köd suhan át, a Bekecs lábánál kezdve, kúszik fel a meredek oldalra. Az egerek a patakok partján beledőlnek lágyan ebbe a drága puha takaróba. Esteledvén, a bágyadt fény a sóhegy felett elevenedik. A hold ágya ez, melyből kikel. Pompásan, méltóságteljesen jön mindez s akkor postástrombita harsan fel a túlsó oldalon. Valami gyermek fúj belé, a kukoricást őrizve a vaddisznótól! Ah! mily idegen és csúf e mohó recsegős hang ebben a nagy némaságban.

A hold nemsokára kiemeli fehér homlokát. Minden árnyba borul, de az első sugár két vékony puskaszuronyra tűz a bokrok között a hegytetőn.

Két vékony acélpenge, puskahegyén s a rengeteg lombjából úgy kiágaskodik, hogy lehetetlenség nem látni.

A két éles, vékony acél megigéz. A szemünket vonzza. Akármily sugár és csekély e penge, ebben a nagy hallgató rengetegben – ezt kell, hogy lássuk. A sóstó nagy tükre; az oldalak fehér sziklái; a messze feltűnő ragyogó csillag; mind elvesznek a két éles, hegyes acél mellett, mely ott felmered mozdulatlanul.

Valahol az aljban levelibéka gurgurizál. Összerezzenünk. Lovak dubognak a köves úton, melyeket gyerekek hajszoznak ki éjjeli legelőre. Bánt a zaja. Az éles szuronyél ragyogása a holdvilágban kellemetlenné teszi a csendességet.

A sósziklák tűhegyes fehér kövein kopog a kecske gömbölyű patája. S a tarka hetyke barom figyelve néz a hegyélre, hol egy asszony siránkozva szól két egyenesen álló férfihez, a két zsandárhoz, kik a szuronyt tartják fel magasra:

– Ne higgyen rosszat felőlünk, csendőr úr! Ami történt, tiszta szerencsétlenség, tessék elhinni, csupán tiszta szerencsétlenség.

A fekete-tó felől a kukoricák szárai zörögnek, amint egy szürkés, apró havasi tehén törtet át rajta az emberi szó felé igyekezve.

– Tiszta szerencsétlenség, csendőr úr! akármit mondanak is. Akár őrzi azt a szegény halott fiút ott, csendőr úr! a bokor mellett, abból már ember nem lesz soha, s mi haszna lesz valakinek abból, ha miatta a tömlőcben rothad az uram? Nem ütötte ő agyon azt a szegény fiút, higgye el, csendőr úr! A fa rádőlt magától, csendőr úr, a fiúra... magamagától... Ne hallgasson az ellenségeinkre.

A két katona pedig áll mereven, mintha abból a hideg sóhegyből vágták volna ki őket; a puskájuk a vállukon, a szuronyukat beragyogja a hold világa. Egy pirosbogyós kecskerágóbokor választja el őket valamitől, amit az alkonyatban nem lehet jól látni. A fű az ott heverő tárgy körül letaposott és barna... de hát ilyenkor este minden sötét... Egy kis fekete mozdulatlan holmi hever ott a fűben: s a tetején egy szálfa keresztben.

Az asszonyi szó szüntelenül pereg egyhangúan, mint az őszi eső, vagy mint a könnyező szem.

– Hogy az uram fektette volna azt a szálfat a Gyuri mellére, mikor már agyonütötte volna? Az nem igaz... Hogy mondhatnak ilyeneket, csendőr úr!

Ráesett Gyurira, tessék elhinni! Nem gyakorlott az uram az ilyen gonosztevében. Meg se járta volna az esze... Akkor tette volna rá, mikor már halott volt volna? Dehogy! Meg se merete volna nézni... ha ő tette volna.

– Nem! Az uram nem ilyen fajta ember. Az uram jó ember, csendőr úr! s mi jól éltünk, csendőr úr, habár bolond, indulatos ember is az uram. De engemet úgy tartott, mint a galamb a fiókáját. Aztán már nem mai gyerekek vagyunk, csendőr úr! Az uram már deres (de ki áll azonban vele egy sorba munkában, multságban) s én is régecske mondtam el az esküt az oltár előtt. Hát miért bolondulnánk meg most, mi időtöltött emberek? No, mondja! Ez tiszta szerencsétlenség! A szálfa magától dölt a fiúra. Az pusztította el Gyurit.

Valami enyhe szellő suhant át a Cserepeskő felől s arra mind megmozdultak a lombok. A hold fellépett a boltra. A szélének a rajza oly éles volt, mintha ezüstös papírból ollóval vágták volna ki. Benézett a bikkék tetején s azzal továbbshant. Benézvén a Gyuri elváltozott, vértől fekete arcára ott a bokor mellett, azért szaladt oly gyorsan odább bizonyosan.

Az asszony (erős, szép, húsos fehérnép, hólyagos szemekkel, duzzadt, piros ajakkal, az ünnepi ruhájában) behunyta a szemeit, amint a rebegő holdvilág mellett meglátta a legényke hideg testét... tapogatózva megkapaszkodott egy ifjú fa derekába – bárha sima helyen állott –, és elhallgatott. Mily rettenetes csendesség volt. A csendőrök meg se mozdultak.

– Járt utánam Gyuri, nem tagadom, csendőr úr, jó! Ami igaz, nem tagadom el. De nem az uram ütötte agyon. A szálfa esett rá. Mi itt lakunk fenn az élen, s Gyuri errefelé járt nappal, éjjel... nem tagadom. Mert itt fenn van a Gyuriék törökbúzásuk a azért járt fel éjjel, hogy ne mocskolják meg a vaddisznók. Így esett rá a szálfa. Egy-két szót is szoltunk egymáshoz, nem tagadom... de semmi rossz nem történt közöttünk, csendőr úr... Hiszen gyerekember volt az, csendőr úr! Úgy nézhetném, mintha a fiam lett volna, mert gyerekkorától fogva ismerem. Egyszerre, igaz! nagyon megbátorodott, mintha vaskapocs szorította volna meg az ember derekát a táncban, – de azért embert nem ölünk csendőr úr!

A futó szellő még valami rút szagot is emelt ki a bokor mellől... Mintha kettévágta volna az asszony hangját ez a szag. Megdöbbenve hallgatott el, a kötényt a szeme elé emelte és lerohant a gödörbe. A tehén megijedt a lármától és nagy törtetéssel visszarahant a kukoricásba.

Az égboltot egymásután hímezte ki csillagokkal az éj. A Medve-tóba facsatornán vezetett édesvíz hangosan csorgott s fodrok szaladtak végig a tükrön a holdvilágtól beragyogva. Mély és rettenetes a csendesség!

– Nem tudok elmenni innen, csendőr úr! látja, (csak úgy a gödörből beszélt fel az asszony) elindulok haza, de visszatérek... Nem tudok elmenni innen, pedig az a szag, mely onnan a bokor mellől jön, elveszi az eszemet... Csendőr úr! Vigyék már el onnan Gyurit. Mit kívánnak tőlünk? Már meghalt Gyuri! Mit akar még velünk a bíróság, hogy nem engedi eltemettetni? Vége van már annak egészen... Vigyék el innen, az élő Isten irgalmára, azt a szegény testet... hozzá nem nyúlnék a teremtett világ minden kincséért, de ezzel a tíz körmömmel sírt kaparnék neki, csak hogy eltegyék már a föld színéről... Ne tartsák itt, lelkem, hiszen nem érzik?... Nem érzik a szagát, csendőr úr?...

Fölemelte mind a két karját a feje fölé, az égre meredt néhány ugrásban a gödörből felrohanva, merészen a csendőrök elé toppant s hangosabban, kiáltva dühösen folytatta:

– Az én bűnös szemem!... az én bűnös szám. Óh, jaj, nekem, jaj bűnös testemnek. Ha megkívánok valakit, jaj nekem, jaj neki... Temessék már el az élő Istenre. Vasárnap a táncban megszorítottam a karját, éreztem, hogy úgy reszket, mint a nyárfa. „Elvesztél” – így szóltam magamhoz bűnös örömmel... és elvesztett... Lányok jártak utána, mert szép volt, erős volt, de ő elfordult tőlük miattam. Egy hét óta üldögélt egy kövön a mi házunkkal szemben... és éjszakán kóborolt az ablakom körül, mint a rossz lélek... „Mit nézel a falon, bolond” – kérdeztem. – „A falon keresztül is látom, amint levetkőzöl, Mári... a fehér testedet...” – így szólt. – Óh az én bűnös lelkem, bűnös testem. Az élő Istenre tegyék már a föld alá szegényt... Csendőr úr...

Az éjszakában körülk a hegyekben lángok gyúltak fel. Pásztorgyerekek élesztgették a dúvadak ellen a tüzeket s az isteni csendességet felverték elnyújtott kiáltásaikkal, mindenféle ütőszerszámok lármájával... Hej ho... ho... A medve azért csendesen cammog le az ösvényen s megáll, messziről nézve a táncoló tüzeket... A hold békességesen szárnyal a bársonyos bolton. Madarak rebegő szívvel neszeinek a bokrok mélyén s az uhu felemeli tollas fejét.

A békességet a sóőrök kutyái zavarják. A szemlész járja ott a veszedelmes utat... Botjával kopogtatva az ösvényt a lába előtt. A kuvaszok elejébe rontanak.

Egy tiszta áthatolhatatlan fekete köpenyeg hever hegyen, völgyen, mezőn és szakadékon... Oly rengeteg mindez, nagy, oly békességes, mint a halál.

Valaki bele-belekiált az éjbe.

(Az élet, 1905.)

*(Petelei István: Válogatott elbeszélések.
Marosvásárhely, 1955)*

Szabó Gyula

Homoródalmáson született 1930. szeptember 11-én. Székelykeresztúron érettségizett (1942) az unitárius gimnáziumban. Magyar szakos tanári oklevelet szerzett a kolozsvári egyetemen 1954-ben. 1957-től az Utunk (majd Helikon) szerkesztője volt nyugdíjba vonulásáig (1992). Regényei közül legismertebbek a kollektivizálásról írt trilógia: *Gondos atyafiság*, illetve négykötetes történelmi regényfolyama, *A sátán labdája*.

Ne ilyen születésnapot!

Nem láttam még tengert, de annak a forrása sem verhet harsogóbban hullámtörő gátat, mint ahogy a mi „szabadnééép”-be tornyosuló hangunk habzott az épület falain, s hullámozott ki a nyitott ablakon. A dallamot Kodály Zoltán tette a fülünkbe, a szöveget Berzsenyi Dániel adta a nyelvünkre, s a kórushoz az előcsarnokban Berde Mózes és Brassai Sámuel fehér mellszobra állta a díszőrséget. Az ünnepi alkalom pedig, aminek a fenséges kánon szólt, az iskola 150-ik születésnapja volt: 1943. június 6. Kinn az udvaron, a pódiumon s a tűző nyári napon már csak mi, az énekkar hangválogatott tagjai csüngtünk szemünkkel orgonasíphosszú énektanárunkon s karmesteri pálcáján – mi, az első sorbeli törpék a könyöke táján értünk véget –, s úgy keseregtük tovább Kodálllyal a székely keseregnivalónkat: „Aj, sirass édesanyám, míg előtted járok, mert aztán sirathatsz, ha útnak indulok.” Rajtunk, első sorbelieken mézsfehér harisnya volt – ha már a keserűség székely, legyen a harisnya is bár a legtörpébbek spanyolfalán az –, egyikünkön-másikunkon kicsit meg is trottyant, mert jobbára kölcsönvett holmi volt – az enyém is úgy jött el otthonról, a Szabók utcájából csípőimet veresre szorítani, mint egy nagylelkű almási határozat, amely 150 évvel ezelőtt az iskolaépítés jogát a központibb fekvésű Keresztúrnak „kölcsönözte” –, s ha egy évvel azelőtt, az első út alkalmával még a valcertől vettem kölcsön az almási népdalt, most már tudtam – sok mindent jobban tudtam már –, hogy a népdal igazi kölcsönvevője Kodály volt, ebben is, ahogy az örök út keservét velünk énekelte: „Tengernek mélysége koporsóm feneké.” Szárnyalt a dal, de jól is tette, ha szárnyalt, mert mi is úgy álltunk ott harisnyás fehérségünk ék alakjával, mint a vándorújtukat éneklő vadludak a szeptemberi

„iskolakezdésük” hívó csengetésekor. Megvolt a jutalmunk az énekünkért: „Az énekkar minden egyes tagja az évi nehéz munka után elért sikerek emlékéül 1–1 fényképet kapott.” De Kodály Zoltán is részt kért a dicsőségünkben: kérte, hogy küldjenek neki is egy fényképet a dalárdáról. Természetesen küldtek, mire ő is küldött a legfelső c-t is könnyen felérő hosszú tanárunknak egy dedikált fényképet, s cserében ismét kérte, írják meg neki a képen lévő „kerekfejű székely gyermekeknek a nevét” – azaz a „dedikációinkra” pályázott. Így versenyeztünk mi Kodállal a dicsőségért, de erről biztosan apám sem írt volna csípős nyelvű rigmust, hogy a dicsőségtől káprázik a szemünk, pedig káprázott, legalábbis nekünk, a kerekfejű törpeludaknak.

Utána hazaszekerezünk Keresztúrtól Almásig – Kénosi-tető, Köves-tető – a mintegy 40 kilométeres utat, s folytattuk az életet a mezőn, a kaszálón úgy, mintha egy évvel azelőtt nem szedtek volna fel a porból, hogy aranyak legyünk. Arattam én is a búzát ugyanott, a határszéli Nagymezőben, ahova szeptemberben, iskolába menés előtt a ganét hordtam 12-ik születésnapom jubiláris ünnepein. A kutak ezúttal sem voltak befagyva, de déli pihenőben, miután a harangszó zengése végighullámozott a búzatáblákon, ha fülünket a földre fektettük a kalangya meleg árnyékában, Kodály hangja helyett alig hallható, tompa ágyúmorajt adott fülünkre az ágyúcsövek „hangvillája” a jó hangvezető földkérgen át; mintha a föld éhes gyomra korgott volna borzongatóan; mintha a földnek mélysége lett volna a koporsó jéghideg feneke; mintha az ukrainai mezők „dedikáltak” volna az almási Nagymezőnek a nyári fagyot: ott is mezők vannak, de harcmezők, s a halál arat rajtuk.

Nem volt pusztá jelkép a meszes szekérral való első út, vagy igen valóságosra sikerült jelkép volt: a legszigorúbb tanítás, amit már az első esztendő a fejünkbe vésett, e jelkép tábláján volt feketén fehér lecke. „A kő, amelyet az építők megvetettek, szegletkövé lett” – mondták év végén, a jubileumi ünnepeken, s akkorra már tudtuk, hogy a mi sorsunknak ez a kő a fundamentuma, talapzata: megállni, megmaradni rajta, tovább sarjadzó életként. Adtuk a mészkőből égetett meszet terményért, kenyérnek valóért, de eszünknek is a tudást terményért, kenyérnek valóért mérték. Művelnünk kellett a földet is fejünk műveléséért. A sokat hangoztatott véka tudományt és köből erkölcsöt nem mérték pusztán a szép természetes eszünkért: kellett melléje mérnünk még a véka és kupa ezt, a kiló és liter azt – az anyagi áldozatot, a természetbeni porciót. A zsír, a liszt, a szalonna, a kenyér: „Nekünk az az arany, amit te adtál: az ennívaló!” Vittük a zsírt, nem aranybicskáért, hanem a tudománybeli kincsért. Otthon a barlang hatalmas köveit is úgy hívtuk: szuszékok – s lettek Keresztúron a tandíjak is gabonák. Minden így kezdődik, nemcsak a tréfás mese: „Eridj a malomba, s örless kenyérnek valót!” Ez a legfontosabb! Ez az aranypart, mint menedék réve, az aranybicska, mit a tündérek boldogan elhoznának a kenyérért, ha csak annyi eszünk volna, hogy kenyeret adjunk az aranybicska ígéréséért. Az 1943/44-es iskolai évet is talán azért nem kezdték meg szeptemberben, csak tova novemberben, hogy dolgozhassunk mi is a mezőkön, a földeken, haladhasson annyival is jobban az őszi betakarodás, vihessük annyival is inkább az ennívalót.

Engem külön születésnapjaimban is részesítettek ezek a jókedvű, sokat éneklő katonák. Mint minden gyermek, kinn ácsorogtam én is, amennyit lehetett, az úton, tátottam a szájam, néztem az igazán nem egyhangú életet. Egyszer látom, hogy jön egy lovas szakasz, elől, az élen egy tiszt, mellette egy felnyergelt, de gazdátlan ló, s a tiszt már távolról néz engem mosolyogva. Úgy hasonlított egy velem egyidősforma alszegi legényecskéhez, mintha annak az édes testvérbátyja lett volna, nem is hittem a fülemnek, amikor hozzám érve megállt, s oroszul szólalt meg, nem magyarul. Én – pár nappal a front érkezése előtt – kaptam volt az egyik keresztapámtól valami régi, vékony magyar-orosz szótárt, amelyben az orosz szavakat úgy írták, ahogy a magyarok is könnyen kiejthették, s abból már tudtam, hogy „nyeznáju” (nem tudom), és tudtam sokat, amit még az ősök tanultak szótár nélkül: „szreda, spárga, faszol, kápuszta, cseresnye, vidra, sztol (asztal), atyec (atya), obéd (ebéd), front, grányica (mi az utcánk fejét, ahol éppen álltam, gránicnak hívtuk szintén), skola, kasza, kreszt (kereszt), kukuruza, lámpa, lapáta, medvegy (medve), pár, széno (széna), szlivi (szilva)”, de a mosolygós tiszt nem ezen a nyelven beszélt, hanem valami olyanon, hogy az lehetett az is: „Proszitye za bezpokoisztvo” (Bocsásson meg a zavarásért), vagy „Dam vizitnyu kartocku” (Átadom névjegyem), de közben mind lefelé mutogatott, a lova lába felé, s mikor végre „magyarul” is megszólalt – „patkova” –, egyből sikeresen estem át itt is a tehetségkutató vizsgán, megvolt azonnal a kapcsolat is, a képzettársítás is, a kombináció is, hogy a kovácsot kérdezi. Bólintottam, arra intett, hogy üljek fel a gazdátlan ló nyeregébe, ami olyan örömként ért engem, mintha apám kapta volna az értesítést a tandíjmentes beíratásáról. Mezítláb voltam, a kengyel is hosszabb volt lábamnál egy-két arasszal, de sarkantyúnak ott volt két nagy lábujjkámon a köröm, s ott volt főleg fenekem alatt a nyereg – soha addig még nyeregben nem ültem –, és hátam megett ott volt a hatalmas Oroszország végeérhetetlen hadseregének egy egész alakulata, s előttem ott volt a híd, aminek a felrobbantását az illető katona úgy szabotálta el, mint aki többre becsül egy civil ruhát egy felrobbantott hídnál: megvakartam hát lábujjkámmal a „lovam” oldalát, megszökte magát a ló a furcsa sarkantyútól, s a hídon – amely alatt a Homoród mélysége egykor kis híján koporsóm feneké lett –, már diadalmas vágásban dobogtak patkótlan lábai. A fejemen kalap lett volna, de a vágtaival együtt lerepült onnan – hadd legyen a fejem is „mezítláb”, ha a lábam az –, visszanéztem, s hát kacag a tiszt és igen az egész alakulat, s mivelhogy az új „parancsnok” vágatempót diktált, szöktették őket is a lovaikat utánam; és nyargaltunk végig az úton, mint valami győzelmi rohamra, az asszonyok rémulten néztek, kiabáltak, hogy visznek el az oroszok engem, és hallottam, hogy hátam mögött a tiszt románul visszakiált nekik: „La război” – a háborúba megyek velük –, a kanyar előtt ismét visszanéztem a híd felé, ahogy a dicsőségből vet az ember egy búcsúpillantást vissza a babértalanság szürke korába, még láttam, hogy szegény anyám kétségbeesetten szalad utánam a földről felkapott kalappal, mint aki nem tudja, hogy babérkoszorús fejre nem kell kalap, s azzal már be is vettem a kanyart Kerekpáston a lovammal és alakulatommal. Ám arra már kellett is hógatni, mert közeledtünk a kovács kapujához; csak hogy az orosz ló annyit sem tudott magyarul, mint én

oroszul – a körmömet jobban értette, mint a nyelvemet –, a tiszt felfogta, miről akar szótáramban szó lenni, s elékiáltott hátulról: „Prr!” Mint egy távvezényelt jószág, úgy állt meg a ló a fülének kedves sztyeppei szóra, s én átadtam a szakaszt Beke István kovácsmesternek, aki méltatlankodva morogta bele az én foszladozó dicsőségembe, hogy miért nem vittem őket a falu felső végén lévő kovácshoz, Tutóhoz. „Én azért, mert eddig maga sem küldött oda soha, ha magához jöttünk!” – vágtam vissza, mert addig valóban minden fakó kerekünkkel, tehenek összes mezítláb-körmeivel s akármi kovácsmunkával nála álltunk meg, s rosszul esett, hogy miután ott volt már egy rosszulesésnek a nyeregből való leszállás, a múltó dicsőség hervadt büszkesége, akkor még ő is morog nekem. Mikor én, ha akartam volna, akár a háborúba is elmehettem volna, nem úgy, mint ő, aki a vén fejével jó, ha a harci paripákat meg tudja patkolni

*(Szabó Gyula: Volt egyszer egy gyermekkor. Elbeszélések.
Bukarest, 1979)*

Szemlér Ferenc

Költő, író, műfordító, kritikus, Székelyudvarhelyen született 1906. április 3-án. 1912–16 között szülővárosában tanult, az 1916-os román betörés miatt családja Székesfehérvárra menekült. Bukarestben végzett jogot, 1930–48 között ügyvéd volt Brassóban, és újságíróként is tevékenykedett. 1948-tól Bukarestben, pár év múlva újra Brassóban élt, az Igaz Szó szerkesztője volt, 1956-tól végleg visszaköltözött a fővárosba. Kedvelte a szabadverset, témái között fellelhetjük a technikai eredményeket, természettudományos ismereteket is. A második világháború után a kommunista kormányban hisz. Termékeny alkotó volt, több mint fél száz önálló kötete jelent meg. 1978. január 9-én halt meg Bukarestben.

Hűtlen föld

A székelyudvarhelyi Művelődési Háznak

Minden valószerűtlen.
A sötét –
be hajló alkonyi ég.
A hűtlen
egykori föld, amelynek részleteit
már szinte föl sem ismerem így,
ebben a fölfedezés
formájú keresésben és
bolyongásban. Holott
halott
emlékeim egykori jelei: mint
templomok, terek, egy-egy régi ház,
lomb-vesztett gesztenyefa-váz,
pataknyi folyóvízecske mind
csak int
emlékezni megint.
Nyugszik a nap
a Csicseren túl a Budvár alatt,
s ezt mintha láttam volna már
egykor egy rég szétfoslott szemhatár
mögött – vagy csak álmodtam volna tán
valami olvasmány után

feltámadt képzet révületében.
Nem is most, de valaha régen,
s csak azért sajog, mert nem az enyém
a homály és a fény,
a borzongás, az omló alkatú
félszeg elavult mélabú.
Mindez eltűnt, egykor esett dolog,
mi feléledni sose fog,
csak ábránd, álom és riadalom,
röppenő árnyék a falon,
elfutó köd fagyott mező felett,
ki nem mondott kérdésre felelet,
s én magam rég kimúlt
személy, aki a múlt
valótlanságából kinéz,
s meg nem érzi, hogy az egész
másnak se fontos, neki se,
elfeledett vers, félig tudott mese,
nyelv, melyet senki sem beszél,
csak könyvek lapjain – sőt ott sem! – él.

(Szemplér Ferenc: Az álom túlsó partján. Bukarest, 1976)

Ahol gyermek voltam (Erdélyi Helikon; 1943)

Mostanában mind gyakrabban gondolok Udvarhelyre. A legváltozatosabb helyzetekben, meglepő időpontokban villan elém egy-egy töredék-képe. Olykor éles, szinte kézzelfogható álom alakjában jelentkezik. És minden egyes alkalommal fájdalmas vágyakozást ébreszt.

Ha a sajtás egy pillanatnál tovább tart, rájövök, hogy ez a honvágy.

Időben és térben egyre messzebb kerülök tőle. A családi átlag-életkor felén már túl vagyok, s a távolság egyre több akadályt gördít utamba. Először csak én vettem vándorbotot a kezembe. Aztán szülőföldem neheztelt meg rám, s egy határ kerítését növesztette maga köré. S mégis minden akadály hiábavaló. Mert minden múltó perc, minden múltó akadály csak a bennem felzsibongó emlékeket táplálja, és – sajnos – a fájó honvágyat növesztgeti.

Mert Udvarhely volt az a város, ahol gyermek voltam, s amelynek színei, szagai, zajai fakulhatatlan ragyogással élnek bennem mindörökké.

Székelyudvarhelyt születtem, s tizenegy éves koromban távoztam végleg el öleről, hogy később csupán két ízben térjek vissza egy-egy röpke pillanatra. De ez a kezdeti tizenegy év alakított azzá, ami később lett belőlem, s viszonzásul én is átalakítottam magamban Udvarhelyt. Olyan várossá alakítottam, amelynél szebb, csodálatosabb, rejtelmesebb nem volt, és nem is lesz a föld kerekiségén.

Hiszen ott voltam gyermek.

Az idegen rendszerint Héjjasfalva, illetve Segesvár felől jött Udvarhelyre. Abban az időben még csak a vasút volt az egyetlen kényelmes közlekedési eszköz, ez pedig a szász vidékbe kapcsolta Udvarhelyt. Csupán később lehetett gépkocsival Csikszereda, Marosvásárhely vagy Oklánd felől megközelíteni. A döcögős kis szárnyvasút a legszebb utazásokat tartogatta számomra Udvarhelyről Segesvárra és vissza. Udvarhely előtt Bögöz és Bikafalva volt a két utolsó állomás, s itt nagyapám, aki Segesvárról kísért haza, már topogva kezdett készülni. Én azonban még csökönnyösen szaladgáltam egyik ablaktól a másikig, mert hol a baloldalon meredező kopasz Budvárt és a zöldellő Csicsert, hol pedig a jobboldalon felvillanó sárga házfalakat kívántam minél hamarabb megpillantani.

A vonaton utazónak még jóval Udvarhely előtt feltűnik a Nagyküküllő, mely a város nyugati részét mosogatja sárga, agyagos vizével. Majd a szerelvény átdübörög a fából épült, korlát nélkül szűkölködő vasúti hídon. Mindkét oldalon hosszan végigpillanthatsz a folyó medrén. Ennél tökéletesebb játszóhelyet elképzelni sem lehet. Itt, a vasúti híd alatt, fűzfásíparagás közben metszettem bele bal mutatóujjamba két egymást követő szerdán, s a sebhelyek ma is fehéren villannak fel a bőrön. Amott, a hajlásban akart egyszer öcsém mindenáron a térdig érő vízbe fulladni. Feljebb, a forgós mélyvízben nyaranta lovakat fürösztenek a legények. Később Tompa László ebből a lófürösztésből csodálatos verset fog írni. Egyelőre azonban még ő is ismeretlenül és hangtalanul él abban a városban, ahová most nagyapám szellemkezét fogva utazunk.

A mélyvízen túl a Küküllő töredezett agyagpartok között kanyarog. Ezek az agyagpartok később engem ihlettek egy sötéten látnoki vers írására. Ebben a versben a jelképes Küküllő éhes szörnyetegként tátja ki torkát Udvarhely felé, s minden nappal többet habzsol magába a székelyek kukoricaföldjeiből.

Ezeken a kukoricás táblákon túl, egészen fent, a távoli nagy kanyarban feküdt a régi elhagyott malom, amelynek kitérülő, sekélyes vízterében nyári délutánokon úszni tanultunk. Ahogy most eszembe jut ez a folyópart és az egész Udvarhely, a Küküllőt immár nem látom habzsoló szörnyetegnek. Ezen a gyermekkorom felé tartó álom-utazáson a sárga folyó megszelídül és olyan kezessé válik, hogy szinte önmagától ömlik bele egy versbe. Amíg ezeket a sorokat írom, önkénytelenül is a verset mormolom magam elé. Ilyenformán:

*„Hanyattfeküdt a fűzfaág
a langy vizen. A gyom
mélán ringatta önmagát
a mállatag agyagfalon.
Forrott a nap, precskelt a szellő,*

*meglúdbőrözött a Nagyküküllő –
Ez volt a gyermekkorom.*

„Forrott a nap...” ismétlem, s elgondolkozva torpanok meg. Udvarhely dom-
bok között fekszik, de ezek a szelíd földvonulatok elég alacsonyak ahhoz, hogy
se a kelő, s a nyugovó napot ne zárják el előle. Környékén nem terem ugyan
szőlő, mert a hideg leheletű Hargita szigorúan néz vele farkasszemet. Egészen
véve azonban éghajlatából hiányzanak a zord és fenséges elemek. Olyan meleg
és barátságos az udvarhelyi vidék, hogy valahányszor emlékeim között utazásra
indulok, nem kell magamat takarókkal, bélelt kabátokkal és prémes ruhákkal
felszerelnem. Az égen folyton ragyog a nap, és mindent fémes fényben fürdet.
Ragyog a 82-esek városvégi kaszárnyájának hátsó fala. Ragyog a dombon álló
fehér katolikus templom. Ragyog a baromvásártért szegélyező házsor, közöttük
a megyei kórház épülete. Ragyog a fehérre meszelt, jelentéktelen végállomás
is, ahová vidámakat fütttyentve robog be a szerelvény.

A végtelenül vidékies állomás mögött egy-két rozzant bérkocsi várakozik, de
mi nem ülünk fel. Nagyapám szellem-alakjához most már apám is odacsatlako-
zott, s hármásban ballagunk a citromsárga műkövel szegélyezett aszfalton a
város felé. Az úttesten emberek és barmok baktatnak. A bivalyok vontá borvizes
szekér mögött enyhe felhőkben kavarodik a por, és a hőség hirtelen nyelvemre
idézi a homoródi vagy szejkei borvíz kénes-petróleumos ízét. Számomra tizen-
egy éven keresztül ez a víz volt az ivóvíz, és mindég nehezteltem, amikor
idegenek fintorogva húzogatták orrukat egy-egy pohárnyi után. Midőn más
vidékre kerültünk, az édesvíz hónapokig nem csillapította szomjamat. S ha jól
meggondolom, ma sem csillapítja.

A baromvásártér közepén emelkedik a szürke zsindelemmel fedett tűzoltóto-
rony, amelyen állítólag a városi készültség gyakorlatozott. Mindig szerettem
volna látni hivatalos működésüket, és a sors kegyes volt hozzám, amikor a
szomszédunkban levő jégraktárt egy hó nyár kellős közepén kigyújtotta. De
amint már egy könyvben beszámoltam erről, a tűzoltók munkáját, sajnos, itt
sem figyelhettem meg, mert fűzeden cipővel, gyáván megfutottam a vész elől
és csak nagyapám hűvös otthonában nyugodtam meg.

Nemsokára házak közé érünk. Itt a sarkon, egy napsütött, sárga házban lakik
apám egy tanártársa, aki tizenöt évvel később hatalmas német versfordítás-gyűj-
teményt fog saját költségén megjelentetni. Ezeket a verseket most fordítgatja, amikor
mi hármásban a város szíve felé tartunk, és fiatalos buzgóságában el sem hinné,
hogy a felcseperedett bírálók másfél évtized múltán olyan fanyalgó nemtörődöm-
séggel emlékeznek meg élete munkájáról.

Ezek a tanárok egyébként is különös, nyugtalan szerzetet alkottak ebben az
időben. Senkitől észre nem véve, a jöttmentnek és idegennek kijáró minden
barátságtalanságtól körülveve itt forrongott és feszült Szabó Dezső, hogy – akár
Babits Fogarásról – rövid száműzetése után ő is más tájak felé röppenjen. A
bennszülöttek sohasem beszéltek róla, és egykori ottvoltáról én is csak életrajzi
jegyzetek alapján szereztem tudomást, holott házunkban tanári dolgokról, meg
irodalomról éppen eleget beszéltek.

A szűk utca csakhamar macskafejekkel kövezett, szabálytalan térbe torkollik, amely csak azért maradt meg térnek, mert a házak véletlenül úgy épültek. Ezen a téren láttam tizenhatban a csiki menekültek szekereit, s két nappal később ugyanezen a téren gördült át a mi kocsink is nyugat felé. Nemsokára apró vashídon megyünk át, gondolom a Vargapatak fölött, s az út váratlanul ismét szétterül. Ezt a teret, ha úgy tetszik, nevezhetjük főtérnek is, mert itt, vagy a közelben fekszik minden, amit Udvarhely középületként jelölhetett meg.

A nap túl van a delelőn, s ezért a fehérre meszelt református templom innenső oldala kékes árnyékba burkolódik. Ugyancsak árnyékos a régi református kollégium bejárati része is, de a kollégium új épülete vidám, aranyos színekben fürdik. Ez az épület fiatalabb nálam, és mindig a bátya jóindulatával nézegettem az oldalára alkalmazott korszerű díszítőelemeket, egy gépkocsit, egy mozdonyt, egy repülőgépet. Kíváncsi vagyok, mai szemmel milyenek látnám ezeket az alakzatokat? Akkor azonban végtelenül tetszetek, és – ami a benzingázós gépeket illeti – jó ideig ők jelentették számomra a valóságot. Mert gépkocsi első ízben csak egy verseny alkalmával gurult át Udvarhelyen, s belőle Izsóf Alajos, a Zászlónk c. ifjúsági folyóirat láng-nyugtalanságú szerkesztője szállott ki, hogy apámat üdvözlje. Repülőgép pedig egészen a világháborúig nem jelent meg egünkön. Akkor aztán annál több.

Mindazonáltal a templom is, a kollégium is idegen maradt nekem – talán azért látom őket árnyékban –, mert hiszen mi katolikusok voltunk, s honi terepünk a főtér délkeleti, dombnak magasodó részén kezdődött. Itt volt a ferencendi apáca-zárda, melynek óvodájában a nővér soha nem gyógyuló sebet ejtett gyermeki érzékenységen. Itt volt a barátok elemi iskolája, ahol egyszerre két osztályt végeztek velem. Itt volt a régi katolikus finevelő intézet, ahol az első gimnáziumi osztály jártam, mert a dombon lévő gyönyörű új épületben hadikórházat rendeztek be.

Ebben a régi épületben tanította apám Palló Imrét, majd velem egy időben, de jóval magasabb osztályban Tamási Áront, és mindkettőjük magyar dolgozataival nagyon meg volt elégedve.

A hirtelen magasuló dombon állott a szintén fehérre meszelt, és belül éppen akkor újraaranyozott plébániatemplom, ahol első ministrálásom nyilvános botrányba fulladt. Ugyanis szégyelltem megmondani, hogy nem ismerem a szolgálat rejtelseit, és midőn arra került a sor, vak elszántsággal derűre-borúra ráztam a csengőt, amíg csak egy szelídlelkű tudor ki nem lépett a padból, és le nem fogott. És a templom mögött terült el a kertnek induló, fennsíkba szaladó temető, amelynek két utolsó halma sokáig Magduska és Bandika testvérem sírja volt. Azóta, azt hiszem, erősen megtelt.

Apám szelleme bizonyára ezen a szűk területen bolyong legszívesebben, de kényszerítenem kell, hogy visszatérjünk a főtérre, ahol a református templom tövén, német és zsidó boltok mellett jutunk el a vármegyeházig. E hivatalos épület dísztermében szavaltam elsős gimnazistaként Arany Fiamnak című költeményét „sok kedvességgel”, amint az Udvarhelyi Híradó beszámolója írta. Udvarán a háborús időkben cukrot osztogattak a népnek. Azt hiszem, akkor fogtam a kezemben utoljára süvegcsukrot.

A templom déli felén állott a 48-as hősök emlékműve, a kötelező oroszlánokkal. Mellette a sivár épület meredezett, melynek első emeletén rendezték be az első állandó mozgóképszínházat. Itt láttam San Francisco pusztulását kellő borzalmassággal megelevenítve, s sokáig kísértő emlék még húsz év múlva is versbe kívánkozott.

Ha a sarkon jobbra fordulunk, a piacon találjuk magunkat. Keddi napokon gyakran jöttem anyámmal és a cseléddel bevásárolni, s élveztem a nyüzsgést. A piacot szintén macskafejekkel kövezték, és csak később csináltak a barátok temploma elé egy-egy szélesebb sáv aszfaltot. Ez egybeesett a templom kijavításával, és én már újonnan vakolt, kifestett templomban járultam az első szentáldozáshoz. Fehér blúzomra, füstölgő gyertyák szagára és a rendházban felszolgált reggelire emlékszem, ahol akkora lábosokban hordozták körül a gőzölgő tejet, amekkorát én soha életemben nem láttam.

A templomon túl megint csak a Küküllőhöz érünk. A túlsó parton lakott Spanyol Pál, a gimnáziumi rajztanár, aki a *Zászlónk* című lapban Mulatságos Horog István és Keöcheög Nepomuk János alakjait rajzolgatta nagy kedvvel hónapról-hónapra. Ő volt az első művész, akivel megismerkedtem, s festőkkel, szobrászokkal szemben ma is azt a különös megilletődést érzem, amelyet ő ébresztett bennem modorának nyíltságával és polgáritól való eltéréssel.

Spanyárékhoz egy ingatag fapallón át jutott el az ember, a gát közelétől már-már mélyebb és zöldesben játszó víz fölött. Csak a tizennégyes háború indulásával egy időben fejezték be az új vashidat, amely újdonságával annyi bámulatot gerjesztett bennem. Gyakran állottam a korlátnak dőlve, s szemlélttem a füves partokra s a barátok templomára hulló napfényt. Ez az andalgás tért vissza aztán huszonöt évvel később ebben a versszakban:

*„Sűrűn, lustán, akár a méz,
folyt a fűvön a fény,
és megcsillant a sárgaréz
kereszt egy torony tetején.
Szürkén, szikáran állt a vashíd,
arca nem enyhült meg napestig
s ezt úgy csodáltam én.”*

A túlsó parton volt a sétatér is, a zenekarra hiába várakozó fedett lugassal és a város egyetlen teniszpályájával, mely télen korcsolyapályául is szolgált. A sárgára kavicsozott utak és borzas gyeptáblák elárulták, hogy a sétatér csak nemrégiben készült, s nem vetekedhetik az alsó végén elterülő kollégiumkert burjánzó gazdagságával. Itt hús fák alatt vastag túlevél-szőnyegen lépett a láb, s a természet titokzatos lehelete mindig megbabonázott. Életem első népünnepeye is ebben a szép kertben zajlott le, s az itt fellobbant meglepetések és csodák tömegével soha, egyetlen későbbi multságom sem versenyezhetett.

A kollégiumkert felől megint csak rozzant fahidacsán keresztül jutott vissza az ember a városba. A folyásiránnyal szembenézve a sűrű ág-bogakból rakott gáton akadt meg mindig a szemem. A gát gazdasági céljait sohasem kérdeztem. A megduzzasztott víz partján állott azonban egy csónakház, s az előtte lebegő

tutajhoz kötve rendszerint egy-két karcsú csónak ringatózott. Nagyon szerettem volna csónakázni, de ettől az élvezettől állhatatosan eltiltottak. E tiltogatók nyoma meg is maradt bennem valamely barátságatlan borzongás alakjában az átlátszatlan vizek mélyén rejlő veszedelmekkel szemben, melyek titokzatos iszalagok, sértő fatöncök alakjában jelentkeznek.

A Malom utcán át csakhamar Udvarhely főutcájába, a Kossuth utcába jutotunk. Aszfaltozott, széles gyalogjáróin mindig különös kedvvel sétáltam, s az út két oldalát díszítő üzleti feliratokból tanultam meg olvasni, jóval az iskola előtt. Ebben az utcában volt a takarékpénztár, a kávéház, a dohánytőzsde, a cukrászda, és ebben az utcában születtem én egy emeleti lakásban, a polgári leányiskolával átellenes oldalon. A leányiskolában anyám tanított, és később sokszor meglátogattam a huzatos épületben, amelyben alkonyaikor kísértetiesen visszhangzott a távoli állomás vonatjainak huhogása. Mikor Jókainak a komáromi földrengésről szóló leírását olvastam, borzalmasra hajlamos kedélyem minden pillanatban arra várt, hogy ez a kísérteties épület, minden előzetes bejelentés nélkül, egyszer csak összeomlik, és romjai alá temet.

Ugyanebben az utcában lakott az a fogorvos is, aki kegyetlen és vigyázatlan kezével örök borzadást oltott a gyermek lelkébe a fogorvosok rendjével szemben. De a Kossuth utca volt a műveltség központja is, mert a kávéház-szálló nagytermében folytak a színelőadások, ha valamely elkeseredett vándortársulat elért a végállomásig. Más utcában nem is lehetett volna a város két nyomdája, a Betegh-féle és a Becsek-féle. Ez utóbbi jelentette meg hetenként egyszer és négy oldalon az Udvarhelyi Híradót, mely az üzleti feliratok mellett másodsorban volt olvasási gyakorlataim színtere.

Életem első öt évét ebben az utcában töltöttem, s annyira belém szövődött minden háza, minden sarka, minden beszögellése, hogy álmaimban könnyűszerrel visszatalálok bármelyik részébe. A meglepetés aztán annál iszonyatosabb volt. Egyszer Brassóból Szovátra menet gépkocsival érkeztünk Udvarhelyre, s csak az utca túlsó végén járva vettem észre, hogy gyermekkorom édes táján haladunk keresztül. Elrestelltem magam, s nem is szóltam a vezetőnek. Hadd haladjon át minél előbb Udvarhelyen, s mikor a főtérré kanyarodtunk, erőszakkal hunytam le a szememet.

Ha most a főteret kelet-nyugati irány helyett észak-déli irányban szeljük át, s ismét elhaladunk a barátok temploma mellett, egy pillantást vethetünk az állami főreáliskola idelátszó épületére. A reáliskola csak annyiban nevezetes, hogy tornatermében végezték rajtam az újraoltás szertartását – egyébként pedig valamelyes távoli hidegség környékezte, amint az a mi humanista légkörű iskoláink szempontjából természetes is volt.

Tovább haladva a Vargapatak mentén, újabb szabálytalan terecskére érkeztünk, amelynek keleti oldalán az agyagipari szakiskola áll. Ennek udvarán talákoztam két török diákkal, életemben az első idegenekkel, és zavart udvariassággal vigyorogtunk egymásra. Egyébként az iskola a már említett tűzvészről szintén meggyulladt, s csupán a jószerencse, nem pedig a tűzoltók ügyessége mentette meg attól, hogy tövig nem égett.

A szakiskola mellett elkanyarodva hirtelen megszűnt Udvarhely városi jellege, s az alacsony házikók falut példázgattak. Az országút itt csakugyan Szombatfalvára vezetett. Szombatfalvát csak a vashíd választja el Udvarhelytől, és azt hiszem, egy egész világ. Mert itt laktak barátaim, a Derzsi fiúk, akik proletár eredetüknek megfelelően polgári elképzeléseimet igyekeztek szétrombolni. Így többek közt azt a hitet, hogy a karácsonyfát az angyal hozza. De minthogy én egyszer gyermekkoromban saját szememmel láttam a karácsonyi angyalt, a romboló tevékenység célját nem érte el.

A híd vékony vaslemezeinek támaszkodva látni lehetett a Szöllősy-féle szeszgyár tövében fehérenmút sulykoló asszonyokat, s velük átellenben azt a homokpadot, amely Árpád utcai lakásunk kertjéből a folyóig vezetett. Ebben a lakásban halt meg Bandi öcsém, innét öntött ki az árvíz, kergetett el a tűzvész, futamított meg a földrengés, s itt láttam, megerőltetett szemmel és kissé oldalvást nézve, a Halley-üstököst.

A híddal átellenben feküdt az a nagy bozótos sziget, amelyet a tizenhárom árvíz végképpen elsöpört, magával sodorva gyermekkorom játszóhelyeit, bújtató bokrait és pihentető zöld fű-foltjait. Most már nem tudom biztosan, lehet, hogy csak képzelet játszik velem, de mintha innét, vagy a sziget felső végéről látni lehetett volna azt a távoli, kopár sziklaszirtet, amely a rajta fészkelő számos madártól a Szarkakő nevet kapta. A barátok elemi iskolájával egyszer ki is rándultunk ideig, s miután mindnyájan elfogyasztottuk a magunkkal hozott ételt, a barátok sorba állítottak és ötkilós bádogdobozokból savanyúcukorkát osztogattak nekünk. A sziklaszirt fölött a távolból mindig látni lehetett a kerengő madarak hosszú, méla íveit. Az emlék a sok szertehulló képzetet négy verssorban megint egyé forrasztja:

*„A parton törökbúza nőtt,
a szigeten bozót.
Öltyv szállt a Szarkakő fölött
s a bokron gébics motozott...”*

Ahogy a tájat így ismét magam elé idézem, mind bizonyosabbá válik, hogy emlékeim megcsalnak, és a Szarkakő nem a szigetről, hanem csak Szent Imre utcai lakásunk környékéről látszik. Ez a ház magas dombon feküdt és nem messze tőle már a nyílt mező kezdődött. A nyugatra néző magas ablakokból végig lehetett pillantani az egész városon, felfedezhettük a Küküllő felső világos csíkját, és elmerenghettünk alkonyatkor a nyugat felé domboruló szelíd hegyeken. Ez volt a lakásunk Udvarhelyen, és illett hozzá, hogy mintegy összefoglaló módon ölelje át gyermekségem táját. Völgyek és dombok, iskolák és templomok, szárazföld és folyó egyként érvényre jut ebben a körképben, és változatlan szépségben, változatlan csillogásban ragyog vissza rám, valahányszor útnak indulok az időben.

Ezt a lakást nagyapám már nem láthatta, az ő szellemalakja nem is lebeg már körülöttem. Apám azonban egyre nógat, hogy hagyjuk abba ezt a magasról való szemlélődést, amely mintegy a búcsúzást előlegezi, és térjünk vissza a lágy napsugárban fürdő völgyi tájakhoz. Itt, a mezők, szigetek tarka zöldjében, a

folyó enyhe csobogása közt érzi magát igazán jól, és itt akar maradni boldogan, csak kicsi, szállongó gondokkal, örökké és időtelenül.

A csapongó gondolatok ismét sorokká alakulnak és kiegészítik, befejezik azt a verset, amely egész vándorutunk alatt kísértetett.

Így hangzik ez a vers:

*Hanyattfeküdt a fűzfaág
a langy vizen. A gyom
mélán ringatta önmagát
a mállatag agyagfalon.
Forrott a nap, precskelt a szellő,
megborzongott a Nagyküüllő –
ez volt gyermekkorom.*

*Sűrűn, lustán, akár a méz,
folyt a fűvön a fény.
És megcsillant a sárgaréz
kereszt egy torony tetején.
Szürkén, szikáran állt a vashíd,
arca nem enyhült meg napestig
s ezt úgy csodáltam én.*

*A parton törökbúza nőtt,
a szigeten bozót.
Ölyv szállt a Szarkakő fölött,
s a bokron gébics motozott.
Csak percek teltek és nem évek,
s tudtam, ha egyszer visszatérek,
semmi sem változott.*

*Az átlátszatlan víz alatt
titkok ág-boga nőtt.
Beléakadt a gondolat,
s fenékre vont a időt.
A víz fölött – akár a szívben
a könnyű gond – szálltak szelíden
a kék szitakötők.
(1943)*

*(Szemplér Ferenc: Búcsú az ifjúságtól és egyéb történetek.
Bukarest, 1958 – megjelent az Erdélyi Helikonban, 1943)*

Tamás Gáspár

Költő, író, szerkesztő, Székelyudvarhelyen született 1914. november 10-én, a katolikus gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait 1929-ben. 1935-től a Brassói Lapoknál dolgozott, belső munkatárs volt. 1938-ban közéleti tevékenységéért bebörtönözték. A negyvenes évek elején Budapesten élt. 1945 után dolgozott az Utunknál, Dolgozó Nőnél, 1956–59 között a kolozsvári színház igazgatója, 1965-től az Igazság munkatársa volt. Versei és több novelláskötete jelent meg. 1978. december 13-án halt meg Kolozsváron.

Félelem

A hír nem jött váratlanul. Már napok óta készült az eseményre mindenki, s most mégis izgatott lett az utca. A gyerekeket beparancsolták a házak elől, az udvarokból a lakásokba. Lányok, fiatal asszonyok bújtak el a pincékben, padlásokon, bezárták a kapukat, kitámasztották gerendákkal, összehúzták az ablakok függőnyeit.

Mindebből csak az ijedt futkorászást láttam és a kiáltozást hallottam. Az általános riadalomban engem is elfogott a félelem, szorongva lestem ki a kerítés hasadékán, de az utcán már nem járt senki. A csendtől izgatott lettem, a kíváncsiság meg felkergetett a tornácra, a felfutó szőlő kornyadozó levelei között kerestem jó helyet, ahonnan kiláthatok.

Az üres utca vasárnapi ebédidőt mutatott, pedig nem volt vasárnap, hanem szerda. Anyám sürgető hívására nem feleltem, meghúzódtam a levelek alatt, nagyapám nyugodt hangját hallottam, a tornác lépcsőjén ült és szűzdohányból cigarettát sodort.

– Hagyjad, a katonák nem bántják a gyermekeket.

Halk szavak jöttek a házból, keserű és félelmes szavak, Istent emlegető sóhajtások.

– Már bejöttek a városba... jaj, mi lesz velünk...

Nagyapára néztem, ült tovább, eres, öreg keze a térdén, a füstöt maga elé fújta.

Az utcáról egy pissenés sem hallatszott. Később sárga kutya iszkolt az út szélén, behúzott farokkal. Arra gondoltam, amit hallottam másoktól, a felnőttektől. Jönnek az idegen katonák.”

Azt képzeltem, hogy a győztes katonák puskalövések és ágyúdörgés között tajtékzó lovakon vágatnak be az utcába, elöl egy kürtös fűjja a harci riadót, a lovasok feje fölött színes zászlók lobognak, a legyőzöiteik pedig menekülnek,

kapitányuk összeesik, majd feláll és hátrál a park irányába, ott a zöld füre roskad, ujját vérző szívébe mártja, és vérével írja a zöld gyepre: Hazám.

A nagy szobában, a hangosan ketyegő ingaóra mellett ilyen kép függ. Anya azt mondja, az egy költő, meghalt a szabadságért... A szabadságért mindig meghalnak. Nem tudom, most ki fog meghalni, mert nem szól a kürt, nem dörögnek az ágyúk... Akkor miért volt a nagy futkározás, sápítózás, sírás?... Az utca üres, becsapottnak érzem magam. Mindig becsapnak. Apám kicsi lovat ígért, olyant, amilyen a kocsmároséknak van, de nem vett, hanem elment a háborúba. És most sem lesz semmi.

Nem is vettem észre, mikor jöttek be az utcába, de már ott álltak a ház előtt a különös, ismeretlen ruhájú, arcú, idegen katonák. Kezükből fegyver, nézelődnek jobbra-balra. És gyalog érkeztek, nem lovon. Az egyik egészen közel áll a tornáchoz, észreveszem a szemében, hogy fél. Én a fiúknál is észreveszem, hogy ki fél, amikor összeverekedünk. Meg a kutyáknál is látom az ijedőst, az olyant meg lehet kergetni, még ha borzolja is szőrét vagy mutogatja a fogát.

Izzadtak és porosak, halkan beszélnek, nem lehet érteni egyetlen szavukat sem. A szomszéd ház kerekese kútja felé mutogatnak, biztosan szomjasak, szeretnék odakiáltani: „hé, katonák, gyertek hozzánk, a mi kutunkban jó víz van”, de hallgatok, nagyapa megparancsolta, hogy üljek veszteg s hallgassak.

Nincs mit bámulni rajtuk, ilyen puskákat is láttam, eleget. Az egészben csak az a jó, hogy én látom őket, izzadt arcukat, napszíta, hetyke sapkájukat, s ők nem látnak engem. Meg mernék rá esküdni, hogy félnek. De mitől félnek? És anyáék is odabent mitől félnek? Kár, hogy Laci nincs itt, láthatná, hogy én nem félek egy cseppet sem. Elfog a büszkeség. Hátrasandítok, nagyapa látja-e, hogy én milyen bátor fiú vagyok. De nem lát, bóbiskol a sárgára sürolt lépcsőn, talán észre sem vette, hogy megjöttek az idegen katonák. Nagyapára is büszke vagyok, ha apa hazajön, elmondom neki, hogy az egész városban csak mi ketten nem féltünk.

Mire visszafordulok, már tovább indultak a katonák, egyikük kiált valamit és hátrafelé integet.

– Nagyapa! – suttogom, mert hangosan azért még nem merek beszélni... – Nagyapa!...

– Na, mit akarsz? – kérdezi csendesen.

– Elmentek a katonák.

– Hallgass... jönnek még.

Várom, nem tudom, meddig, unatkozom a levelek között. És egyszerre váratlanul az utca megtelik zajjal, lábak dobognak, vasak zörögnek, akár valami óriási lakatosműhelyben, beszéd hallatszik és egy-egy rövid kiáltás. Kicsit kidugom a fejemet, de nyomban vissza is kapom. Hetyke sapkás idegen katonák jönnek az utca közepén, nem lépnek egyszerre, inkább csoszognak, a járdaszéleken is jönnek libasorban, fegyverüket a kezükben tartják, a puskákon szuronyok, nézik a kapukat és ablakokat, haragosan néznek, ezek nem félnek, szigorúak és szótlanok.

Aztán szekerek jönnek, vasalt, hosszú szekerek poros vászonnal letakarva, biztosan ezek az ágyúk. Mellettük már nem hetyke sapkás, hanem sisakos katonák.

A sorok között lovas futtatja a lovát, egyszerre elfelejtkezem mindenről, a lovat nézem, kicsi és kedves fejű, homlokán fehér csillag. Szebb, mint a kocsmároskéé. Előreszalad és visszajön, nem tudom levenni a szemem róla, s amikor már nem látom, még mindig várom, de többet nem jön, és elfogynak a katonák, a szekerek, csak a por száll, meg valami furcsa szag, olyan, mint amikor távoli búcsúsok szállnak meg nálunk s utána anya zsörtölődve nyitogatja az ablakokat, hogy a léghuzat elvigye ittmaradt szagjukat.

Kezdenek az utcára kigyúlni az emberek, anya és az ide menekült rokonok kijönnek a szobából, a pincéből kibúvik a két szomszéd lány, bebugyolált fejükről leveszik a kendőket és kacagnak, mindenki kacag, nem tudom, miért, talán valami vidám dolgot hallottak, s már nem is kacagnak, röhögnek, visítanak és nyerítenek, csak én és nagypapa nem nevetünk, meg a szomszéd Kormos úr, aki később bejön az udvarba. Nagy, magas, ősz ember, kezet fog nagyapával, sokáig fogják egymás kezét.

– János – mondja Kormos úr –, hozzánk is elérkezett a történelem.

Én meg a tornácon elgémberedett lábamat mozgatva nem értem, hogy a felnőttek miért nem mondanak igazat. Az előbb arról beszéltek, hogy milyen ijesztőek voltak az idegen katonák, pedig nem is látták őket, kuksoltak a pincében, padláson, az elsötétített szobában, nem igaz a megígért ló, a csata ágyúörgéssel és vágató lovasokkal, és hiába meresztem a szememet, a történelmet sem látom sehol.

Elmegyek Lacihoz, gondolom, ő a legjobb barátom és sohasem hazudik. Végigmegyünk az úton, hátha elvesztettek egy puskát vagy pisztolyt, az igen, igazi fegyverünk lenne, mint az idegen katonáknak.

*(Tamás Gáspár: Elkéssett bölcsődal. Válogatott novellák.
Bukarest, 1986)*

Tamási Áron

Író, a magyar irodalom jeles novellistája. 1897. szeptember 20-án született Farkaslakán. A székely anyaváros gimnáziumában tanult, erre az időre esik irodalmi próbálkozásainak kezdete. 1918-ban a frontra került, később kereskedelmi végzettséget szerzett, banktisztviselőként dolgozott. *Szász Tamás, a pogány* című elbeszéléssel irodalmi díjat szerzett, 1926–44 között Kolozsváron élt, 1945–47-ben országgyűlési képviselő volt. A Benedek Elek köré csoportosult népies írók társaságának tagja volt, ismert szerzőként telepedett át Magyarországra. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, többszörös Baumgarten-díjas, 1954-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Az irodalomtörténet nyelverteremtő íróként tartja számon, stílusát a tájnyelvi kifejezések használata, a jelképteremtés, mesei meg balladái mozzanatok és a humor jellemzik. Budapesten hunyt el 1966. május 26-án. Írásai közül legismertebb az *Ábel-trilógia* (Ábel a kisebbségbe került magyarság sorsának modellje) és az *Énekes madár* c. színmű.

Bölcső és Bagoly (részlet)

Szinte észre sem vettem, s már közeledett a karácsony, ami két oknál fogva is nevezetes lett nekem.

Az egyik nagy és világi ok volt, mert anyám vett egy báránybőr sapkát nekem, ami nemcsak melegítette és tornyosította a fejemet, hanem azzal a sapkával puffantani is nagyokat lehetett az iskolában. Az a puffantás pedig úgy ment, hogy a szájával lefelé a földre csaptuk, s akkor nagyokat szólott a sapka. Egyedül nekünk volt jó az a játék, mert mi versenyben dolgoztunk; de nem volt jó sem a pornak, ami olyankor mindig ijedten szétfutott az iskolában, sem pedig a sapkának, ami a csapkodásban az oldalán is hamar tátogni kezdett. De nemcsak sapkát vettek nekem karácsonyra, hanem csináltattak fehér harisnyát is, vagyis olyan fekete zsinóros posztónadrágot, amilyent nálunk a férfiemberek szoktak viselni, vagyis a falusi földművelők.

A sapka is, de leginkább ez a harisnya volt az a nagy és világi ok, mely azt a karácsonyt számomra nevezetessé tette. Ha ugyanis egy fiúgyermek már akkorára nőtt, hogy ilyen harisnyanadrágot csináltattak neki, s abban járni jól tudott, akkor már szemmel és mindenképpen a férfivilághoz kellett őt számítani. A leánykák előtt a tekintélyt is nagyon fokozta, de még a felnőttek is másképpen beszéltek egy olyan fiúval, akin már harisnya feszült.

Azt mondják, hogy valamikor katonai viselet volt ez a fehér és feszes harisnyanadrág, s úgy lett belőle közviselet nálunk székelyeknél, akik annak előtte mindig katonanép voltunk. A juhok gyapjából készítik azt a posztót, amiből aztán varrják a harisnyát. De amíg a juh hátáról a férfiú lábára kerül, addig sok mindenben keresztülmegy az a gyapjú, s el lehet gondolni, hogy az asszonyok milyen nagy tudományt és ügyességet fejtenek ki, amíg végtére olyan posztót varázsolnak elő, amilyent akarnak. Mert tudnak csinálni belőle egészen finom és patyolatfehér posztót, tudnak erősebbet s még annál is vastagabbat. Tudnak szöttesre dolgozni belőle, hogy tarisnyákat, átalvetőket, kötényeket és ágytakarókat varrjanak abból a szöttesből; tudnak színes szőnyeget és pokrócokat csinálni, sőt csergét is készítenek, melyen legpuhábban esik a heverés, és az ember színeseket álmodik rajta.

Néha megtörténik, hogy a posztómalomban, ahol ványolják és dűrückölik a gyér szövetet, valami hiba esik a posztóba belé, mert csomós lesz esetleg valahol, vagy pedig vékonyabb az egyik helyen, mint máshol. Hát az efféle hiba nagy kár, de ritkán van olyan baj, ami valakinek javára ne válnék. Azért mondom, mert az a posztó is, amiből az én harisnyámat varrták, egyik helyén valamicskét vékonyabbra született, mint ahogy kellett volna. Ez a körülmény aztán maga is javallott engem, vagyis anyámnak segített abban, hogy atyám és nagyanyám előtt így szólhasson:

– Ez már csak a legénykének lesz jó.

Hát nekem csakugyan jó lett, mert a posztó vékonyabbik része a két lábszáramra került, s így a két lábam könnyebben tudott belészokni abba, hogy harisnyában is vidáman hajladozzék.

A fekete sapkát és a fehér új harisnyát karácsony este vettem fel először, jobban mondva az éjféli misére, ahova atyámmal együtt mentünk. A harangszó mellett, mely a hulldogáló pelyhek között nagy komolyan messze zengett az éjszakában, büszkén lépegettem apám mellett az új harisnyában. Néha magam elé néztem, ahogy a felnőtt férfiaktól is láttam; s ha a szemem pillájára pehely szállott, néhányat pillantottam én is. Máskor hátranéztem, mint akinek gondja van mindenkire, mert anyám és Anna a hátunk mögött jöttek, szintén egymás mellett. Gyakran felnéztem apámra is, kinek most nem bajlátó komorság ült az arcán, hanem szelíd komolyság és bölcs értelem; s emellett még szép is volt abban a fekete csizmában és fehér harisnyában, mely fölött sűrű és simulóan gyapjas posztóujjast viselt, fekete szegéllyel.

Úgy éreztem, hogy nagy békesség van bennünk és a világban egyaránt.

*(Tamási Áron: Bölcső és Bagoly. Regényes életrajz.
Bp., 1984)*

Ábel a rengetegben (részlet)

Nem hozott apám egyebet, csak az üres borztarisnyát a nyakában, s jobb kezében azt a nagy fejű botot, amelyikkel örökké járni szokott volt, s amelyik hosszúságban nemcsak verte őt, hanem még szagot is árasztott, mintha zsírtermő fáról vágta volna. Nem szólott apám semmit, hanem a tarisnyát felakasztotta a szegre, a nagy dögverő botot pedig odatámasztotta az ajtó mögé. Egyazon ültömben én is tovább dolgoztam, hadd lássa igyekezetemet, s legyen jókedvvel, ha már hazajött.

– Hát van-é sok bükkmakk az erdőn? – kérdeztem.

– Ott van elég – felelte.

– Hát disznyó hozzá?

– Azok mind itthon laknak a faluban – mondta apám; s odaállott mellém, és álltából nézni kezdte, hogy miképpen is fejtem a törökbúzát. Láttam, hogy nincs valami erős kedvében, s ezért még ügyesebben kezdtem egy nagy csövön jártatni a kezemet, de feltettem magamban, hogy biza én sem szökdösöm az örömtől, hanem tartom magam, ahogy egy munkásemberhez talál.

– Hát hogy fejük a törökbúza? – kérdezte tőlem.

– Ez jól, ha jól fejtí valaki – feleltem én is.

Erre is csak tovább nézte az én munkámat, amiből én már tudtam, hogy hibát keres.

– Hát te nem fejtéd valami jól – szólalt is meg.

No, erre felnéztem reá, s mosolyoghattam is egy kicsit.

– Ezt dicséretképpen mondá-e? – kérdeztem.

– Nem éppen.

– Kár pedig, mert a fiú úgy fejtí pontosan, ahogy az atyától tanulta.

Erre a válaszra letette apám a sapkáját is, mert nagy báránybőr sapkája volt neki, amolyan tornyosan felálló, s azt lehetőség szerint örökké a fején tartotta.

– Erősen sokat tudsz, pedig milyen kicsi vagy! – mondta.

– Én kicsi, mert ülök.

– Lám, állj fel!

Felálltam, a mellemet kivettem, s így szóltam:

– No, most nézzen meg!

Apám odaszállatván reám egy pillantást, már tovább nem marconáskodott, hanem elnevette magát. Engem azonban félrevezetni nem lehetett, mert tudtam, hogy csak azért nevet, mivel kicsinek lát. Az igaz lehet, hogy kicsi voltam, de hát időben is csak ahhoz mérve állottam, hiszen a tizenötödik esztendő csak azelőtt kilenc nappal tötöttem volt bé. Ellenben apám az ötvenet elrúgta volt már, s mégis csak valami három ujjal lehetett magasabb, mint én.

– No, csakugyan nöttél, amióta nem jártam haza – ismerte mégis el.

– Mennyit?

– Kilenc napot.

Mindjárt kitaláltam, hogy kilenc napot azért mondja, mert éppen annyi ideje nem láttuk egymást.

– Édesapám sem nőtt egy nap alatt kettőt – feleltem neki.

– Én sem, az igaz – mondta, s majd gyengén panaszló hangon hozzátette: – De azért, amikor én a te korodbeli gyermek voltam, s apám hazajött valahonnét messziről, örökké megkérdeztem tőle, hogy nem ehetnék-e vagy nem ihatnék-e valamit.

Éreztem, hogy ez most helytálló és pirító beszéd volt; s körül is néztem a házban, hogy lehetne-e valamit hamarjában megenni. De bizony a szegénység volt mindenütt, s egyéb nem. Nyeltem egyet, s így szóltam:

– Mindjárt pityókat főzünk, s eszünk.

Apám egy kicsi kerek széket vett elé, s arra kuporodott, hogy folytassa a munkát, amit én abba hagytam.

– Hát a szárazság is olyan nagy volt? – kérdezte.

Ebből megértettem, hogy a szomjúságról is kell vala szólanom.

– A kútban elég van jó víz – feleltem.

– No, ha van, akkor eredj, s hozzál!

Fel is vettem egy üres kártyát, de akkor jutott eszembe, hogy nekem is van sérelmem, ha neki van. Azelőtt két héttel ugyanis beléleptem volt egy szegbe, s a lábam a kötés alatt még most is kornyadozott. Léptem hát kettőt, de akkor egyszerre megszisszentem, s álltomból nézni kezdettem a jobbik lábamot, amelyiknek a feje rongyokba volt kövéren tekerve. Tüntetőleg még fel-fel is emeltem, mint a kutya szokta; majd visszanéztem apámra, s kedves hunyorítással jegyeztem meg:

– Ha nekem valamikor fiam talál lenni, s annak a lába fájni is talál, s ha én az erdőn leszek, s onnét hazajövök, akkor nekem az első dolgom az lesz, hogy megkérdezzem tőle: hát mit mond a lábad, Ábel?

Jól tettem, hogy szóltam, mert egy kicsi szégyen meglebbentette apámat.

– Tán nem fáj attól fogva örökké? – kérdezte általában.

– Ha nem fájna, akkor kicsi buba volna – feleltem én is a pólyára célozva, s még hozzátettem: – De mivel sohasem sír, azt kell gondolnom, hogy a fájás miatt van annyi pókarongy között.

Eszesnek találtam, amit mondtam, s elégedetten sántikáltam ki az ajtón. Átszoszogtam az eresz földjén, majd a garádicsokra kaptam, ahol még szöktem is egyet, mivel a lábam ezt nekem megengedte. Nem tudom, miért, de olyan kedvem nőtt, hogy a szemem mind az ágak hegyén járt volna. Alig érhettem azonban az udvaron földet, egyszerre valamiben megbotlottam. Hirtelen csak azt éreztem, hogy puha és szőrös az a valami, de a másik pillanatban már láttam, hogy egy nyúl. S nem is akármilyen, hanem nagy és kövér. Az első és hátulsó lábai össze voltak hosszú spárgával kötve, amiből könnyen kitaláltam, hogy nyakba vetve hozhatta valaki. Úgy megörvendettem a jó pecsenyés állatnak, hogy mindjárt felkaptam a földről, hogy vigyem nagy hozsannával apám elé. Alig lódultam azonban neki, egyszerre az eszemben megsercent valami. Megálltam, s gondolkozni kezdtem, hogy vajon ki hozhatta ezt a nyulat?! Ezt más

nem, csak apám! S ha apám, akkor mért tette le ide, s milyen szándék vezérelte, amikor nem szólt semmit?

Hm... Először egy kicsit furcsállottam a dolgot, de aztán az a gyanú kezdett fészkelődni bennem, hogy mókázás akar lenni az egész, s vízért is csak azért küldött apám, hogy találjam meg a nyulat, s hazudjam azt, hogy az én fogásom. Emberivel kezdett azonban mókázni apám is, mert ha ő tudott valamit, én is tudtam mást. Vagyis a nyulat elrekkentettem a ház oldalánál, aztán pedig vizet merítettem a kútból, s megindultam béfelé.

– Szépen esteledik – léptem bé a házba, mintha nem is láttam volna nyulat soha életemben. Jól vettem észre, hogy édesapám fürkészi erősen az arcomat, de nem hamarkodott kérdezni semmit. Nagy szorultságban lehetett pedig, mert egyedül csak arra gondolhatott, hogy időközben ellopta valaki a nyulat. Hagytam mégis, hadd tépelődjék, ahogy jólesik neki; még egy kannába vizet is merítettem, és odavittem, hogy igyék erre a nagy gondolom bánatra. Meg is itta az egészet, s csak akkor szólt, amikor a bajuszát megtörölte.

- Látni tudtál azért – mondta.
- Én igen, még többet, mint máskor – feleltem.
- Mért többet, mint máskor?
- Én azért, mert most az eget is megnéztem.
- Hát a földet?
- Azt nemigen ügyeltem.
- S mért nem?
- Azért, mert az ember a földet úgy is látja, ha nem nézi.

Mindjárt vettem észre, hogy jól felelgettem, mert apám elhallgatott, és sóhajtott egy jó nagyot.

- Mert sóhajt akkorát – kérdeztem –, mintha elfutó nyulat látott volna?
- Hát én hol láttam volna nyulat? – fogta meg apám a szalmaszálat.
- Odafenn az erdőn. Hát ott nincs elég?
- Ott szemnek elég van.
- Pedig a hasnak kéne – játszottam tovább.
- Ha kéne, fogj! – mondta apám is hegyesen.
- Ha erdőn volnék, fognék is.
- Hát itthon nem tudsz?
- Itthon bajos.
- Hát fogj bajosan!

Úgy tettem, mintha erősen tusakodnám, aztán nagy elszántságot mutattam hirtelen.

- A parancs: parancs! – mondtam, és kifelé indultam.
- Hová mész? – kérdezte apám.
- Édesapám parancsolatjára megpróbálok nyulat fogni.
- Tán nem ment el az eszed?
- Nekem lehet, hogy el – feleltem –, de hátha jó egy nyúl, s az visszahozza!

Még annyit láttam, hogy apámnak megnedvesedik az örömtől és a játéktól a szeme; aztán dagadó mellel, mint egy hős, kimentem. Egy ideig állingáltam az udvaron, a kapu elé az útra is kisétáltam, s nézegettem a csillagokat, hogy teljék

az idő, mint ahogy nyúllesés idején szokott telni. Majd úgy tíz perc múlva szépen előhúztam rejtekéből a nyulat, s úgy libegtem bé véle a házba, mintha oroszlánt fogtam volna.

- Hát ez mi? – emeltem apám elé a jó kövér állatot.
- Ez nyúl! – felelte nagy örömmel apám.
- Nyúl, ugye?
- Ez az, bizonisten.

Igen jól játszott apám is, mert nagyobb bizonyosság okáért még meg is tapogatta a tapsifülest.

- Hol tudád fogni? – kérdezte nagy csodálkozással.

Erre a kérdésre úgy éreztem, hogy valami különös melegség lepi el az egész testemet. A képzeletem egyszerre által is törte a valóság szürke felhőit, s a nyúlfogás részletei ragyogni kezdtek előttem.

– Én nem is tudom, hogy hol volt az eszem – mondtam –, amikor nekiindultam, hogy nyulat fogjak. De valami mégis mintha azt súgta volna, hogy: „Eredj, Ábel, mert a jó Isten ki fogja rendelni neked a nyulat!” – „Előbb rendelje ki, s aztán hiszem” – pogánykodtam még magamban, s a garádicsok aljában megálltam. Jobbra is néztem, balra is néztem, de mindent láttam, csak éppen nyulat nem. S ahogy ott állok, s javában fonnyad a reménység bennem, egyszerre az égre találok tekinteni, s hát abban a pillanatban egy csillag fészkelődni kezd az égen, s búcsúzkodik a társaitól. Kérdik a társai tőle: „Hát te hová mész?” – „Én biza oda, hogy Ábelnek nyulat mutassak” – feleli nekik a csillag, s abból a helyből le is esik a kapunk felőli útra. No de, én is megszököm erre magamot, már ahogy a fájos lábam engedte, kilódulok a kapun, s nézni kezdem az útnak azt a részét, amelyik a mezőre szolgál. De alig nézem egy fél Miatyánk erejéig, hát bukducsol ott lefelé egy nyúl. Eleibe megyek, s mondom neki, hogy megállhat, mert én vagyok Ábel. Erre ő meg is állott, mint egy bárány, én pedig felvettem, s béhozám...

Láttam, hogy apámat taszigálja az ördög, hogy ne eressze nekem a dicsőséget, de az apai erejével valahogy ellenállott neki. Annyit azonban mégis megkérdezett huncut pillantással tőlem, hogy:

- Hát ez a spárga is rajta volt?
- Rajta hát! – mondtam. – S talán éppen azért jött, hogy oldjuk le róla.
- Hát nem azért, hogy megegyük?
- Azt spárga nélkül is meg lehet enni!

Apám még mindig fontoskodva nézegette, forgatta a nyulat.

– Igazi szép kövér állat! – dicsérte, hogy kívántassa velem; s így folytatta: – De azért mégse együk meg, én azt mondom.

Annyira meglobbantam erre, hogy csúnyán elszóltam magamat, mondván:

- Hát egyebet mi a kutyalikát tudnánk csinálni véle?
- Szent nyúlnak tekintjük – mondta apám –, s valahova felakaszthatjuk, mint az ájtatos képet.
- Szent nyúlnak?! S mért szent nyúlnak?
- Azért, mert csodás jelek vették körül a jövetelét.

Láttam, hogy most az egyszer megszorított apám, de én is hamar feltaláltam magamat. Úgy tettem, mintha magamba szálltam volna, majd csendesen szóltam:

– Az igaz, hogy én ezt a nyulat csodás jelek között fogtam: nagy vétek volna hát csakugyan, ha megennők.

Erre apám szorult a falnak, mert ijedten kérdezte meg:

– Hát akkor?

– Úgy csináljuk, hogy nem megesszük, hanem magunkhoz vesszük.

– Hát az nem mindegy?

– Nem bizony – feleltem –, mert példának okáért a puliszkát megeszi az ember, de teszem fel, a szent ostyát magához veszi.

Erre megadta magát apám, nehogy még jobban győzni találjak; s másrészt tán azért is, mert szorgosan kezdett sötétedni.

– Akkor eredj, s fend meg a kést! – adta ki a parancsot.

*(Tamási Áron: Ábel a rengetegben.
Budapest, 1985)*

Tamási Gáspár

Emlékiró, Tamási Áron öccse. 1904. augusztus 15-én született Farkaslakán. Féja Géza biztatására írta meg idős korában emlékezéseit, amely 1970-ben jelent meg *Vadon nőtt gyöngyvirág* címmel. 1982. november 12-én halt meg Székelyudvarhelyen.

Vadon nőtt gyöngyvirág (részlet)

Az írásom második részét azzal kezdem, amikor a nagykorúságomat elértem, vagyis ezerkilencszázhuszonöt március tizenötödikén, amikor menni kellett a katonai sorozatra, mert a nevem ekkor került a nyilvánosság elejébe. Eddig erről a falun kívül nem tudtak semmit, de most a sorozóbizottság is tudomásul veszi, s a társadalom is ezután szerez tudomást a létezéséről. Hát én ennek nagyon örvendtem, hogy most nagykoros lehetek, de még jobban annak, ha katonának bésoroznak. Mert ha nem soroznának bé, akkor én azt nagyon szégyelltem volna, s így a sorozást megelőző napon az akkori községi bíró a polgárral, aki a hivatalos levelet is hordozta, avval odahívatott a község házához, és ott a parancsot kiadta, és így szólt, amikor már mind ott voltunk: No, fiaim, elérkezett az az idő, hogy a sorozatra kell menni Udvarhelyre, és mindegyik még ma este fürödjék meg, és akinek szükséges, az borotválkozzék meg, s tiszta inget, tiszta lábravalót és felsőruhát is lehetőleg tisztát és jót, tehát egyszóval öltözzön fel mindegyik ügyesen, és reggel hét órakor a község háza előtt mindegyik legyen ott. A szekeresek ki lesznek parancsolva, és fél nyolckor már indulunk. Én is megyek veletek, de a magaviselet olyan legyen, hogy én nem akarok szégyenkezni miattatok. Ne részegedjen meg senki, amíg a sorozat le nem jár, és azután aki mennyit akar, annyit ihatik, csak ne verekedjék egy se. Megértettétek-e, amit most mondtam? – Mi meg – hangzott a válasz. – No, ha meg, akkor úgy legyen. Most elmehettek haza.

Mi, akiknek ekkor menni kellett a sorozatra és egy esztendőben születünk a faluban, tizenkilencen voltunk, s ahogy a község házából elindultunk, hát onnat nem messze volt a kocsmá. Amikor mi odaértünk, azt mondja egy közlünk, hogy ide menjünk bé, s borral a torkunkat mossuk meg, mert akkor

holnap jobban tudunk énekelni. Erre így szóltam én: Hát a bíró nem azt mondta, hogy a torkunkat mossuk borral. De – azt mondja a másik – jobb, ha azon kezdjük, azután egyebütt is megmossuk. Bé is mentünk a kocsmába, mert a torokmosópártiak többen voltak, s így mind bémentünk torokmosni. Nem ittunk ekkor sokat, csak mindegyik egy liter bort, s azután hazamentünk a vacsorára. Én a vacsora után elkéreztem édesapámtól faluba, mert sorozat előtt oda akartam menni ahhoz a leányhoz, akinek már régebb udvaroltam. Hát én oda is mentem s nem is ültem sokáig, s mégis az idő olyan hamar eltelt, hogy észre se vettük, s hát éjfél után egy óra. Ekkor a leány a virágot a kalapomra feltette, indultam hazafelé.

Édesanyám még várt a meleg fürdővízzel, ekkor megfürödtem, de fürdés közben édesapám mindig szidott, hogy mért voltam olyan sokáig oda. De én szólni semmit nem szóltam az apám szavaira, mert nem mertem. Tehát lefeküdtem, de csak kicsit tudtam aludni, mert édesanyám hat órakor már felkeltett, hogy készülni kell. Hát én el is készültem, s indulás előtt azt kérdi apám, hogy pénzed van-e neked. – Nekem bizony nemigen van – mondom. Erre azt mondja édesanyámnak, hogy adj neki negyven lejt. Erre a szóra anyám nem negyven, hanem hatvan lejt adott, s még volt nekem is negyven lejem, s így már száz lejem volt, s a száz lejjel a zsebemben indulni akarok, s ekkor apám így szólt: Gáspár, aztán a magaviselet olyan legyen, hogy én ne szégyenkezzem, hogy a híred hamarabb hazajön náladnál. Megértetted-e? – Én meg – mondom, ezzel elindultam, s amikor odaértem a községházához, hát már a szekerek ott vannak s a legények java része, úgyhogy nem sokan hiányoztak, de azok is csakhamar megjöttek. S akkor így szólt a bíró: No, legények, mindenki üljön fel a szekérre, mégpedig minden szekérre öt legény, mert négy szekér volt.

Tehát elindultunk, még most is jól visszaemlékszem, hogy aznap vasárnap volt, s máskülönbben is emlékezetes vasárnap volt, mert ekkor kerültem igazán a legények sorába. És ekkor a szekerekkel elindultunk, és szerencsésen meg is érkeztünk Udvarhelyre, nem történt semmi különösebb eset. Tehát a bíró maga mellé vett, és úgy indultunk a városházára, mert ott tartották a sorozatot. Hát oda bévezetett, s ekkor a bíró bément egy másik szobába, de nem sok idő múlva jött is vissza egy katonaorvossal, amely így szólt hozzánk, hogy a farkaslakiak, ha mind itt vannak, akkor a vetkezőszobába jöjjenek bé, mert mindjárt kezdődik a sorozat.

Ekkor bémentünk és vetkezni kezdtünk, eléggé szégyellettük meztelenre vetkezni, de ennek így kellett lenni. Azzal megkezdték a sorozást, és ábécé szerint szólítottak sorban. Hát én az ábécében hátul voltam, mert a nevem T betűvel kezdődik, de azért reám is sor került nemsokára. Előbb megmérték a testem magasságát, ami 157 centi volt, s azután a vastagságot, az 84 centi volt. Ekkor egy másik asztalnál volt egy orvos harmadmagával, az megnézett elől-hátul, s végül így szólt románul: Bun asta pentru infanterie. Én megértettem, mit mondott, mert a cukorgyárnál egy-egy szót megtanultam volt. Ezután pedig adtak egy sorozócédulát. Ekkor újra felöltöztünk, s onnan a hely színéről eljöttünk. A tizenkilencből hármat nem soroztak bé, mert azoknak testi hibájuk volt. De azért azok is velünk tartottak, s amikor onnan elindultunk összeölelkezvel,

mindegyiknek virág a kalapjában s a sorozócédola mellette. Ekkor az egyik komám, aki jól tudott énekelni, elkezdte ezt a nótát ezzel a szöveggel:

*Engem anyám ne sirass,
Érttem könnyet ne hullass,
Mert beírták nevemet a nagy könyvbe,
S három évig ki sem húzzák belőle...*

– s így énekelve értünk el a kocsmáig, ahol már vártak a szekeresek, hogy hazafelé indulhassunk. De nem indultunk olyan hamar, hanem kértünk húsz liter bort, és a hosszú asztalt körülültük és illogattuk a bort, s még ettünk is, akinek mi jólesett, mert ott ételfélét is árultak. Hanem aztán a bor elfogyott, amit kértünk volt, ekkor készülni kezdtünk, hogy menjünk haza a faluba, hiszen otthon is árulnak bort, s akinek jólesik, ihatik kedvére.

Tehát a szekerekre felültünk, elindultunk hazafelé nagy énekszóval. A lovak, ahogy csak tudtak, futottak, s a faluba elsőnek az a szekér érkezett meg, amelyiken én is ott voltam, s a szekeres egyenesen a kocsmá eléjébe hajtott, ott megállott. S mi pedig mind bémentünk a kocsmába, s én a nagy öröme, hogy béSOROZTAK katonának, egyszerre húsz üveg sört rendeltem. De alig telepedtünk le a sör mellé, hát a többiek is megérkeztek. Amikor már eleget ittunk, akkor mindenki elment, ahogy tudott, a maga dolgára.

Ekkor én is hazamentem, ahogy tudtam, de elég részeg állapotban voltam. Nekem ez volt az első alkalom, amikor ittas állapotban hazamentem. Az idő akkor lehetett este nyolc óra. Édesapám még nem jött volt haza, engem anyám kínált vacsorával, de nekem nem kellett. S így, ahogy voltam, ruhástól a karospadra lefeküdtem, de meghagytam édesanyámnak, hogy majd egy óra múlva ébresszen fel, mert én még ma este a faluba akarok menni. Anyám azt mondja: No, csak aludj bátran, majd felköltlek. De anyám bizony nem költött fel, s így a faluba menés is elmaradt, mert amikor felébredtem, már kezdett volt virradni, s nappal pedig nem szoktak leányhoz menni vizitába. De elmentem azután majdnem minden este, amikor csak apám elengedett. Mert már legénynek éreztem magam és kíváncsotam a lányhoz, amelyiknek akkor udvaroltam, legalább egy nap egyszer látni szerettem volna.

*(Tamási Gáspár: Vadon nőtt gyöngyvirág. Emlékezés két könyvben.
Bukarest, 1983)*

Tomcsa Sándor

Író, karikaturista, Székelyudvarhelyen született 1897. augusztus 27-én. A kisváros krónikásaként, mindennapjainak megörökítőjeként tartják számon. A *Brassói Lapok* munkatársa volt, 1945 után az *Utunkban* és az *Igaz Szóban* közölt. Karcolatai, humoreszkjei, jelenetei általában kisszerű eseményekről szólnak, karikatúráiban jó érzékkel ragadta meg a különöst, a groteszk vonásokat. 1963. január 18-án halt meg. A Haáz Rezső Múzeum képtárában emlékszobát rendeztek be munkáiból (ennek funkciója mára helyszüke miatt megváltozott), születése centenáriumán avatták a Művelődési Ház előtt álló bronz mellszobrát, amelyet Székely József udvarhelyi szobrász készített. Nagy Teréz írt róla monográfiát, a város színházát róla nevezték el.

A gyermekek bolondja

Sohasem kérdezi senki a gyermekekkel kapcsolatos elmebeli állapotát. Hogy ő a gyermekek bolondja, ezt ő állítja magáról, váratlanul, vagy gondos előkészítés után, harsogva, vagy negédes tehetlenséggel. Tény az, hogy ha meglát egy gyermeket, megcsippenti a gyermek arcát, csücsörít, gógicsél, csacsog, gügyög, kiköp, hogy meg ne igézze, lekuporodik, négykézlábra áll, valami efféle hangot hallat, hogy „otyopotyó”, meg „hamhamham”, s mikor a gyermek nem bírja tovább és sírva fakad, azt mondja: „Nem tehetek róla, én a gyermekek bolondja vagyok.” És ezt úgy ismétli, mint valami hitvallás alapvető dogmáját, életprogramot, mint a jövő zenéjét, melyet egyelőre csak ő értett meg, s most ilyen rövid elmeorvosi diagnózissal népszerűsít.

A gyermekek bolondja kövér, kopasz, nős, magtalan, és a gyermekek ösztönös, benső, kétségbeesett dühvei utálják.

A gyermekek bolondjának igazi eleme a nagyobb társaság, ahol csak egy gyermek van, mert ilyenkor önmagát egy pontra tudja koncentrálni.

Ez így történik: előbb csak integet a gyerekeknek, csücsörít, durcás képet vág, az óráját mutatja, lebegteti a karjait, mintha el akarna szállni stb. Erre a társaság természetesen felfigyel. A gyermekek tébolyodottja csak erre vár: maga elé állítja a gyereket, ismételten csücsörít; a nyakát megszegei, fejét oldalt hajtja, s valami műmézzel és avas kakaóval kevert hangon megszólal: „Na, szavalna a baba egy szépet a bácsinak?”

A baba persze nem szaval, ami nem konokság vagy rossz nevelés, a baba azon egyszerű okból nem szaval, mert még nem tud beszélni. Az örült ezt tudja, de nem nyugodhat belé. Neki szavaljon az a ronda kölyök, a zannya keservit, hát nem látja, hogy ő bolondja a gyerekeknek?! És ekkor kezdődik a tortúra. Hogy

„de szavaljon”. Hogy „ilyen szép nagy babának már kell tudnia szavalni”. Hogy a „bácsi sír, ha a baba nem szaval”. (És tényleg törölgeti a szemét.) Hogy „csak egy ilyen icipicikét szavaljon a baba”. (És mutatja kisujjának első ízét.)

És hiába esküsznek a szülők, hogy a baba nem tud beszélni, hiába vonultatnak fel szavahihető tanúkat, hiába mutatnak fel születési okmányokat, de neki szavaljon, mert ő a gyermekek bolondja.

Végül is a gyerek ideggörcsöt kap, mire ő elégedetten dől hátra a székében. De egy különös: hogy csak azoknak a gyerekeknek a bolondja, akiknek szülei módosak, vagy összeköttetések vannak.

A temetésre járó

Meglehetősen sokan vannak. Létezésük értelme és célja egyetlen dolog: temetésre járni. Az ember már nem is tudja, mi ez náluk: szenvedély, szokás, valami titokzatos módon jól fizetett mesterség, vagy furcsa és beteges szórakozás? Állandóan temetékészek, megdöbönt arccal, sötét ruhában, valami ragacsos, gyanús részvétellel. Pontosan tudják, ki betegedett meg, mi baja, mit mondott az orvos, egyáltalán, hogy van-e némi remény a temetésre. Ha valahol valakiről lemondtak az orvosok, felröppennek és csapatostul kóvályognak a haldokló lakása felett. Azt hiszem, titokban összejönnek és névsort vezetnek, hogy kire mikor lehet számítani.

Természetesen teljesen mindegy nekik, hogy kit temetnek. Egyszer megkérdeztem egy ilyen notórius temetésre járó, amint a temetés után éppen kijött a temetőből: „Mondja csak, néni, kit temettek?” Mire az illető közismert temetésre járó ezt mondta: „Tudja az isten, uram, biztosan valami embert”.

Általában szerények. A halottas házban szerényen meghúzódnak, szerényen biztosítják a hozzátartozókat részvétükről, szerény véleményük, hogy az illető még igazán élhetett volna, és hogy milyen ritka jó ember volt, és szerényen érdeklődnek, hogy az özvegy körülbelül mikor fog éhen halni.

A temetési menetben arról beszélgetenek, hogy Micike eltett nyolc kiló magolt meggyet, mert az ura imádja, és hogy bizonyos Pirkner Eduard milyen fess tűzérzászlós volt kilencszáztízben. A temetőből jövet viszont arról folyik a szó, hogy: „Látta-e, az a piszok, a hitvese, nem is sírt, és a gyermekeken nem volt tiszta ing.”

Negyven évre visszamenőleg emlékeznek minden temetésre; hogy milyen idő volt, hányan voltak, a szemfedél milyen gyártmány és minőség volt, ki hány könnycseppet ejtett, és mi maradt az elhunyt után.

A halottakról vagy rosszat mondanak, vagy semmit.

Csendesen, megelégedetten éldegélnek. Csak akkor vannak felháborodva, ha olykor a halott felül a koporsóban, és elküldi őket a fenébe...

[Tomcsa Sándor A fellázadt pofozógép. Humoreszkek. Bukarest, 1973 című könyve Embergyűjtemény (1948) ciklusából]

Na, azért még lehet keresni!

Kegyed nem tudom, hogy milyen körülmények közt olvassa a fenti kijelentést. Lehet, hogy éppen ballag fel az emeleteken, hogy sokkal, de sokkal hamarabb jöjjön lefelé, a szabadesés törvényének szomorú igazolásaként, lehet, hogy egy kanyarban a síneken ülve várja a legközelebbi „csatlakozást”, és utolsó pillanataival tisztel meg, lehet, hogy egyik szemével ezt a cikket nézi, a másikkal pedig egy kasszát, lehet, hogy kötelet fon, lehet, hogy késel az éji homályban – mit lehet tudni, hogy mit csinál a sok „kegyed”, mikor pillantása ráesik a fenti tüneményre.

Mindenesetre tessék várni! Legalább addig, míg végigolvassa az alanti módozatot, ezt a mentőformát, ezt a talán utolsó kereseti lehetőséget. Mit számít már, ugye, ha az örökkévalóság egy pár perccel rövidebb lesz...

Ó, mennyire örülök, hogy ezt én adhatom tudtára a világnak. Hogy nem éltem hiába! Szobromat kérem arccal északnak állítani, szemeim nem bírják a napsütést.

Hit, remény, szeretet! Még mindig lehet, urak, még mindig! Keresni. Pénzt keresni! Van még egy mód. Egyetlenegy, talán az utolsó!

És ez nem teória, ez a realitások csúcsa, ezt én láttam ezzel a két szememmel, és gazember volnék, ha megtartanám magamnak, mint teszem azt, egy rákszerűmot. Nem!

Itt van, nesztek, legyen közkincs!

Köldöknéző közgazdászokkal szemben persze kézirat. A tömeg közé szórom, mely megváltást vár.

Itt van!

Én láttam.

Tegnap.

Így volt:

Tavaszi napsütés, sétálok. Tömeg egy kapu alatt. Befurakszom. A tömeg közepén egy tizenhat-tizenhét éves suhanc áll, kissé sápadtan, de valami diadalmas mosollyal, és egy húsz lejest szorongat. Ezt onnan tudom, hogy néha ki-kinyitja markát, és belepillant. A húszlejes izzadtan csillog. Aztán csak szorongatja tovább. És körül a tömeg. Ámul és hullámszik. Persze rendőr is, ki időnként megkérdi a suhancotól, hogyan érzi magát? A suhanc így, egyszerűen: jól. Konszternáció, hullámszás, csodálkozás. Nők, férfiak, gyerekek, és a tömeg mind gyarapszik, és a rendőr jögalap után kutat.

– Mi van itt, kérem? – fordulok egy bankigazgatóhoz.

A bankdirector a lenyűgöző csoda érthetlenségével mondja:

– Az a fiú... ott... közből... keresett húsz lejt. Effektíve – teszi hozzá magyarázatul, és büszke fejét alázatosan meghajtja a sápadt ifjú pénzügyi zsenije előtt.

Ebben a pillanatban egy másik úr fülét rányomta a fiú hasára. Összehúzott szemekkel figyelt, aztán a felfedezés ujjongásával ordította: – Ketyeg, becsület-istenemre ketyeg!!!

Tumultus, lökdösés, mindenki hallani akarja, hogy – ketyeg.

De hát mi ez?! Kérem, urak, tíz perc múlva lapzárta... – és szétütve a tömegben, fületem én is rányomtam a kissé horpac gyomorra.

Tényleg ketyegett!

Aztán felvilágosítottak: ez a gyerek ott a kapu alatt, fogadásból, húsz lejért lenyelt egy zsebórát...

– Marhaság – mondja kegyed.

– Nem marhaság – mondom én; Kreps Péter tizenhat éves munkanélküli, fogadásból lenyelt egy zsebórát, és keresett húsz lejt.

Most ne térjünk ki arra, hogy mire kellett neki az a húszas. Mozira vagy kenyérre, cigarettára vagy gyógyszerre, bús ölelésre vagy vidám elmúláshoz. De nagyon kellett. Húszért lenyelt egy órát.

Hát itt van!

Tessék órát nyelni!

Mindjárt tarifát is lehetne felállítani. Teszem azt: Karkötőóra nyolctól tizenhat lejig. Zsebóra húsz, vekker harminctól ötvenig, falióra száztól felfelé. Toronyóra láncsal, külön megállapodás szerint.

Tessék, lehet keresni.

Esetleg sími.

De hamar kérem, mert behozzák az óranyelés utáni illetéket. És akkor fuccs ennek is.

Óra a gyomorban – copyright by 1933.

Óra a gyomorban – mely a legszomorúbb időket mutatja.

(1933)

*(Tomcsa Sándor: A fellázadt pofozógép. Humoreszkek.
Bukarest, 1973)*

Tompa László

Költő, szerkesztő, műfordító, Betfalván született 1883. december 4-én. A kolozsvári egyetem jogi karán doktorált, Udvarhelyen az alispáni hivatal joggyakornoka, 1912-től szolgabíró, 1918-tól vármegyei főlevéltáros volt. A román közigazgatás elbocsátotta állásából. Több lapnak volt munkatársa és szerkesztője, irodalmi munkásságáért díjakat kapott. Az erdélyi magyarság sorsérzetét komor hangú versekben örökítette meg. 1964. május 13-án halt meg. Székelyudvarhelyen egy iskola és egy utca viseli a transzilvanista költő nevét.

A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből

Szulámith, hajh, a te nagy ifjúságod,
Mint rózsák szirma pereg vén szívemre.
Szemed kacagó fénye drága penge,
Mellyel agyam bús rémeit levágod.

Napom helyett, mely már bukásnak indul,
Hajad korongja ragyog, mint arany nap.
Hogy sötétségben mostan se maradjak,
Az ifjúság tűzfényes napjain túl.

Ha szólsz: csevegő, friss habok locsolnak,
A lélek tőlük testemben föléléd,
S vállam sem érzi batyuját a kornak.

Már csak körödben élet még az élet!
Oh, szeress, ringass, karjaidban ápolj,
S rejts el, védj meg a rámlés haláltól!

(1930)

Tavaszi eső zenéje

Oh, hogy szerettem nézni, mint gyerek,
Ha tavasszal a zápor megeredt.
A felhők teltségük feleslegét
Lezúdították: ázott benne rét,
Kert, udvar és a cseréppel rakott
Ablakra is sok kövér csepp csapott.

Oh régi kert, és régi-régi szív!
Az emlék ismét múltba nézni hív,
Hogy úgy lássam tűnt éveim terét,
Amilyenül a válás hagyta rég.
Ím, látom is: már hull a sűrű csepp,
Veréb, tyúk bújni csapzottan siet.
Ím, hull a csepp, s az ázott rög közül
Pár fülevélke már előkerül.
Kering a nedv, s már egy-egy ághegyen
Néhány eleven rügy is ott terem.
Nedvekkkel telten a dús, drága föld
Magára könnyű párafátylat ölt:
Millió csírát duzzadozva rejt,
Hogy holnap velük pompázzék a kert.
Én mind e nyüzsgést át az ablakon
Szemlélem, vígan és álmatagon.
A föld, melyet a víz felüdített,
Belém is erőt áraszt és hitet.
S éledni látva völgyet, dombokat:
Lelkem is – érzem – szárnyat bontogat.

(1920)

Úton a jóság elébe

Testvéreim, kiket már
Fojt a sok könny meg a vér,
Még tudtok-e bízni néha,
Hogy a jóság visszatér?

S ilyenkor szíveteknek
Enyhül-e zord hidege?
S bent minden kis zugocskát

Tisztára separtek-e?
Hogy egy reggel, ha halkan
Megérkezik, s kopog:
Méltóképpen lehessen
Őt majd fogadnotok?
Vagy még jobb lenne: kívül
A városon, kövek
S tövisek közt dalolva,
Elébe menetek.

Mert Őt csak helybe várni,
Tétlenül – még nem elég:
Csak azé Ő, aki érte
Mégvív, s lehajtja fejét.

Ám azzal el is mulat majd –
Csak ennyi az egész titok:
Várjuk mind megjavultan –
S akkor Ő: jönni fog!

(1925)

Őszi szántás székely hegyek alatt

Borús az ég! De túl a dombon
Meg-megcsillan a falu tornya.
Hass, szántóvas, a földbe mélyen –
Már elzúgott a nagy tivornya.

Közben, hajh, mennyi változás jött!
Az életünk más, a világ más.
Csak az Örök-Úr változatlan –
S a rög, a munkagond, a szántás!

Sőt talán ez is terhesebb most!
S robotunkért kisebb a bérünk.
De azért így is megmutatjuk,
Ha gondban is, de csak megélünk!
Gyű hát no, húzzad, Fecske, Holló –
Várjuk talán, hogy más segítsen?
Tudd meg, lovam, nincs segedelmünk
Magunkon kívül, csak az Isten!

Ránk csak az Ő szent napja süssön –
Már belül is remény melenget.
A földet bizakodva szántjuk –
S nem kérünk ennél más kegyelmet.
Mi többet úgy se várhatunk itt:
Amit nekünk a jó nap érlel,
Amit a rögből ki-kiküzdünk
Feszülő karunk erejével.

(1933)

*(Tompa László: Tavaszi eső zenéje. Versek.
Kolozsvár-Napoca, 1980)*

Nyájas ősz Udvarhelyen

Még pillangó csapong a gyér,
Sík mezőkön tova –
De már az erdőn ott a dér
Aranyos, rőt nyoma.

Bizony ez a nyár vége, vagy
Ha tetszik: őszelő,
Mikor már éjjel néha fagy,
S az aszott fű kinő.

De azért semmi gyász sehol –
Maga az a levél,
Mely pillanat múltán lehull,
Még napot élvez, él.

Azért, hogy neki múlni kell,
Nem tükröz bút, iszonyt –
Ha kell: derülten múlik el
Fű, pillangó, falomb.

Nekik oly érthető s igaz
A tél is, mint a nyár.
Érzik mind: akárhogy havaz,
Az élet meg nem áll.

De nyár és tél, nász, gyászmenet
Mind egy is – mindenik
Képében az időtlen-egy
Teremtés működik.

A mindenségből semmitem
Vesz el, csak színt cserél,
Míg sűrű színcseréiben
Önlényegéhez ér.

A harangszót is, mely ma itt
Szívet átjárva szól,
Ha a szív porrá porlad is:
Tovább zengi a por.

Örök világzenébe ím
E rím is így vegyül –
S világok végtelenjein
Száll, s zeng időtlenül!

(1921)

*(Tompá László: Régebbi és újabb versek. 1903–1954.
Bukarest, 1955)*

[Vákát oldal]

Kötetünk szerzői

- Albert Dávid** (Csíkdánfalva, 1934) – nyugdíjas történelemtanár, Székelyudvarhely
- Elekes Tibor** (Székelyudvarhely, 1961) – geográfus, a földrajztudományok doktora, a Miskolci Tudományegyetem oktatója
- Gidó Csaba** (Csíkszereda, 1973) – történelemtanár, a Pécsi Tudományegyetem doktorandusa, Kós Károly Szakközépiskola, Székelyudvarhely
- Haáz F. Rezső** (Szepesbéla, 1883 – 1958, Székelyudvarhely) – etnográfus, pedagógus, festőművész, a róla elnevezett székelyudvarhelyi múzeum néprajzi gyűjteményének megalapítója
- Hermann Gusztáv Mihály** (Bukarest, 1955) – történész, a történettudományok doktora, a Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont igazgatója, Székelyudvarhely
- Kovács Árpád** (Székelyudvarhely, 1982) – művészettörténész, a Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont (Székelyudvarhely) szakreferense
- Mihály János** (Lövéte, 1964) – történész, a Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont (Székelyudvarhely) szakreferense
- Veres Péter** (Gyulafehérvár, 1957) – muzeológus, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum képtárának vezetője
- Zepeczaner Jenő** (Marosvásárhely, 1946) – történész-muzeológus, a Haáz Rezső Múzeum igazgatója, Székelyudvarhely

[Vákát oldal]

TARTALOMJEGYZÉK

Ajánló sorok.....	5
-------------------	---

Krónika

ELEKES TIBOR – HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY	
<i>Rövid földrajzi ismertetés</i>	9

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY – ZEPECZANER JENŐ	
<i>Udvarhelyszék – Udvarhely vármegye</i>	
<i>A közigazgatás és közélet rövid története</i>	21
<i>Udvarhelyszék</i>	21
<i>A kezdetek</i>	21
<i>A széki intézmény 1562-ig</i>	23
<i>A fejedelemség kora</i>	25
<i>Udvarhelyszék területi tagolódása és kiváltságos települései</i>	28
<i>A közigazgatás változásai a Habsburg-uralom idején</i>	31
<i>Udvarhely Vármegye (1876–1918)</i>	34
<i>Udvarhely megye (1918–1940)</i>	39
<i>Újra Udvarhely vármegye (1940–1944)</i>	45
<i>Udvarhely vármegye 1944 után</i>	47

MIHÁLY JÁNOS	
<i>Udvarhelyszéki hatóságok pecsét- és zászlóhasználatáról</i>	50

KOVÁCS ÁRPÁD	
<i>Udvarhelyszék művészete</i>	59
<i>Bevezetés</i>	59
<i>A XIII. századi (román kori) egyházi építészet</i>	60
<i>A késő romanika és a gótika jelentkezése</i>	61
<i>A késő gótika kora (XV–XVI. század)</i>	63
<i>Reneszánsz stílusú emlékek (XVI–XVII. század)</i>	68
<i>A barokk kor emlékei (XVIII. század)</i>	72
<i>Eklektikus és szecessziós építészet (XIX–XX. század)</i>	78

VERES PÉTER	
<i>Képzőművészek a Hargita nyugati lejtőin</i>	83

ALBERT DÁVID	
<i>Skálák, diákok, mesterek</i>	
<i>(Az udvarhelyszéki iskoláztatás rövid története)</i>	88
<i>I. A KEZDETEKTŐL 1918-IG</i>	88

<i>A népoktatás</i>	88
<i>A középszintű oktatás</i>	95
<i>Tanoncképzés, szakoktatás</i>	100
II. AZ OKTATÁS 1918–1944 KÖZÖTT	102
III. AZ OKTATÁS 1944 ÉS 1948 KÖZÖTT.....	104
GIDÓ CSABA	
<i>Kis udvarhelyi sajtótörténet</i>	106
HAÁZ FERENC REZSŐ	
<i>Udvarhelyszéki népművészet</i>	117
MIKLÓS ZOLTÁN	
<i>Ajánló sorok Haáz Rezső írásához</i>	125

Gyaloglatok

OROSZHEGYI MIHÁLY DEÁK	
<i>Az Fenyő-fának hasznos voltáról És az sendely tsinálóknak kellemetes és hasznos munkájokról-való história (1655)</i>	129
GRÓF TELEKI JÓZSEF	
<i>Úti jegyzések (1799)</i>	134
<i>Udvarhely Szék</i>	134
<i>Homoródi Borvíz</i>	135
<i>Kápolnás Oláhfalu</i>	135
<i>Az Hargita Havassa</i>	135
JOHN PAGET	
<i>Magyarország és Erdély (részlet)</i>	137
SZENTIVÁNI MIHÁLY	
<i>Gyaloglat Erdélyben (részlet)</i>	141
JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN	
<i>Székyehoni utazás a Két Homorúd mellett (részlet)</i>	147
ORBÁN BALÁZS	
<i>Sóvidék. Parajd környéke.</i>	156
HANKÓ VILMOS	
<i>Útban Székely-Udvarhely felé</i>	161

Olvasókönyv

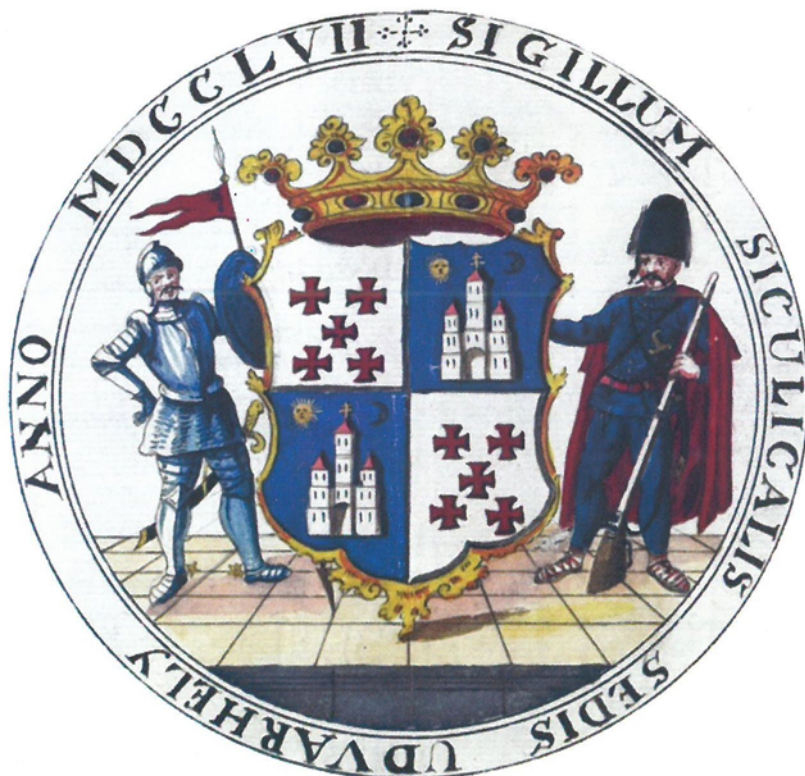
ÁPRILY LAJOS	
<i>Virág-ének</i>	169
<i>Kék sugarak</i>	169
<i>Kalács, keddi kalács</i>	170
<i>Ének a Küküllőhöz</i>	171
<i>Halálpatak</i>	172
BALÁZS FERENC	
<i>A falu szerelmese</i>	174
BENEDEK ELEK	
<i>Vár és forrás</i>	177
<i>Rapsóné</i>	178
<i>Firtos és Tartod</i>	179
<i>Etéd, Szolokma, Atyha</i>	179
<i>Réka királyné sírja</i>	180
<i>Firtos lova</i>	181
<i>Zeta vára</i>	181
<i>Csalatornya</i>	183
<i>Tatár hídjá</i>	184
<i>Csicser</i>	185
<i>A jégpáncélos vitéz</i>	186
BÖZÖDI GYÖRGY	
<i>Otthon így szoktam szólni</i>	188
<i>Az elhagyott anya</i>	189
<i>Falum földje</i>	190
<i>Nehéz a föld</i>	190
<i>A föld szava</i>	194
GAGYI LÁSZLÓ	
<i>Emlékezetes nap</i>	197
HERMÁNYI DIENES JÓZSEF	
200	
JÓZSA BÉLA	
<i>Számadás</i>	207
KOVÁCS GYÖRGY	
<i>A cigaretta</i>	209

LADÓ LAJOS	
<i>Zászló a fahegyiben</i>	214
MÉHES GYÖRGY	
<i>Bizalmas jelentés egy fiatalemberről (részlet)</i>	216
NYIRÓ JÓZSEF	
<i>Favásár</i>	219
PĂTEANU, GELU.....	219
PETELEI ISTVÁN	
<i>Őszi éjszaka</i>	227
SZABÓ GYULA	
<i>Ne ilyen születésnapot!</i>	231
SZEMLÉR FERENC	
<i>Hűtlen föld</i>	235
<i>Ahol gyermek voltam</i>	236
TAMÁS GÁSPÁR	
<i>Félelem</i>	244
TAMÁSI ÁRON	
<i>Bölcső és Bagoly (részlet)</i>	247
<i>Ábel a rengetegben (részlet)</i>	249
TAMÁSI GÁSPÁR	
<i>Vadon nőtt gyöngyvirág (részlet)</i>	254
TOMCSA SÁNDOR	
<i>A gyermekek bolondja</i>	257
<i>A temetésre járó</i>	258
<i>Na, azért még lehet keresni!</i>	259
TOMPA LÁSZLÓ	
<i>A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből</i>	261
<i>Tavaszi eső zenéje</i>	262
<i>Úton a jóság elébe</i>	262
<i>Őszi szántás székely hegyek alatt</i>	263
<i>Nyájas ősz Udvarhelyen</i>	264
KÖTETÜNK SZERZŐI.....	265

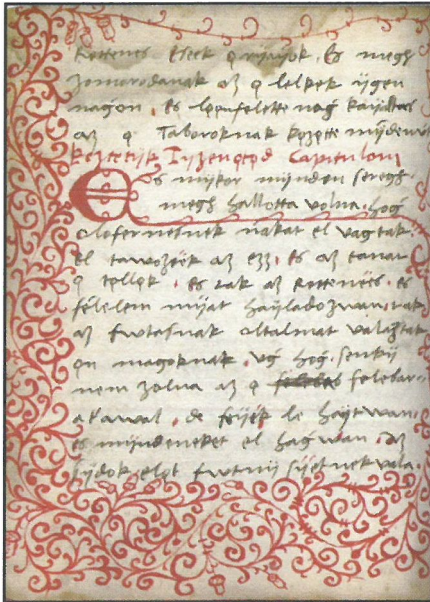

Képmelléletek

*Udvarhelyszék címerrajza 1757-ből.
Fotó: Czikkelyné Nagy Erika. Magyar Országos Levéltár*

A Székelyudvarhelyi Kódex
iniciálás lapja

Az énlaki unitárius templom
mennyezetének rovásírásos
kazettája.
Czire Alpár felvétele

A Szent László-legendá üldözési jelenete a derzi műemléktemplomban.
Balázs Ödön felvétele

*Székelyudvarhely.
Johann Ignaz Haas rézmetszete
1734-ből*

Piactér

*A székelyudvarhelyi református
kollégium*

*Cipóosztás a református
kollégiumban.
Haáz Rezső akvarelljei*

Jézus-kápolna Székelyudvarhelyen

Harangláb Küsmődön 1747-ből

*Erdőfülei kopjafák a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban.
Balázs Ödön felvételei*

*Kecseti ház a
székelykeresztúri Molnár
István Múzeum udvarán.
Balázs Ödön felvétele*

*Homoródkeményfalvi
utcakép.
Balázs Ödön felvétele*

*Tordátfalvi kapu
1800-ból.
P. Buzogány Árpád
felvétele*

*Lövétei viselet – Haáz Rezső rajza.
Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum
Képtára tulajdona*

*Lövétei házaspár -Haáz Rezső
rajza. Székelyudvarhelyi Haáz
Rezső Múzeum Képtára tulajdona*

*Homoródalmási férfi és lövétei nő –
Haáz Rezső rajza.
A Haáz család tulajdona*

Kecsetkisfaludi viselet – Haáz Rezső rajza. A Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Képtára tulajdona

Székelymuzsnai viselet – Haáz Rezső rajza. Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Képtára tulajdona

Petki viselet – Haáz Rezső rajza. A Haáz család tulajdona

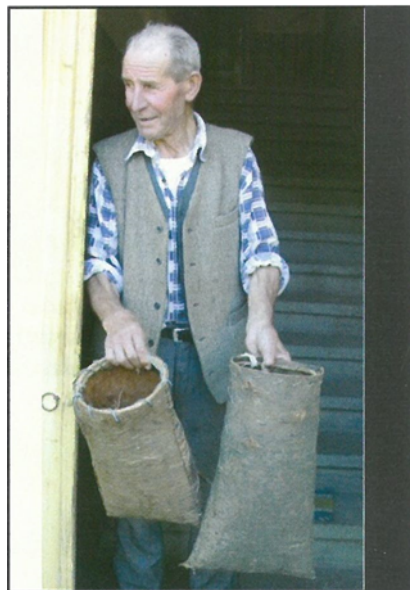
*Hámkészítés Lövétén.
Balázs Ödön felvétele*

*Zsindelyfaragás Varságon.
Balázs Ödön felvétele*

*Kerámia írókázása Korondon.
P. Buzogány Árpád felvétele*

*Sükői kászuk.
P. Buzogány Árpád felvétele*

*Farsangtemetés
Alsósófalván.
Balázs Ödön felvétele*

*Lakodalmas menet,
a menyasszony
kelengyjének
szállítása Lövétén.
Balázs Ödön felvétele*

*A csőszök felvonulása
Gagyban szüreti bál
előtt.
P. Buzogány Árpád
felvétele*

Varsági tanyavilág télen

Téli hangulat Székelyvarságon. Balázs Ödön felvételei

NárcisZRét a lövétei Pokollázon

Tanya Kiruly közelében. Balázs Ödön felvételei

Pásztorokodás Homoródszentpálon

*Gazdaélet Pálpatakán.
Balázs Ödön felvételei*